MASARYKOVA UNIVERZITA
Fakulta sociálních studií
Katedra politologie

Michal Nový

Od přímých efektů k podmíněným: Individuální a kontextuální vysvětlení volební účasti ve 31 zemích

Disertační práce

Školitel: prof. PhDr. Maxmilián Strmiska, Ph.D.

Brno 2015

PROHLÁŠENÍ O AUTORSTVÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracoval samostatně a pouze za použití uvedené literatury a pramenů.

Brno, 6. dubna 2015

…….

Michal Nový

PODĚKOVÁNÍ

V následujícím odstavci bych rád zmínil několik milých lidí, kteří mi různými způsoby pomohli při psaní této disertační práce. Na prvním místě bych chtěl poděkovat svému školiteli, Maxmiliánu Strmiskovi, za celý proces vedení disertační práce. Díky volnosti, kterou mi při jejím zpracování poskytl, ale i jeho laskavému přístupu pro mě bylo psaní disertace relativně klidným životním obdobím. Nesmím opomenout ani své někdejší kolegy v rámci (bohužel již zrušené) specializace Občanská společnost a politická participace na Katedře politologie FSS MU, Lukáše Linka a Kateřinu Vráblíkovou. Právě oni ve mně probudili zájem o výzkumnou agendu, kterou řeším v této práci, a kdykoli jsem se na ně obrátil s nějakým problémem, byli ochotni mi pomoci. Mimo jejich poučných komentářů si také velmi cením rad, které mi poskytl Tomáš Katrňák z Katedry sociologie FSS MU. Díky jeho vstřícnosti a konstruktivnímu přístupu jsem mohl využít k modelování vztahů mezi proměnnými program Stata.

ANOTACE

Disertační práce se pokouší ukázat, jak by šlo propojit individuální a kontextuální vysvětlení toho, proč lidé chodí k volbám. Mimo rozboru konvenčního přístupu, který je založen na přímých efektech určité sady vysvětlujících proměnných, se práce zabývá o něco složitějšími podmíněnými efekty. Ty pracují s předpokladem, že intenzita působení jedné proměnné se odvíjí od hodnoty jiné proměnné. Jelikož shrnutí dosavadních textů, které se v rámci teorie volební účasti opírají o podmíněné hypotézy, naznačuje, že logika podmíněných efektů by mohla být společná pro všechny proměnné, navrhuje práce tzv. hypotézu politické rovnosti, jež může být pokládána za téměř univerzální nástroj k tvorbě různorodých podmíněných hypotéz. Předpoklady o podmíněných efektech, které plynou z hypotézy politické rovnosti, jsou testovány skrze víceúrovňové modely s interakčními členy. Empirická analýza je založena na dotazníkových šetřeních třetího modulu Komparativní studie volebních systémů (CSES). Zahrnuje 26 718 respondentů z 31 zemí.

Klíčová slova: volební účast; individuální determinanty; kontextuální determinanty; víceúrovňové modelování; interakční efekty

ABSTRACT

This dissertation strives to show how to interconnect individual and contextual explanations of why people vote. In addition to a discussion of the conventional approach which is based on direct effects of a set of explanatory variables, it addresses more complex contingent effects. These effects work on the assumption that the influence of one explanatory variable differs across varying levels of another explanatory variable. Since a review of previous papers on contingent hypotheses in voter turnout theory signifies that the logic of contingent effects might be common for all variables, the dissertation proposes the so-called political equality hypothesis which can be perceived as a near-universal tool for developing various contingent hypotheses. The expectations derived from the political equality hypothesis are tested by using multilevel models that include interaction terms. The empirical analysis is based on survey data from the third module of Comparative Study of Electoral Systems (CSES). It covers 26,718 respondents nested in 31 countries.

Key words: voter turnout; individual determinants; contextual determinants; multilevel modeling; interaction effects

Tato strana byla záměrně ponechána prázdná

Obsah

Seznam tabulek, grafů a schémat **9**

1 ÚVOD: POLITICKÁ NEROVNOST V ZASTUPITELSKÝCH DEMOKRACIÍCH, JEJÍ PŘÍČINY A LIMITY DOSAVADNÍHO VÝZKUMU **10**
1.1 Ideál politické rovnosti a cesta k jeho dosažení 12
1.2 Dvě větve studia volební účasti 14
1.3 Málo realizované přemostění individuální a kontextuální úrovně 16
1.4 Plán postupu 18

2 TEORIE VOLEBNÍ ÚČASTI: MIKRO- A MAKRO-VYSVĚTLENÍ JAKO DVĚ STRANY STEJNÉ MINCE **21**
2.1 Proč jeden volí a druhý absentuje? 24
2.1.1 Sociální determinismus Kolumbijské školy 25
2.1.2 Postoje a hodnotové orientace Michiganské školy 28
2.1.3 Racionální kalkul Rochesterské školy 34
2.2 Proč je v jednom státě vyšší volební účast než v jiném? 38
2.2.1 Teorie modernizace 38
2.2.2 Institucionalismus 43
2.3 Odpovídá metafora dvou stran stejné mince vysvětlení volební účasti? 48

3 PODMÍNĚNÉ EFEKTY A ODVOZENÍ HYPOTÉZY POLITICKÉ ROVNOSTI **51**
3.1 Od přímých efektů k podmíněným 53
3.2 Hypotéza politické rovnosti 56
3.3 Intuitivní využití hypotézy politické rovnosti v dosavadních studiích 57
3.4 Co z toho vyplývá pro následující kapitoly? 65

4 DATA A VÝZKUMNÁ STRATEGIE **67**
4.1 Specifikace víceúrovňového modelu 70
4.2 Interakční efekty 72
4.3 Který model přijmout? 73
4.4 Operacionalizace proměnných 75
4.4.1 Závisle proměnná 75

4.4.2 Nezávisle proměnné 78
4.5 Dotazníková šetření a statistická inference 80

5 VOLEBNÍ ÚČAST A KOMPONENTY JEJÍHO ROZPTYLU 83
5.1 Volební účast jako hlavní forma politické participace 84
5.2 Záleží na tom, kolik lidí volí? 86
5.3 Kolik lidí volí? 88
5.4 Nulový model 90

6 MIKRO-VYSVĚTLENÍ: STRUKTURA, KULTURA, EKONOMIKA 92
6.1 Sociální struktura 93
6.1.1 Věk 94
6.1.2 Pohlaví 96
6.1.3 Vzdělání 97
6.1.4 Příjem domácnosti 98
6.1.5 Rodinný stav 99
6.1.6 Členství v odborech 99
6.2 Politická kultura 100
6.2.1 Stranická identifikace 103
6.2.2 Politická efektivita 106
6.2.3 Spokojenost s demokracií 108
6.2.4 Zájem o kampaň 110
6.3 Ekonomická racionalita 113
6.3.1 Nerozdílnost 114
6.3.2 Odcizení 115
6.4 Přímé efekty individuálních proměnných ve víceúrovňovém modelu 117
6.5 Fixní, nebo proměnlivý efekt? 120

7 MAKRO-VYSVĚTLENÍ: MODERNIZACE A INSTITUCE 129
7.1 Teorie modernizace 130
7.1.1 Lidský rozvoj 133
7.1.2 Zralost demokracie 134
7.1.3 Postmaterialismus 136
7.2 Institucionalismus 139
7.2.3 Faktory očekávaných užitků 140
7.2.3 Faktory nákladů hlasování 143
7.2.3 Faktory pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu 144
7.2.4 Volební systém jako příklad faktoru reflektujícího všechny členy kalkulu 146
7.3 Přímé efekty kontextuálních proměnných ve víceúrovňovém modelu 147
7.4 Jiný proměnlivý sklon, jiný výsledek? 154

8 KONTEXT JAKO „MODERÁTOR“ EFEKTU INDIVIDUÁLNÍCH PROMĚNNÝCH NA PRAVDĚPODOBNOST HLASOVÁNÍ 158
8.1 Podmiňující vliv modernizačních faktorů 162
8.1.1 Lidský rozvoj 162
8.1.2 Zralost demokracie 164
8.1.3 Postmaterialismus 165
8.1.4 Začlenění interakcí do víceúrovňového modelu 167
8.2 Podmiňující vliv institucionálních faktorů 177
8.2.1 Význam voleb 178
8.2.2 Šíře stranické nabídky 179
8.2.3 Povinnost volit 181
8.2.4 Velikost populace 181
8.2.5 Těsnost voleb 183
8.2.6 Poměrný volební systém 185
8.2.7 Začlenění interakcí do víceúrovňového modelu 186
8.3 Proč hypotéza politické rovnosti tak úplně nefunguje? 198
8.3.1 Nesplnění podmínek funkčnosti hypotézy politické rovnosti 199
8.3.2 Malý počet kontextů a úsilí o dosažení statistické významnosti 200
8.3.3 Volební účast nemusí být v lineárním vztahu k politické rovnosti 201
8.3.4 „Druhá“ interpretace podmíněného efektu 202

9 ZÁVĚR: PODMÍNĚNÉ HYPOTÉZY JAKO JEDEN ZE SMĚRŮ BUDOUCÍHO VÝZKUMU VOLEBNÍ ÚČASTI 204
9.1 Klikatá cesta k podmíněným efektům 207
9.2 Debakl hypotézy politické rovnosti? 209
9.3 Stále na půli cesty: Implikace práce pro budoucí výzkum 212

10 PŘÍLOHY 213

11 POUŽITÁ LITERATURA 218

Seznam tabulek, grafů a schémat

Tab. 1: Teoretický rámec práce 22
Tab. 2: „Duch“ hypotézy politické rovnosti v předchozí literatuře 60
Tab. 3: Přehled voleb v analýze 69
Tab. 4: Volební účast v analyzovaných volbách 78
Tab. 5: Deskriptivní statistiky proměnných 80
Tab. 6: Nulový model 91
Tab. 7: Víceúrovňové modelování – individuální proměnné 119
Tab. 8: Náhodně variující efekty proměnných – Model 4 121
Tab. 9: Lineární regrese – makroúroveň vysvětlení volební účasti 132
Tab. 10: Víceúrovňové modelování – kontextuální proměnné 149
Tab. 11: Víceúrovňové modelování - kontextuální proměnné II. 155
Tab. 12: Možnost vstupních předpokladů o podmíněných efektech 160
Tab. 13: Víceúrovňové modelování – interakce modernizačních faktorů 170
Tab. 14: Víceúrovňové modelování – interakce modernizačních faktorů II. 172
Tab. 15: Víceúrovňové modelování – interakce institucionálních faktorů 187
Tab. 16: Víceúrovňové modelování – interakce institucionálních faktorů II. 191
Tab. 17: Korelace volební účasti a sklonů individuálních proměnných 202

Graf 1: Volební účast v analyzovaných volbách 89
Graf 2: Variance v efektech individuálních proměnných – Model 4 124

Schéma 1: Kauzální trychtýř – vysvětlení volební účasti 33
Schéma 2: Možné typy efektů modernizace na politickou participaci 42
Schéma 3: Typy efektů kontextuálních proměnných 54
Schéma 4: Nerozdílnost 115
Schéma 5: Odcizení 116

1

Úvod: Politická nerovnost v zastupitelských demokraciích, její příčiny a limity dosavadního výzkumu

Demokracie bez aktivního zapojení občanů jednoduše není myslitelná. Politická angažovanost se dá tedy chápat jako nutná podmínka fungování jakéhokoli demokratického modelu vládnutí. Nejrozšířenější formou demokracie je dnes zastupitelský model, jenž se v prvé řadě vyznačuje tím, že vládnoucí elita bez dalšího respektuje verdikt ohledně složení mocenských těles, který byl vysloven voliči v rámci hlasování. Princip delegace moci z občanů na politiky, jenž se uplatňuje skrze volby, bude nepochybně stát za faktem, že volební participace v zastupitelských demokraciích se obvykle chápe jako základní a zároveň unikátní prvek z repertoáru politické participace. Nejspíš i proto někteří výzkumníci považují účast na volbách za jeden ze stěžejních indikátorů demokratické výkonnosti (Powell 1982).

V posledním půlstoletí nicméně volební účast v globálním měřítku stagnovala, popř. dokonce klesala (Mair 2002, López Pintor 2002; Norris 2002 aj.). Nepříznivý trend v podílu osob, které aktivně vyjadřují své preference skrze vhození lístku do volební urny, přinesl úvahy některých badatelů o krizi legitimity demokracie (Hadenius 1997; Putnam 2000). Ačkoliv se část výzkumníků pokoušela chmurné představy o politické apatii občanů vyvrátit, a to např. argumentem o přesunu poválečné generace, která byla socializována v prostředí míru a existenční jistoty, a tím pádem oplývá jinou sadou hodnotových orientací, od konvenčních forem politické participace k méně konvenčním, mj. k demonstracím či k podepisování peticí (Fuchs – Klingemann 1995; Topf 1995; Inglehart 1997; Inglehart –

Welzel 2005), nepříliš pozitivní vývoj v procentu aktivních voličů se nedá jen tak mlčky přejít.

Výběr kandidátů do zastupitelských sborů v době po druhé světové válce, jež souvisela s rozmachem veřejného sektoru a státu blahobytu, totiž ani v nejmenším neztratil svůj původní smysl. Ba naopak, tím, že stát zintenzivnil svou ingerenci do stále většího počtu oblastí lidského života, musely vlády sáhnout ke zvýšení míry přerozdělování, a následkem toho se jejich rozhodování, odrážející se od personální skladby, která se odvíjí od hlasování občanů, stalo ještě významnějším, než bylo dřív. I v současné době tak vyjádření učiněné ve volebních místnostech představuje hlavní mechanismus, kterým se určuje, jakým směrem se budou ubírat veřejné politiky toho či onoho státu. Účast na manifestaci nebo podpis petice přirozeně také může přinést změnu kurzu, avšak vystavení zpětné vazby politikům prostřednictvím voleb představuje legitimizační nástroj, který má vzhledem ke své masové povaze a hluboké tradici největší vážnost.

Přestože se tak hlasování ve volbách zdá být v zastupitelských demokraciích mimořádně důležité, a to jak z hlediska dobré kondice politického režimu, tak s ohledem na sázky, které jsou ve hře, v každé zemi existuje více či méně početná skupina lidí, která na své zapojení do politiky rezignuje. Daná skutečnost nastoluje otázku, zdali jejich absentérství reálně může přinést nějaký problém pro fungování politického systému a jaká míra volební účasti je vůbec pro politické zřízení vlastně adekvátní. Zastánci elitistické teorie demokracie by jistě poukázali na fakt, že když se do volebních místností dostaví všichni, velmi pravděpodobně to znamená, že své preference vyjadřují i jedinci, kteří se nezajímají o politiku, jejich výběr nevychází z dostatečných informací, a jsou tím pádem lehce ovlivnitelní např. extremistickými stranami, jejichž vyšší volební podpora již vskutku může přinést ohrožení demokracie. Nižší volební účast z této perspektivy vůbec nemusí znamenat problém; naopak může naznačovat, že lidé jsou spokojeni s tím, jak funguje demokracie v zemi, kde žijí, a případně jsou připraveni zasáhnout do dění, pokud by se na tom něco změnilo. V kontrastu s tím vysoká volební účast může předznamenávat situaci nestability politického režimu (Schumpeter 1957; Lipset 1960; Pateman 1970; Czesnik 2006; Rosema 2007). Že vysoká míra participace na volbách nemusí znamenat „zdravou“ demokracii, přesvědčivě ukázala historická zkušenost s Výmarskou republikou, jejíž zánik byl provázen převzetím moci Adolfem Hitlerem.

Z pohledu jiných autorů však elitisté přicházejí se vskutku nedemokratickou teorií demokracie (Dalton 2008: 17; viz též Norris 2002). Jejich kritika elitismu vychází z představy, že demokracie by měla odpovídat svému původnímu významu, který vyplývá

z jejího názvu – vládě lidu.[1] Lid jakožto nejvyšší suverén se v tomto pojetí musí aktivně podílet na nastavení kurzu, kterým se bude ubírat politika dané země, poněvadž jinak se těžko může jednat o demokracii. Pouhý vznik demokratických institucí a formální umožnění politické angažovanosti tudíž pro bezproblémový chod demokracie není postačující (k tomu např. i Almond – Verba 1963). Až v situaci vysoké míry zapojení občanů, a to nejen skrze účast ve volbách, ale také ostatní formy z repertoáru politické participace, se totiž politický systém stává skutečně demokratickým. Jelikož se ale v zastupitelských demokraciích hlavní díl pozornosti týká hlasování ve volbách, nepřekvapí, že požadavky některých zastánců této „participační větve" normativních teorií demokracie se budou primárně vztahovat k maximalizaci volební účasti (viz Lijphart 1997).

1.1 Ideál politické rovnosti a cesta k jeho dosažení

Do kontextu debat ohledně adekvátní míry zapojení občanů do politiky zapadá téma, které diskutuje otázku politické rovnosti občanů. Předně, politická rovnost se dá v demokracii považovat za ideální stav, kdy mají všichni občané stejnou váhu pro rozhodování vládnoucích elit (podrobněji Still 1981; Verba et al. 1995; Dahl 2006 aj.). Na rovnost v politice se dá nahlížet mnoha způsoby: jako rovnost před zákonem, jako rovné právo občanů na svobodu projevu, jako rovná ochrana zájmů různých skupin občanů, jako zajištění plné svobody tisku, ale také skrze některé principy volebního práva, zejména pak ten, který lze přiblížit jako „jeden občan, jeden hlas".[2] Mohou tedy existovat velmi odlišné indikátory, skrze něž lze stupeň rovnosti postihnout, a tím pádem i spory o tom, do jaké míry se určitá politická jednotka blíží ideálu politické rovnosti.

Politická rovnost ve všech svých dílčích aspektech je jen těžko dosažitelná. Zůstanu-li u volebního práva, dá se říci, že jeho hlavní atributy, tj. všeobecnost, tajnost, ale také rovnost, za jejichž prosazení v historii lidé bojovali a umírali (blíže Caramani 2000), byly v minulosti zakotveny v ústavních listinách drtivé většiny demokratických zemí na různých kontinentech. Někteří badatelé ale upozorňují (např. Verba et al. 1995), že přinejmenším poslední ze zmíněných principů platí spíš formálně, *de iure*. *De facto* rovnost naplněna není, protože hlas některých občanů je slyšet víc než jiných. Ačkoliv i v těch nejstarších demokraciích, které se vyznačují velmi vysokou mírou respektu k občanským právům, mají všichni občané z hlediska právního rámce možnost účastnit se politiky, u některých skupin v sociálním

[1] Pojem demokracie se odvozuje od dvou řeckých slov: *démos* (lid) a *kratein* (vládnout).
[2] Úsilí o naplnění ideálu politické rovnosti ve volebním procesu je evidentní i při pohledu na jiná opatření, která často nacházíme v zavedených demokraciích. Např. může jít o omezení politické reklamy ve sdělovacích prostředcích nebo omezení finančních příspěvků dárců na politickou kampaň.

rozvrstvení existuje určitá bariéra, kvůli níž se do politiky reálně nezapojují buď vůbec, anebo v mnohem nižší míře než ostatní členové společnosti. To se pak promítá do zkreslení politik, které jsou elitou prosazovány.

Z pohledu volebního procesu tak může být diskuse o politické rovnosti vymezena pomocí tří kroků, které se liší stupněm jejího dosažení (podrobně Verba 2003). První krok, jenž zrcadlí minimální úroveň rovnosti, spočívá v odstranění legislativních bariér k angažovanosti. Díky němu mají všichni dospělí občané možnost účastnit se volebního procesu nebo jinak participovat na politice. Této fáze politické rovnosti bylo v minulosti dosaženo takřka ve všech demokraciích, a to především zrušením různých typů volebních cenzů a dále garancí základních práv. Omezení volebního práva se tak dnes již netýká ani žen, ani chudých, ale ani negramotných. V demokracii si tedy lidé jsou rovní v tom, že disponují zcela totožným právem na účast na hlasování.[3]

Mít určité právo je jistě užitečné, ale pokud jej člověk aktivně nemůže využívat, není vlastně příliš o co stát. Aby tak bylo efektivní, každé právo potřebuje určitý objem zdrojů, které umožní jeho faktické provádění. Pro zapojení do politiky skrze volby je podmínkou, aby jedinci disponovali určitými občanskými dovednostmi, ale i volným časem a jistým materiálním zázemím. Bariéra daná náročností politické participace na zdroje, zdá se, úplně odstraněna nebyla, a do politické nerovnosti se překlápějí jiné typy nerovností, zejména pak nerovnosti socioekonomické. Řada výzkumných týmů, počínaje pracemi Lazarsfelda a kolegů (1948) nebo Campbella a kolegů (1960), prokázala, že některé skupiny voličů chodí do volebních místností v menší míře než jiné, a v politice jsou jejich zájmy znevýhodněny, a to tím způsobem, že je pro tyto skupiny mnohem obtížnější překonat nenulovou cenu za hlasování (k jejím komponentám např. Blais 2000). Takto pojatá politická nerovnost tedy přetrvává.

Konečně poslední krok v cestě za ideálem politické rovnosti spočívá v rovném zacházení s hlasy těch, kteří svého volebního práva aktivně využili. V rámci volební soutěže tím pádem může existovat nerovnost i v tom smyslu, že jednomu hlasu je věnována větší pozornost než jinému, což se projevuje na výstupu, tedy ve formě prosazovaných politik. I v případě tohoto kroku existují důkazy o tom, že responzivita politických elit vůči jednotlivým voličským

[3] Na druhou stranu je třeba říct, že v některých státech mohou drobnější restriktivní opatření přetrvávat. Pro ilustraci může jít o omezení volebního práva těžkých zločinců, imigrantů apod.

segmentům není stejná[4] (např. Flavin 2012). Hlasy některých voličů jsou tedy v zastupitelských sborech jednoduše víc slyšet.[5]

Nejvyšší stádium politické rovnosti, které se týká rovného zacházení s hlasem, z určité části závisí na kvalitě osobností, které usilují o veřejné funkce, a tudíž se jeho definitivní vyřešení dá považovat za poměrně složité.[6] Naproti tomu první krok spočívající v rovnosti práv se s úspěchem podařilo naplnit. Téma této práce se proto soustřeďuje okolo druhého kroku k dosažení politické rovnosti, faktické schopnosti jedinců účastnit se voleb. Prizmatem výše uvedeného považuji hlasování ve volbách za formu zapojení do politiky, která je sice masová, ale ideál politické rovnosti nedokáže zcela naplnit, a to i přesto, že platí, že každý občan disponuje jedním hlasem, a volby probíhají ve frekvenci, která je pro všechny členy politické jednotky stejná (a nikdo tedy nemůže z vlastní vůle participovat víc, než je předem stanoveno).

Ačkoliv jsou náklady hlasování ve volbách v porovnání s jinými aktivitami z participačního repertoáru relativně nízké (volení je ve své podstatě nejblíž ideálu politické rovnosti), existují určité společenské vrstvy, které stojí kvůli faktické bariéře dané náklady politické angažovanosti na periferii, anebo jsou úplně vyloučeny z politického procesu. Poněvadž tyto skupiny občanů nechodí k volbám, jejich požadavky zůstávají oslyšeny, a přijímané politiky příliš nereflektují to, co by si společnost jako celek skutečně přála (Lijphart 1997). S ohledem na toto „nevyřešené dilema demokracie“, poukazující na zkreslení veřejných politik směrem k zájmům těch občanů, kteří jsou slyšet, má smysl hledat odpověď na klíčovou otázku, v čem tkví zdroj politické nerovnosti v reprezentativních demokraciích, nebo v tomto případě řečeno, proč někteří lidé volí a jiní naopak zůstávají pasivní.

1.2 Dvě větve studia volební účasti

V éře po druhé světové válce vznikl nespočet textů, které usilovaly o objasnění, jaká sada příčin stojí za účastí či absentérstvím v demokratických volbách. Při budování teoretického rámce testovaly tyto studie působení vskutku velkého množství faktorů. O rozsahu výzkumu volební participace ostatně vypovídá i to, že v současnosti již máme k dispozici dokonce meta-analýzy, které se zabývají výskytem jednotlivých determinant volební účasti v literatuře

[4] Nutně přitom nemusí jít jen o responzivitu vůči ekonomickým zájmům. Nerovnost na výstupu může pramenit i z používání určité volební formule (která vede k propadnutí některých hlasů) anebo z volební geometrie (čili z toho, že některé volební obvody obsazují vyšší počet křesel, přestože jsou z pohledu počtu oprávněných voličů stejné jako ty, které obsazují méně křesel).

[5] Důsledkem této skutečnosti pak může být, že někteří lidé se politiky účastnit nechtějí, neboť cítí, že jejich hlas nemůže přinést změnu.

[6] Z institucionálních opatření by šlo zřejmě uvažovat o různých reformách volebního systému nebo o zavedení imperativního mandátu, nicméně je otázkou, jestli by tyto změny přinesly plný účinek.

(viz Geys 2006; Smets – van Ham 2013). Tyto, ale i další práce naznačují, že s ohledem na lišící se jednotku analýzy (jedinci versus státy) se faktory volební participace dají systematizovat prostřednictvím vyčlenění dvou stěžejních rovin výzkumu: individuální a kontextuální úrovně (např. Lane – Ersson 1990).

Na individuální (mikro) úrovni bývá základní ambicí badatelů zmapovat, jaké vlivy mohou zvyšovat pravděpodobnost toho či onoho jedince, že navštíví volební místnost. Jednotku analýzy tudíž tvoří jednotlivci. Ti vykazují variabilitu v osobních charakteristikách, a právě tato proměnlivost znaků je považována za klíč k pochopení, proč jeden volí a jiný absentuje. Kořeny individuálních vysvětlení se dají najít již ve studii Lazarsfelda a jeho kolegů *The People´s Choice* (Lazarsfeld et al. 1948). Na tento text, jenž zdůraznil význam objektivního usazení jedince v sociální struktuře, později navazovaly další a samozřejmě i sofistikovanější práce, které znovu a znovu rozšiřovaly okruh individuálních charakteristik, jež se potenciálně mohou podílet na vysvětlení hlasování ve volbách. Kolumbijskou školu, jak se začalo přezdívat okruhu výzkumníků kolem Paula Lazarsfelda, tak velmi záhy doplnila škola Michiganská (Campbell et al. 1960), jež rozšířila spektrum vysvětlujících proměnných o faktory politické kultury, a Rochesterská (Downs 1957; Riker – Ordeshook 1968), která považovala participaci na hlasování za důsledek kalkulu nákladů a užitků racionálních voličů.[7]

Zhruba od osmdesátých let se pak objevuje také větší počet studií zaměřených na kontextuální (makro) determinanty volební účasti (např. Powell 1982; Jackman 1987). Tento druhý směr studia volební participace nezajímají jedinci samotní, ale řeší téma, proč je procento hlasujících v některých územních jednotkách vyšší než v jiných. Předmětem zkoumání se tak (obvykle) stávají státy, které se – podobně jako jednotlivci – dají popsat širokou sadou proměnných. Makro-přístupy tím pádem vysvětlují variabilitu v procentu hlasujících, jež se může a má odvíjet od takových vlastností územní jednotky, jako je třeba zavedená volební povinnost, úroveň socioekonomického rozvoje nebo kvalita demokracie. Mohou tak navést k interpretaci, že ve Švýcarsku volí ani ne 50 % oprávněných občanů kvůli nízkému významu celostátních voleb, kdežto na Maltě je přibližně 95% volební účast způsobena mimořádně těsnou soutěží mezi dvěma stranicko-politickými subjekty, při níž každý další hlas může určit jméno nového předsedy vlády.

[7] Označení škol se odvíjí od názvů univerzit, z nichž se rekrutovaly hlavní osobnosti daného přístupu.

1.3 Málo realizované přemostění individuální a kontextuální úrovně

Přestože mají obě tradice studia shodné ambice – vysvětlit volební účast, až do začátku nového milénia se vyvíjely odděleně. Někteří autoři si dokonce přímo stěžovali na to, že přemostění obou rovin explanace nebylo prakticky vůbec realizováno (Norris 2002: 64) a že politická participace není výsledkem osobních charakteristik nebo politického kontextu, ale interakcí mezi těmito faktory (Platt 2008: 392). Zásadní zlom, který přinesl propojení obou větví výzkumu, nastal až v poslední dekádě, kdy vznikla řada odborných článků a posléze i celých publikací, které usilovaly o slučování faktorů z obou úrovní výzkumu do jednoho komplexního modelu (Andiuza Perea 2002; Bühlmann – Freitag 2006; Fieldhouse et al. 2007; Pacheco 2008; Cutts – Fieldhouse 2009; Birch 2010; Gallego 2010; Freitag – Stadelmann-Steffen 2010; Hadjar – Beck 2010; Jacobs – Spierings 2010; Rocha et al. 2010; Chen 2011; Quintelier et al. 2011; Kittilson – Anderson 2011; Singh 2011a; Singh 2011b; Söderlund et al. 2011; Carreras – Castaneda-Angarita 2013 apod.). Tento obrat, který zároveň umožnil posun od zkoumání *přímých* efektů vysvětlujících proměnných z jedné úrovně, které byly analyzovány bez ohledu na existenci druhé úrovně, k analýze *podmíněných* efektů, kdy proměnné z jedné úrovně „promlouvají“ do kauzálního vztahu na druhé úrovni, vzhledem k jeho závažnosti v tomto textu označuji za přechod od první generace výzkumu ke generaci druhé.

Relativně pozdní nástup studií, jejichž ambice se primárně netýkají postihnutí přímých efektů na jedné z úrovní, ale zkoumají vzájemné vztahy mezi vysvětlujícími proměnnými napříč úrovněmi, byl ovlivněn dostupností adekvátních technik pro empirickou analýzu. Metodologickou základnou, jež umožnila propojit individuální a kontextuální úroveň vysvětlení volební účasti, se stalo víceúrovňové modelování. Za hlavní výhodu dané techniky lze považovat, že umí pracovat s tím, že jedinci spadají do určitých kontextů, což odpovídá výše nastíněné situaci ve výzkumu volební účasti, kdy nejen osobní vlastnosti jedince, ale také charakteristiky kontextu hrají důležitou úlohu při rozhodování, jestli navštívit volební místnost. Prostřednictvím doplňujících nástrojů (interakční efekty) pak víceúrovňové modelování umožňuje zjistit, zdali je efekt individuálních proměnných podmíněn kontextuálními faktory, a to v tom smyslu, že přítomnost určitých faktorů na makro-úrovni oslabuje či posiluje efekt některých individuálních charakteristik na pravděpodobnost hlasování.

Současný stav poznání ve výzkumu nerovné volební účasti má tedy zhruba následující podobu: Dá se říct, že byl částečně rozpracován teoretický rámec – jakkoli se zatím zdá být spíše neúplný a roztříštěný do většího množství výše zmíněných textů – propojující

individuální a kontextuální vysvětlení volební účasti. Zároveň jsou běžně dostupné statistické programy[8] na natolik pokročilé úrovni, že umožňují aplikovat seriózní metodologické postupy, tj. v tomto případě víceúrovňové modelování, které lze dále obohatit o interakce mezi oběma úrovněmi vysvětlení. Shrnuto, víme tedy, co bychom měli zkoumat, ale i jak to zkoumat, nicméně je nasnadě zmínit, že zatím nemáme úplně jasno o výsledcích zkoumání. S přihlédnutím k tomu si práce klade následující výzkumnou otázku:

> Existuje kromě přímých efektů i podmiňující působení kontextuálních faktorů, jehož následkem mají individuální proměnné v jednotlivých státech jinak silný vliv na pravděpodobnost hlasování? A jak toto podmiňující působení odpovídá v této práci navržené hypotéze politické rovnosti?

Tímto způsobem položená otázka (resp. dvě otázky) se na první pohled může zdát hodně široká, nicméně reaguje na nízký stupeň systematizace podmíněných efektů v rámci teorií volební účasti. Hlavní ambicí textu bude přinést ucelený náhled na to, efekty kterých individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování mohly být vystaveny moderujícímu působení kontextuálních faktorů. Přitom hodlám poukázat na doposud opominutý fakt, že interakce mezi vysvětlujícími proměnnými z obou úrovní zkoumání mohou být řízeny jednotnou logikou, která nachází svůj základ v normativních debatách o politické nerovnosti. Ve třetí kapitole tudíž navrhnu tzv. hypotézu politické rovnosti, která s pomocí jednoduchého argumentu plynoucího z výše naznačených úvah o politické rovnosti přemosťuje individuální a kontextuální determinanty volební participace, a tím může sloužit jako návod pro formulování hypotéz o podmíněných efektech. Následující odstavce tedy nepředstavují jen shrnutí dosavadních textů, ale usilují o nalezení zastřešujícího „vyššího“ principu, jak fungují podmíněné efekty ve vysvětlení volební participace.

Konkrétní předpoklady o podmíněných efektech, které vyplynou z hypotézy politické rovnosti a které se budou jevit jako argumentačně přesvědčivé, budou testovány empirickou analýzou. K ní využiji třetí modul Komparativní studie volebních systémů (CSES). Tento mezinárodní projekt dotazníkových šetření provedených mezi lety 2006−2011 přinesl informace o politickém chování ve více než čtyřiceti zemích světa. S ohledem na dostupnost všech proměnných však pracuji jen se souborem 31 států.[9] Ačkoliv se tento počet nezdá být nikterak vysoký, již zabezpečuje určitou proměnlivost kontextuálních znaků, a proto lze

[8] V této práci využívám program Stata 11.
[9] Počet respondentů po nutných restrikcích je 26 718.

do modelů zahrnout nejen individuální, ale i kontextuální faktory. Struktura analyzovaných dat je tím pádem hierarchická, kdy se na první (individuální) úrovni usazují jednotlivci, kteří jsou zakotveni ve specifických zemích (kontextech). Hierarchická struktura dat předznamenává nutnost využít k vysvětlení volební účasti víceúrovňové modelování. Cílová proměnná je přitom měřena na první úrovni a představuje ji odpověď respondenta na otázku, zdali se účastnil voleb, anebo nikoliv.

1.4 Plán postupu

Cesta k naplnění ambic tohoto textu nezbytně musí vést přes několik mezikroků. Ty budou respektovat logiku výstavby víceúrovňového modelu, jak ji popisují příručky k této technice analýzy (blíže kap. 4). Je třeba zdůraznit, že dané mezikroky rozhodně nejsou z hlediska cílů práce nadbytečné, protože kromě shrnutí dosavadního stavu studia objasňují důvody, proč má smysl pracovat zároveň s individuálním a kontextuálním vysvětlením volební účasti a k tomu rozšířit záběr výzkumu volební účasti o podmíněné efekty individuálních a kontextuálních determinant. Třebaže se tak cesta k přemostění mikro- a makro-úrovně vysvětlení může jevit jako poměrně zdlouhavá, pouze na základě jejího projití lze dospět k adekvátnímu pochopení předmětu, který jsem vytyčil skrze výzkumnou otázku.

Po této vstupní části budu v následující druhé kapitole diskutovat v obecnější rovině individuální a kontextuální teorie volební účasti. Tento rozbor by měl poukázat na to, že mikro- a makro-vysvětlení ve skutečnosti představují dvě strany jedné mince. Ačkoliv je starší literatura pojímala v drtivé většině jako rozdílné světy, oba typy vysvětlení jsou propojeny velmi silnými vazbami, které se odkrývají ve chvíli, kdy budou zasazeny do jednotícího rámce v podobě rozlišení badatelů zajímajících se o volební účast na sociology, psychology a ekonomy. Na individuální úrovni tak budu pracovat s potenciálním efektem proměnných sociální struktury, politické kultury a racionálního kalkulu, které se na kontextuální úrovni překlápějí do dvou hlavních přístupů, teorie modernizace a institucionalismu. Kapitola 2 tak zasazuje do jednotícího rámce hlavní mikro- a makro-faktory volební participace a hledá ospravedlnění pro jejich přímé a popř. nepřímé[10] efekty.

Také třetí kapitola má teoretické ambice. Nejprve nastiňuje myšlenku podmíněnosti individuálních a kontextuálních proměnných. Z normativní debaty o politické rovnosti je následně vyvozena tzv. hypotéza politické rovnosti, která by mohla být chápána jako vyšší

[10] Nepřímý efekt se od přímého liší v tom, že působení určité vysvětlující proměnné na cílovou proměnnou je zprostředkováno skrze určitý střední člen v kauzálním řetězci. Jestliže přímý efekt lze schematicky zapsat jako $X \rightarrow Y$, pak nepřímý efekt má podobu $X \rightarrow Z \rightarrow Y$.

princip, jak fungují podmíněné efekty determinant volební účasti. Na základě meta-analýzy dosavadních studií o moderujícím působení kontextuálních faktorů tato sekce ukazuje, že hypotéza politické rovnosti je, třebaže v latentní formě, přítomna v téměř všech rozebíraných textech. Na druhou stranu zde ale upozorňuji, že navrhovanou hypotézu lze považovat pouze za *téměř* univerzální přístup, jehož zdárná aplikace je spojena se splněním několika podmínek.

Kapitola 4 se vzhledem k minimálnímu použití víceúrovňového modelování v česky psaných textech zabývá detailní specifikací dané analytické techniky. K tomu informuje o vlastnostech datového souboru, který bude využit pro empirické prověření teoreticky uvažovaných vztahů.

V páté kapitole přibližuji závisle proměnnou, volební účast. Nejprve se věnuji tomu, proč je hlasování ve volbách unikátní (a nejspíš také nejrovnější) formou politické participace, a s pomocí teorií demokracie rozvíjím debatu o tom, jak vysoká by měla být volební účast a proč. Po deskripci, jaká je volební účast reálně, bude v této kapitole prezentován první víceúrovňový model, v němž nebudou zahrnuty žádné vysvětlující proměnné, ale jen náhodně variující konstanta. Na tomto „nulovém modelu“ se pokusím prokázat, že víceúrovňové modelování dává v případě úlohy stanovené touto prací smysl, neboť variance ve volební účasti se skládá z meziskupinové a vnitroskupinové komponenty. Kapitola je tedy zakončena ověřením, jestli má rozhodnutí, zdali půjde člověk hlasovat, svůj základ jak v různorodých charakteristikách z individuální, tak z kontextuální úrovně.

Kapitola 6 nejprve představuje konkrétní faktory, které mají potenciál ovlivňovat pravděpodobnost hlasování na individuální úrovni. Tyto prediktory jsou postupně začleněny do nulového modelu, a tím je přiblížen jejich přímý efekt na pravděpodobnost hlasování. Na základě umožnění náhodné variance sklonů zavedených mikro-proměnných ale zároveň demonstruji, že vliv většiny těchto proměnných není v jednotlivých zemích stejný, a tudíž že kontext, jenž se dá dále dekomponovat do různých makro-proměnných, bude hrát roli pro velikost jejich vlivu.

V sedmé kapitole model rozšiřuji i o kontextuální proměnné. Jejich včlenění přinese informaci o tom, jestli i ony přímo ovlivňují individuální rozhodování občanů o volební účasti. Samozřejmě i tato sekce má jasnou vazbu na základní cíl práce v podobě přemostění obou úrovní analýzy, neboť zde budu sledovat, jestli začlenění kontextuálních faktorů snižuje varianci náhodných členů v modelu; jinými slovy, jestli zahrnutím konkrétních proměnných získává kontextuální působení, které bylo v modelech doposud zprostředkováno skrze náhodně variující členy, svou pravou tvář.

Osmá kapitola je věnována analýze podmíněných efektů individuálních a kontextuálních determinant volební participace. Na základě hypotézy politické rovnosti, jíž jsem v obecné rovině navrhl přemostit obě úrovně vysvětlení, jsou pak vymezena konkrétní očekávání o tom, jakou povahu by mělo mít moderační působení té či oné makro-proměnné na efekt jednotlivých mikro-proměnných. Takto vytvořená podmíněná hypotéza je posléze testována ve víceúrovňovém modelu, a to s využitím dvouúrovňové interakce.

V závěrečné deváté kapitole nejdříve shrnu, co jsme se dozvěděli. Zejména poukážu na to, že ačkoliv testování podmíněných hypotéz odvozených z hypotézy politické rovnosti nepřineslo zvlášť uspokojivé výsledky, není adekvátní tento vyšší princip podmíněných efektů zcela zapovědět. Tato myšlenka pak přirozeně ovlivňuje, jaké implikace mohou mít poznatky, které jsou prezentovány v této práci, pro budoucí výzkum.

2

Teorie volební účasti: Mikro- a makro-vysvětlení jako dvě strany stejné mince

Během posledních národních parlamentních voleb zavítalo v České republice do volebních místností 59,48 % oprávněných voličů. Naproti tomu v Belgii hlasovalo 89,22 % občanů disponujících aktivním volebním právem[11] (dle IDEA 2014). Jak je vidno, volební účast není konstantou, ale proměnnou, jejíž variabilita může být v uvedeném případě připisována nejspíš tomu, že v Belgii funguje institut volební povinnosti, kdežto v České republice nikoliv. Proměnlivost volební účasti lze pozorovat nejen napříč státy, ale rovněž na úrovni jednotlivců.[12] Například se dá předpokládat, že 55letý vysokoškolsky vzdělaný ženatý muž s vyšším příjmem půjde odevzdat hlas, a to s možným zdůvodněním, že má dostatek volného času a zajímá se o politiku, kdežto 20letá svobodná matka se základním vzděláním, která žije z dávek sociální podpory, zůstane doma, neboť svůj čas věnuje dítěti, hledání práce a politika jí připadá velmi vzdálená. Ať už je vzata v úvahu kontextuální či individuální úroveň, nabízí se jednoduchá otázka, která nabádá k vysvětlení variability v politické angažovanosti: Proč je volební účast proměnlivá, a tím pádem nerovná?

Na tento dotaz v minulosti reagovala početná skupina výzkumníků. Přitom nabízeli různorodé odpovědi a v návaznosti na ně i sofistikované analýzy, které tyto odpovědi více či

[11] V úvahu jsou brány volby do české Poslanecké sněmovny v roce 2013 a volby do Poslanecké sněmovny belgického parlamentu v roce 2010.

[12] Pro zkoumání proměnlivosti volební účasti napříč státy dále využívám slovní spojení „na makro-úrovni“, „na kontextuální úrovni“ či na „systémové úrovni“, naopak k analýze variability mezi jedinci odkazují slovní spojení „na individuální úrovni“ nebo „mikro-úrovni“.

méně úspěšně testovaly na datech. S ohledem na pluralitu přístupů k vysvětlení lze soudit, že volební účast je jevem, který vyplývá z celé množiny příčin, z nichž některé se podařilo odhalit, zatímco jiné zůstávají prozatím opomenuty, anebo je vůbec nelze zkoumat, poněvadž jsou přičitatelné náhodě (přehled faktorů viz Smets – van Ham 2013; Geys 2006). V této kapitole si v žádném případě nekladu za cíl poukázat na všechny doposud analyzované prediktory, ale spíše upozornit na ty, které ztělesňují hlavní proud výzkumu.[13]

Kapitola shrnuje základní teoretické přístupy, které se zabývají přímými ($X \rightarrow Y$)[14] a případně i nepřímými ($X \rightarrow Z \rightarrow Y$) efekty individuálních a kontextuálních prediktorů volební účasti. V první řadě se zde ohlížím za výstupy prací, které tendovaly k uvažování o tom, že efekt jednotlivých faktorů by měl být univerzální, čili fungující obdobným způsobem pro všechny typy kontextů nebo jednotlivců. Přístupy se snažím systematizovat pomocí Tabulky 1. Svislá osa tabulky odkazuje k jednotce zkoumání. V případě mikro-teorií jí jsou jedinci, kdežto u makro-teorií jde o územní jednotky, obvykle státy. Vodorovná osa tabulky zase řeší princip, od něhož se vysvětlení odvíjí. Některá vysvětlení staví do popředí působení sociální struktury (mají tedy do značné míry sociologickou povahu), další akcentují vliv politické kultury (vycházejí z niterních pocitů jedince, a tím pádem mají blízko k psychologii) a konečně poslední typ se vyznačuje přebíráním náhledu vycházejícího z ekonomie, který zdůrazňuje efektivnost rozhodování, jež je založena na porovnávání zisků a ztrát toho či onoho rozhodnutí.

Tabulka 1: Teoretický rámec práce

	Sociální struktura		**Politická kultura**	**Ekonomika (racionální kalkul)**
Mikroúroveň	Kolumbijská škola		Michiganská škola	Rochesterská škola
Makroúroveň	Společenská modernizace	→	Kulturní modernizace	Institucionalismus

Zdroj: Autor.

Valnou část vysvětlujících proměnných z individuální úrovně lze subsumovat pod myšlenkové proudy, které se vztahují k jednotlivým školám výzkumu: Kolumbijské,

[13] Je ale třeba dodat, že níže prezentované rozdělení teorií vychází primárně z americké tradice výzkumu volební účasti.

[14] X označuje nezávisle proměnnou, Y závisle proměnnou. Ve druhé závorce se uvádí rovněž Z, které představuje střední člen, který u nepřímých efektů zprostředkovává působení X na Y.

Michiganské a Rochesterské (např. Lodge et al. 1990; Denver 2007; Newton – van Deth 2010; Bartels 2010; Antunes 2010; viz též Barry 1978; Grofman 1983; Oppenhuis 1995; Franklin 2002; Clarke et al. 2004). Tyto přístupy se nutně nemusejí vylučovat. Naopak, každý z nich lze chápat jako originální příspěvek rozšiřující teoretický rámec o nový pohled na příčiny volební účasti, jenž vychází z diametrálně odlišných předpokladů.

První jmenovaný přístup, reprezentovaný studiemi Kolumbijské školy (např. Lazarsfeld et al. 1948), nachází základ pro volební participaci v sociální struktuře. Důležité přitom je, že nerovnosti v objektivním usazení jedinců v rámci sociálního rozvrstvení se podle tohoto proudu mají překlápět do nerovností v politice. Druhý přístup, jehož těžiště tkví v pracích Michiganské školy (Campbell et al. 1960), spatřuje příčiny politického jednání v politické kultuře, čili v subjektivních hodnotových orientacích občanů. Konečně třetí přístup, Rochesterská škola, pracuje s předpokladem ekonomické racionality dobře informovaných jedinců, u nichž není směrodatné, jestli objektivně patří do elitní nebo pracující třídy, ani to, jestli jejich subjektivní postoje mají pro-participační charakter. Při rozhodování o (ne)účasti se totiž řídí kalkulem, v jehož rámci srovnávají zisky a náklady, které jim případná účast na hlasování může přinést (viz Downs 1957).

Kontextuální teorie doplňují doposud zmíněné přístupy k vysvětlení volební účasti v tom smyslu, že zohledňují vlastnosti územní jednotky, v níž jsou jedinci usazeni. Tento typ vysvětlení budou dále v textu reprezentovat dva přístupy: teorie modernizace a institucionalismus (např. Norris 2002; 2004; Blais 2006; Nový 2013). Teorie modernizace předpokládá, že v souvislosti s ekonomickým pokrokem společnosti by mělo mít stále víc občanů dostatek zdrojů k překonání nákladů participace. Během modernizačního procesu se mění jejich hodnotová výbava, a to směrem k vyšším očekáváním od demokracie a jejích institucí. Socioekonomický a kulturní pokrok společnosti by měl mít za důsledek změny v politické sféře, zejména pak postupné zvyšování míry politické participace.

Proti tomu institucionální přístupy nenacházejí svá východiska ani ve sféře socioekonomické, ale ani ve sféře kulturní. Omezují se čistě vazby v politické sféře, přičemž zdůrazňují význam „pravidel hry“, která tvoří soubor pobídek pro aktivní zapojení do politiky. Pobídky k angažovanosti vycházejí primárně z principů zakotvených v ústavě (např. dělba moci mezi jednotlivá volená tělesa, zavedení volební povinnosti), uzákonění některých nástrojů, jak občanům usnadnit volební akt (zvýšení počtu hodin, kdy jsou otevřeny volební místnosti, internetové hlasování aj.), ale třeba i z účinků volebního systému.

Třebaže se představený rámec na první pohled může zdát poměrně komplexní, za jeho slabou stránku lze považovat, že individuální a kontextuální determinanty byly vzhledem

k lišící se jednotce analýzy studovány izolovaně, a to přesto, že řeší stejné téma (srov. Leighley – Nagler 1992). Jinými slovy, ačkoli mikro- a makro-vysvětlení tvoří dvě strany stejné mince, dosavadní výzkum postupoval tak, že jednu stranu mince zkoumal bez jakékoli návaznosti na stranu druhou. Takový postup, zaměřující se převážně na analýzu přímých efektů vysvětlujících proměnných na jedné z úrovní, byl stěžejním rysem textů „první generace“ výzkumu volební participace. Ve světle dostupnosti většího množství dat z mezinárodních surveyových programů, ale také pokročilejších metod jejich analýzy jsou však v současné době splněny podmínky pro přechod k textům „druhé generace“ výzkumu, která se snaží obě úrovně začlenit do jednoho komplexního modelu.

Téma podmíněných efektů, které přinášejí do vysvětlení volební účasti novou rovinu poznání v tom smyslu, že hledají vazby mezi oběma stranami participační mince, a tím přinášejí o něco realističtější náhled na příčiny nerovné volební participace, detailněji rozeberu v kapitole 3. V dalších odstavcích této kapitoly se pokusím zprostředkovat ucelený vhled do konvenčního vnímání faktorů, které ovlivňují volební účast. Studie zkoumající přímé (popř. nepřímé) efekty proměnných z obou rovin vysvětlení se přitom dají odlišit tím, že pokládají mírně odlišnou výzkumnou otázku. Zatímco individuální teorie chtějí nalézt odpověď na to, proč jeden volí a druhý absentuje, kontextuální teorie poukazují na příčiny, proč je v jednom státě volební účast vyšší než v jiném.

2.1 Proč jeden volí a druhý absentuje?

Pravděpodobnost různých typů osob, že půjdou hlasovat ve volbách, se liší. Tím pádem se předpokládá, že bude existovat sada individuálních charakteristik, které jsou určující pro (ne)dostavení se do volební místnosti. Tento oddíl pracuje s mikro-vysvětleními volební účasti pramenícími ze sociální struktury, politické kultury a ekonomické racionality. Další výklad je veden v historické posloupnosti. Nejdříve bude bráno v úvahu sociologické vysvětlení Kolumbijské školy, rozpracované již na konci 40. let 20. století. To vzápětí doplní psychologické faktory Michiganské školy a posléze i ekonomická analýza nákladů a užitku představená v textech Rochesterské školy. Zrod psychologických a ekonomických teorií volební účasti se shodně datuje k přelomu 50. a 60. let 20. století.

V následujících dekádách sice výzkum na individuální úrovni nezakrněl, nicméně uvedená trojice vysvětlení tvoří dodnes kostru individuálních teorií volební účasti. Proto v následujících odstavcích tyto přístupy představuji podrobněji (k dalším typům individuálních vysvětlení viz např. Linek 2013a: kap. 2; Nový 2012b).

2.1.1 Sociální determinismus Kolumbijské školy

Politické chování se přirozeně nestává předmětem zájmu badatelů až po druhé světové válce, kdy se prosazuje sociologicky orientovaný směr studií Kolumbijské školy. Již od počátku dvacátého století vzniká několik významných analýz volebního chování (Siegfried 1913; Gosnell 1930 aj.), nicméně ty se opírají vesměs o agregovaná data, u nichž v případě neuvážené interpretace související s jejich vztahováním k individuální úrovni hrozí jev, který literatura označuje jako ekologická chyba (Robinson 1950).[15] Právě proto bývá skutečný počátek studia politického jednání situován až do období, kdy se v politologii rozšiřuje usuzování na základě dotazníkových šetření (např. Evans 2004). Empirická analýza hromadných dat vycházejících z odpovědí respondentů je předmětem dvou „pionýrských" studií *The People´s Choice* (Lazarsfeld et al. 1948) a *Voting* (Berelson et al. 1954).[16] Ty v návaznosti na výstupy analýz považují hlasování ve volbách za akt jednotlivce, který se zásadním způsobem odvíjí od jeho osobnosti.

Jinak řečeno, někteří občané oplývají určitými politickými predispozicemi, které jsou odvozeny od sociální pozice, ale například i od prostředí, v němž žijí.[17] Protože se tyto charakteristiky vyznačují poměrně vysokou mírou stability, i predispozice k zapojení do politiky jsou dlouhodobé a relativně málo proměnlivé. Na tomto základě Lazarsfeldův tým v první jmenované studii z konce 40. let konstruuje index predispozicí k politice, který je kalkulován z jedincova socioekonomického statusu, náboženství a místa pobytu s tím, že právě tyto individuální charakteristiky mají být směrodatné pro politickou volbu. Celé úsilí o vysvětlení politického chování je pak autory shrnuto do dvou tezí:

---

[15] Přístup, který pracuje s charakteristikami prostředí (tj. územních jednotek), ale zároveň se týká činnosti jednotlivců, se obecně označuje jako ekologická analýza (popř. ekologická inference nebo ekologická úloha), a to velmi pravděpodobně s odkazem k ekologii jakožto vědě zkoumající vztahy jedinců a jejich prostředí. Proto bývá chybná interpretace ekologické úlohy, kdy jsou vlastnosti agregátu vztaženy k individuální úrovni, označena jako ekologická chyba. Typickým příkladem ekologické chyby může být situace, kdy je na agregované úrovni zjištěna pozitivní korelace podílu občanů romské národnosti a volebních zisků extrémní pravice. Tato korelace může svádět k chybné interpretaci, že Romové více preferují extrémní pravici. Ve skutečnosti ale stranu z této části politického spektra pravděpodobně volí občané neromské národnosti, kteří se např. mohou obávat vysokého podílu Romů v jejich územní jednotce. Pro zjištění, koho volí Romové, ale i ostatní občané, by bylo nutné zkoumat politické chování této menšiny na individuální úrovni, např. s využitím dotazníkového šetření.

[16] Je třeba připomenout, že prvořadým cílem těchto studií není vysvětlit volební účast, ale volbu konkrétní strany. Pokud však někdo hlasuje pro konkrétní stranu, zároveň se účastní voleb, a tudíž má vysvětlení odvozené z prací vydaných na přelomu 40. a 50. let 20. století klíčový význam i pro teorie volební účasti.

[17] Studie Kolumbijské školy jsou tedy zaměřeny poněkud šířeji, než jen na socioekonomické charakteristiky voliče. Velmi důležitým tématem v těchto pracích je vliv mobilizačních faktorů během volební kampaně (vystavení tlaku médií, osobní komunikace v rodině a s přáteli apod.). K mobilizačním faktorům se vyjádřím blíže v kap. 2.3.

„Jedinec uvažuje v politice podle toho, kde se nachází ve společnosti. Sociální charakteristiky jsou rozhodující pro politické preference.“ (Lazarsfeld et al. 1948: 27; přeloženo z anglického originálu)

Jak je patrné z uvedené citace, podle Kolumbijské školy má objektivní usazení jedince v sociálním rozvrstvení klíčový vliv na jeho jednání, tj. určuje, jestli bude aktivně participovat, ale také jakou alternativu vybere.[18] Vysoká míra shody v politickém chování u těch, kteří patří do dané skupiny, je pak ovlivněna tím, že tyto jedince pojí určité, byť třeba neuvědomované vazby a sdílené zájmy. Hlasování ve volbách tak ve své podstatě může sloužit jako potvrzení toho, že je jedinec zařazen do nějaké sociální skupiny.

Jelikož se předpokládá, že někteří lidé mají strukturálně podmíněné predispozice k aktivnímu jednání, a proto se zapojují do politiky, zatímco jiní je nemají, a tím pádem jsou politicky neangažovaní, dá se Kolumbijská škola zařadit mezi přístupy zdůrazňující tzv. sociální determinismus, kdy má pozice člověka v sociálním rozvrstvení definovat jeho působení ve všech ostatních sférách, včetně sféry politické. Už v úvodu práce jsem naznačil, že podobný závěr má velmi podstatné (a nepříliš povzbudivé) konsekvence pro demokracii jakožto typ politického zřízení. Když u některých občanů existuje strukturálně podmíněná bariéra k přístupu v politice, participace na veřejných záležitostech může být chápána jako nerovná. Ústavy demokratických zemí tak sice zaručují rovnost v občanských a politických právech, ale ta je pojata veskrze formálně (podrobněji Verba et al. 1995; Verba 2003 aj.).

Na druhou stranu se dá argumentovat, že sociální nerovnost, která se překlápí do nerovnosti politické, by v případě volební účasti neměla být zvlášť alarmující. Hlasování ve volbách se dá pojímat jako unikátní akt v zastupitelských demokraciích, který se vyznačuje tím, že náklady participace jsou velmi nízké (při srovnání s jinými mody politické participace jako např. darování peněz nebo účast na demonstraci; k nákladům blíže Blais 2000), a proto jsou i osoby, které dramaticky znevýhodňuje jejich objektivní pozice ve společnosti, schopny tyto náklady bez větších problémů překonat. A protože se hlasování dá opakovat jen v předem určených intervalech, nad nimiž participující nemají plnou kontrolu, a rovněž platí princip, že

[18] Sociální strukturu a její vliv na politiku zdůrazňuje i teorie konfliktních linií (Lipset – Rokkan 1967), kterou by šlo označit jako příbuzný přístup ke Kolumbijské škole. Je ale třeba říct, že Kolumbijská škola vychází z poněkud odlišného náhledu na fungování vztahu mezi strukturou a politikou. Konfliktní linie se sice tvoří dlouhodobým rozporem ve společnosti, ale není jeho automatickým vyústěním. Řada sociálních dělení (např. dle pohlaví) v historii neznamenala vznik svébytné konfliktní linie, neboť v dané etapě dějin existovali aktéři, kteří zdůrazňovali symbolický význam jiných dělení. Teorie konfliktních linií tak umí vysvětlit vznik politických stran (a tedy podobu stranických systémů) v historické perspektivě, který měl být podmíněn rezonancí některých sociálních štěpení. Tím sice patří k sociologickým přístupům (přesněji řečeno makro-sociologickým), nicméně jej nelze zcela spojovat s Kolumbijskou školou, která vysvětluje vliv aktuálních sociálních charakteristik jedince na jeho politické chování (jedná se tedy o mikro-sociologický přístup).

jeden oprávněný občan má právě jeden hlas, lze hlasování ve volbách stále považovat za vůbec nejrovnější způsob, jakým se lidé mohou zapojit do politiky.

Ačkoliv překážka v účasti na politice daná sociálním pozadím jedince by u volení měla být natolik nízká, že ji dokáží překonat i nejvíce znevýhodnění jedinci, dosavadní literatura dokazuje, že horší predispozice vyplývající ze socioekonomických a sociodemografických znaků mají stále výrazný efekt na pravděpodobnost zapojení do politiky, a tudíž tyto charakteristiky nelze ani po víc než půlstoletí od specifikování jejich vlivu přehlížet. Výsledky některých analýz, založených na práci s proměnnými jako socioekonomický status, vzdělání, věk a/nebo pohlaví, dokonce ukazují, že s tím, jak se společnost modernizuje, se strukturálně podmíněná nerovnost v politice ještě zostřuje, namísto toho, aby ustupovala (viz Linek 2013a; 2013b). Z tohoto důvodu má odkaz k roli sociální struktury v teoriích volební účasti dál své důležité místo. To neztrácí ani přesto, že existuje kritika, která do určité míry zpochybňuje aplikovatelnost poznatků Kolumbijské školy na politický proces, a tím nutí k poohlédnutí se po jiných faktorech, které by mohly na individuální úrovni ovlivňovat volební rozhodování.

Jádro kritických úvah se opírá především o dva body (Newton – van Deth 2010; Dalton 2008). Zaprvé, jednoduše nelze tvrdit, že voliči konají svá rozhodnutí zcela automaticky jen na základě vazby ke „své“ skupině, a přístupu tak chybí přesvědčivý kauzální mechanismus, který by spojoval sociální charakteristiky a hlasování ve volbách. K tomuto bodu je třeba dodat, že jakkoli řada studií prokázala významnou asociaci mezi volením a charakteristikami jako třída, vzdělání, náboženství či věk, vskutku nepřinesla příliš jasné ospravedlnění, skrze jaký řetězec příčin tyto charakteristiky vedou k politickému rozhodnutí (k tomu srov. Verba – Nie 1972). Příslušníci určitých sociálních skupin přeci nevykazují velkou míru shody ve volebním chování automaticky a instinktivně, ale skrze jejich uvažování o politice.[19] Jednoduchá logika sociálního determinismu bez zprostředkujícího elementu v podobě motivací jedinců (vyplývajících z jejich postavení ve společnosti) tak sice může být z hlediska empirické analýzy funkční, ale postrádá propracované teoretické ospravedlnění, které by popisovalo, proč má smysl vztah mezi sociální strukturou a politikou zkoumat.

Zadruhé, přístup pracuje vesměs s charakteristikami, které jsou v čase málo proměnlivé (zdůrazňuje dlouhodobé predispozice k politice), nicméně výstupy voleb často znamenají zemětřesení na politické scéně. Sociálně deterministický přístup se proto jen obtížně vypořádá

[19] Z hlediska členění efektů na přímé a nepřímé by tudíž šlo tvrdit, že sociální charakteristiky ovlivňují participaci nepřímo, skrze politické postoje. Sociální charakteristiky se tak lokalizují na začátku kauzálního řetězce, jehož středním členem jsou postoje. Až ty vedou k určitému politickému chování.

s úvahami v tom smyslu, že struktura společnosti se během jednoho volebního cyklu poměrně málo mění, nicméně výstupy voleb (a to jak v podobě volební účasti, tak z hlediska zisků jednotlivých stranických subjektů) nezřídka bývají velmi dynamické (např. Campbell et al. 1960: 17). Proměnné Kolumbijské školy tak mají tu výhodu, že dokáží vysvětlit stabilitu ve volebním chování, avšak když dojde k zásadnější změně, stává se tato výhoda poměrně velkou nevýhodou.

Jak se k uvedeným výtkám postavit? Obě kritické poznámky směřují k tomu, že sadu dlouhodobých faktorů, které bývají uvažovány v rámci sociologického přístupu, bude třeba doplnit o proměnné, kterou nevykazují takovou míru stability a zároveň se nachází blíž politické sféře. Ty, jak popíšu v dalších odstavcích, nabízejí zbývající dva přístupy z mikroúrovně, Michiganská a Rochesterská škola. Zahrnutím těchto dvou škol, které reflektují poznatky psychologie a ekonomie, pak vzniká komplexní teorie volebního rozhodnutí, kterou lze znázornit ve formě kauzálního trychtýře (viz Schéma 1 níže).

2.1.2 Postoje a hodnotové orientace Michiganské školy

Zatímco Lazarsfeldův tým se prvořadě zajímal o působení sociální struktury, studie Michiganské školy zdůrazňují vliv politické kultury. Ta, jakkoli na její definici nepanuje přílišná shoda, bývá obvykle chápána jako sada (sdílených) postojů, hodnot a norem, kterými by se měl řídit politický život a které mohou upevňovat politickou moc (Almond – Verba 1963; Chilton 1988; Flanigan – Zingale 2009).[20] Bude-li ve snaze přiblížit koncept politické kultury vzata v úvahu demokracie jakožto dnes běžný typ politického systému, lze říct, že samotné vytvoření demokratických institucí jako parlament, volby či politické strany jsou sice nutnou, ale nepostačující podmínkou fungování dané politické jednotky. Hladký chod demokratického režimu bude zajištěn až tehdy, pokud převážná část občanů bude smýšlet o tomto typu výkonu moci jako o nejlepším možném, bude vykazovat alespoň minimální stupeň důvěry k uvedeným institucím a/nebo bude hodnotit výkonnost takového politického systému přinejmenším jako dostatečnou (viz též Easton 1957). Právě tyto názory a přesvědčení občanů o politickém zřízení jsou tím, co tvoří politickou kulturu.

Politická kultura tak zahrnuje subjektivní orientace vůči politickým objektům (institucím, ale i např. osobnostem nebo tématům). U těchto orientací se předpokládá, že v určité

[20] Pro srovnání, studie Almonda a Verby spojuje definici politické kultury speciálně s politickými orientacemi – postoji k politickému systému a jeho různorodým součástem a dále s postoji, které se vážou k vlastní roli v systému (Almond – Verba 1963: 13). Jde tedy o soubor individuálních orientací k politickým objektům a procesům.

konstelaci vedou k zapojení jedinců do politiky, zatímco v jiné způsobují pasivitu.[21] Pro snadnější vymezení politické kultury se přitom dá využít dělení Almonda a Verby (1963), kteří v klasické práci z úvodu šedesátých let člení postoje k politickým objektům do tří kategorií:

(1) Kognitivní orientace, které jsou odrazem znalostí o politickém systému a z toho plynoucích názorů na něj;
(2) Afektivní orientace, čili emocionálně laděné pocity o politickém systému, o jeho výkonnosti a osobách vykonávajících politickou nebo správní agendu;
(3) Evaluativní orientace, jež mohou být popsány jako úsudky o politických objektech, které typicky kombinují určitý hodnotový standard či kritéria s informacemi a pocity.

K danému rozdělení je však nutné doplnit, že zmíněné druhy orientací se jeví spíše jako ideálně-typické konstrukce a reálně zkoumané postoje obvykle zahrnují kombinaci kognitivní, afektivní i evaluativní složky, třebaže některá z nich může být minimální a jiná zase převládat. Raději než o kategoriích politických orientací se proto hodí uvažovat o dimenzích, které v sobě mohou zahrnovat jednotlivé politické postoje (Almond – Powell 1978; Newton – van Deth 2010: 175).

Otázkou však zůstává, jestli uvedené tři dimenze dokáží postihnout celé široké pole politických postojů. Jak bude zřejmé z dalších částí práce, dané tři komponenty se nezdají být zcela vyčerpávající pro popis politických postojů. Proto k nim doplňuji ještě komponentu konativní (akční, behaviorální), kterou lze chápat jako sklon k určitému jednání (podrobněji Ajzen 1989: 241-244). Tu někteří badatelé (ibid.) zmiňují ve své kategorizaci namísto složky evaluativní. Znalosti a emoce (a z nich vycházející hodnocení) si totiž lidé utvářejí na stovky objektů, a to nejen v politické sféře. Jen v některých případech ale tyto složky postojů způsobí, že jedinec nějakým způsobem jedná. Význam konativní složky tak spočívá v tom, že je to právě její obsah, který posunuje jedince k aktivitě.

Každý politický postoj tedy považuji za latentní proměnnou, jejíž utváření vychází ze znalostí (převzatých názorů, jak něco funguje), emocí (citových pohnutek vycházejících z povahy osoby), z nich vycházejících hodnocení (tj. porovnání znalostí s morálním standardem, jak by něco mělo fungovat) a dále sklonů k určitému jednání (úmyslů provést nějakou činnost). Politické postoje tvoří svébytný mix těchto kategorií, jakkoli nelze dopředu

[21] Politická kultura tím pádem může být považována za věc, která vyplňuje mezeru mezi *legalitou* určitého prvku politického systému, což znamená, že byl vytvořen na základě účinné právní úpravy, a *legitimitou*, jež v sobě kromě právního základu zahrnuje i všeobecnou přijatelnost tohoto prvku v očích občanů.

vyloučit, že některá ze čtyř uvedených složek bude mít zcela zanedbatelný vliv na jejich utváření.

V této sekci prozatím uvedu u každé z představených komponent politických orientací jen jeden demonstrativní příklad. Kompletní sada postojů, která je předmětem analýzy v této práci, bude detailně rozebrána až v kapitole 6. Tedy, u kognitivní dimenze by mohla být zmíněna např. percepce demokratičnosti politického systému. Ta vychází z naučených faktů o dělbě moci či o průběhu voleb a k tomu je doplněna o informace o aktuálním stavu, jež jedinec sbírá prostřednictvím médií či obecněji skrze vliv prostředí, v němž žije. Percepce demokratičnosti by pak mohla být mj. klíčem k porozumění pocitu politické efektivity, jenž se odvíjí od stupně přesvědčení jedince, že se politici jsou responzivní vůči požadavkům občanů (a tím respektují princip reprezentace zájmů v zastupitelské demokracii) a že jedinec sám sebe považuje za kompetentního k politice.

U afektivní dimenze individuálních orientací k politickým objektům je nasnadě v první řadě zmínit centrální prvek studia Michiganské školy, pocit stranické identifikace. Na tomto konceptu byla postavena patrně nejznámější práce proudu zdůrazňujícího roli politických postojů, *The American Voter* (Campbell et al. 1960). Stranická identifikace bývá definována jako časově stabilní (tj. dlouhodobá) emocionální vazba k určitému skupinovému objektu, tj. k politické straně (Blais et al. 2001; srov. Campbell 1960: 121).[22] Tato psychologická vazba k politické straně se rozvíjí velmi pozvolna; utužuje se zejména v období politické socializace, kterou zprostředkovává rodina nebo škola. Nikterak překvapivě pak v dospělosti patří tento vjem loajality a blízkosti k politické straně k nejvýznamnějším stimulům pro návštěvu volební místnosti (viz Heath 2007), i když primárně samozřejmě vysvětluje hlasování pro politickou stranu, k níž se jedinec cítí být loajální.

Idea, na níž staví pocit stranické identifikace, se zdá být prostá. Stejně jako lidé vykazují loajalitu svému oblíbenému sportovnímu klubu či jiné kolektivní entitě (národu, etniku, církvi apod.), běžně se identifikují také s politickou stranou. Pocit blízkosti ke straně sice nemusí nutně znamenat členství v ní, ale jednoduše jde o „srdeční záležitost“, která v sobě obsahuje psychologické napojení jedince na určité politické uskupení (Norris 2004). Podle některých výzkumníků dokonce stranická identifikace tvoří nejvýznamnější součást systému politických

[22] Campbell a kolegové (1960: 121) využívali koncept k charakterizaci individuální afektivní orientace k důležitému skupinovému objektu v jeho prostředí.

hodnot, poněvadž představuje filtr, kterým člověk nahlíží všechny ostatní záležitosti v politice, zejména pak ovlivňuje postoje ke kandidátům či tématům (např. Dalton 2008).[23]

Třetí složku orientací, která zdůrazňuje subjektivní evaluaci, by mohla reprezentovat např. spokojenost s fungováním politického systému. Lidé obvykle mívají přinejmenším rámcovou představu, jak by měl vypadat výkonný demokratický politický systém: politici by neměli krást, politické strany by měly být financovány transparentně, veřejní činitelé by neměli zneužívat svou pravomoc atd. Těmito představami o „ideálním" politickém systému je naplněn standard (tím pádem mají lidé k dispozici hodnotící kritérium), s nímž jedinec následně porovnává reálný chod politického systému, v němž žije. K porovnání je třeba mít aktuální informace (a z nich vycházející kognitivní orientace), ale zároveň i veskrze subjektivní pocity, na bázi kterých lze určit, co je ještě přijatelné a co už nikoli (afektivní orientace). Postoje s převahou evaluativní komponenty tak mohou mít i krátkodobější charakter závislý na aktuální situaci.

Co se týká konativní komponenty, lze soudit, že bude převládat v postojích, jako je např. zájem o politiku či zájem o kampaň. Samotné věnování pozornosti politice se za politickou participaci považovat nedá (např. Teorell et al. 2007). Avšak skutečnost, že lidé nejsou apatičtí a starají se, jak si aktuálně vedou političtí aktéři nebo jak probíhá jejich předvolební kampaň, je může k participaci výrazně přibližovat. V populaci se jednoduše dají najít osoby, které politika baví, a proto o ní chtějí z vlastního popudu získávat informace a utvářet si hodnocení na aktuální události. U těchto osob se pak dá věrohodně očekávat i účast na volbách. Proto postoje s převahou konativní komponenty mohou být velmi významným prediktorem volební participace.

Z předchozích odstavců vyplývá, že přístup politické kultury bere v úvahu jak dlouhodobé, tak krátkodobé politické postoje, což se dá bezesporu považovat za velkou výhodu tohoto typu vysvětlení oproti sociálnímu determinismu. Dlouhodobé postoje totiž mohou vysvětlovat stabilitu výstupů voleb, zatímco ty krátkodobější jejich změnu. Tím odpadá hlavní bod kritiky vznesený proti Kolumbijské škole, která se potýkala s neschopností vysvětlit dynamiku výstupů voleb. Dlouhodobé postoje obvykle ztělesňují hluboce zakořeněná přesvědčení jedince o principiálních záležitostech a je mimořádně obtížné je změnit. Naopak jiné orientace, pocity nebo hodnocení nemusejí být časově stabilní; mění se v závislosti na

[23] Například Dalton přináší zajímavou demonstraci působení stranické identifikace jakožto určitých „růžových brýlí", kterými jedinec nahlíží na politické záležitosti. Píše:

> „Jednou, když jsme čekali na to, až půjdeme hlasovat, mi jeden postarší volič z Tallahassee říkal: „Já volím pro kandidáta, ne pro politickou stranu. Jenom se mi zdá, že demokraté vždycky vyberou toho nejlepšího kandidáta." (Dalton 2008: 172; přeloženo z anglického originálu)

konkrétních událostech během každého volebního cyklu. Pro ilustraci, politická spokojenost bude zřejmě výrazně oslabena ve chvíli, kdy se veřejnost dozví o skandálu spojeném s financováním politických stran, hodnocení lídra kandidátky se velmi pravděpodobně zhorší, pokud se v předvolební debatě bude jevit jako zjevně nekompetentní k řešení palčivých problémů státu, anebo zájem o kampaň bude velmi pravděpodobně slabý, pokud budou všechny strany nabízet stejné priority, a předvolební souboj tím pádem nepřinese vlastně žádné palčivé téma.[24]

Shrnuto, proměnné Michiganské školy mají svůj základ v mentálních procesech v nitru jedince, které se promítají do jeho pocitů, úvah, názorů a hodnocení. Výše zmiňovaná studie *The American Voter*, zaměřená na vysvětlování rozhodování občanů v americké prezidentské volbě, k tomu výstižně uvádí:

> „Jestliže chceme pochopit, co vede voliče k jeho rozhodnutí, musíme vědět, jak vidí věci, ke kterým se dané rozhodnutí váže. Při hlasování ve volbách jednotlivec jedná směrem ke světu politiky, v němž vnímá osobnosti, témata, strany a další uskupení v prezidentském klání. Jeho představy o těchto záležitostech se mohou čas od času zdát jako mimořádně špatně zformované, ale chování jemu samotnému dává smysl z hlediska úhlu pohledu, jak se mu jeví politické objekty.“ (Campbell et al. 1960: 42; přeloženo z anglického originálu)

Psychologické orientace tak slouží jako vodítko a ospravedlnění pro určité osobní přesvědčení. Přitom je důležité, že zastávání určitých stanovisek může přinášet motivaci k nějakému jednání, např. k účasti ve volbách (viz Halman 2007). Hodnotový systém člověka se tvoří od dětství, kdy si jedinec začíná osvojovat normy a názory směrem k politickým institucím a aktérům. Získání určité sady postojů přitom z podstatné části ovlivňuje okolní prostředí (rodina, média, škola, vrstevníci apod.), které uzpůsobuje jedince k tomu, aby reprodukoval určitá stanoviska. Hluboce zakořeněné hodnoty pak v průběhu života bývá velmi obtížné přetvořit. Na druhou stranu ale nelze tvrdit, že by politická socializace jedince končila dosažením dospělosti. V tomto ohledu lze zmínit např. roli pracovního kolektivu, který taktéž může přispět k formování určitých postojů.

[24] Teoretický rámec, který přinesla Kolumbijská a Michiganská škola, někdy bývá společně reflektován v rámci tzv. modelu občanského dobrovolnictví, který si klade za cíl prozkoumat, proč lidé neparticipují na politice (Verba et al. 1995). Nabízí tři odpovědi: Protože (1) *nemohou*, což odkazuje k nedostatku personálních zdrojů (viz poznatky Kolumbijské školy), (2) *nechtějí*, přičemž v rámci této odpovědi jsou zohledněny „správné“ postoje a motivace pro zapojení do politiky (Michiganská škola) a (3) protože *se jich nikdo nezeptal*; poslední odpověď spatřuje důvod pasivity v nedostatečné mobilizaci a zapojení do sociálních sítí (tento předpoklad už ovšem také naznačila Kolumbijská škola, přestože hlavním prvkem tohoto přístupu bylo umístění jedince v rámci sociálního rozvrstvení).

Hodnoty a z nich plynoucí postoje k různým elementům v politické sféře nejsou viditelné a ani je nelze přímo měřit, dají se zjišťovat jen skrze výpovědi respondentů. Tato skutečnost může být brána jako jistý nedostatek kulturních vysvětlení, zejména pokud připomenu, že znaky sociální struktury přímo měřit šlo. Když už se na tomto místě dotýkám vazeb Michiganské školy na Kolumbijskou, je nutné uvést, že badatelé zaměřeni na psychologické motivace k účasti se nesnaží vyvrátit, že by sociální struktura nehrála ve volebním rozhodnutí zásadnější roli. Naopak, díky rozšíření výkladu o subjektivní orientace se vysvětlení může stát mnohem víc komplexní, a tím pádem i lépe odpovídající složité sociální realitě. V souvislosti se začleněním proměnných politické kultury, jejichž východiska lze najít v psychologii, do původního sociologického vysvětlení volebního rozhodnutí se začalo hovořit o sociálně-psychologické tradici výzkumu (např. Dalton 2008), kterou v literatuře asi nejviditelněji zastupuje tzv. kauzální trychtýř (viz Schéma 1; blíže Campbell et al. 1960: kap. 2; Lewis-Beck 2008).

Schéma 1: Kauzální trychtýř – vysvětlení volební účasti

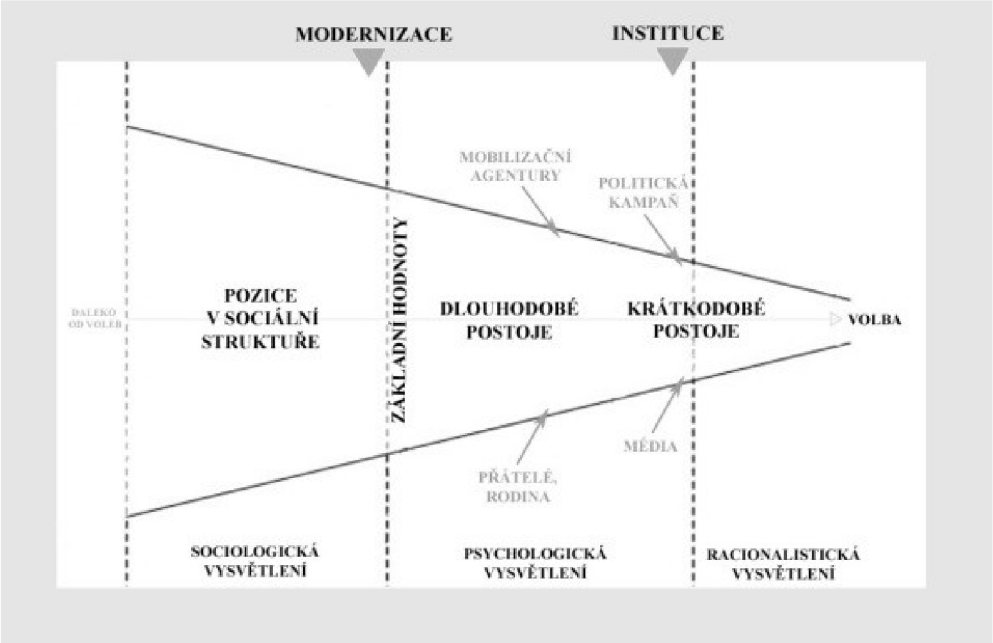

Zdroj: Autor, částečně inspirováno ve Wessels et al. (2014: 10).

Metaforu trychtýře někteří autoři používají pro zobrazení kauzálního řetězce, jenž vede finálnímu rozhodnutí, jestli a případně koho volit. Kauzální trychtýř má svůj význam v tom, že ukazuje komplementaritu a logickou návaznost sociologického a psychologického vysvětlení, které slučuje do jednoho modelu. Vyústěním trychtýře je politické chování, tedy účast nebo neúčast ve volbách (a v případě účasti pak volba konkrétní strany).

Horizontální osa kauzálního trychtýře představuje časovou osu, na jejímž úplném konci (vpravo) je den voleb. Kolem ní se lokalizuje množina faktorů různě vzdálených od ústí trychtýře. Některé proměnné v trychtýři tím pádem představují vzdálenější příčiny, jejichž efekt je zprostředkováván jinými proměnnými, jež jsou velmi blízko politickému jednání. Proměnné bližší politické angažovanosti tak mohou být výsledkem působení vzdálenějších faktorů.

Na hrdle trychtýře jsou usazeny sociodemografické faktory. Sociálně deterministický přístup se tak pokouší o vysvětlení volební participace z bodu velmi vzdálenému samotnému volebnímu rozhodnutí. Objektivní pozice v sociální struktuře nicméně může mít vliv na podobu politických postojů, ať už dlouhodobých nebo krátkodobých, které již nejsou chápány jako „pouhé“ *predispozice*, nýbrž jako jasně vytříbené *motivace* k aktivnímu hlasování.[25]

Řetězení individuálních příčin volební účasti lze demonstrovat na konkrétním příkladu. Zaměřit se mohu třeba na ten ze začátku kapitoly, kde jsem proti sobě postavil pravděpodobnost hlasování 20leté nezaměstnané svobodné matky se základním vzděláním a 55letého solventního vysokoškoláka. Prvně jmenovaná by měla mít oproti druhému výrazně nižší predispozice k zapojení do politiky. Nejenže bude mít méně personálních zdrojů a dovedností k tomu, aby se mohla věnovat politice, což samo o sobě snižuje její šanci na odevzdání hlasu, ale zároveň její nezáviděníhodné postavení v sociální hierarchii může determinovat, co si myslí o volbách, politických stranách či o demokracii. Následkem jejího znevýhodnění v rámci struktury nelze zcela věrohodně očekávat, že bude spokojená s činností vlády, nebo že bude přesvědčená o tom, že politici vykazují dostatečnou míru responzivity vůči hlasu běžných lidí. Proměnné politické kultury tak mohou do značné míry fungovat jako zprostředkující člen mezi znaky sociálního statusu a politickou volbou.

2.1.3 Racionální kalkul Rochesterské školy

Mimo proměnných sociální struktury a politické kultury byl bezprostředně před samotným ústím kauzálního trychtýře věnován prostor faktorům, které reprezentují poslední směr teorií volební účasti, Rochesterskou školu (viz Schéma 1). Ta se zaměřuje primárně na krátkodobé faktory a do jisté míry navazuje na politické postoje, neboť předpokládá, že právě z jejich

[25] Mimo vnitřní obsah trychtýře, který obsahuje individuální determinanty volební účasti, jsou ve Schématu 1 zobrazeny i další příčiny participace na hlasování. Šedou barvou je zvýrazněn kontext, v němž hlasování probíhá. Ten zahrnuje makro-vysvětlení, jimž se budu věnovat v samostatné sekci níže. Krom makro-faktorů jsou těsně u trychtýře lokalizovány mobilizační faktory, které někteří výzkumníci považují za tzv. mezo-úroveň vysvětlení participace na hlasování a které se odvíjejí od stupně sociální integrace jedince (např. Norris 2002). Dá se říct, že jde o analogii odpovědi „nikdo se jich nezeptal“ v modelu občanského dobrovolnictví, který byl stručně představen v jedné z předešlých poznámek (podrobněji Verba et al. 1995). K důvodům, proč proměnné z mezo-úrovně netvoří svébytnou část této kapitoly, se vyjádřím na jejím konci (viz kap. 2.3).

působení má vyplývat reakce na otázku, proč jeden volí a druhý nikoli. Rochesterská škola však odmítá závěr, že by se voliči rozhodovali na základě citových pohnutek. Podle Downse, jehož práce *An Economic Theory of Democracy* má výrazný podíl na prosazení ekonomických principů do literatury o politickém chování (Downs 1957), se voliči, stejně jako politické strany a kandidáti, se chovají zcela chladnokrevně a jejich rozhodnutí jsou racionální, tj. jejich prostřednictvím dochází k maximalizaci vlastního užitku při minimálním vynaložení nákladů.

Logika rozhodování racionálních aktérů se dá připodobnit trhu, kde existuje strana poptávky (spotřebitel, v případě politiky pak volič) a nabídky (obchodník, politická strana nebo kandidát). Volič kalkuluje náklady a přínosy výběru nějakého produktu (zboží, programový balíček) a volí tu alternativu, o jejichž budoucích výsledcích se domnívá, že mu přinesou nevyšší osobní užitek. Nicméně i politické strany nebo kandidáti jednají racionálně, a ve snaze, aby jejich členové byli zastoupeni ve veřejných funkcích, připravují takové programy, které mohou obstát v konkurenci jiných „politických podnikatelů“, a to zpravidla tím způsobem, že se snaží přiblížit pozici mediánového voliče. [26]

Než ve volební místnosti dojde k samotnému výběru kandidáta nebo politické strany, se teorie racionální volby pokouší osvětlit, za jakých okolností se racionální jedinec vůbec zúčastní hlasování. Jak už bylo naznačeno, při této situaci bude občan kalkulovat zisky z aktivní participace v porovnání s náklady a do volební místnosti se dostaví, pokud v jeho očích zisky převýší náklady. Celá kalkulace se sestává z několika kroků (podrobněji Blais 2000): Nejdřív musí volič odhadnout očekávané užitky z hlasování. Ty posuzuje na základě rozdílů v užitcích pramenících z toho, který kandidát bude zvolen.[27] Jestliže mezi kandidáty nespatřuje z hlediska užitku žádný podstatný rozdíl, potenciální užitek z aktivního hlasování se blíží nule (a jít k volbám tedy nemá smysl). Pokud naopak existuje nějaký diferenciál mezi kandidáty, musí si racionální jedinec dále položit otázku, jaká je šance, že jeho hlas bude rozhodovat o tom, jestli jím preferovaný kandidát zvítězí, anebo prohraje. Jeden hlas má přitom ve volebním klání, kterého se obvykle účastní miliony lidí, zanedbatelnou váhu, a to

[26] Medián je hodnota proměnné, která rozděluje soubor na dvě shodné poloviny. Proměnnou v tomto případě představují preference voličů na určité ideové ose (preference mohou být vyjádřeny např. na jedenáctibodové škále levice-pravice). Jestliže politická strana zaujme pozici mediánu a preference tendují k normálnímu rozdělení, tato pozice by jí měla přinést volební vítězství (samozřejmě pokud počítáme se zjednodušením politického prostoru na jedinou osu a rovněž s tím, že o hlasy voličů soupeří jen dvě strany a druhá zvolí na ose jinou pozici).

[27] I v případě Rochesterské školy se tak můžeme setkat např. s vjemem blízkosti jedince k určité politické straně. Ten byl již jednou zmíněn u stranické identifikace (viz kap. 2.1.2). V teorii racionální volby má však vztah strana – volič čistě racionální povahu; je založen na hodnocení průniku preferencí občana s identitou konkrétní politické strany či kandidáta. Afektivní složka zcela ustupuje do pozadí.

zejména za stavu, kdy je z předvolebních průzkumů předem jasné, kdo získá mandát. Pravděpodobnost, že jedincův hlas bude rozhodující (tj. zapříčiní změnu výsledku voleb), tedy závisí primárně na dvou faktorech, velikosti elektorátu a těsnosti volební soutěže. Vzhledem k hodnotám těchto proměnných u drtivé většiny volebních klání se však tato pravděpodobnost jeví jako extrémně nízká, blížící se nule.

Poté, co jedinec odhadl očekávané benefity z volby a vynásobil je pravděpodobností, že jeho hlas bude rozhodující, může přejít ke kalkulaci nákladů za hlasování. Volení sice lze chápat jako nízkonákladovou aktivitou, přesto ale cena aktivní participace není nulová (srov. Niemi 1976). Náklady se odvíjejí především od času, který volič musí věnovat získávání informací o kandidátech (je to nutné pro kalkulaci užitku), a času, který si vyhradí na navštívení volební místnosti.[28] Po odhadu ceny za aktivní participaci se dá volební kalkul zapsat jednoduchým vzorcem:

$$V = PB - C \tag{2.1}$$

kde V představuje výsledný užitek, B očekávané benefity z hlasování, P pravděpodobnost, že hlas jednotlivce bude pro volební soutěž pivotální, a C náklady hlasování. Volič by měl přijít do volební místnosti, jen pokud bude výsledkem kalkulu, že $V > 0$. Tato situace však nastává spíše sporadicky: Náklady hlasování jsou sice povětšinou malé, ale i tak – zejména kvůli mizivé pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu – budou převyšovat očekávané užitky z volby. K tomu Downs píše:

> „Na první pohled se mohou zdát všechny tyto náklady triviální a předsudky o schopnosti unést je vypadají jako irelevantní. Nicméně zisky z hlasování jsou obyčejně tak nízké, že i drobná změna ve volebních nákladech může mít ohromné efekty na rozdělení politické moci. Tento fakt vysvětluje, proč jednoduché praktiky jako například uspořádávání voleb během svátků, otevření volebních místností do pokročilých hodin, zrušení i malých poplatků za hlasování a zajištění bezplatné dopravy k volebním místnostem může nápadně ovlivnit volební výsledky.“ (Downs 1957: 266; přeloženo z anglického originálu)

[28] V některých případech může cena obsahovat ještě víc komponent. Například v amerických volbách bude nutné připočítat náklady na volební registraci. U mnoha typů voleb (např. české komunální volby) je zase třeba řádně upravit hlasovací lístek a osvojení si toho, jak se správně lístek upravuje, taktéž stojí určitý objem času.

Jelikož racionální kalkul ukazuje, že jít k volbám se obvykle „nevyplatí“, jeví se v případě kolektivního rozhodování výhodnější být černým pasažérem než aktivním spolutvůrcem politiky.

Při aplikaci racionalistických východisek na volební soutěže s větším počtem oprávněných voličů tudíž bývá standardním závěrem, že racionální jedinec se rozhodne hlasování nezúčastnit. Teorie racionální volby proto vysvětluje spíše volební neúčast než účast. Jednoduše řečeno, kdyby nikdo nevolil, racionalistická východiska by zřejmě představovala ideální rámec pro teorie volební účasti. Reálně však do volebních místností přicházejí zástupy lidí a ve volebních kláních, kterým je přikládán největší význam, obvykle hlasuje dokonce většina oprávněných voličů. To je z hlediska teorie racionální volby nepochopitelná a paradoxní situace, jelikož početně velký elektorát znamená takřka nulovou pravděpodobnost na rozhodující hlas.

Tento paradox racionálního voliče vede k úvahám, zdali v původním volebním kalkulu nebyl opomenut nějaký člen, který by masovou volební účast dodatečně vysvětlil. Aby se kalkul stal z hlediska racionálního poměřování nákladů a zisků smysluplným, někteří výzkumníci do něj zakomponovali určitou expresivní složku, tj. emocionálně laděný postoj (níže označen jako D). Rovnice volebního kalkulu pak dostává novou formu:

$$V = PB - C + D \tag{2.2}$$

Podle Downse (1957) může být tímto postojem být obava z konce demokracie. Pokud by nikdo nešel k volbám, demokracie se dostává do úzkých, neboť je zpochybněn základní princip, na kterém tento typ zřízení funguje – princip vlády lidu. Každý jedinec tak skrze hlasování získává dodatečné užitky z udržení demokracie, poněvadž nástup jiných forem moci by s sebou mohl přinést např. zpochybnění individuálních vlastnických práv či omezení politických svobod. Užitek ze zachování demokracie ve spojení s očekávanými benefity z volby již převýší cenu za volení. Tím přestává být volební účast racionálně jednajících osob paradoxní.

K nutnosti doplnit racionální kalkul se v minulosti vyjádřila celá řada badatelů (přehledně Blais 2000). Kromě Downsovy představy o užitku z udržení demokracie se stala mimořádně vlivnou také myšlenka Rikera a Ordeshooka (1968), kteří spojují člen rovnice D s pocitem občanské povinnosti. Podle jejich názoru voliči získávají dodatečné benefity z hlasovacího aktu tím způsobem, že jim přináší spokojenost z toho, splnili svou morální povinnost. Tento

typ benefitů se dá pojímat i v negativním smyslu – tak, že v případě neúčasti by lidé pociťovali provinění.[29]

2.2 Proč je v jednom státě vyšší volební účast než v jiném?

V předchozích odstavcích jsem vymezil teoretický rámec, který by pomocí sady individuálních predispozic a motivací mohl vysvětlovat varianci v pravděpodobnosti jedinců na volební účast. Nyní přesunu pozornost na úroveň států. Tato sekce má za účel nastínit, co stojí za tím, že volební účast je proměnlivá napříč kontexty. S ohledem na snahu ukázat, že na vysvětlení volební účasti lze nahlížet příměrem dvou stran stejné mince (viz nadpis kap. 2), budou k tomuto nástinu využity teorie modernizace a teorie institucí, které stejně jako výše zmíněné „školy“ reflektují úlohu tří aspektů – struktury, kultury a racionálního kalkulu, avšak na kontextuální úrovni zkoumání.

Určitá podobnost s přístupy z individuální úrovně se dá najít rovněž v tom, že i kontextuální proměnné vykazují různou vzdálenost od finálního rozhodnutí o participaci na hlasování, jež se na agregované úrovni přetavuje v procento aktivně hlasujících. Tato část tedy opět řeší jak přímé, tak nepřímé efekty proměnných. Nepřímé efekty by šlo primárně spojit s teorií modernizace, neboť ta zohledňuje vývojovou sekvenci začínající v ekonomické sféře, pokračující přes kulturu a ústící do sféry politiky. Vzhledem k jinakosti ekonomické a kulturní sféry, jejichž změny se mají odrážet v politice, jsem při systematizaci teorie na začátku této kapitoly rozlišil dvě fáze modernizace, společenskou a kulturní (viz Tabulku 1 výše).

Přímé, ale i zprostředkované působení určité vysvětlující proměnné je příznačné i pro institucionalismus, a to přesto, že faktory, které mají optikou tohoto přístupu přinášet vysokou či nízkou míru volební participace, se situují toliko do oblasti politické. Za typický příklad vzdálenějších faktorů lze považovat formální pravidla (např. volební systém), která ovlivňují faktické fungování politického procesu (např. fragmentace stranického systému). Až toto fungování pak přímo zapříčiňuje určitou úroveň volební účasti.

2.2.1 Teorie modernizace

Teorie modernizace představuje první ze dvou teorií, která ozřejmuje, jaké kontextuální faktory by se mohly podílet na proměnlivé volební účasti napříč jednotlivými státy. Při

[29] Základní otázkou po doplnění racionálního kalkulu ovšem zůstává, jestli je racionální kalkul po doplnění expresivní složkou *D* dál racionální (např. Linek 2013a). Zařazení afektivní orientace přibližuje teorii racionální volby spíše k přístupu Michiganské školy.

hledání těchto faktorů přitom zastánci teorie modernizace přebírají svá východiska od autorů, kteří mapovali postupnou proměnu společnosti v oblasti ekonomické, kulturní, ale také politické, a to obvykle v dlouhých časových úsecích. Motorem změn v uvedených sférách je pokrok v ekonomice. Za jeho důsledek lze považovat posun v hodnotových orientacích, ale i v politickém chování (viz např. Marx 1971; Weber 1978).[30]

V obecné rovině bývá modernizace popisována jako přechod od společnosti preindustriální k industriální, která se následně proměňuje ve společnost post-industriální (podrobně Bell 1973). Ekonomická dimenze pokroku zahrnuje především změnu ve struktuře zaměstnanosti, kdy v první fázi (přechod od preindustriální k industriální společnosti) dochází k zásadnímu navýšení podílu pracovní síly v průmyslu na úkor zemědělství. Pracovníci mají k dispozici stále výkonnější stroje, jejichž používání však v průběhu dvacátého století v řadě rozvinutých společností způsobuje, že průmyslová výroba se stává téměř plně automatizovanou, a tedy relativně málo náročnou na lidskou pracovní sílu. Pracovní sílu proto čeká další přesun, tentokrát do sektoru služeb. Stále větší úlohu v tomto odvětví ekonomiky hrají služby veřejné, které souvisejí s prosazováním vyšší míry státních ingerencí do života lidí.

Za hlavní důsledky modernizačního procesu lze považovat rapidní nárůst životního standardu lidí, jejich osobních schopností, lepší dostupnost formálního vzdělání a dále zvýšení objemu volného času, kterým lidé disponují. Jedinci, kteří žijí v modernizované společnosti, mají rovněž mnohem snazší přístup k informacím, a to díky velkému počtu masmédií a potažmo přístupu k internetu. Věnovat se politice je pro ně tím pádem mnohem méně náročné.

Zvyšující se úroveň lidského kapitálu (tj. vzdělání a schopností) má rovněž důsledky pro politickou kulturu (Inglehart 1990; Norris 2004). Při jejím přenosu z generace na generaci, probíhajícího během socializačního procesu, si přesvědčení, normy a zvyklosti osvojují mladí občané. Po druhé světové válce, v důsledku dosažení existenční jistoty pro početné skupiny obyvatel, dochází z hlediska postojů ke zdůrazňování témat jako osobní autonomie či kvalita života, které nahrazují dosavadní akcent na otázky přežití a bezpečnosti. Charakteristickým rysem modernizace proto není jen vyšší bohatství společnosti, ale také nový způsob myšlení, jenž byl umožněn právě vyšším životním standardem.

Jak už bylo předesláno výše, v rámci procesu modernizace jdou ruku v ruce změny v oblasti ekonomické, kulturní, ale i politické. Za průvodní jev modernizace tak může být

[30] Vzhledem k ideji ekonomickému determinismu by se za jednoho z hlavních zakladatelů modernizačního přístupu bezpochyby dal označit Karel Marx, jenž zdůrazňoval klíčový vliv ekonomické sféry (a postupujících procesů v ní) na ostatní společenské sféry (viz Marx 1971). Svědčí o tom mj. i průkopnické dílo Daniela Bella ze sedmdesátých let (Bell 1973), které z velké části diskutuje právě Marxovu argumentaci.

považována i demokratizace (např. Lerner 1958; viz též Arat 1988; Przeworski – Limongi 1997). Nebo Lipsetovými (1959) slovy řečeno, ekonomický rozvoj lze chápat jako nutnou podmínku demokratického rozvoje. V tomto ohledu se zdá být velmi důležitá skutečnost, že řada výzkumníků považuje za indikátor demokratické výkonnosti míru participace na volbách, a to primárně proto, že účast na hlasování umí dobře reflektovat úlohu, kterou občané hrají, resp. chtějí hrát v politickém systému, jenž je postaven na demokratických principech, tj. v první řadě na ideji vlády lidu. Také by mělo platit, že když se hlasování účastní prakticky všichni oprávnění voliči, budou výstupy volebního klání z hlediska reprezentace zájmů mnohem méně zkreslené než v případě, kdy názory části veřejnosti nejsou brány v úvahu (viz Lipset 1960; Jackman 1973; Powell 1982; Lijphart 1999: kap. 16).

Na druhou stranu, vysoká míra participace občanů na politickém dění mnohdy vůbec nemusí znamenat jejich reálnou kontrolu nad vládnoucí elitou. Dokladuje to příklad „předstíraných demokracií“ bývalého Východního bloku, kde byla téměř stoprocentní volební účast fakticky vynucována, avšak změny jejím prostřednictvím dosáhnout nešlo (např. Birch 2009). Někteří výzkumníci zdůrazňují rovněž ten aspekt, že nižší volební účast může znamenat spokojenost lidí a vysoká angažovanost přichází spíše v dobách, kdy se politický systém dostává do ohrožení (viz Bollen 1980; Lipset 1960 aj.).

Spojování volební účasti se stupněm demokratického rozvoje je proto nutně konfrontováno s otázkou, zdali může být podíl aktivně participujících skutečně validním indikátorem výkonnosti demokracie. Někteří výzkumníci – nejspíš i s ohledem na tento kritický bod – při zkoumání efektu rozvojových měřítek na volební účast diskusi o napojení volební účasti na demokratickou výkonnost úplně pomíjejí (viz např. Siaroff – Merer 2002; Blais 2006; Geys 2006). Určitou oporou jim v tomto směru může být i klasická práce Daniela Lernera *The Passing of Traditional Society* (1958), která taktéž spojuje stupeň modernizace společnosti přímo s politickou participací, aniž by byl předtím zevrubněji popsán vztah participace a kvality demokracie. Lerner uvádí:

> „Nejdříve přichází urbanizace, z důvodu existence měst samotných se rozvíjí komplex dovedností a zdrojů, které charakterizují moderní industriální ekonomiku. Uvnitř městského prostředí se rozvíjejí rysy, které vydělují další dvě fáze – gramotnost a vzestup médií. Mezi nimi existuje těsný vzájemný vztah, díky gramotným se rozvíjí média, která posléze šíří gramotnost. Z historického pohledu nicméně gramotnost vystupuje jako klíčová funkce v rámci druhé fáze. Schopnost číst, zpočátku osvojená relativně malým počtem lidí, je připravuje k vykonávání různých úkolů, které jsou vyžadovány v modernizující se společnosti. Až ve třetí fázi, kdy jsou

složité technologie průmyslového rozvoje na skutečně pokročilé úrovni, začíná společnost v obrovské míře produkovat noviny, síť rádií a filmy. To následně akceleruje vzdělanost. Mimo tohoto vzájemného působení se rozvíjí instituce participace (např. volení), které nacházíme ve všech vyspělých moderních společnostech." (Lerner 1958: 60; přeloženo z anglického originálu)

Lidé žijící ve více rozvinutých společnostech tedy mají (agregátně) víc zdrojů, bývají lépe vzdělaní, mají k dispozici velké množství informačních kanálů, a tudíž se mají vytvořeny lepší podmínky k tomu, aby se věnovali politice. Tím může docházet ke stimulaci jejich účasti na hlasování.[31]

Teorie modernizace tedy staví na předpokladu, že čím vyšší je úroveň hospodářské výkonnosti, tím vyšší bude volební účast. Již od dob nejstarší generace výzkumníků modernizace však bývá zdůrazňováno, že modernizace reálně není lineárním procesem, a tím pádem ani vztahy indikátorů ekonomického pokroku a politické angažovanosti nemusí být založeny na očekávání přímé úměry (např. Bell 1973; viz též Jackman 1973).[32] Systematičnost úvahám o působení socioekonomického pokroku na zapojení do politiky dodává Pippa Norris (2002), která upozorňuje, že existují přinejmenším tři možnosti, jak nahlížet na průběh vztahu mezi ekonomickými měřítky a mírou volební participace (viz Schéma 2). Všechny tři pohledy se víceméně shodují v tom, že v rané fázi modernizace, která

[31] K této stimulaci může docházet přímo, anebo skrze osvojení nového typu hodnotových orientací, tj. postupným nahrazováním feudálních postojů moderními, které jsou posléze samy substituovány postmoderními.

[32] Ostatně se není čemu divit, jelikož procesy, které probíhají v rámci „prvního přechodu" (od pre-industriální k industriální společnosti) nemají svůj plný odraz v těch, které jsou příznačné pro „druhý přechod" (od industriální k post-industriální společnosti). První přechod zahrnuje primárně nárůst podílu lidí pracujících v průmyslu, zvyšování gramotnosti, vzdělání (zejména pak základního a středního) a příjmů, vyšší míru urbanizace, technologický pokrok (hlavně v oblasti přírodních věd), rozmach masmédií (novin a rádia), posun od širokého pojetí rodiny (tzn. v domácnosti se vyskytuje kromě manželů a dětí i blízké příbuzenstvo, celá rodina obvykle bydlí společně ve velkých venkovských usedlostech a je spojena silnými vazbami) k rodině nukleární (tvořené pouze manželi a jejich dětmi), byrokratický způsob řízení velkých organizací a také rapidní nárůst dělnické třídy, který souvisí s dominancí průmyslového sektoru a mj. vede k zakládání masových organizací, které mobilizují obyvatelstvo k občanské aktivitě, např. odborů, sociálně demokratických stran, ale i charitativních organizací. Hlavním zdrojem pokroku v industriální společnosti je mechanizace a snaha o efektivitu výroby – stroje jsou totiž mnohem výkonnější než lidská síla, na níž byla založena zemědělská společnost. Druhý přechod se vyznačuje poněkud jinými změnami: V rámci struktury ekonomiky jde o dominanci sektoru služeb (včetně služeb veřejných, je tedy kladen důraz na prosazování idejí sociálního státu), nárůst odborných (lékařů, učitelů či inženýrů) a manažerských profesí, které jsou pro výkon povolání vysoce kvalifikováni, umožnění přístupu k terciárnímu vzdělávání, rapidní ekonomický růst vedoucí k vyššímu životnímu standardu širokých skupin obyvatel a k posílení pozice střední třídy na úkor třídy dělnické, rostoucí objem volného času, vědecko-technologické inovace umožňující počátek „digitálního věku" (televize, počítače aj.), stěhování obyvatelstva z urbánních do suburbánních zón, vyšší sociální i geografická mobilita, globalizace odstraňující bariéry národního státu, postupující sekularizace, úpadek nukleární rodiny (rostoucí podíl neúplných rodin) a zrovnoprávnění rolí mužů a žen v rodině i na pracovišti (dramatický nárůst podílu zaměstnaných žen). Základním zdrojem modernizace společnosti již nejsou stroje, ale informace a přístup k nim. Ke znakům uvedených typů společností dále viz např. Bell (1973) či Norris (2002).

je charakterizována přechodem od pre-industriální (zemědělské) k industriální (průmyslové) společnosti, má efekt společenského pokroku na volební participaci přibližně lineární povahu.

Rozkol nastává v situaci, kdy je analyzován efekt v pozdější fázi modernizačního procesu, kdy se z industriální společnosti stává společnost post-industriální. Nejjednodušší by přirozeně bylo předpokládat, že i tuto fázi půjde charakterizovat skrze lineární trend. Je však třeba zohlednit, že zatímco socioekonomický rozvoj může teoreticky nabývat libovolných nezáporných hodnot, volební účast je omezena hranicí 100 %. Z této perspektivy nemusí být skutečnost, že v nejrozvinutějších západních demokraciích, které nejintenzivněji navyšovaly životní standard svých občanů, v posledním půlstoletí volební účast buď stagnovala, anebo dokonce klesala (viz Mair 2002; Franklin 2004 apod.), chápána jako empirické vyvrácení předpokladů teorie modernizace.

Schéma 2: Možné typy efektů modernizace společnosti na politickou participaci

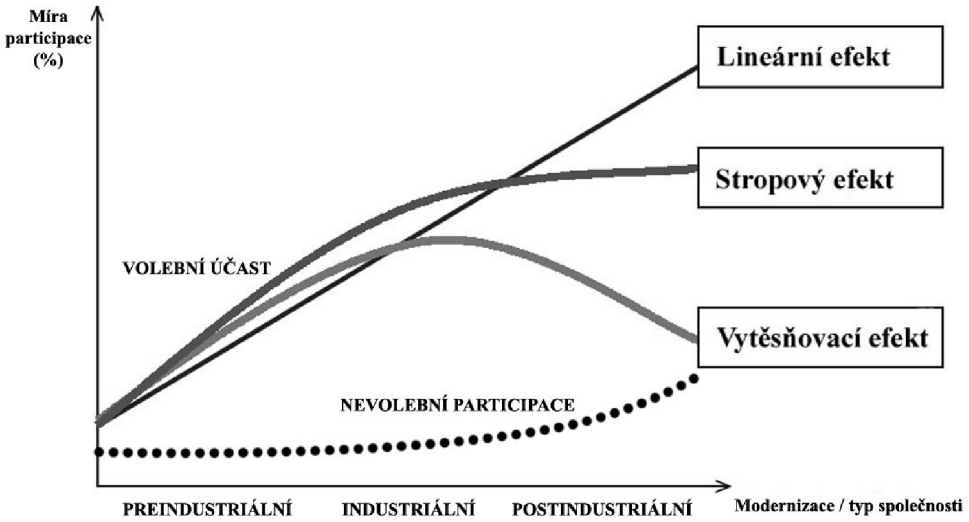

Zdroj: Autor, inspirováno Norris (2002: 38).

Protože je míra volební participace „zastropována“ limitou 100 %, jeví se jako alternativa k lineárnímu trendu popis působení socioekonomického rozvoje na volební účast pomocí logaritmické nebo kvadratické funkce (Norris 2002). V obou případech se volební účast má přímo úměrně zvyšovat s blahobytem jen v první fázi modernizačního procesu a už v éře industriální společnosti se přibližuje k maximálním hodnotám. Jestliže průběhu vztahu nejlépe odpovídá logaritmická funkce, měl by nastat tzv. stropový efekt (*ceiling effect*), při němž je volební účast stabilizována na určité hodnotě, a s ohledem na hodnotový posun v postmoderní společnosti se zvyšujícím se bohatstvím společnosti dále narůstají jen méně institucionalizované formy politické participace jako např. zapojení do demonstrací,

podepisování peticí či bojkot produktů (tento nárůst je ve Schématu 2 zaznamenán tečkovanou čarou).

Druhá možnost, která vyzývá linearitu vztahu rozvoje společnosti a volební účasti, popis skrze kvadratickou funkci, se zakládá na tom, že v postindustriální éře lidé, kteří si během modernizačního procesu osvojili novou sadou hodnot, začínají pociťovat, že tradiční instituce zastupitelské demokracie již nedokážou reflektovat jejich požadavky, a proto volební místnosti úplně opouštějí a své zdroje (čas, peníze a/nebo dovednosti) raději investují do méně institucionalizovaných forem politické angažovanosti (např. Fuchs – Klingemann 1995; Inglehart 1997 aj.). Tím nastává tzv. vytěsňovací efekt (*displacement effect*), který je ve Schématu 2 charakterizován křivkou, která se podobá parabole (ke vztahu volební a nevolební participace dále např. Nový 2014).

Shrnuto, teorie modernizace primárně vychází ze změn v ekonomické „základně“, která má vliv na společensko-kulturní a politickou „nadstavbu“ (k tomuto pojmosloví Marx 1971). Ekonomický rozvoj, v prvé řadě symbolizován přesunem pracovní síly mezi agrárním sektorem, průmyslovým sektorem (tj. výrobní sférou) a sektorem služeb (nevýrobní sférou), s sebou přináší změnu hodnotových orientací osob, které mohou pozitivně ovlivnit demokratickou výkonnost. Prostřednictvím ekonomiky se zvyšuje lidský kapitál, a jedinci v modernizovaných společnostech tím pádem mají mnohem víc volného času, jsou lépe situováni i vzděláni, prostřednictvím masmédií mohou snadněji získávat informace o politice.[33] Společenská modernizace tak přináší odstranění většiny socioekonomických bariér k zapojení do politiky, a proto se dá předpokládat, že vyšší stupeň pokroku se bude odrážet ve vyšším stupni politické participace.

2.2.2 Institucionalismus

Teorie modernizace sice umí poskytnout sofistikovanou odpověď na otázku, proč může být v zemi jako Bulharsko, která se svým stupněm rozvoje v socioekonomické oblasti nachází daleko pod průměrem Evropy (HDI[34] 0,782 v roce 2012), volební účast v parlamentních volbách pravidelně jen okolo 60 %, zatímco třeba v Norsku, jež bývá považováno za

[33] Některé texty dramatický pokrok v oblasti lidského kapitálu označují za proces kognitivní mobilizace (Dalton 1984).

[34] HDI je zkratkou pro index lidského rozvoje, který je hojně využívaným měřítkem socioekonomického rozvoje států. Jedná se o kompozitní indikátor kalkulovaný Rozvojovým programem Organizace spojených národů (UNDP), který v sobě zahrnuje hrubý národní příjem (GNI), očekávanou délku života při narození a index vzdělání, jenž shrnuje průměrné a očekávané roky vzdělávání (UNDP 2013; z tohoto zdroje jsou převzaty i hodnoty HDI pro rok 2012).

nejvyspělejší stát kontinentu i celého světa (HDI 0,955), participace na stejném typu hlasování doposud nikdy neklesla pod hranici 75 %.[35]

Nyní však Norsko srovnejme s jinými dvěma státy, Austrálií (HDI 0,938) a Spojenými státy americkými (HDI 0,937), jejichž mimořádně vysoký stupeň modernizace je řadí na druhé a třetí místo celosvětového žebříčku lidského rozvoje. Z úzkého pohledu teorie modernizace by měly tyto dvě vyspělé země vykazovat podobnou míru volební účasti jako Norsko. Jenže v Austrálii reálně chodí k nejvýznamnějším volbám přes 90 % oprávněných voličů a naproti tomu ve Spojených státech se účastní hlasování jen přibližně 60 % populace, která disponuje aktivním volebním právem.

Na první pohled je proto zřejmé, že musí existovat ještě jiný typ kontextuálních determinant volební účasti, kterým by šlo vysvětlit tyto podstatné rozdíly. V následujících odstavcích budu dané rozdíly připisovat různorodosti v institucionálním nastavení jednotlivých politických systémů. Zůstanu-li u příkladu dvou vyspělých států, které jsem konfrontoval s volební účastí v Norsku, u Austrálie lze soudit, že významnou úlohu pro vysokou míru participace hraje zavedená volební povinnost. U Spojených států amerických se zase současně vyskytuje hned několik možných příčin, proč je volební účast relativně nízká, mj. nutnost volební registrace nebo velký počet různých typů hlasování během jednoho čtyřletého cyklu, který může u řady občanů zapříčinit únavu z hlasování (blíže Jackman – Miller 2004).

Jak je vidno, institucionální přístup používá k vysvětlení variability volební účasti na úrovni států proměnné, jejichž vliv si dokáží poměrně dobře uvědomit i v politice nepříliš zainteresovaní jedinci. I osoby, které lze ve světle úvah o politické nerovnosti označit za znevýhodněné, obvykle bývají senzitivní vůči tomu, že když nepůjdou volit v systému s vynucovanou povinností hlasovat, velmi pravděpodobně budou sankcionováni, a proto je jejich motivace k návštěvě volební místnosti relativně vysoká (Gallego 2010). Stejně tak napjatá situace, kdy o jediný mandát ve volebním obvodu soupeří dva kandidáti a předvolební průzkumy ukazují, že tyto kandidáty dělí jen pár hlasů, může povzbudit i jedince, kteří jsou víceméně politicky apatičtí a obvykle se voleb neúčastní, aby podpořili toho, který jim je z hlediska vlastní profilace na tématech bližší.

Politické instituce v každé politické jednotce formují specifickou strukturu příležitostí, které jedince motivuje (či demotivuje) k politické participaci (Franklin 2002). Institucionální přístup tak primárně vychází z legislativní regulace a administrativních opatření, která

[35] Přesné hodnoty volební účasti lze dohledat v databázi Mezinárodního institutu pro demokracii a volební asistenci (IDEA 2014).

společně vytvářejí „pravidla hry“, v jejichž mantinelech probíhá politické chování. Ve své podstatě lze tento přístup shrnout do jedné věty, kterou zmiňuje jedna z průkopnických prací z druhé poloviny osmdesátých let:

> „Rozdíly ve volební účasti mezi industriálními demokraciemi jsou funkcí politických institucí a volebního práva.“ (Jackman 1987: 405; přeloženo z anglického originálu)

Pokud bychom chtěli teorii vlivu institucí porovnat s modernizačním přístupem, měl by být primárně zdůrazněn ten aspekt, že zatímco stupeň pokroku v oblasti socioekonomické a kulturní půjde ze strany státu v běžné demokracii spíše málo ovlivňovat (občanům totiž v řadě ohledů nelze přikázat, jak se mají chovat v privátních záležitostech, neboť by to byl zásah do ústavně chráněných základních svobod, ani jim nelze vrchnostensky uložit, co si mají myslet), ke změně formálních pravidel, kterými se řídí politická soutěž, zpravidla stačí většina v legislativním tělese, ať už jde o většinu prostou, nebo kvalifikovanou. Možnost dílčích reforem nastavení politického systému, a tím pádem možnost změny struktury politických příležitostí, tak z institucionalismu dělá o něco flexibilnější přístup, který je schopen vyrovnat se jak se stabilitou, tak se změnou výsledků voleb.

Propagátoři modernizačního přístupu však teorii vlivu institucí kritizují v tom smyslu, že bez adekvátní politické socializace, při níž se osvojují demokratické normy a zvyklosti, se efekt změn v institucionálním nastavení jeví jako velmi pochybný. Např. Norris (2004: kap. 7) zmiňuje jako příklad zavedení volebního práva žen, které, přestože vytvořilo ženám velmi silnou pobídku pro zapojení do politiky, obvykle nevedlo ke skokovému zvýšení celkového počtu aktivních voličů. Až v důsledku generační proměny, kdy byly mladé ženy socializovány do hodnot, jež zdůrazňovaly, že jsou z hlediska politické angažovanosti rovnoprávné mužům, se propast v participaci žen a mužů začala snižovat. Uvedenou kritiku lze ve své podstatě shrnout v tom smyslu, že vliv změny institucionálních faktorů často nebývá okamžitý, ale může přicházet až s určitým časovým odstupem.[36]

U flexibility politických institucí je navíc třeba odlišit formální a faktickou stránku věci. Reformy politického systému sice představují možnost, jak vylepšit volební účast, nicméně

[36] Na určitý časový odstup lze upozornit i při zavádění jiných institucionálních opatření. V minulosti jsem se například zabýval otázkou zavedení internetových voleb, které by měly značným způsobem redukovat cenu za hlasování. Na případu Estonska jsem ukázal, že počet voličů, kteří k odevzdání hlasu využili internet, se zvyšoval velmi pozvolna. V krátkodobém horizontu se tak působení internetového hlasování mohlo zdát jako zanedbatelné, nicméně až se tento způsob hlasování dostal občanům „pod kůži“, začal snižovat náklady hlasování stále většímu počtu jedinců (viz Nový 2012a). Zvyšování počtu voličů využívajících internetový způsob hlasování každopádně není demonstrací efektu tohoto opatření na volební účast, pouze ukazuje, že adaptace člověka na nové podmínky a pravidla nebývá bezprostřední.

většina demokratických společností upřednostňuje stabilitu institucí před jejich změnou. Převážná většina institucionálních faktorů tak bude spíše málo proměnlivá, avšak volební účast v jednotlivých zemích nebývá konstantní. Institucionalismus tak bezesporu obsahuje sadu důležitých prediktorů volební účasti, nicméně sám neumí ani on vysvětlit všechny rozdíly v míře volební participace napříč státy a volbami.

Kriticky lze nahlížet i na to, že u jedinců, kteří přicházejí do styku se strukturou politických příležitostí, se předpokládá racionální chování založené na kalkulaci nákladů a užitku. Institucionalismus tak zjednodušuje realitu v tom smyslu, že lidé mají být velmi dobře obeznámeni s tím, jak funguje politický systém a jeho dílčí součásti, a jejich rozhodování o účasti probíhá na bázi instrumentálních motivací, které se odvozují od vlastní percepce toho, do jaké míry se jim struktura politických příležitostí jeví jako otevřená nebo uzavřená. Jak jsem však ukázal v kap. 2.1.3 při odkazu na tzv. volební paradox, v situaci velkých elektorátů není hlasování ve volbách z pohledu racionálního voliče racionální.

Předpoklad racionality jedinců by alespoň mohl předurčovat, že institucionální proměnné půjde určitým způsobem napojit na členy racionálního kalkulu (v jeho původním pojetí), tedy na náklady na participaci (*C*), očekávané užitky (*B*) i pravděpodobnost (*P*), že hlas bude rozhodující (k nim blíže sekce 2.1.3).[37] Vazbu na jednotlivé členy individuálního kalkulu využiji v jedné z následujících kapitol k rozčlenění běžně používaných institucionálních determinant volební účasti (k jiným typům dělení těchto faktorů viz např. Franklin et al. 2001; Millard 2004; Norris 2002; 2004). Náklady za hlasování budu přitom spojovat s volební povinností, očekávané užitky napojím na význam voleb a šíři stranické nabídky a konečně pravděpodobnost pivotálního hlasu budu odvozovat od těsnosti voleb a velikosti populace.[38]

Konečně, nelze opomenout ani tu námitku, že instituce mohou působit na motivace každého jedince jiným způsobem (Anduiza Perea 2002; podrobněji se k tomuto problému vyjádřím v kap. 3 a 8). Pro ilustraci lze zmínit působení volebního systému. Vysoká proporcionalita výstupů voleb na jedné straně může zvyšovat procento volební účasti, protože umožňuje upřímné hlasování. Pozitivní asociace mezi proporcionalitou a volební účastí ale může platit jen v situaci, kdy v populaci převažují voliči, na které bude zmíněná institucionální pobídka působit zde uvedeným způsobem. Nelze přitom vyloučit možnost, že

[37] Člen *D*, který se objevuje v reformulované verzi volebního kalkulu a jehož prostřednictvím se teorie racionální volby vypořádává s tzv. volebním paradoxem (Riker – Ordeshook 1968), není v této části práce brán v potaz, protože se jedná o postoj, který v sobě zahrnuje expresivní složku. V případě *D* tak primárně nejde o chladnokrevnou úvahu o očekávaných užitcích a nákladech volebního rozhodnutí. Na druhou stranu, člen *D* by vlastně mohl být obsažen i v původní verzi kalkulu, jelikož bezpochyby stojí na straně užitků (*B*) z volby.

[38] Kromě uvedených proměnných bude v analýze vystupovat i efekt volebního systému, který se dá spojit se všemi členy původní verze racionálního kalkulu (podrobněji viz dále).

velkou část elektorátu bude tvořit skupina jedinců, kteří naopak preferují, když volební systém produkuje „čistý výsledek“, a tím umožní relativně jednoduché sestavování vlády. Vysoká fragmentace zákonodárného tělesa, která bývá obvyklým důsledkem užívání proporčních systémů, nutí k mnohdy zdlouhavým koaličním vyjednáváním a řadě kompromisů, kvůli nimž se užitky, které jedinci očekávají z volby konkrétní strany, dostávají do ohrožení. Skupinu voličů, kteří od voleb očekávají čistý výsledek, tedy bude využívání proporčního systému naopak demotivovat k volební účasti (blíže Evans 2004).

Mimo uvedených poznámek, jež mohou do určité míry zpochybňovat vysoký potenciál faktorů odvozených z teorie institucí vysvětlit rozdíly ve volební participaci jednotlivých států, je třeba zmínit, že politickými autoritami vytyčená struktura příležitostí působí na jedince nejen přímo, ale také nepřímo (viz Evans 2004; Norris 2002). Co se týče přímých efektů politických institucí, národní parlamenty mohou stanovit povinnost hlasovat, rozhodovat o tom, při kterých volbách bude nejvíc moci v sázce, na bázi jakého volebního systému bude výběr kandidátů pro veřejné funkce probíhat, jakým způsobem bude nutno upravit hlasovací lístek, jestli bude pro hlasování nutná předchozí volební registrace, jak často se budou konat volby, ale třeba i zdánlivě nepodstatné záležitosti, jako např. v jakém čase budou otevřeny volební místnosti nebo jestli půjde odevzdat hlasy poštou a přes internet. Tyto proměnné jsou schopny působit na voliče, resp. jejich instrumentální motivace k politické angažovanosti, bez dalších zprostředkujících členů z kontextuální úrovně.[39]

Některé prvky struktury politických příležitostí však ovlivňují volební účast i nepřímo, tj. skrze určitý střední člen, který má svůj původ (obvykle) taktéž na úrovni jednotlivých států. Za tento zprostředkující člen půjde obvykle považovat některé záležitosti týkající se politického (či úžeji volebního) procesu, které na rámec vytyčený legislativou nějakým způsobem navazují. Podstata nepřímých efektů pravidel hry se dá vystihnout tak, že určité pravidlo působí na jinou kontextuální proměnnou, která pak sama o sobě přinese vlastní pobídku pro volební účast (jinými slovy se podílí na motivování voličů k aktivní participaci, díky čemuž roste procento participujících).

Takto popsaným středním článkem v kauzálním řetězci, na jehož konci se situuje podíl aktivně hlasujících občanů, by mohla být například povaha stranického systému, neboť do značné míry vychází z působení volební formule, která je formálním pravidlem. Již od 50. let literatura pracuje s tezí, že nastavení parametrů volebního systému může determinovat formát

[39] Jestli však opravdu jde o „čistý“ přímý efekt, je diskutabilní. Jak už bylo naznačeno, dané kontextuální charakteristiky ovlivňují instrumentální motivace a až ty vedou k rozhodnutí o participaci, které je následně agregováno do procenta volební účasti. Zprostředkující člen mezi zmíněnými institucionálními faktory a volební účastí by tedy mohly tvořit individuální proměnné, zejména pak ty z kategorie politických postojů.

a mechaniku fungování stranického systému (Duverger 1954; Sartori 1994 aj.). Na to, že volební systém má nejen přímý efekt na stranický systém, ale i na voliče upozorňuje již klasik výzkumu v této oblasti, Maurice Duverger (1954). Podle jeho mínění lze účinky volebních systémů členit na mechanické a psychologické. Mechanický efekt vede k redukci počtu politických stran, které jsou zastoupeny v zastupitelském tělese. Psychologické účinky pak jakožto důsledek mechanického efektu působí na samotného voliče, a to tak, že motivují k možnému přehodnocení volebního rozhodnutí (i volič v Duvergerově pojetí tedy má jisté sklony k racionalitě).

Mechanický účinek volebního systému může např. způsobit, že se do parlamentu dostávají stále jen tři politické strany; naopak pro ostatní zůstává následkem reduktivní volební formule přístup do legislativního tělesa uzavřen. Racionální volič samozřejmě musí do svého kalkulu zahrnout obavy, že jeho hlas propadne, a tudíž se mu jeví jako výhodnější hlasovat pro některou z trojice stran, které budou mít vliv na budoucí směřování veřejných politik. Nízký počet politických stran k výběru ale zároveň zvyšuje pravděpodobnost, že žádná z nich nebude voliči z hlediska postavení v politickém prostoru blízká, a tudíž že benefity z hlasování pro ni budou velmi nízké. Podobná úvaha, založená na poměřování užitků a nákladů, může oslabit ochotu racionálního voliče participovat, a tím pádem i snižuje volební účast. Za toto ovlivnění volební účasti nicméně nemůže sama povaha stranického systému (nízký počet stran s reálnou vidinou zastoupení), ale systém volební, čili pravidla, podle nichž volební klání probíhá.

2.3 Odpovídá metafora dvou stran stejné mince vysvětlení volební účasti?

Předchozí odstavce se snažily naznačit, že těžiště výzkumu volební účasti leží ve dvou hlavních směrech vysvětlení: individuálních a kontextuálních teoriích volební účasti. V dřívějších textech se přitom obě větve příliš nepotkávaly. S ohledem na jejich izolovanost závěry autorů těchto prací nemohly přinášet příliš komplexní odpověď ohledně příčin, proč se lidé účastní voleb (srov. např. Leighley – Nagler 1992). Ačkoli z obsahu těchto přístupů bylo poměrně jednoduše možné dovodit, že se vskutku může jednat o dvě strany stejné mince, zkoumání volební účasti do začátku nového milénia by šlo připodobnit ke stavu, kdy se namísto jedné mince s rubem a lícem paralelně používaly mince dvě s tím, že první mince měla vyražena pouze stranu rubu a druhá zase jen stranu líce. To přirozeně nebylo optimální. Někteří výzkumníci proto přímo uváděli jako požadavek na budoucí texty vyšší míru propojení individuálního vysvětlení s kontextuálním (viz Norris 2002).

Poslední dekáda přinesla exponenciální nárůst studií, v nichž se objevovalo více či méně úspěšné úsilí o přemostění obou úrovní vysvětlení. Tím se rámec teorií volební účasti začal posouvat do stavu, kdy se z dosavadních dvou „nedokonalých“ mincí utvořila jedna, která zároveň oplývá rubem i lícem.[40] Jeden ze způsobů, jak přemostit individuální a kontextuální vysvětlení, se podařilo najít v tzv. podmíněných efektech. Jejich základ tkví v očekávání, že vztah mezi příčinou a následkem na jedné úrovni bude „moderován“ proměnnou na druhé úrovni vysvětlení. Podmíněným efektům, které lze považovat za o něco složitější v porovnání s výše rozebranými přímými a nepřímými efekty, bude věnována samostatná kapitola 3. Její primární ambicí bude upozornit na doposud opomíjenou skutečnost, že logika těchto efektů může být do značné míry univerzální, a tím pádem že by mohl existovat určitý vyšší princip stanovování předpokladů o podmíněných efektech.

Za současného stavu, kdy jsou studovány nejen přímé, ale i podmíněné efekty, by se tak metafora dvou stran stejné mince mohla zdát jako poměrně přiléhavá k vyjádření dvou hlavních typů determinant volební účasti a jejich vztahů. Lze ovšem najít texty, z nichž plyne, že ohled toliko na individuální a kontextuální rovinu vysvětlení je možná až příliš úzký (Norris 2002; Rosenstone – Hansen 2003; Putnam 2000). Tyto práce zdůrazňují existenci ještě třetí svébytné úrovně, na níž jsou usazeny faktory volební účasti. Jedná se o tzv. mezo-úroveň vysvětlení, která má ležet kdesi na pomezí mikro- a makro-teorií a která se zabývá stupněm integrace jedince do společnosti.

I v této práci jsem několikrát naznačil (např. u kauzálního trychtýře, viz Schéma 1 výše), že na pravděpodobnost hlasování mohou mít vliv takové faktory, které nemusejí zcela spadat mezi charakteristiky státu a zároveň nejde ani o individuální rysy jedinců, přestože často mají k jedné z těchto úrovní velmi blízko. Typicky může jít o působení pracovního kolektivu, různorodých institucionalizovaných aktérů ve společnosti (spolky, politické strany apod.) a v neposlední řadě i o vliv rodiny a přátel. Tito aktéři, nacházející se v bezprostředním okolí jedince, mají schopnost zvnějšku mobilizovat jedince k participaci, popř. k pasivitě, a tudíž nemohou být jen tak přehlíženi.

Tato práce činnost uvedených mobilizačních „agentů“ přehlížet nehodlá, nicméně vzhledem k jejich blízkosti k jedné ze dvou hlavních úrovní vysvětlení s nimi pracuje v rámci individuálních nebo kontextuálních faktorů, a to i kvůli skutečnosti, že jejich měření obvykle probíhá právě buď na jedné, anebo druhé jmenované úrovni zkoumání. Pokud se zaměřím na individuální úroveň, výše jsem mezi charakteristiky sociálního rozvrstvení počítal i členství

[40] I vysvětlení, které přemosťuje obě úrovně analýzy, však má stále daleko k dokonalosti.

v odborech či rodinný stav, které sice do určité míry charakterizují konkrétní jedince, ale nesporně souvisejí i s jeho sociální integrací. Co se týká kontextuálních faktorů, výše uvedený teoretický rámec zase mj. zdůrazňoval roli šíře stranické nabídky nebo těsnosti voleb. Tyto makro-proměnné taktéž mohou přinést informaci o stupni mobilizace ze strany aktérů z mezo-úrovně.

Faktory na pomezí individuální a kontextuální úrovně rozhodně nelze považovat ve vysvětlení volební účasti za nadbytečné. Vyčleňování mezo-úrovně jakožto samostatné roviny vysvětlení se však vzhledem ke způsobu operacionalizace mezo-faktorů jako nadbytečné již jevit může. Nejspíš i proto novější studie, včetně tohoto textu, spíše zastávají pozice „klasického“ dualismu makro- a mikro-teorií. Takovému náhledu na výzkumné pole pak odpovídá i zde využitá metafora dvou stran stejné mince (viz Bühlmann – Freitag 2006; Anderson 2007; Hadjar – Beck 2010; Dalton – Anderson 2011 apod.).

3

Podmíněné efekty a odvození hypotézy politické rovnosti

Doposud představené teorie byly zacíleny na přímé efekty různorodých individuálních a kontextuálních proměnných na volební účast. V několika případech bylo uvažováno také o efektech nepřímých, kdy se ve vztahu mezi nezávisle a závisle proměnnou vyskytoval ještě střední člen v podobě zprostředkující proměnné. Přímé, ale i nepřímé efekty však až příliš zjednodušují mnohem komplexnější sociální realitu, jelikož bývají pozorovány separátně buď na individuální, anebo kontextuální úrovni. Na úrovni jedinců například existuje dostatek empirické evidence o tom, že lidé s nízkým socioekonomickým statusem mají podstatně nižší pravděpodobnost účastnit se voleb (např. Verba et al. 1995; Rosenstone – Hansen 2003). Na úrovni států zase bylo opakovaně potvrzeno, že volební povinnost zásadním způsobem redukuje procento nevoličů (Jackman 1987; Siaroff – Merer 2002; Tavits 2009 aj.). Není ale vhodné se pokusit zjistit, jestli spolu oba zmíněné závěry nějak nesouvisí?

Zkusme se tedy nad interakcí socioekonomického statusu a volební povinnosti ve vysvětlení volební účasti blíže zamyslet. Jak vyplývá z poznatků z individuální úrovně, nevoliči se rekrutují spíše z nižších sociálních vrstev. Ve chvíli, kdy legislativa počítá se sankcionovanou volební povinností, však chodí k volbám prakticky všichni oprávnění občané, tj. jak sociálně zvýhodnění, tak i ti, jimž sociální status zakládá bariéru k politické participaci. Lze se proto domnívat, že v zemích, kde bude občanům zákonem uložena povinnost volit, velmi pravděpodobně nebude existovat podstatnější rozdíl mezi procentem hlasujících u nižších a vyšších společenských vrstev. To implikuje, že socioekonomický status v kontextu

volební povinnosti nebude významně ovlivňovat pravděpodobnost hlasování.[41] S ohledem na tento příklad se domnívám, že je rozhodně na místě položit si otázku, jestli se vysvětlující proměnné z mikro- a makro-úrovně explanace (v tomto případě socioekonomický status a volební povinnost) vzájemně nepodmiňují, tj. jestli jedna proměnná nemění velikost relativního efektu druhé a naopak.

Přínosnosti studia interakcí individuálních a kontextuálních determinant volební účasti si všímá i zahraniční literatura. Např. Dalton a Anderson (2011) podtrhují důležitost propojení makro- a mikro-úrovně analýzy na jednoduchém myšlenkovém experimentu:

> „Představme si dva lidi se zcela shodnými charakteristikami, např. stejným věkem, vzděláním, sociální třídou nebo pohlavím. Zároveň předpokládejme, že se vyznačují stejnými politickými hodnotami. Pokud by se tito dva lidé rozhodovali, jestli volit v nadcházejících celostátních volbách, popř. koho volit v následujících volbách, očekáváme, že by provedli identickou volbu. Nyní ale uvažujme, že by žili ve dvou státech s různými volebními pravidly, jiným počtem stran, resp. stranických rodin, které by nabízely odlišné programy. Jak by mohly tyto rozdíly v politickém kontextu ovlivnit jejich politické chování? A jaké projevy by bylo možné najít u individuálních charakteristik v různých politických kontextech? Můžeme si představit hodně rozdílů, které mohou nastat. Například, tito dva shodní lidé by se mohli rozhodnout odlišně v tom, jestli hlasovat, a to kvůli stranickým alternativám, které jsou k mání.“ (Dalton – Anderson 2011: 3; přeloženo z anglického originálu)

I uvedená citace tak podporuje tezi, že do kauzálních vztahů na individuální úrovni, které vyúsťují ve vysvětlení, proč jedinci jednají tak, jak jednají, mají tendenci promlouvat kontextuální faktory. Výsledkem tohoto moderujícího působení je, že zatímco v jedné zemi by nějaká osoba velmi pravděpodobně odevzdala svůj hlas, v jiné typově shodná osoba zůstane pasivní, a to z důvodu odlišného prostředí, v němž se rozhoduje o svém zapojení do politiky. Poněvadž má různorodost kontextů *podmiňovat* efekty proměnných na individuální úrovni, budu tento typ efektů dále označovat jako efekty podmíněné.[42]

[41] Danou závislost jde vyjádřit jednoduchou tabulkou:

Hodnota kontextuální proměnné (volební povinnosti)	*Vliv individuální proměnné (socioekonomický status) na pravděpodobnost hlasování*
Ano (kódováno 1)	Nulový, statisticky nevýznamný
Ne (0)	Pozitivní, statisticky významný

[42] Tímto označením mj. reflektuji statistickou terminologii, která ve chvíli, kdy existuje předpoklad, že vztah mezi dvěma proměnnými závisí na hodnotě třetí proměnné, hovoří o vytváření podmíněných hypotéz (Brambor et al. 2006).

Podmíněné efekty jdou za logiku konvenčních přímých (a nepřímých) efektů, jež byly pozorované separátně na jednotlivých úrovních vysvětlení[43], a to tím, že zdůrazňují, že se nedá předem vyloučit, že na různých úrovních kontextuální proměnné bude indikována různá velikost efektu vysvětlující proměnné z individuální úrovně (např. věku, vzdělání apod.). Vztah mezi množinou sociologických, psychologických i ekonomických prediktorů a pravděpodobností hlasování proto nelze dopředu považovat za uniformní; v každém kontextu může mít jinou intenzitu.

Takto postavené východisko považuji za klíčové, neboť do značné míry představuje „hozenou rukavici" pro dosavadní mikro-, ale i makro-teorie volební účasti, jež obvykle pracovaly s předpokladem, že nějaká proměnná buď obecně stimuluje, anebo oslabuje ochotu jedince přijít k volbám. Uvedený předpoklad se nyní stává velmi vratkým, neboť kontext, který lze dekomponovat na jednotlivé faktory (v této studii přitom přikládám důraz modernizačním a institucionálním faktorům), může vstupovat do vztahu příčiny a následku na individuální úrovni, a tím ovlivňovat intenzitu efektu individuální vysvětlující proměnné. V důsledku toho nelze předem vyloučit, že nějaká vysvětlující proměnná může mít v jedné zemi pozitivní efekt, zatímco v jiné efekt negativní.

3.1 Od přímých efektů k podmíněným

Jak už naznačil úvod této kapitoly, prostředí, v němž je jedinec ukotven, může ovlivňovat jeho náhled na rozhodnutí o volební participaci ve třech možných formách: v podobě přímých, nepřímých a podmíněných efektů (Anderson 2007; Dalton – Anderson 2011; viz Schéma 3 níže). Přímé a nepřímé efekty kontextuálních proměnných byly do značné míry rozebrány v předchozí kapitole (kap. 2.2). Pro připomenutí, přímé efekty byly založeny na předpokladu, že jedinci dostávají impuls k participaci přímo od kontextuálních faktorů. Typickým příkladem může být působení institucionálních proměnných, které odkazují k nákladům za hlasování, např. vliv vzdálenosti bydliště do volební místnosti, vliv požadavku na volební registraci nebo vliv povinnosti volit (blíže Blais 2000: kap. 4; Gimpel – Schuknecht 2003 aj.). Úvaha jedinců o participaci se odvíjí přímo od toho, jak vnímají a hodnotí nastavená „pravidla hry", aniž by do ní vstupoval jiný element v podobě třetí proměnné.

[43] Na druhou stranu, ani nepřímé efekty ale teoreticky nemusí být omezeny jen na jednu úroveň vysvětlení volební účasti. Příkladem nepřímých efektů, který kombinuje individuální a kontextuální úroveň vysvětlení, může být např. vliv volebního systému (jakožto makro-proměnné) na percepci politické efektivity (mikro-proměnná), která pak ovlivňuje pravděpodobnost hlasovat ve volbách (blíže Dalton – Anderson 2011). I nepřímý efekt tak může určitým způsobem propojovat mikro- a makro-úroveň vysvětlení.

Touto vlastností se přímé efekty liší od efektů nepřímých, v nichž je efekt kontextuální proměnné na pravděpodobnost hlasování zprostředkováván skrze jinou kontextuální, nebo i individuální proměnnou. Zůstanu-li u institucionálních faktorů, může jít třeba o situaci, kdy těsnost voleb nebude ovlivňovat přímo volební účast, ale v prvé řadě mínění, že volby mohou přinést změnu (tj. pocit politické efektivity). Až tento postoj pak jakožto střední člen působí na rozhodnutí o volební účasti.[44] Kontextuální faktor má tak určité primární (tj. přímé) konsekvence, které se vztahují na nějakou zprostředkující proměnnou, a sekundární konsekvence, jimiž ovlivňuje politické chování.

Schéma 3: Typy efektů kontextuálních proměnných

Typ efektů	Schematické znázornění
Přímé	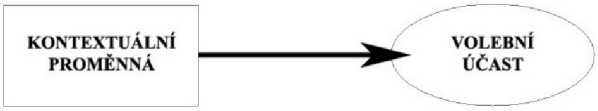
Nepřímé	
Podmíněné	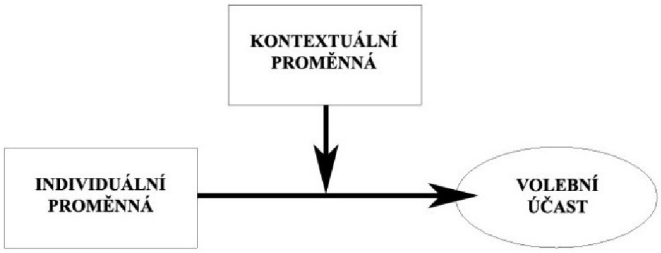

Zdroj: Autor, inspirováno Andersonem (2007) a Daltonem a Andersonem (2011).

Nepřímé efekty lze zkoumat vlastně stejným způsobem jako efekty přímé. Předpokládá se totiž, že když bude silně korelovat proměnná na začátku kauzálního řetězce se zprostředkující proměnnou a podobně silná korelace bude příznačná i pro vztah mezi zprostředkující

[44] S politickou efektivitou jakožto zprostředkující proměnnou lze spojit také další příklad nepřímých efektů: Např. může být předpokládáno, že velikost populace ovlivňuje percepci, že hlas voliče může něco změnit, a tento postoj následně působí na rozhodnutí o participaci. Nejen politická efektivita však může tvořit střední člen kauzálního řetězce. Není od věci tvrdit třeba to, že význam voleb ovlivňuje zájem jedinců o kampaň, a až důsledkem tohoto zájmu je pak volební účast. Při hledání příkladu, kdy je za střední člen kauzálního řetězce považována kontextuální proměnná, lze doporučit např. text autorské dvojice Endersby a Krieckhaus (2008).

proměnnou a proměnnou na konci kauzálního řetězce, bude existovat určitá korelace i mezi počáteční a koncovou proměnnou (viz Anderson 2007). Za jediný zásadnější rozdíl oproti přímým efektům lze považovat, že bezesporu bude kladen důraz na detailní specifikaci kauzálního mechanismu, prostřednictvím kterého kontext ovlivňuje individuální jednání.

Naproti tomu podmíněné efekty byly v této práci představeny tím způsobem, že efekt individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování závisí na hodnotě třetí proměnné, která je situována na kontextuální úrovni (viz Schéma 3). Relativní vliv individuální proměnné se tak mění s tím, jak kolísá určitá kontextuální proměnná. Na jedné hodnotě kontextuální charakteristiky může být vliv individuální proměnné silný a pozitivní, na druhé pouze slabě pozitivní nebo vůbec žádný a na třetí může být efekt třeba i záporný. Podmiňující působení by přitom mělo vždy vyplynout z teoretického argumentu, který lze vyjádřit formou tzv. podmíněné hypotézy. Ve výše uvedeném případě s volební povinností a socioekonomickým statusem bychom mohli vycházet např. z toho, že volební povinnost „nutí“ hlasovat i občany s nejnižším zdrojovým zázemím tím, že navyšuje cenu za absentování (formou pokuty, zbavení některých práv apod.) na takovou úroveň, že značně převýší náklady, které by jedinec obětoval, pokud by se voleb aktivně zúčastnil.

K dosavadnímu výkladu je třeba doplnit ještě jednu důležitou poznámku. Podmiňující působení kontextuální proměnné na efekt individuální proměnné zároveň znamená podmiňující působení individuální proměnné na efekt proměnné kontextuální. Daná reciprocita vyplývá z faktu, že podmíněnost se do regresního modelu zavádí skrze interakční parametr, který v sobě automaticky zahrnuje oba uvedené způsoby interpretace (blíže Kam – Franzese 2007).[45] Ospravedlnění, proč má smysl i obrácená interpretace, se přitom dá založit na argumentu, že jedinci na různých úrovních individuálních charakteristik mohou chápat pobídky k hlasování, které přináší kontext, jinými způsoby (např. Anduiza Perea 2002; Jusko – Shively 2005).

Stačí vzít v úvahu třeba vliv institucionálních faktorů odkazujících k ceně za volení. Na jedince s velkým zázemím individuálních zdrojů budou kontextuální proměnné jako nutnost volební registrace nebo vzdálenost od volební místnosti působit velmi slabě, anebo dokonce vůbec, protože mají dostatek zdrojů k překonání nákladů, jež jsou spojeny s volbou. Na druhou stranu, na jedince na nízké úrovni individuálních zdrojů budou zmíněné institucionální

[45] Reciprocita je asi nejlépe patrná, když připomenu, že interakční proměnná se počítá jako součin dvou interagovaných proměnných (viz vzorec 3.9 v kap. 4). Z matematiky přitom víme, že nezáleží na tom, jestli násobíme A krát B, anebo B krát A. Součin, který dostaneme násobením, můžeme interpretovat jako AB nebo BA. Interakční efekty jsou založeny na stejném principu.

prvky působit velmi silně, poněvadž kvůli jejich znevýhodnění je pro ně mnohem obtížnější překonat bariéru k participaci, která vyplývá ze struktury politických příležitostí.

Shrnuto, každý podmíněný efekt vyjádřený interakcí v regresním modelu má dvě rovnocenné, avšak obsahově poněkud jiné interpretace. Kvůli ambicím tohoto textu ale bude preferována prvně uvedená, tj. že kontextuální faktory mají tendenci moderovat vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost jít k volbám. K této interpretaci se váže i hypotéza politické rovnosti, která by mohla představovat obecné přemostění mikro- a makro-úrovně vysvětlení volební účasti.

3.2 Hypotéza politické rovnosti

Texty, které se doposud snažily vysvětlovat volební účast ve víceúrovňové perspektivě, sice podmíněné efekty několikrát diskutovaly, avšak pouze ve vazbě na konkrétní proměnné, které ten či onen autor vybral pro interakční efekt (viz Tabulku 2 níže). V této sekci bych nicméně chtěl zdůraznit aspekt, který nebyl předchozími studiemi vůbec reflektován. Logika podmíněných efektů totiž může mít mnohem obecnější charakter, který se dá odvodit bez vazby na konkrétní vysvětlující proměnné.

Argument, jímž by tato práce mohla obohatit diskusi o podmíněných efektech, pramení z normativních debat, které řeší téma politické rovnosti (Lijphart 1997; 1999; Verba et al. 1995; Verba 2003; Schlozman et al. 2012; Tingsten 1937; Schattschneider 1960; Persson et al. 2013). V demokracii lze o politické rovnosti hovořit, pokud se občané stejným dílem zapojují do politického rozhodování (viz kap. 1). Z užšího pohledu zastupitelské demokracie pak představuje rovnost v politice stoprocentní míra volební účasti. Pokud volí všichni, znamená to totiž, že volí ve stejné míře bohatí i chudí, vzdělaní i nevzdělaní, ale také spokojení i nespokojení nebo stranicky identifikovaní i stranicky neidentifikovaní. V politice tím pádem budou reprezentovány všechny relevantní zájmy, které se nacházejí i ve společnosti, a distribuce zdrojů by za tohoto stavu měla probíhat s ohledem na sílu zájmů ve volbami ustaveném tělese (srov. Highton – Wolfinger 2001; Sinnot – Achen 2008; Flavin 2012).

Vedle toho řada předchozích studií z makro-úrovně ukázala, že přímý efekt některých kontextuálních proměnných na volební účast se jeví jako pozitivní, a tedy jejich působení může navyšovat míru participace na hlasování, zatímco jiné makro-proměnné zase mají tendenci volební účast snižovat (podrobněji Blais – Dobrzynska 1998; Siaroff – Merer 2002; Tavits 2009 aj.).

Propojím-li tuto závislost volební účasti na makro-proměnných s úvahami o tom, za jakého stavu lze v zastupitelské demokracii hovořit o politické rovnosti, lze dovodit, že kontextuální proměnné, které jsou pozitivně asociovány s volební účastí, by se svým efektem zároveň mohly podílet na snižování politické nerovnosti na individuální úrovni. Na bázi logické syntézy dvou, v literatuře často diskutovaných předpokladů tak vzniká *hypotéza politické rovnosti*. Má následující podobu:

> Kontextuální proměnné, u nichž se předpokládá, že mají tendenci zvyšovat volební účast, budou oslabovat relativní vliv individuálních charakteristik na pravděpodobnost hlasování, a naopak, kontextuální proměnné, jejichž předpokládaný vliv na volební účast je negativní, budou zesilovat vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování.

Jedním dechem je ale nutné upozornit, že hypotéza politické rovnosti se v žádném případě nedá považovat za bezrozpornou. Asi nejzásadnější problém této konstrukce se odvíjí od skutečnosti, že jedna část literatury u některých kontextuálních proměnných přepokládá pozitivní, zatímco jiná část zase negativní vliv na volební účast, a i následným empirickým testováním byl v některých případech potvrzen prvně jmenovaný a jindy zase druhý jmenovaný efekt (např. volební systém; viz kap. 2.2.2 výše).

Hypotéza politické rovnosti tak může náležitě fungovat primárně tam, kde neexistují vážnější rozpory ohledně předpokládaného přímého efektu kontextuální proměnné na volební účast. Za druhou základní podmínku uplatnitelnosti zde navrhnuté hypotézy by šlo stanovit, že efekt kontextuální proměnné musí být skutečně silný v porovnání s jinými faktory ovlivňujícími volební účast. Jen v této situaci se totiž dá věrohodně očekávat, že kontextuální proměnná bude mít natolik podstatný význam, že bude schopna kromě svého přímého efektu také moderujícího působení, a tím pádem bude při modelování možné najít dostatečnou empirickou evidenci pro daný podmíněný efekt.

3.3 Intuitivní využití hypotézy politické rovnosti v dosavadních studiích[46]

Asi nejlépe bude hypotéza politické rovnosti obhajitelná, když její užitečnost předvedu na příkladech z dosavadní literatury. V této sekci hodlám poukázat na to, že ačkoliv se v dřívějších textech hypotéza politické rovnosti neobjevuje v explicitním vyjádření, zpravidla

[46] Tato sekce práce vychází z mého článku, který je nyní v recenzním řízení Polish Sociological Review (viz Nový v tisku).

bývá přítomna alespoň v latentní formě. Jak se zdá, v rámci teorie podmíněných efektů[47] je tak logika spojená s hypotézou politické rovnosti zažitá. Na stupeň intuitivního využití zde navržené hypotézy poukáže meta-analýza daného pole výzkumu, v níž rozebírám šest textů (Anderson 2007; Gallego 2010; Rocha et al. 2010; Quintelier et al. 2011; Söderlund et al. 2011; Singh 2011a; viz Tabulku 2). Všechny přitom pracují s předpokladem, že velikost efektu určité individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování se mění dle hodnot nějaké kontextuální proměnné.

Ačkoliv první z uvedených prací podmíněné efekty netestovala na datech, objevuje se v ní očekávání o tom, že intenzita efektu personálních zdrojů na pravděpodobnost hlasování se může odvíjet od prvků, které mají co k dočinění s cenou za hlasování (Anderson 2007: 596). Obecně vzato by personální zdroje jako např. příjem, vzdělání apod. měly pozitivně souviset s šancí hlasovat (viz kap. 2.1.1). Je-li nicméně cena za hlasování, např. ve formě nepožadování předchozí volební registrace, umožnění hlasování přes internet aj., prakticky nulová, lze se domnívat, že budou v podobné míře hlasovat sociálně zvýhodnění i znevýhodnění, a tím pádem že individuální zdroje nebudou pro rozhodnutí o účasti hrát podstatnější roli. Naproti tomu v situaci, kdy institucionální nastavení nutí vynaložit na participaci vysoké náklady, bude na objemu individuálních zdrojů záležet mnohem víc, což implikuje, že lidé sociálně zvýhodnění se budou účastnit voleb ve vyšší míře než znevýhodnění. Je tu tedy kontextuální proměnná (cena za hlasování), jejíž přímý efekt na volební účast má být negativní. Tato proměnná však zároveň zvyšuje efekt personálních zdrojů na pravděpodobnost hlasování. Takto postavená podmíněná hypotéza plně reflektuje obecnou hypotézu politické rovnosti.

Proměnlivost efektu sociální struktury na pravděpodobnost hlasování řeší také Aina Gallego (2010). Z možných ukazatelů socioekonomického statusu vybírá vzdělání, které poskytuje jedinci základnu kognitivních zdrojů a které bývá silně asociováno s jinými znaky sociálního statusu jako např. příjem. Vzdělání (i obecněji socioekonomický status) ovšem v některých zemích determinuje pravděpodobnost hlasování velmi silně, zatímco jinde je jeho vliv spíše zanedbatelný. Nestejnost efektu vzdělání napříč kontexty Gallego přisuzuje šesti kontextuálním faktorům: volební podpoře levicových stran, tzv. unionizaci (podílu osob

[47] Přestože nepoukazuje na nové proměnné a jejich působení na volební účast, dá se i uvažování nad složitějšími vztahy v dosavadní struktuře determinant označit za teorii (a proto v této práci používám termín teorie podmíněných efektů). Teorie totiž obvykle spočívá v odůvodněném a konkrétním rozvažování o odpovědi na výzkumnou otázku, která zahrnuje vyjádření o tom, proč je navrhovaná odpověď správná, a obvykle v sobě nese několik deskriptivních nebo kauzálních hypotéz (King et al. 1994). V případě podmíněných efektů také existuje snaha vysvětlit, ale primárně nikoli samotnou volební účast, ale rozdílnost v efektu individuálních proměnných na volební účast napříč státy.

organizovaných v odborech), možnosti vyjádřit preferenční hlasy, nutnosti volební registrace, fragmentaci stranické soustavy a konečně i povinnosti volit. Co se týká přímého efektu těchto proměnných, volební zisky levice, stupeň odborové organizovanosti a povinnost volit by měly pozitivně ovlivňovat volební účast. Naproti tomu možnost udělovat preferenční hlasy, nutnost volební registrace a vyšší počet stran by spíše měly přinášet nižší volební účast.

Doplním-li, jak Gallego (ibid.) nahlíží na podmíněné efekty kontextuálních faktorů, bude jasné, že i ona se řídila – byť opět jen intuitivně – obecnou logikou hypotézy politické rovnosti. Tedy, volební podpora levicových stran a podíl členů odborů na celkové populaci by se podle Gallego měly podílet na snižování efektu vzdělání na pravděpodobnost hlasování, neboť levicové strany a odbory tradičně přinášejí dodatečné zdroje k volební participaci těm, kteří pocházejí z neprivilegovaných, a tedy i méně vzdělaných vrstev společnosti. Moderující působení povinnosti volit má taktéž zapříčinit snížení velikosti efektu vzdělání na pravděpodobnost hlasování, a to v důsledku faktu, že sociálně znevýhodnění mají být více citliví vůči možnosti uložení pokuty či obdobné sankce za nesplnění povinnosti hlasovat, a to proto, že uložená sankce pro ně představuje nepoměrně větší zátěž než pro zvýhodněné.

Mechanismus podmíněných efektů zbývajících tří kontextuálních proměnných je poněkud jiný. Společným jmenovatelem možnosti preferenčního hlasování, požadavku na volební registraci a vyšší fragmentace stranicko-politické soustavy je, že tyto faktory přinášejí vyšší cenu za hlasování, kterou dokáží bez větších problémů pokrýt jen vzdělaní jedinci. Podobně jako Anderson (2007), i Gallego (2010) má za to, že vyšší náklady na hlasování dané jmenovanými institucionálními faktory vedou k prohloubení propasti ve volební účasti zvýhodněných oproti znevýhodněným, a tedy že vyšší cena za participaci zesiluje efekt vzdělání na pravděpodobnost hlasování.

Tabulka 2: "Duch" hypotézy politické rovnosti v předchozí literatuře

Text	Interakce		Očekávaný přímý efekt kontextuální proměnné	Očekávaný podmíněný efekt kontextuální proměnné	Duch hypotézy politické rovnosti?	Signifikance v empirické analýze?
	Kontextuální proměnná	Individuální proměnná				
Anderson (2007)	Cena za hlasování (může zahrnovat např. proces volební registrace, nástroje usnadňující hlasování aj.)	Personální zdroje (např. příjem, vzdělání apod.)	-	↑	Ano	Netestováno, fiktivní příklad
Gallego (2010)	Podíl levicových stran	Vzdělání	+	↓	Ano	Ano, ale opačně, než bylo předpokládáno
	Odborářská činnost (podíl členů v odborech)	Vzdělání	+	↓	Ano	Ne
	Možnost preferenčního hlasování	Vzdělání	-	↑	Ano	Ano
	Volební registrace	Vzdělání	-	↑	Ano	Ano
	Fragmentace stranického spektra	Vzdělání	-	↑	Ano	Ano
	Volební povinnost	Vzdělání	+	↓	Ano	Ne
Rocha et al. (2010)	Reprezentace minority ve státní legislativě	Rasa (Afro-Američan, Hispánec)	+	↓	Ano	Ano
Quintelier et al. (2011)	Povinnost volit	Zdroje (pohlaví, vzdělání, věk)	+	↓	Ano	Nejednoznačné výsledky
Söderlund et al. (2011)	Význam voleb	Zájem o politiku	+	↓	Ano	Netestováno interakčními efekty
	Volební povinnost	Zájem o politiku	+	↓	Ano	Nejednoznačné výsledky
	Těsnost volební soutěže	Zájem o politiku	+	↓	Ano	Ne
	Fragmentace stranického spektra	Zájem o politiku	-	↑	Ano	Nejednoznačné výsledky
Singh (2011a)	Disproporcionalita (a volební systém prosté většiny)	Očekávané užitky	-	↓	Ne, ale nejspíš nejde o podmíněný efekt	Ne

Zdroj: Autor. Pozn.: Jelikož autor nemá přístup ke všem vědeckým databázím a knihám, nelze vyloučit existenci dalších podmíněných hypotéz v literatuře, která není citována. Vysvětlivky: + znamená pozitivní efekt; - negativní efekt; ↑ kontextuální proměnná by měla zesilovat vliv individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování; ↓ kontextuální proměnná by měla snižovat efekt individuální proměnné.

Také Rocha a jeho kolegové (2010) přicházejí s předpokladem existence kontextuálních faktorů, které mohou snižovat rozdíl ve volební účasti sociálně privilegovaných a neprivilegovaných skupin. Na individuální úrovni přitom stojí v centru jejich zájmu rasa. Text

navazuje na dřívější studie z prostředí amerických voleb, které přinášejí důkazy o tom, že Afroameričané a Hispánci bývají méně náchylní k hlasování než běloši. Podle názoru autorského kolektivu může být vyvažujícím elementem volební účasti podíl těchto minorit v legislativních tělesech jednotlivých amerických států. Pokud je reprezentace minorit dostatečně velká, voliči znevýhodněné rasy mohou být více mobilizováni k participaci a zároveň mohou pociťovat silnější pocit politické efektivity. Tudíž by mělo platit, že negativní vliv nebělošské rasy na pravděpodobnost hlasování klesá nebo se úplně vytrácí s tím, jak roste procento minoritního zastoupení v parlamentu. I tento mechanismus, jak je ostatně vidno z Tabulky 2, plně reflektuje hypotézu politické rovnosti, a tím přidává další dílek k jejímu ospravedlnění.

V pořadí čtvrtý text, který vyšel z dílny týmu kolem Ellen Quintelier (2011), sleduje linii započatou předchozími pracemi. Podobně jako Gallego (2010) řeší efekty proměnných spojených se sociálním statusem (pohlaví, vzdělání a věk), které mají být proměnlivé v důsledku volební povinnosti. Quintelier et al. (2011) především akcentují, že existuje silná vazba mezi třemi koncepty: povinností volit, volební účastí a politickou rovností. Podle jejich mínění předchozí výzkum přinesl řadu podkladů pro pozitivní vztah prvních dvou jmenovaných (tj. přímý efekt volební povinnosti), nicméně až na několik výjimek (viz Lijphart 1997) opomíjel, že povinnost volit přináší i politickou rovnost (tzn. moderující působení na efekt individuálních proměnných). Třebaže se výsledky empirické analýzy prezentované v rozebíraném textu nenesou v duchu zmíněné teoretické konstrukce, lze říct, že také jejich „příběh“ přebírá logiku hypotézy politické rovnosti.

Nejen efekt znaků sociální struktury však může být podmíněn kontextem dekomponovaným do sady konkrétních faktorů. Studie Söderlunda a kolegů (2011) se v rámci individuální úrovně zabývá zájmem o politiku, jenž může být zařazen do množiny politických postojů. Vliv zájmu o politiku na pravděpodobnost hlasování by měl být důležitý v tom smyslu, že lidé, kteří deklarují, že věnují pozornost politickým tématům, musí při volbách vynaložit jen minimum úsilí k dalšímu obstarávání informací o aktérech, kteří se ucházejí o jejich podporu (jednoduše už politiky znají a vědí, co prosazují), a tím jsou jejich náklady spojené s hlasováním mnohem nižší než u těch, které politika nezajímá. Jelikož však efekt zájmu o politiku není ve všech zemích stejný, navrhují výše zmínění autoři přičíst jeho variabilitu významu voleb, obligatornímu hlasování, těsnosti volební soutěže a fragmentaci stranicko-politické soustavy.

Co se týká první jmenované proměnné, významu voleb, efekt zájmu o politiku by měl být podle Söderlunda et al. (ibid.) silnější v situaci, kdy je méně moci v sázce. Tento předpoklad

lze zdůvodnit tak, že při volbách, které jsou klíčové pro budoucí směřování země, věnují média mnohem víc pozornosti politickým kampaním a také občané se politice častěji věnují v neformálních diskuzích. Tím se u jedinců, kteří se nezajímají o politiku, redukuje cena za hlasování. Jinak řečeno, i pro nezainteresované se politická volba stává relativně nenáročnou.

Nikterak překvapivě, u obligatorního hlasování se rozdíly v osobních charakteristikách mají stávat nepodstatnými, jelikož ze zákona jsou nuceni volit všichni. Při volební povinnosti tak nebude účast záviset na tom, zdali je pro jedince politika atraktivním způsobem trávení volného času.

Třetí kontextuální proměnná, těsnost volební soutěže[48], má mít mobilizační schopnost, která se týká jak voličů, tak politických stran. U občanů těsnost přináší pocit, že hlas každého občana se může lehce stát tím, který zvrátí výsledek volebního klání; strany jsou zase při očekávání těsného výsledku stimulovány k masivnější volební kampani (blíže viz Cox – Munger 1989). Napínavá volební soutěž má dopad především na voliče, které politika příliš nezajímá a kteří potřebují nějaký dodatečný podnět k tomu, aby přišli hlasovat. Proto, jsou-li volby těsné, nehraje deklarovaný zájem o politiku takovou roli jako v situaci, kdy volební klání předem zná svého vítěze.

Poslední podmíněný efekt navržený Söderlundem a kolegy (2011) se týká předpokladu, že působení zájmu o politiku může být moderováno počtem stran ve stranickém systému. Silně fragmentovaný systém může u občanů bez zájmu o politiku snížit jejich pravděpodobnost hlasování, neboť tito voliči mají na výběr velký počet alternativ, jejichž ideově-programovou identitu musejí poznat, aby byli schopni učinit rozhodnutí, komu dát svůj hlas. Jinými slovy, efekt zájmu o politiku roste s tím, jak roste počet stran, které tvoří nabídku při volbách.

Hodnocení čtyř zmíněných podmíněných efektů ze studie Söderlunda a kolegů (ibid.), které přináší Tabulka 2, hovoří opět jasně ve prospěch hypotézy politické rovnosti. Tím se navyšuje „náskok“ zde navrhovaného přístupu k podmíněným efektům v teorii volební účasti již na 13 ku 0.

Do určité míry by dominanci hypotézy politické rovnosti mohl ohrozit článek Singha (2011a). Jeho text se zaměřuje na efekt očekávaných užitků z volby, které jsou operacionalizovány ve formě percepce vzdálenosti politických stran od ideálního bodu voliče na pravolevém kontinuu. Efekt užitků na pravděpodobnost hlasování má být podmíněn volebním systémem. Při výrazně reduktivním účinku volebního systému se zvyšuje pravděpodobnost, že voličova nejbližší (a tedy preferovaná) stranická alternativa nemusí být

[48] Těsnosti voleb se budu podrobněji věnovat v kap. 7. Tato proměnná odkazuje k procentuálnímu rozdílu ve volebním zisku mezi vítězem voleb a druhým v pořadí. Čím je tento rozdíl menší, tím byly dané volby těsnější.

zastoupena v legislativním tělese, a tím pádem že tento volič nedosáhne na užitky, které z její volby očekával. Voliči, zejména pak ti preferující malé strany, proto mají pobídku hlasovat „na jistotu“. Takový strategický výběr nicméně sníží objem užitků, které lze prostřednictvím hlasování získat.

Benefity z volby, které jsou dány vzdáleností na ideologické ose, tak v důsledku působení volebního systému nebudou konstantní. V soutěži o mandáty řízené jednou volební formulí, kde je osoba na pomyslné ose vzdálena od nejpreferovanější stranické alternativy jednu jednotku, může být hlasováním zajištěn jiný objem užitku než v soutěži řízené jinými volebními pravidly, kde je osoba vzdálena od strany taktéž jeden dílek na ose. Podle Singha jsou ve výrazně disproporčních volebních systémech percepce užitků méně relevantní pro volební kalkul. Z této teze pak autor dovozuje, že velikost efektu percepce očekávaných užitků na pravděpodobnost hlasování by se měla snižovat s tím, jak se zvyšuje disproporcionalita volební formule.

Převedeno do méně obtížné formy, text Singha pracuje s kontextuální proměnnou (disproporcionalita), jejíž přímý efekt na volební účast se jeví jako negativní. Zmíněná proměnná má zároveň moderovat vliv faktorů z individuální úrovně, a to tím způsobem, že se podílí na *snižování* efektu očekávaných užitků na pravděpodobnost hlasování. K tomu je nutné připojit, že takto definovaný mechanismus není v souladu s hypotézou politické rovnosti (podle ní by nižší volební účast způsobená vyšší disproporcionalitou měla vést k zesílení efektu individuálních znaků), což samozřejmě vyvolává pochybnosti o aplikovatelnosti zde navrženého přístupu k podmíněným efektům.

Na druhou stranu se daří najít poměrně zásadní protiargumenty, které zabraňují změně dosavadního skóre 13:0 ve prospěch hypotézy politické rovnosti. Odhlédnu-li od toho, že efekt volebního systému (resp. jeho disproporcionality) na volební účast není pojímán jednotně, a některé studie považují s ohledem na požadavek čistého výsledku (vyšší pravděpodobnost vzniku jednobarevné vlády bez nutnosti koaličních ústupků) disproporcionalitu za element, jak zvýšit volební účast (Evans 2004), lze položit otázku, jestli Singhova práce vskutku řeší podmíněné efekty, anebo pracuje efekty nepřímými.

Jak už jsem naznačil v předchozích částech této kapitoly, zatímco první typ efektů předpokládá, že kontextuální proměnná bude měnit *velikost efektu* (tj. β-koeficientu) individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování, druhý jmenovaný typ počítá s tím, že kontextuální proměnná bude působit na *velikost* (tj. hodnotu) individuální proměnné, jejímž přičiněním se pak mění pravděpodobnost jedince, že navštíví volební místnost (podrobně Anderson 2007; Dalton – Anderson 2011; Kittilson – Anderson 2011).

Ve studii Singha (2011a), jak se domnívám, se neaplikovatelnost hypotézy politické rovnosti odvíjí primárně od toho, že její autor zaměnil podmíněné efekty za efekty nepřímé. Při popisu mechanismu, který využívá, jsem zmínil, že disproporcionalita má ovlivňovat *velikost* očekávaných užitků z volby (skrze výběr mezi upřímným a strategickým hlasováním); nejde tedy o působení disproporcionality na *velikost efektu* očekávaných užitků. Singhova práce se tak vlastně vůbec nezabývá podmíněnými efekty, a proto nemá valný smysl pokoušet se v tomto případě hledat ducha hypotézy politické rovnosti. Posledně rozebíraný text by proto bylo možné z Tabulky 2, která shrnuje (latentní) přítomnost hypotézy politické rovnosti v dosavadní literatuře, vyřadit.

Konečné skóre 13:0 ve prospěch hypotézy politické rovnosti z meta-analýzy vypadá nadějně. Na druhou stranu, představená meta-analýza nereflektovala některé další studie, které taktéž zahrnují interakce individuálních prediktorů volební účasti s kontextuálními (Anduiza Perea 2002; Kittilson – Anderson 2011; Jusko – Shively 2005). Důvodem, proč jsem tyto studie opomenul, bylo, že podmíněné hypotézy v těchto textech se týkaly druhé možné interpretace interakčního efektu (k tomu viz kap. 3.1).[49] Hypotéza politické rovnosti, zdá se, dokáže pokrýt toliko první interpretaci, která počítá s tím, že kontextuální proměnná zeslabuje nebo zesiluje efekt individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování.

Při stanovování podmíněných hypotéz na základě druhé interpretace, tj. při očekávání nestejného vlivu kontextuální proměnné na různé segmenty společnosti, nezřídka selhává. Ve světle této skutečnosti lze hypotézu politické rovnosti považovat nikoli za univerzální, ale nanejvýš za téměř univerzální přístup („vyšší princip“) k tomu, jak přemostit individuální a kontextuální úroveň vysvětlení volební účasti.[50]

---

[49] Pro úplnost, text Andiuzy Perey (2002) se zabývá nestejností vlivu čtyř institucionálních charakteristik (povinnost volit, nástroje ulehčující hlasování, volební klauzule a možnost preferenčního hlasování) na pravděpodobnost hlasování u různých skupin lidí dle míry jejich sociálního zvýhodnění (zvýhodnění je dáno indexem, který zahrnuje personální zdroje a motivace). Ačkoliv autorka nepoužívá víceúrovňové modelování, její hlavní zjištění tkví v tom, že institucionální pobídky ovlivňují účast zejména mezi zvýhodněnými voliči, kteří věnují pozornost efektu takové pobídky, zatímco znevýhodnění jsou vůči podobné pobídce mnohem méně senzitivní. Studie Kittilsona a Andersona (2011) řešila vliv některých charakteristik stranického systému na pravděpodobnost návštěvy volební místnosti. Pro některé voliče, především pak pro ty, jež se vyznačují silným pocitem politické efektivity, budou vyšší počet politických stran a ideologická polarizace vítanými elementy stranického systému, protože bude spíše existovat „smysluplná“ alternativa, jejímž zvolením lze dosáhnout změny. U politicky efektivních tedy roste pravděpodobnost hlasování s šíří různorodých stranických alternativ. Na druhé straně u těch, kteří považují politickou participaci za neefektivní, vysoká fragmentace a polarizace znamená zvýšení ceny za hlasování, a tudíž jejich pravděpodobnost na hlasování bude mít tendenci klesat, pokud bude stranická nabídka vskutku bohatá. Posledně uvedený článek autorské dvojice Jusko – Shively (2005) se rovněž zaměřuje na vliv šíře stranické nabídky na pravděpodobnost hlasovat. V kategorii tzv. vysoce informovaných voličů se vliv fragmentace stranického systému jeví jako kladný, naproti tomu u málo informovaných voličů by měl být spíš záporný, a to opět vzhledem k vyšší ceně za hlasování.

[50] Meta-analýza nereflektovala ani tzv. meso-mikro interakce, tj. takové interakce, kde by měl být efekt individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování moderován silami nikoli z makro-, ale mezo-úrovně analýzy (stupněm sociální integrace osoby, viz Verba et al. 1995; Schlozman et al. 2012). Několik studií o tom,

3.4 Co z toho vyplývá pro následující kapitoly?

Možná existence zastřešujícího principu v podobě hypotézy politické rovnosti, která byla podpořena víceméně jednoznačným výsledkem rozboru šesti textů s podmíněnými hypotézami, může sloužit jako odrazový můstek nejen k empirické analýze, ale i k hledání argumentace pro řadu nových vztahů, v nichž kontextuální proměnné vystupují jako zesilovač, příp. zeslabovač relativního vlivu individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování.

Z představené meta-analýzy je zřejmé, že předchozí výzkum se prakticky vůbec nezajímal o podmiňující působení modernizačních faktorů, ale zvlášť obšírně nediskutoval např. ani interakce institucionálních proměnných s politickými postoji. Tento deficit se pokusím alespoň částečně napravit tím, že v kapitole 8 doplním dosavadní poznatky o vlastní uvažování o podmíněnosti efektů individuálních determinant volební účasti různými kontextuálními proměnnými, a to přirozeně s ohledem na zde navržený zastřešující princip.

Soubor konkrétních podmíněných hypotéz, které vzejdou z tohoto uvažování, následně otestuji na datech z dotazníkových šetření. Vymezení složitějších vztahů mezi proměnnými, které jdou za lehce pochopitelnou logiku přímých (a také nepřímých) efektů, může motivovat k poohlédnutí se po složitějších analytických technikách, než je regresní analýza ve své klasické podobě. Na druhou stranu je však třeba upozornit, že úloha na podmíněné efekty by mohla být řešena, byť trochu krkolomně, i skrze klasickou regresi. Postupovaly tak některé starší studie, které využívaly proceduru nazvanou „sklony jako závisle proměnné“ (*slopes as outcomes;* dle De Leeuw – Meijer 2008).[51]

Tato analytická strategie se však dnes jeví jako zastaralá, a to hned z několika důvodů. Zaprvé existují důmyslné techniky, které jsou schopny náležitě reflektovat hierarchickou strukturu datové matice (zakotvenost jedinců v jednotkách vyššího řádu, tj. v kontextech). Do této kategorie technik patří i víceúrovňové modelování. Druhý velký posun tkví v tom, že víceúrovňový model umožňuje zároveň odhadovat přímé efekty nezávisle proměnných z obou úrovní vysvětlení. A konečně zatřetí, zakomponování podmíněného efektu je v tomto modelu velmi snadné. Stačí do něj včlenit interakční efekt. Interakce, matematicky vyjádřená jako součin proměnných, které se mají navzájem podmiňovat, představuje člen, díky jehož

že faktory situované na mezo-úrovni taktéž mohou působit jako moderátor vztahu mezi vysvětlující proměnnou a pravděpodobností hlasování na individuální úrovni, přitom již bylo publikováno (Armingeon – Schädel 2015; Enos et al. 2014).

[51] Základem této procedury byl lineární regresní model, v němž byla zakomponována sada kontextuálních proměnných, které měly za úkol vysvětlit varianci ve velikosti efektu vybrané individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování. Ta byla předtím změřena prostřednictvím logistických modelů pro jednotlivé země, které odhadovaly efekt individuálních vysvětlujících proměnných na pravděpodobnost hlasování.

odhadnutému parametru lze zjistit, jakým způsobem (a jestli vůbec) efekt individuální proměnné variuje na jednotlivých úrovních kontextuální proměnné (Brambor et al. 2006; Kam – Franzese 2007).

K víceúrovňovému modelu s interakcí individuálních a kontextuálních determinant volební účasti ovšem vede poměrně dlouhá cesta. Logiku jednotlivých kroků výstavby tohoto modelu, jakož i data, která použiji pro analýzu podmíněných hypotéz, detailně představuji v následující čtvrté kapitole. Na data bude postup výstavby víceúrovňového modelu aplikován v kapitolách 5 až 8.

4

Data a výzkumná strategie

Ačkoli tato studie analyzuje prostřednictvím statistických postupů hromadná data, má svou povahou poměrně blízko k práci komparativní. Jejím primárním úkolem je totiž srovnat efekty jednotlivých individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování ve volbách v relativně omezeném počtu států (přičemž podobné omezení je dáno dostupností dat), a varianci v těchto efektech připsat působení různých kontextuálních proměnných. V principu se dá říct, že text čerpá jistou inspiraci v designu nejméně podobných případů (*most different systems design;* Przeworski – Teune 1970; Landman 2003; Della Porta 2008).[52] Dále tak

[52] Východisko v designu nejvíce rozdílných případů u tohoto typu prací zmiňuje např. Della Porta (2008). Tento výzkumný design vychází z tzv. Millovy metody shody (Mill 1843). Spočívá v tom, že do srovnání jsou zahrnuty takové případy, které mají velmi málo společného, ale zároveň se shodují v určitém jevu, který je chápán jako důsledek nějaké, prozatím neznámé příčiny. Badatel pak hledá jev, který se ve všech případech taktéž shoduje, a ten je pak označen za příčinu shodnosti výstupního jevu. Do úvahy tedy nejsou brány proměnné, ale jevy (tj. hodnoty proměnných; viz např. Landman 2003). V této práci by *inspiraci* v designu nejvíce rozdílných případů (s ohledem na dostupnost pokročilých statistických postupů nejde o jeho přímou aplikaci) šlo demonstrovat třeba na efektu zájmu o politiku na volební účast v jednotlivých zemích (viz předchozí kapitola; Söderlund et al. 2011): Pro začátek rozdělme náš soubor mimořádně rozdílných zemí, které vstupují do analýzy, do dvou skupin, a to tak, aby byla zajištěna shodnost výstupního jevu. V našem případě to provedeme na základě velikosti odhadnutého efektu zájmu o politiku (jak už víme z předchozí kapitoly, u podmíněných efektů totiž chceme vysvětlit variabilitu ve sklonu efektu některé individuální proměnné napříč státy; jde o strategii *slopes as outcomes*; např. De Leeuw – Meijer 2008). První skupina rozdílných zemí se bude vyznačovat tím, že efekt zájmu o politiku zde bude velmi silný. Tento vysoký efekt představuje shodný výstupní jev. Naproti tomu ve druhé skupině rozdílných zemí bude efekt zájmu o politiku velmi slabý. U první skupiny rozdílných zemí, kde byl zjištěn vysoký efekt zájmu o politiku, si zároveň všimneme, že ani v jedné se nevyskytuje volební povinnost. Jelikož jinak považujeme země za rozdílné, tento jev (neexistence volební povinnosti) pak můžeme chápat jako příčinu výstupního jevu, čili silného efektu zájmu o politiku. Ve druhé polovině rozdílných zemí, pro něž bude typický nízký efekt zájmu o politiku, naopak volební povinnost fungovat bude. I zde tedy nalézáme shodný jev napříč zeměmi, který označíme za příčinu výstupního jevu, nízkého efektu zájmu o politiku. V podstatě tak byly provedeny dvě komparace, v obou se však ukázal efekt hodnot povinnosti volit, které se vyskytovaly společně s hodnotami efektu zájmu o politiku. Pokud jsou země spojeny do jednoho

pracuji se zeměmi (a respondenty v nich zakotvenými), které mají velmi málo společného. Využívám volně dostupná dotazníková šetření třetího modulu Komparativní studie volebních systémů (CSES 2014). Tento modul, administrovaný v letech 2006−2011, obsahuje standardizovanou baterii otázek, jež reflektuje volební chování ve velmi odlišných politických systémech, od Spojených států amerických až po Filipíny. Materiál, který je využit k empirické analýze, tak lze přiblížit jako soubor *n* respondentů, kteří spadají do *m* kontextů. Přehled zemí a počtu respondentů je představen v Tabulce 3, která zároveň obsahuje i údaje o integritě voleb, kvalitě demokracie v zemi a typu voleb.[53]

Jsou tu tedy dvě úrovně analýzy. První, kterou představují jedinci, a druhá, jež je tvořena státy. Na obou úrovních se přitom vyskytuje variabilita v proměnných, která je nutnou podmínkou pro statistické modelování příčinných vztahů.[54] Zdůraznění skutečnosti, že jedinci jsou usazeni do kontextů, má vliv na volbu technik analýzy. Ve světle nesplnění předpokladu o nezávislosti jednotlivých pozorování (nedá se přehlížet, že jedinci z jedné země mají k sobě blíž než respondenti z jiných zemí) k popisu vztahu mezi závisle proměnnou, kterou je pravděpodobnost hlasování ve volbách, a souborem nezávisle proměnných, jejichž charakter byl obecně nastíněn v teoretické části, nelze využít regresní analýzu ve své běžné podobě. Závislost volební účasti na sadě prediktorů bude analyzována pomocí víceúrovňového modelování.

---

souboru (jako v případě této práce), lze nicméně tvrdit, že výzkumná strategie spíše tenduje k metodě, kterou Mill (1843: 470-473) představuje jako metodu doprovázejících se variancí, jejíž princip tkví v tom, že pokud je variance v jednom fenoménu doprovázena shodnou variancí ve druhém fenoménu, měly by být spojeny kauzálním vztahem.

[53] Všechna zahrnutá šetření mají charakter povolební studie, s tím, že v některých případech jim předcházela ještě studie předvolební (Nizozemí, Spojené státy americké, Kanada). Co se týká způsobu dotazování, převládalo interview z očí do očí (21 zemí). Méně běžné bylo získávání dat telefonickým dotazováním (5 zemí) a vlastnoručním vyplněním respondenta (2 země) nebo kombinací zmíněných postupů (3 země).

[54] Určitou námitkou proti tomuto přístupu by mohlo být, že struktura dat není dvouúrovňová, ale dokonce tříúrovňová. Zkoumání podléhají volby. Ty lze považovat za základní znak demokracie. Představa o tom, co je demokracie, se nicméně na každém kontinentu značně odlišuje. Státy na jednotlivých kontinentech tím pádem spojuje určité historické dědictví a alespoň elementární sdílená představa o tom, co je demokracie a jak má fungovat. Pomyslnou třetí úrovní by tak bylo *l* kontinentů (srov. např. Blais – Dobrzynska 1998). Alternativou k dané výtce by mohlo být, že by analýza zůstala dvouúrovňová, ale omezila by se např. jen na evropské státy. Tím bychom však zase přišli o část dostupné informace na kontextuální úrovni a design výzkumu by již netendoval k nejvíce rozdílným případům. Problém s rozdílnou představou o demokracii na úrovni kontinentů v této práci řeším tak, že analýza zůstane dvouúrovňová, ale zároveň na úrovni států kontroluji proměnnou, která hodnotí zralost demokracie.

Tabulka 3: Přehled voleb v analýze

Země	Zkr.	Rok	Nestrannost voleb	Kvalita demokracie	Typ voleb	N
Austrálie	AUS	2007	ano	1	parl	1873
Rakousko	AUT	2008	ano	1	parl	1165
Brazílie	BRA	2010	ano	2	parl + prez	2000
Chorvatsko	HRV	2007	spíše ano	2	parl	1004
Česká republika	CZE	2010	ano	1	parl	1857
Estonsko	EST	2011	ano	1,5	parl	1000
Finsko	FIN	2011	ano	1	parl	1298
Francie	FRA	2007	ano	1	parl	2000
Německo	DEU	2009	ano	1	parl	2095
Řecko	GRC	2009	ano	1,5	parl	1022
Island	ISL	2009	ano	1	parl	1385
Irsko	IRL	2007	ano	1	parl	1435
Izrael	ISR	2006	ano	1,5	parl	1200
Japonsko	JPN	2007	ano	1,5	parl	1373
Jižní Korea	KOR	2008	ano	1,5	parl	1000
Mexiko	MEX	2009	ano	2,5	parl	2400
Nizozemí	NLD	2010	ano	1	parl	2153
Nový Zéland	NZL	2008	ano	1	parl	1149
Polsko	POL	2007	ano	1	parl	1817
Portugalsko	PRT	2009	ano	1	parl	1316
Slovensko	SVK	2010	ano	1	parl	1203
Slovinsko	SVN	2008	ano	1	parl	1055
Švédsko	SWE	2006	ano	1	parl	1547
Švýcarsko	CHE	2007	ano	1	parl	3164
Thajsko	THA	2007	ano	5,5	parl	1990
Kanada	CAN	2008	ano	1	parl	4495
Peru	PER	2011	ano	2,5	parl + prez	1570
Filipíny	PHL	2010	spíše ano	3,5	parl + prez	1200
Rumunsko	ROM	2009	ano	2	prez	1403
Turecko	TUR	2011	spíše ano	3	parl	1109
Spojené státy	USA	2008	ano	1	parl + prez	2102

Zdroj dat: CSES III (2014). Pozn.: Všechna data byla převzata z Komparativní studie volebních systémů.[55] Vysvětlivky: prez – prezidentské volby; parl – parlamentní volby. Kvalita demokracie je indikována skrze průměr hodnot Freedom House Indexu pro politická práva a občanské svobody v roce voleb.

[55] Údaje jsou převzaty z tzv. makro-reportu, který byl zpracován na základě volně dostupných údajů (jako např. Freedom House Index), ale rovněž ze zprávy administrátorů šetření v dané zemi (údaj o nestrannosti volební komise apod.).

Víceúrovňové modelování se v zahraničí dočkalo velmi obsáhlého rozpracování (např. Snijders – Bosker 1999; Gelman – Hill 2007; De Leeuw – Meijer 2008; Hox 2010; Rabe-Hesketh – Skrondal 2012 aj.), avšak v českém prostředí se téma objevovalo spíše sporadicky (Soukup 2006; Hendl 2012: 464-475), a to přesto, že nezávislost pozorování je u regresní úlohy spíš vzdáleným ideálem. Existence úrovně vyššího řádu, jež způsobuje, že případy jsou zakotveny v nestejných kontextech, je při analýze hromadných dat v podstatě přirozeným jevem: studenti náležejí do škol, nemocní čerpají zdravotní péči v nemocnicích, oprávnění voliči hlasují pro kandidátky v jednotlivých krajích atp.

Pro hierarchickou strukturu dat bývá příznačné, že nejen charakteristiky na úrovni jedinců, ale i ty na úrovni skupin mají zásadní vliv na činnost jednotlivců. Víceúrovňové modelování přitom má tu výhodu, že dokáže zahrnout vysvětlující proměnné jak z první, tak druhé úrovně. Model pak náležitě reflektuje kontextuální zakotvenost jedinců. Vzato čistě z matematického hlediska, víceúrovňové modelování předpokládá, že variance v závisle proměnné, jež je měřena na individuální úrovni, existuje jak kvůli rozdílům mezi skupinami (na druhé úrovni), tak uvnitř těchto skupin (tj. mezi jednotlivci na první úrovni). Rozptyl v závisle proměnné, který je předmětem vysvětlení, se tím pádem skládá z komponenty meziskupinové a vnitroskupinové.

4.1 Specifikace víceúrovňového modelu

Aby bylo zcela zřejmé, na jakém principu se tvoří víceúrovňový model a proč v dalších kapitolách postupuji cestou postupné výstavby tohoto modelu, věnuji několik odstavců formálnímu zápisu modelu.[56] Při jeho vytváření není možné opomenout skutečnost, že závisle proměnná, s níž pracuje tento text, je binární (1 – volil/a, 0 – nevolil/a). Ve světle důvodů, které mnohokrát zopakovala literatura (Powers – Xie 2008; Hosmer et al. 2013 aj.), proto nelze použít nejběžnější lineární regresní model[57], ale je třeba pracovat s jeho zobecněním pro binární data. Závislost vysvětlované proměnné Y na jediném prediktoru X (pro zjednodušení) se dá zapsat v *lineární* regresi jako:

$$Y_{ij} = \beta_0 + \beta_1 X_{ij} + e_{ij} \tag{4.1}$$

kde β_0 a β_1 jsou neznámé parametry regresní přímky, konstanta a sklon, které je nutné odhadnout pro zmapování kauzálního vztahu mezi X a Y. Dolní indexy i a j přestavují symboly pro jedince i zakotveného v kontextu j; e_{ij} označuje reziduum. Zobecnění lineárního modelu se provádí pomocí spojovací funkce logit, která umožní, aby levá strana rovnice

[56] Tato pasáž textu vychází z mého článku o vysvětlování, proč lidé bojkotují produkty (viz Nový 2015).
[57] Lineární regresi lze využít, pokud je závisle proměnná spojitá.

obecně mohla nabývat libovolných hodnot z intervalu (-∞; ∞), nikoliv jen hodnot 0 a 1, které jsou typické pro binární závisle proměnnou.[58] Úpravou skrze spojovací funkci logit[59] se dostávám k logistické regresi, jejíž matematické vyjádření počítá namísto se samotným *Y* s přirozeným logaritmem šancí. Ten je definován jako podíl pravděpodobnosti, že jev nastal (π), tj. že $Y = 1$ (jedinec volil), a pravděpodobnosti, že jev nenastal ($1 - \pi$), a *Y* tedy bude v případě jedince *i* situovaného v kontextu *j* rovno nule (nevolil). Rovnici lze zapsat ve tvaru:

$$\ln\left(\frac{\pi_{ij}}{1-\pi_{ij}}\right)=\beta_0+\beta_1 X_{ij} \tag{4.2}$$

Nejjednodušším způsobem, jak v této rovnici zohlednit ukotvení jedinců v různorodých kontextech, a tedy hierarchickou strukturu dat, je umožnit, aby konstanta β_0 náhodně variovala napříč kontexty. Jinými slovy, kvůli (nám neznámým) nadindividuálním proměnným bude průnik regresní přímky s osou y nastávat v jednotlivých skupinách v různých bodech, což zohledňuje zanesení členu u_{0j} do modelu. Výše uvedené texty o víceúrovňovém modelování tento model obvykle označují jako *random-intercept model*, zde jej budu dále nazývat jako model s náhodně variující konstantou (viz Gelman – Hill 2007). Model se dá funkcionálně zapsat jako:[60]

$$\ln\left(\frac{\pi_{ij}}{1-\pi_{ij}}\right)=(\beta_0+u_{0\mathrm{j}})+\beta_1 X_{ij} \tag{4.3}$$

přičemž se předpokládá, že u_{0j} má normální rozdělení a nulový průměr:

$$u_{0\mathrm{j}} \sim N\left(0, \sigma^2_{u0j}\right) \tag{4.4}$$

Zároveň nelze opominout, že nejen konstanta, ale také sklon regresní přímky se může následkem rozdílů mezi skupinami odlišovat. Zatímco v jedné skupině případů může vysvětlující proměnná velmi silně ovlivňovat varianci závisle proměnné, v jiné může být její efekt minimální (například kvůli jiné legislativě, úrovni socioekonomického rozvoje aj.). Jestliže existuje teoreticky ospravedlnitelný argument, proč by se efekt *X* na *Y* měl lišit napříč

[58] Není vhodné modelovat ani pravděpodobnost, že jev nastal (tj. π), poněvadž ta je omezena hodnotami <0,1>, kdy krajní hodnoty představují jev nemožný ($\pi = 0$) a jev jistý ($\pi = 1$). Pro úplnost, s obdobným problémem se potýkají rovněž šance, které jsou definovány jako podíl pravděpodobnosti, že jev nastal (π), ku pravděpodobnosti, že nenastal ($1-\pi$). Šance mohou nabývat jen hodnot z intervalu <0, ∞). Až logaritmované šance se vyznačují tím, že mohou nabývat hodnot z intervalu (-∞; ∞).

[59] Přemosťující funkce logit ale zároveň způsobuje, že β -koeficienty se nedají interpretovat stejným způsobem jako v případě lineární regrese. K interpretaci výsledků se proto používá exponenciovaná forma β-koeficientu, exp(β). Ta odpovídá poměru šancí, že jev nastane, oproti tomu, že nenastane. Taková interpretace výsledků už je srozumitelná i pro běžného čtenáře. Exp(β) se počítá tak, že umocníme konstantu (tzv. Eulerovo číslo; jeho přibližná hodnota je 2,718) exponentem, který odpovídá hodnotě koeficientu β. Exp(β) je tedy β-tou mocninou Eulerova čísla.

[60] Bystré oko samozřejmě může namítat, že závorka na pravé straně rovnice je v tomto případě nadbytečná, nicméně autor textu jí chce zdůraznit svázanost fixní („průměrné“) konstanty β_0 a náhodně variujícího členu u_{0j}.

skupinami, je vhodné umožnit náhodnou varianci sklonu regresní přímky β_1, a to zavedením členu u_{1j}. Tím pádem získáváme model s náhodně variující konstantou i sklonem (v originále *random-intercept random-slope model)*:

$$\ln\left(\frac{\pi_{ij}}{1-\pi_{ij}}\right)=(\beta_0+u_{0j})+(\beta_1+u_{1j})X_{ij} \tag{4.5}$$

Jak bude patrné z dalšího výkladu, i v případě u_{1j} je velmi důležitý předpoklad normálního rozdělení a nulového průměru této veličiny:

$$u_{1j}\sim N(0,\sigma^2_{u1j}) \tag{4.6}$$

Víceúrovňové modelování je dále přínosné v tom, že do stejného modelu umí zahrnout vysvětlující proměnné z kontextuální úrovně. V případě vložení nadindividuálních prediktorů (zde zavádím jedinou skupinovou proměnnou *Z*) pak kromě jejich statistické významnosti lze obvykle sledovat i snižování rozptylu náhodných členů, neboť nevysvětlitelné efekty jednotlivých skupin často získávají kontrolováním kontextuálních proměnných svou konkrétní podobu. Výsledný model pak vypadá následovně:

$$\ln\left(\frac{\pi_{ij}}{1-\pi_{ij}}\right)=(\beta_0+u_{0j})+(\beta_1+u_{1j})X_{ij}+\beta_2 Z_j \tag{4.7}$$

Po odhadnutí parametrů modelu statistickým softwarem následně můžeme spočítat pravděpodobnost na „úspěch“ (tzn. na hodnotu 1 binární závisle proměnné) pro každého jedince v datovém souboru. Pravděpodobnost, že jev nastane, se pro model dle vzorce (4.7) spočítá jako:

$$\pi_{ij}=\frac{\exp[(\beta_0+u_{0j})+(\beta_1+u_{1j})X_{ij}+\beta_2 Z_j]}{1+\exp[(\beta_0+u_{0j})+(\beta_1+u_{1j})X_{ij}+\beta_2 Z_j]} \tag{4.8}$$

4.2 Interakční efekty

Ve výše uvedené specifikaci modelu jsem dospěl až k modelu (4.7), který obsahuje náhodně variující konstantu, individuální vysvětlující proměnnou a její náhodně variující efekt a k tomu kontextuální proměnnou, která se může podílet jak přímo na vysvětlení závisle proměnné (volební účasti), tak může vysvětlovat část variance v náhodném efektu individuální proměnné. Model (4.7) nicméně doposud nepracuje s víceúrovňovou interakcí, což znamená, že zatím zohledňuje jen přímé a nikoli podmíněné efekty individuálních a kontextuálních vysvětlujících faktorů. Interakci můžeme připojit tím, že dodáme další efekt β_3, který bude vyjadřovat spojený vliv individuální a kontextuální proměnné. Matematicky se spojený efekt počítá násobením individuální proměnné s proměnnou kontextuální. Do rovnice

(4.7) je tedy interakce (a tím pádem i podmíněnost obou prediktorů) zavedena přidáním členu $\beta_3 X_{ij} Z_j$. Po zavedení členu s interakcí lze model zapsat následovně:

$$\ln\left(\frac{\pi_{ij}}{1-\pi_{ij}}\right)=(\beta_0+u_{0j})+(\beta_1+u_{1j})X_{ij}+\beta_2 Z_j+\beta_3 X_{ij} Z_j \tag{4.9}$$

Prostřednictvím interakčního efektu je umožněno, aby efekt jedné vysvětlující proměnné (vyjádřený β-koeficientem) varioval na jednotlivých hodnotách jiné vysvětlující proměnné. V tomto případě se jedná o interakci víceúrovňovou, neboť teoretický rámec práce i níže uvedená empirická analýza pracuje s předpokladem, že intenzita efektu nějaké individuální proměnné bude *podmíněna* hodnotou proměnné kontextuální. Kontext, v tomto případě vyjádřený konkrétní makro-determinantou volební účasti, tedy může měnit sílu efektu (a popř. i jeho směr), kterým je vyjádřen kauzální vztah mezi nezávisle a závisle proměnnou na individuální úrovni (k interakcím blíže např. Kam – Franzese 2007; Jaccard 2001). Až přidání víceúrovňové interakce tedy umožňuje náležitě studovat podmíněné efekty (viz Brambor et al. 2006).

4.3 Který model přijmout?

V předchozích odstavcích jsem představil hned několik modelů, které se lišily v počtu parametrů. Postupoval jsem od velmi jednoduchého modelu s fixní konstantou a fixním efektem jedné vysvětlující proměnné (viz rovnice 4.2) až k mnohem složitějšímu modelu s náhodně variující konstantou, náhodně variujícím efektem individuální vysvětlující proměnné, efektem kontextuální proměnné a víceúrovňovou interakcí obou zmíněných prediktorů (rovnice 4.9). Základním rysem prezentované série modelů je, že každý z nich bude vykazovat jinou míru shody s daty. Jinými slovy, lze se domnívat, že složitější model, samozřejmě při zahrnutí relevantních proměnných, bude lépe odpovídat struktuře dat z dotazníkových šetření než model jednodušší.

Jedním z cílů statistika by mělo být vytvoření takového modelu, který sice může obsahovat vetší množství parametrů, nicméně každý z těchto parametrů svým dílem přispívá k tomu, že model lépe reflektuje strukturu dat. Na druhou stranu by ale měl být kladen přinejmenším stejný důraz, aby byl naplněn princip Occamovy břitvy. Jeho základ tkví v myšlence, že počet vysvětlení se nemá rozšiřovat, není-li to nezbytně nutné (podrobněji Powers – Xie 2008). Tyto dvě metodologické pozice, tj. usilování o přesnost (co nejvyšší shodu modelu s daty) a

k tomu i o úspornost (schopnost přinést adekvátní vysvětlení s co nejmenším počtem parametrů), lze do značné míry považovat jako protikladné, protože zcela běžným (a očekávatelným) jevem je, že přesnější model bývá méně úsporný a naopak.

Hledání rovnováhy mezi úsporností a přesností, jež tvoří dva pomyslné extrémní body jednoho kontinua, nutí badatele k tomu, aby kromě koeficientů, které poukazují na efekty zahrnutých proměnných, poskytl informace jak o přesnosti, tak o úspornosti toho či onoho víceúrovňového modelu. V případě úspornosti je situace velmi jednoduchá; stačí sečíst počet parametrů, které jsou obsaženy v modelu. K dosažení údaje o přesnosti je však již třeba využít některých sofistikovanějších postupů. V této práci volím dva, výpočet deviance a Bayesovského informačního kritéria (BIC).[61]

První statistikou, která umí vyjádřit shodu modelu s daty, je deviance. Platí, že čím nižší je deviance, tím je model přesnější. Přidáním relevantních vysvětlujících proměnných do modelu by se deviance měla snížit, nicméně je zřejmé, že model bude mít víc parametrů a bude tedy i méně úsporný (Hox 2010). Deviance je definována jako:

$$D = -2 \ln L \tag{4.10}$$

kde L představuje věrohodnost (*likelihood*), což je hodnota věrohodnostní funkce, která může být považována za „kritérium“ při hledání takových odhadů parametrů modelu, jež by nejpravděpodobněji ústily ve strukturu pozorovaných dat.[62] Z deviance pak vychází Bayesovské informační kritérium, které taktéž umí hodnotit přesnost modelu. Lze ho kalkulovat následovně:

$$BIC = D + q \ln N \tag{4.11}$$

Jak je patrné ze vzorce (4.11), výpočet BICu tak obsahuje kromě deviance (D) i další dvě proměnné: počet odhadnutých parametrů (q) a velikost vzorku (N). Interpretace je obdobná

[61] Tyto statistiky jsou používány především pro víceúrovňové modelování. V jednoduché lineární regresi na přesnost modelu běžně poukazuje koeficient determinace (R^2) a v logistické regresi tzv. pseudo-R^2 (např. Nagelkerke R^2), popř. podíl správně klasifikovaných.

[62] Koncept věrohodnosti je spjat s metodou maximální věrohodnosti, která se u regresních modelů s binární závisle proměnnou běžně užívá k odhadu neznámých parametrů (konstanty a sklonů u jednotlivých vysvětlujících proměnných). Metoda maximální věrohodnosti je alternativou k metodě nejmenších čtverců v lineární regresi. Jejím cílem je najít takové parametry modelu, které nejlépe odpovídají struktuře dat (tj. maximálně věrohodné odhady parametrů). Metoda je založena na statistické proceduře (iteracích), kdy je ze souboru všech možných hodnot parametrů vybrána taková kombinace, která by nejpravděpodobněji ústila v pozorovaná data. Koncept věrohodnosti tedy odkazuje k *věrohodnosti parametrů vzhledem k pozorovaným datům*. Tím pádem nepřekvapí, že se používá pro výpočet statistik hodnotících přesnost modelu.

jako u deviance: čím je BIC nižší, tím je model přesnější. Vzhledem k tomu, že člen rovnice (4.11), jež obsahuje proměnné q a N, je *přičítán* k hodnotě deviance, se nicméně dá tvrdit, že BIC penalizuje modely s vyšším počtem parametrů (Hox 2010). Na rozdíl od deviance tak do určité míry umí odkazovat nejen k přesnosti, ale také k úspornosti modelu.

Řešení dilematu mezi přesností a úsporností může přinést i test věrohodnostního poměru (*likelihood-ratio test*, zkr. LR test, např. Hosmer et al. 2013). Ten srovnává dva modely, které se liší v tom, že jeden obsahuje o jeden či několik parametrů více než druhý, jinak ale vycházejí ze stejných dat a ze stejné operacionalizace proměnných. Účelem LR testu je zjistit, jestli méně úsporný model (tj. ten s vyšším počtem parametrů) odpovídá datům *signifikantně* lépe než model úspornější, k čemuž je využit rozdíl jejich deviancí. Rozdíl deviancí je konfrontován s kritickou hodnotnou chí-kvadrát rozdělení s počtem stupňů volnosti, který odpovídá počtu dodaných parametrů. Pokud rozdíl deviancí převýší kritickou hodnotu na zvolené hladině významnosti (konvenčně je preferována hladina 0,05), existuje empirický podklad k zamítnutí nulové hypotézy o neexistenci rozdílů v přesnosti mezi porovnávanými modely. Jelikož se modely výrazně liší, je v takovém případě vhodné obětovat snahu o úspornost modelu a přijmout model přesnější.[63]

4.4 Operacionalizace proměnných

4.4.1 Závisle proměnná

Na první pohled se může zdát otázka, jak měřit volební účast, poměrně banální. Přesto však budí způsob měření volební účasti v literatuře značné kontroverze (např. McDonald – Popkin 2001; McDonald 2010; Holbrook – Heidbreder 2010; Denver 2007). Shoda panuje snad jen na tom, že volební účast se dá vyjádřit jako zlomek (poměr) a že jeho čitatel by měl zahrnovat absolutní počet volících. Co se ovšem týká jmenovatele, názory na jeho definici se různí. Jelikož má výzkum politického chování své kořeny ve Spojených státech, kde je podmínkou hlasování předchozí volební registrace, a nefunguje tedy státem administrovaný stálý seznam voličů jako ve většině jiných zemí, volební účast se zde běžně kalkulovala jako podíl hlasujících ku těm, kteří dosáhli věkového cenzu (ve Spojených státech jde od roku 1971 o 18 let; např. Teixiera 1992). Ve jmenovateli se tak objevovali i „neobčané“ (zejména imigranti), ale i těžcí zločinci nebo další osoby (např. mentálně postižení), které reálně nedisponovaly volebním právem. Kromě toho, že věkovým cenzem definovaná volební účast (*voting-age*

[63] LR test budu dále využívat zejména v situaci, kdy kromě BICu není k dispozici jiná statistika, která by hodnotila, zda má dodaný parametr v modelu svůj smysl (např. statistická významnost efektu vysvětlující proměnné). V empirické analýze tak LR test bude v první řadě srovnávat přesnost modelů s náhodně variujícím efektem vysvětlující proměnné oproti modelům s fixním efektem vysvětlující proměnné (viz dále).

population, zkr. VAP) ve jmenovateli zahrnuje několik skupin neoprávněných občanů, navíc vylučovala občany s volebním právem, kteří žili mimo území země (McDonald – Popkin 2001). Věkovým cenzem definovaná účast tedy ve jmenovateli počítá se všemi obyvateli, kteří dosáhli požadovaného věku a sídlí na území státu. Počet takových osob vychází ze sčítání lidu. Následně se před každými volbami upravuje na základě zpráv statistickému úřadu o úmrtích, zbavení způsobilosti k právním úkonům atp. až do okamžiku, kdy proběhne nové sčítání, které by věkovým cenzem definovanou populaci mělo zjistit přesně.

V evropském kontextu se volební účast mnohem běžněji postihuje s využitím počtu osob, které jsou oprávněny volit (*voting-eligible population*, zkr. VEP). Oprávnění hlasovat vyplývá z ústavy a volebního zákonodárství, které je aplikováno tím způsobem, že správní orgány vytvoří stálý seznam voličů, který pak samy průběžně aktualizují. Ačkoliv se výpočet, který ve jmenovateli uvažuje populaci oprávněnou k volbám, může jevit jako odpovídající měřítko volební participace[64], podle některých autorů nicméně ani takto pojatá účast nevypovídá přesně o míře participace na hlasování (viz Denver 2007: 27-28). Potenciální chyby mohou pramenit např. z nenadálého přestěhování, úmrtí a jiných záležitostí (např. pochybení úředníka při tvorbě registru), které nastanou v období před konáním voleb.

Podobné nepřesnosti se ovšem zdají být zanedbatelné oproti těm, jimiž se vyznačuje třetí typ měření, tzv. deklarovaná volební účast. Pokud badatel zpracovává data z dotazníkových šetření, musí se spoléhat na informaci respondenta o tom, jestli byl hlasovat. Získaná informace od jedince se přitom nemusí zakládat na pravdě. Volební účast, která je zjišťována dotazníkovým šetřením, tak obvykle bývá podstatně vyšší než skutečná (Sigelman 1982; Swaddle – Heath 1989; Granberg – Holmberg 1991; Karp – Brockington 2005 aj.).

Texty, na něž zde odkazuji, přináší přinejmenším dvě interpretace, proč v dotaznících deklaruje účast více lidí, než udávají oficiální statistiky. První interpretací je, že dotazníky o politice jsou častěji ochotnější vyplnit ti, kteří se zajímají o politiku. A jelikož lidé zainteresovaní v politických záležitostech hlasují ve volbách s větší intenzitou než ostatní, bude deklarovaná účast vyšší. Druhá intepretace staví na tom, že někteří deklarovaní voliči odpovídají nepravdivě, tj. že volit šli, třebaže ve skutečnosti se hlasování aktivně nezúčastnili. Hlasování ve volbách se dá v demokratické společnosti považovat za sociálně žádoucí chování, a proto mají lidé tendenci nepřiznat, že se nechovali žádoucím způsobem. Lhaní ovšem může být i nezamýšlené, neboť někteří jedinci si vzhledem k frekvenci volebních klání nemusí pamatovat, jestli v konkrétních volbách aktivně odevzdali hlas. S tímto problémem se

[64] Mimochodem, také proto obvykle texty doporučují měřit volební účast s využitím VEP (McDonald – Popkin 2001; Holbrook – Heidbreder 2010 atp.).

však potýkají spíše dotazníková šetření, která nebyla administrována ihned po konání voleb. Ať už je nepravdivá odpověď záměrná či nikoliv, může výrazně zkreslit výstupy analýz. Níže představenou empirickou analýzu tak rozhodně nelze přeceňovat, neboť je kvůli nadreprezentaci deklarovaných voličů zřejmé, že poskytuje jen velmi hrubé odhady, jak v analýze zahrnuté vysvětlující proměnné fungují reálně.[65]

Jelikož tato práce staví na analýze dat z dotazníkových šetření a v centru jejího zájmu stojí, jestli ten či onen jedinec navštívil volební místnost, musí se i ona v prvé řadě spoléhat na deklarovanou volební účast. Závisle proměnnou v tomto textu tím pádem představuje účast na hlasování, která je zjištěna na základě výpovědi respondenta. Hodnotou 1 bude kódována odpověď respondenta, že se voleb účastnil. Neúčast bude reprezentovat hodnota 0. Ostatní varianty odpovědí na otázku ohledně volební participace (neměl právo volit, neví aj.) budou kódovány jako chybějící.

Porovnání deklarované účasti na hlasování ve vzorku s reálnou mírou volební participace – ať už zjišťovanou prostřednictvím VEP či VAP – v analyzovaných zemích, které je prezentováno v Tabulce 4, ukazuje, že ve všech státech je deklarovaná účast vyšší než reálná, a tudíž že s velkou pravděpodobností existují občané, kteří reagovali na otázku ohledně volební účasti nepravdivou odpovědí. Z údajů v tabulce lze dopočítat, že průměrný rozdíl mezi deklarovanou účastí a skutečnou účastí registrovaných voličů je 16,41 procentních bodů (p. b.); od skutečné volební účasti definované dle věkového cenzu se deklarovaná účast průměrně odchyluje dokonce o 17,74 p. b. Nejvyšší míra nadreprezentace voličů je charakteristická pro Kanadu, Mexiko nebo Rumunsko, naopak nejlépe deklarovaná účast konvenuje s reálnou v zemích, jako je Česká republika, Švédsko nebo Island.

[65] Otázkou je, jak problém s nadreprezentací deklarovaných voličů řešit. Jednou z možností by bylo vážit data podle skutečné volební účasti. Respondentům, kteří deklarovali neúčast, by tak byla připsána vyšší váha oproti voličům. Tato strategie ale nemusí přinést očekávaný výsledek, neboť samotná váha u vysvětlované proměnné, která vyrovnává poměr voličů a nevoličů, nemusí znamenat, že ve vzorku budou odpovídajícím způsobem (tj. tak, jako v populaci) zastoupeny i hodnoty vysvětlujících proměnných. Vhodnější je proto podívat se na to, která část deklarovaných voličů podává nepravdivé informace. K tomu byly v několika případech využity tzv. validizační studie. Ty byly postaveny na porovnání výpovědi respondenta o účasti ve volbách s informací o jeho účasti z oficiálních volebních registrů (viz Swaddle – Heath 1989). Tento postup nicméně nelze v této práci využít, protože validizace v řadě zemí nebyla provedena.

Tabulka 4: Volební účast v analyzovaných volbách

Země	Rok	Deklarovaná účast	Skutečná účast dle registrovaných (VEP)	Skutečná účast dle věkového cenzu (VAP)	Δ deklarovaná - VEP	Δ deklarovaná - VAP
AUS	2007	98,77	94,76	82,38	4,01	16,39
AUT	2008	86,36	78,81	75,61	7,55	10,75
BRA	2010	93,10	81,88	80,62	11,22	12,48
HRV	2007	81,59	59,58	70,84	22,01	10,75
CZE	2010	71,21	62,60	62,22	8,61	8,99
EST	2011	79,48	63,53	55,45	15,95	24,03
FIN	2011	87,55	67,37	70,07	20,18	17,48
FRA	2007	82,90	59,98	43,43	22,92	39,47
DEU	2009	79,39	70,78	64,61	8,61	14,78
GRC	2009	88,52	70,92	79,24	17,60	9,28
ISL	2009	94,41	85,12	84,74	9,29	9,67
IRL	2007	88,50	67,03	68,89	21,47	19,61
ISR	2006	80,89	63,55	71,16	17,34	9,73
JPN	2007	85,20	58,63	56,59	26,57	28,61
KOR	2008	64,72	46,01	46,59	18,71	18,13
MEX	2009	77,27	44,61	47,77	32,66	29,50
NLD	2010	91,31	75,40	71,13	15,91	20,18
NZL	2008	95,08	79,46	77,84	15,62	17,24
POL	2007	71,27	53,88	54,24	17,39	17,03
PRT	2009	76,24	59,68	66,14	16,56	10,10
SVK	2010	78,25	58,84	58,38	19,41	19,87
SVN	2008	76,51	63,10	65,04	13,41	11,47
SWE	2006	90,37	81,99	80,60	8,38	9,77
CHE	2007	68,52	48,28	39,79	20,24	28,73
THA	2007	97,78	78,51	76,23	19,27	21,55
CAN	2008	88,50	59,52	53,59	28,98	34,91
PER	2011	94,96	83,72	87,41	11,24	7,55
PHL	2010	86,99	74,98	64,70	12,01	22,29
ROM	2009	83,70	58,02	59,24	25,68	24,46
TUR	2011	93,46	87,59	86,53	5,87	6,93
USA	2008	75,78	61,70	57,47	14,08	18,31

Zdroj dat: CSES III (2014) a IDEA (2014). Pozn.: Δ je symbol pro rozdíl.

4.4.2 Nezávisle proměnné

Na příčiny volební účasti, resp. neúčasti může být nahlíženo různými způsoby. Ze statistického hlediska se může zdát jako poměrně banální cesta zeptat se respondentů přímo (otevřenou otázkou) na důvod, proč hlasovali nebo nehlasovali, a soubor důvodů vzápětí

rozebrat s využitím deskriptivní analýzy s jedinou proměnnou, kterou je pro skupinu deklarovaných voličů hlavní důvod účasti a pro nevoliče hlavní důvod neúčasti (např. Crewe et al. 1977; Linek 2010 aj.).

Jak ale plyne z rovnic v předchozích odstavcích kapitoly, v této práci používám jinou, o něco složitější logiku. Nedá se totiž očekávat, že by si všichni respondenti byli plně vědomi svých důvodů volební (ne)participace, popř. že je dokáží ve spěchu, v němž obvykle probíhá dotazování, adekvátně zformulovat.[66] Prizmatem tohoto argumentu postupuji cestou hledání příčinného vztahu mezi sadou nezávisle proměnných a deklarovanou volební účastí, a to s využitím statistických technik, které umožňují analýzu závislosti ve víceúrovňové realitě.

Příčiny volební participace se pokusím zmapovat na bázi zahrnutí sady 21 nezávisle proměnných. Na individuální úrovni bude situováno dvanáct z nich. Z proměnných sociální struktury se jedná o věk, pohlaví, vzdělání, příjem domácnosti a do této kategorie lze s určitými výhradami (viz dále) zařadit i rodinný stav a členství v odborech. Kategorii vysvětlení spadajících pod politickou kulturu bude reprezentovat stranická identifikace, politická efektivita, spokojenost s fungováním demokracie a zájem o kampaň. Třetí typ individuálních vysvětlení, jenž vyplývá z ekonomického kalkulu racionálních jedinců, bude začleněn prostřednictvím percepce diference ve stranické nabídce a vjemu vzdálenosti k ideově nejbližší straně, příp. kandidátovi.[67]

Z potenciálních prediktorů volební účasti na kontextuální úrovni pracuje empirická analýza se znaky teorie modernizace (resp. se sociální a kulturní dimenzí dané teorie) a teorie institucí. Stupeň modernizace budou vyjadřovat lidský rozvoj, zralost demokracie a stupeň postmaterializace občanů. Institucionální vysvětlení budu reflektovat skrze zahrnutí významu voleb, efektivního počtu volebních stran, povinnosti volit, velikosti populace, těsnosti volební soutěže a poměrného volebního systému. Přesnou specifikaci uvedených proměnných a způsob jejich operacionalizace uvádím v Příloze A. Deskriptivní statistiky jsou přiblíženy v Tabulce 5.

---

[66] Validita takového měření je tedy pochybná. Tázání otevřenou otázkou vede k tomu, že zhruba třetina až polovina respondentů ospravedlňuje svou neúčast určitou objektivní bariérou, která jim zabránila v participaci (neměl/a čas díky pracovnímu vytížení, nemoci aj.; viz např. Crewe et al. 1977). Jak už jsem naznačil výše v souvislosti s racionalistickými přístupy, cena za hlasování však bývá natolik nízká, že jí dokáží lehce překonat i lidé s minimem personálních zdrojů (času, peněz a/nebo dovedností). Objektivní důvody jsou nejjednodušší cestou ospravedlnění neúčasti a ve formální komunikaci s tazatelem je není třeba zvlášť konkretizovat, a právě proto – jak se domnívám – jsou pro respondenty tak atraktivní. Reálné příčiny volební neúčasti však mohou zůstat neodhaleny.

[67] Tyto dvě proměnné budou reprezentovat dva hlavní důvody volební neúčasti, které udávají studie Rochersterské školy – nerozdílnost a odcizení (Enelow – Hinich 1984; viz dále).

Tabulka 5: Deskriptivní statistiky proměnných

Proměnná	Typ proměnné	Průměr	Sm. odch.	Min	Max
Individuální úroveň					
Volební účast	DUM (1 – volil)	0,89	0,31	0	1
Věk	SPO	47,88	16,73	20	90
Pohlaví	DUM (1 – muž)	0,51	0,50	0	1
Vzdělání	DUM (1 – VŠ)	0,27	0,45	0	1
Rodinný stav	DUM (1 – ženatý/vdaná)	0,65	0,48	0	1
Příjem domácnosti	ORD (5 – nejvyšší příjmový kvintil)	3,11	1,38	1	5
Členství v odborech	DUM (1 – člen)	0,18	0,38	0	1
Stranická identifikace	DUM (1 – identifikován)	0,54	0,50	0	1
Politická efektivita	ORD (5 – nejvyšší)	3,99	1,15	1	5
Spokojenost s demokracií	DUM (1 – spokojen)	0,63	0,48	0	1
Zájem o kampaň	DUM (1 – sledoval)	0,62	0,48	0	1
Minimální vzdálenost	SPO	0,58	1,00	0	10
Percepce rozdílnosti	ORD (3 – markantní rozdíly)	2,39	0,63	1	3
Kontextuální úroveň					
Lidský rozvoj	DUM (1 – velmi vysoký)	0,77	0,42	0	1
Zralost demokracie	SPO (ln)	3,60	1,63	-4,61	5,29
Míra postmaterialismu	SPO	14,99	6,84	2,68	28,06
Význam voleb	ORD (2 – nejvyšší)	1,68	0,56	0	2
Efektivní počet volebních stran	SPO	4,76	1,84	2,16	11,21
Povinnost volit	DUM (1 – ano)	0,18	0,39	0	1
Velikost populace	SPO (ln)	16,97	1,42	12,67	19,53
Těsnost voleb	SPO	7,73	5,51	0,8	24
Poměrný systém	DUM (1 – ano)	0,57	0,49	0	1

Zdroj dat: CSES III (2014); World Bank (2014); Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014); WWS (2014); EVS (2014); IDEA (2014); Carr (2014). N = 26718. Vysvětlivky: DUM – dummy (binární), ORD – ordinální, SPO – spojitá proměnná.

4.5 Dotazníková šetření a statistická inference

Jak už bylo akcentováno výše, při rozboru volebního chování na úrovni jedinců si nelze vystačit s oficiálními statistikami volební komise či jiným typem agregovaných dat (viz Robinson 1950). Běžnou strategií, jak dojít k závěrům o individuálním chování, je zajistit dotazníkové šetření. Hodí se nicméně dodat, že využití odpovědí velkého počtu náhodně vybraných respondentů na standardizovanou sadu otázek s sebou přináší řadu úskalí, kvůli nimž se usuzování z hromadných individuálních dat může jevit jako do určité míry sporné. V předchozích odstavcích jsem již mj. pojednal o nadreprezentaci deklarovaných voličů v porovnání se skutečnými výsledky, avšak to je pouze jeden z možných bodů kritiky, který

se může snést na studie, které analyzují individuální data z dotazníkových šetření. Z dalších problémů, které často zmiňuje literatura, lze zmínit například chyby spojené s výběrem vzorku populace, nižší návratnost dotazníků (a s tím související neochotu některých skupin populace odpovídat) nebo chybějící hodnoty některých proměnných.[68] Velkým problémem je také potenciálně nízká validita měření, tj. schopnost indikátorů (otázek) měřit koncept, který měřit mají (podrobněji např. Pennings et al. 2006).

Na druhou stranu, utváření závěrů o vzorcích politického chování v populaci na bázi dotazníkového šetření na reprezentativním vzorku populace se vždy zakládá na pravděpodobnostním principu a přesně stanovené matematické proceduře testování statistických hypotéz. V tomto ohledu lze za klíčový termín považovat statistickou významnost, která je kalkulována právě na základě provedení statistického testu.

Testování hypotéz je postaveno na principu, že proti sobě stojí nulová hypotéza, která předpokládá nezávislost vysvětlující a vysvětlované proměnné, a hypotéza alternativní, která naopak předpokládá určitou závislost obou proměnných. Cílem výzkumníka obvykle bývá na základě testu zamítnout nulovou hypotézu, a tím pádem najít empirickou evidenci, která by podpořila hypotézu alternativní. Statistická významnost pak udává, s jakou pravděpodobností (resp. na jaké hladině významnosti) lze očekávat, že vztah zjištěný v analyzovaných datech bude možno odhalit i v základní populaci (viz Franklin 2008).[69] Vztah mezi proměnnými je

[68] Nízká ochota respondentů odpovídat na některé otázky se projevuje například u příjmu. Ten respondenti často považují za natolik důvěrný údaj, že jej tazateli nesdělí. Následkem velkého množství chybějících hodnot pak proto takovou proměnnou, byť je teoreticky vysoce relevantní (měří objem zdrojů k překonání ceny za participaci), nemusí být úplně vhodné zahrnovat do modelů.

[69] Pro ilustraci, zřejmě nejběžnějším statistickým testem při hledání závislosti dvou kategorizovaných proměnných je *chí-kvadrát test nezávislosti* (např. Agresti 2002). Jeho základ tkví v analýze kontingenční tabulky, v níž jsou zobrazeny četnosti kombinací obou proměnných. Předpokládejme třeba, že řešíme otázku, jestli existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím, které je řádkovou proměnnou, a volební účastí, jež je proměnnou sloupcovou. Nezávislost obou proměnných by měla být zjištěna v případě, že frekvence v jednotlivých řádcích kontingenční tabulky budou shodné (např. ze 500 respondentů-mužů by volilo 300 a 200 ne (tj. poměr 3:2) a ze 600 respondentek-žen by volilo 360 a 240 ne (taktéž poměr 3:2). Analýza dat z dotazníkového šetření ale např. ukáže, že sice volilo 300 mužů a 200 ne, avšak z žen odevzdalo hlas jen 100 a 500 nikoliv. Chí-kvadrát test pak prostřednictvím jednoduchého vzorce jedním číslem postihne „celkový“ rozdíl mezi modelovými četnostmi (při nezávislosti) a empirickými četnostmi pro jednotlivá pole kontingenční tabulky. Toto číslo je pak porovnáváno s kritickou hodnotou chí-kvadrát rozdělení na dané hladině významnosti (a s daným počtem stupňů volnosti), která je uvedena v matematických tabulkách. Jestliže vypočtené číslo převýší kritickou hodnotu chí-kvadrát rozdělení, na zvolené hladině významnosti zamítáme nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných, a tím získáváme empirický podklad pro přijetí alternativní hypotézy o existenci vztahu (ať už pozitivního, či negativního), která vychází z naší teorie. Jaký je směr vztahu a jeho intenzita, ukáží dodatečné statistiky (např. β-koeficient, poměr šancí apod.).

signifikantní, pokud je natolik silný,[70] že už jej nelze přičítat náhodě, ale systematickému působení vysvětlující proměnné na proměnnou vysvětlovanou.[71]

[70] V některých případech se proto testování hypotéz může provádět např. tak, že vztah proměnných je považován za statisticky významný, pokud je β-koeficient vysvětlující proměnné několikanásobně (např. dvojnásobně) vyšší než standardní chyba jeho odhadu (podrobně Hosmer et al. 2013).

[71] Nejen zjištěná síla vztahu však hraje roli při detekování statistické významnosti. Na tom, zdali bude vztah statisticky významný, se podílejí rovněž další dva faktory: (1) počet zkoumaných případů a (2) stupeň jistoty, který je předem zvolen – např. volba hladiny významnosti 0,05 znamená, že bude-li zjištěný vztah na této hladině významný, půjde s 95% jistotou říct, že jej lze očekávat i v populaci (Franklin 2008). K tomu je nutné připojit dvě důležité poznámky: Zaprvé, vzhledem k tomu, že významnost závisí na počtu případů, je na makroúrovni výzkumu volební účasti poměrně obtížné dosáhnout statistické významnosti, což bude patrné např. u interakčních členů v modelech. Zadruhé, k výzkumníkem zvolenému stupni jistoty se hodí dodat, že vztahy v sociálních vědách jsou vždy pravděpodobnostní, tudíž v případě, že by byla zvolena hladina 0,00, vztah nebude statisticky významný nikdy, a to proto, že se 100% pravděpodobností nelze z analýzy vzorku tvořit závěry o populaci.

5

Volební účast a komponenty jejího rozptylu

Pro nemalou část občanů představuje hlasování ve volbách vůbec jediný akt, prostřednictvím kterého se angažují v politických záležitostech. Navzdory tomu, že méně konvenční formy z participačního repertoáru (podepisování peticí, demonstrace, bojkot produktů aj.) začaly po druhé světové válce v řadě vyspělých demokracií nabírat na intenzitě a účast ve volbách naopak stagnovala či dokonce klesala (např. Inglehart 1997; Dalton 2008), zůstává odevzdání hlasovacího lístku dál nejběžnějším způsobem, jak se pokusit promluvit do veřejných záležitostí. I proto bývá volební účast obvykle chápána jako jedno z hlavních kritérií výkonnosti politického režimu, které je symbolem legitimity mocenského uspořádání (Powell 1982), výtečný indikátor kvality demokracie (Lijphart 1999) či (mírně prozaicky řečeno) jejího „zdraví“ (Norris 2002), ale rovněž jako forma, která ve společnosti může podporovat povědomí o rovnosti, neboť jeden občan znamená jeden hlas (Verba – Orren 1985).

S ohledem na zásadní význam volební účasti pro demokracii, ale i s přihlédnutím k tomu, že se jedná o proměnnou, jejíž variabilitu má vysvětlovat tato práce, se domnívám, že je adekvátní věnovat participaci na volbách celou tuto kapitolu. Determinanty volební účasti začnu rozebírat až v kapitolách následujících. Tento oddíl by měl přinést komplexní zmapování volební participace, které provedu na bázi propojení teorie s empirickými daty. V této kapitole se tím pádem snažím o (pokud možno) plynulý přechod od obecných východisek, teoretických i metodologických, které byly rozebrány výše, ke konkrétní práci s daty.

Struktura kapitoly má proto následující podobu: Nejprve zasadím koncept volební účasti do širšího studia politické participace. Poté se zastavím u normativního pohledu teoretiků demokracie na volební účast, a tím pádem se budu zajímat o diskuzi, která řeší, jestli záleží na tom, jaké procento lidí přijde k volebním urnám. Kontroverzi ohledně optimální výše volební účasti následně doplním o pohled na to, jaké procento občanů reálně hlasuje ve zkoumaných státech. Na konci kapitoly pak představím tzv. nulový model, který slouží jako odrazový můstek pro víceúrovňové modelování. Prostřednictvím nulového modelu ukážu, v jakém poměru jsou komponenty (meziskupinová a vnitroskupinová) variance ve volební účasti. Poněvadž bude zřejmé, že rozptyl ve volební účasti pochází jak z individuální, tak kontextuální úrovně, bude nulový model sloužit i jako důkaz, že víceúrovňové modelování dává v případě tohoto textu smysl.

5.1 Volební účast jako hlavní forma politické participace

Účast na hlasování ve volbách představuje jednu z celé řady forem, jak se občané mohou pokusit o ovlivnění politických výstupů. Lidé mohou psát dopisy politikům, dotovat politické strany, pomáhat těmto stranám v politické kampani, stejně jako mohou podepisovat petice, demonstrovat na náměstích nebo z politických důvodů bojkotovat některé produkty. Za politickou participaci může být považována vlastně každá aktivita, která konvenuje s definičními znaky tohoto konceptu. O jejich vymezení se v minulosti pokoušela řada autorů (Verba – Nie 1972; Barnes – Kaase 1979; Parry et al. 1992 aj.), nicméně vzhledem k tomu, že proměny definice politické participace nejsou předmětem této práce, omezím se zde jen na poměrně výstižnou definici Bradyho (1999: 737), který za politickou participaci pokládá *jednání obyčejných občanů, které je zaměřeno na ovlivnění politických výstupů*.[72]

Přestože participační repertoár obsahuje rozsáhlý výčet politických aktivit, nejvíc lidí vyjadřuje své preference ohledně budoucího směřování země skrze vhození hlasu do volební urny. Roli volební účasti tak lze v rámci studia politické participace považovat za klíčovou. Účast na hlasování má celkově unikátní postavení mezi ostatními formami politické angažovanosti. Kromě toho, že volení představuje základní a nejobvyklejší způsob, jak se zapojit do politiky, se jeho specifická povaha projevuje v řadě dalších aspektů, z nichž – jak

[72] Bradyho definice (Brady 1999) tedy pracuje se čtyři definičními znaky politické participace: (1) jde o *jednání*, tzn. aktivní činnost (ne o pouhý potenciál k participaci); (2) toto jednání konají *obyčejní lidé* (nikoliv elitní aktéři nebo kolektivní aktéři); (3) participace má za cíl *ovlivňovat* (např. pouhé sledování politických pořadů tím pádem není politickou participací); (4) předmětem ovlivňování jsou *politické výstupy*, tj. procesy, kde dochází k autoritativní alokaci hodnot (blíže Teorell et al. 2007).

se domnívám – těmi nejdůležitějšími jsou tyto (podrobněji např. Verba et al. 1995; Katz 1997; Evans 2004; Teorell et al. 2007; Marsh – Kaase 1979; Linek 2013a):

(1) Volení se jeví jako nejrovnější aktivita z repertoáru politické participace, byť ani při něm není rovnost absolutní. Ke každé aktivitě, volení nevyjímaje, je totiž třeba mít určitý objem personálních zdrojů (času, peněz či dovedností), které zakládají u některých osob potenciální bariéru k politické angažovanosti. Žádná jiná politická aktivita nestojí na principu „jeden občan, jeden hlas". Objem volební participace je tak pro každého občana konečný (má maximální frekvenci, kterou nelze zvýšit). Pro srovnání, např. při práci pro politickou stranu nebo při darování peněz lze intenzitu politické angažovanosti navyšovat vyšší mírou úsilí, popř. finančních prostředků, které jsou obětovány politice;

(2) Na první bod lze navázat tím, že každý hlas, který je odevzdán ve volbách, má stejnou váhu. Nezáleží tedy na tom, jestli se voleb účastní mediálně proslavená a vlivná osobnost, anebo zcela neznámá pěstební dělnice z místního agropodniku. Při hlasování jsou si obě zmíněné osoby rovny. Naproti tomu u řady jiných politických aktivit „kvalita" osoby hraje roli. Stačí vzít v úvahu, jaké mediální pozdvižení a tlak na politiky způsobí, když např. skupina důvěryhodných a známých osob napíše politikovi otevřený dopis či když vystoupí na demonstraci proslavený umělec;

(3) Distinktivním rysem volební účasti oproti jiným formám politické participace je rovněž to, že volby mají definitivní účinek. Jejich výsledky tedy vedou, přinejmenším ve vyspělých demokraciích, k jisté obměně kádrů, pokud voliči rozhodli, že kádry mají být obměněny. Hlasování ve volbách tudíž podstatně ovlivňuje politiku, a to i přesto, že v předchozích kapitolách práce bylo poukázáno na to, že jeden hlas sám o sobě nemůže mnoho změnit. Naopak s jinými formami politické participace je spojena nejistota ohledně výsledku, který se může, ale i nemusí dostavit – např. manifestace za odstoupení politika vždy nemusí vést k jeho odstoupení;

(4) Hlasování ve volbách přináší tvůrcům politiky pouze kusé informace o politických preferencích občana. Zpráva, která je předávána skrze volební účast, tak nepředstavuje žádné precizní vyjádření názorů voliče; jde jen o označení některé z nabízených variant. V kontrastu s tím třeba dopis napsaný politikovi obvykle obsahuje konkrétní požadavky občana na politické výstupy;

(5) Volební účast je mimořádně pevně navázána na výběr politické strany, resp. kandidáta. Pokud jedinec jde volit, jde obvykle volit proto, aby vybral konkrétního aktéra ve stranicko-politické soustavě. Aby skrze volební participaci mohlo dojít k ovlivnění politických výstupů, je tudíž nutné, aby se občané ve chvíli, kdy participují, zároveň vyjádřili k nabídce, která jim je předložena na hlasovacím lístku. K volbám primárně nechodíme, abychom si „připsali čárku" za participaci, ale kvůli tomu, abychom vybrali kandidáty do veřejných funkcí;

(6) Tím pádem má volební akt legitimizační funkci, poněvadž slouží politikovi k ospravedlnění, proč je ve veřejné funkci a proč uplatňuje politickou moc. Hlasování ve volbách ale zároveň legitimizuje i politický režim. V případě, že se lidé ve velkých počtech účastní volebního klání, znamená to, že do určité míry přistupují na „pravidla hry“, která ten či onen politický režim stanovil;

(7) Účast na hlasování je docela výjimečná v tom, že podléhá silnému sociálnímu tlaku. Společensky očekávaným jednáním v demokracii je jít volit, neboť volit je přeci občanskou povinností. Žádná jiná forma politické participace se nevyznačuje tím, že by byla tak společensky žádoucí jako právě volení.

5.2 Záleží na tom, kolik lidí volí?

Hlasování ve volbách je klíčovým mechanismem konsensu v demokratických společnostech. Svou úlohu ale neztrácí ani v režimech, které demokracii předstírají, poněvadž zde slouží minimálně jako nástroj legitimizace politického režimu a mocenských kádrů. Omezím-li se v dalším výkladu jen na demokratické společnosti, je třeba zdůraznit, že zdaleka ne všichni občané využívají své právo zúčastnit se soutěže o křesla v legislativních sborech či o jiné veřejné funkce. Následkem pasivity části oprávněných voličů nemusejí výstupy, které přináší hlasování, plně odrážet zájmy, které jsou zastoupeny ve společnosti. Z tohoto důvodu stojí míra toho, jak se občané zapojují do politiky, v centru některých teorií demokracie. Tyto teorie se snaží hledat argumenty, které by svědčily ve prospěch toho, jestli má být participace občanů na politice co možná největší, anebo naopak jestli stačí (a dokonce je vhodné), aby občané věnovali politickým záležitostem jen limitovanou pozornost.

Z hlediska očekávané míry zapojení občanů lze vyčlenit dvě teorie demokracie, které tvoří pomyslné krajní póly na kontinuu. Z historického pohledu je starším přístupem participační teorie demokracie, za jejíhož propagátora může být označován již např. Jean-Jacques Rousseau. Proti ní stojí elitistická teorie, kterou detailně rozvinul Joseph Schumpeter (1957; k oběma přístupům dále viz Pateman 1970; Czesnik 2006; Held 2007; česky např. Novák 2003). Participační teorie staví na tom, že demokracie by měla odpovídat svému základnímu významu, vládě lidu. Lid je nejvyšším suverénem, u něhož se očekává, že bude aktivně rozhodovat o směřování dané země, a participace v demokracii je tak svým způsobem občanskou povinností. Tím pádem je žádoucí, aby volební účast, ale rovněž jiné formy politické participace dosáhly maximální možné míry. Ustavení demokratických institucí je v tomto pojetí pouze nutnou, ale nepostačující podmínkou demokracie; až díky vysokému stupni občanské angažovanosti je politický systém skutečně demokratický.

Elitisté se snaží „mýtus vlády lidu“ vyvrátit. Domnívají se totiž, že je z hlediska moderní doby postaven na nerealistických základech. Úloha občanů v elitistické teorii vyplývá z pojímání demokracie jako procedury, jež redukuje úlohu lidu na výběr zástupců, kteří následně ustaví vládu. Demokracie se tedy dá považovat za metodu, která se realizuje skrze soutěž o politické vedení ve svobodných a férových volbách. Poté, co občané splní svůj úkol vybrat svou reprezentaci, má být politická činnost ponechána na zasvěcených lídrech (elitách), kteří mají mnohem vyšší schopnost udržet demokratický řád, než kdyby lid vládl sám. Role občanů je tak minimalizována na vyjádření názoru ve volbách. Během volebního cyklu jsou pouhými diváky, kteří si utváří názor ohledně působení vládnoucí skupiny, a v případě, že se jejich představa neprotíná s tou, kterou prosazují elity, v příštích volbách zvolí jiné lídry. Základem demokracie u elitistů je tedy existence demokratických institucí, které umožňují pravidelnou a volnou soutěž o veřejné úřady. Ty jsou chápány jako postačující podmínka demokracie, neboť většina občanů stejně není dostatečně kompetentní[73] k politice, a tím pádem nemá smysl klást na míru jejich participaci zvláštní zřetel.

Schumpeterovy myšlenky byly později rozvinuty např. Lipsetem, jenž připomíná, že přesvědčení, že velmi vysoká míra participace je vždy dobrá pro demokracii, není oprávněné (Lipset 1960: 32; dále např. Tingsten 1937; Dittrich – Johansen 1983; Topf 1995). Zvýšení volební účasti naopak může odrážet úpadek sociální koheze, napětí ve společnosti a potenciálně může přinést až zhroucení demokratického procesu. Naopak nižší volební účast může být indikátorem politické spokojenosti a společenského konsensu.

Jiní autoři, např. Martin Rosema (2007), zase připomínají, že když přijdou k volbám všichni oprávnění občané, znamená to, že hlasují i ti jedinci, kteří se nezajímají o politiku a vzhledem k nekompetenci, která se odvíjí od jejich neinformovanosti, rozhodují na bázi iracionálních hledisek, které nekonvenují s žádnou s funkcí voleb v demokraciích (k funkcím voleb viz Katz 1997):

> „Pokud je volba občanů založena na schvalování současné vlády, je konzistentní s funkcí voleb založenou na skládání účtů. Pokud je volba občanů založena na vnímané ideologické shodě, která může být považována za klíčovou pro budoucí směřování politik, je konzistentní s funkcí voleb založenou na pověření politiků. Pokud se (však) volba opírá o jiné úvahy – řekněme, o modré oči nebo o hezkou zadnici stranického lídra – není konzistentní s žádnou funkcí voleb. Z perspektivy voleb jakožto nástroje demokracie by absentování takových voličů mohlo být vnímáno jako žádoucí. Pokud tedy platí, že voliči, kteří zakládají svou volbu na úvahách, které

[73] Schumpeter (1957: 283) dokonce pesimisticky uvádí, že volební masa není schopna jiné akce než splašit se.

nejsou v konzistenci s funkcemi voleb, absentují častěji než jiní voliči, nízká účast vlastně může být považována za dobrou věc.“ (Rosema 2007: 622; přeloženo z anglického originálu)

Diametrálně odlišný náhled oproti Lipsetovi a Rosemovi prezentuje Arend Lijphart (1997; 1999). Jeho argumentace se zakládá na přesvědčení, že k hlavním cílům demokracie by měla patřit politická rovnost. V Lijphartově pojetí je přitom volební účast chápána jako indikátor politické rovnosti, resp. férové reprezentace zájmů. Lijphart připomíná, že prostřednictvím empirických studií bylo opakovaně prokázáno, že volební neúčast se častěji týká skupin s nižším sociálním statusem, a proto je nasnadě tvrdit, že zájmy těchto občanů nejsou dostatečně reflektovány v přijímaných politikách. Proto, čím je míra volební participace vyšší, tím blíže má společnost k ideálu politické rovnosti. Nízká volební účast naopak znamená politickou nerovnost, a tím pádem i závažný problém demokracie. Jen maximální možná míra volební participace tak může zajistit, že hlas privilegovaných občanů (tj. těch, kteří mají vyšší příjmy, vzdělání aj.) je v zastupitelských demokraciích slyšet stejně jako těch, kteří se nacházejí v méně výhodném sociálním postavení (obdobně Verba et al. 1995).

Ať už budeme zastánci první argumentační linie, která čerpá z elitismu a staví na tom, že nízká volební účast může být z hlediska kondice demokracie dobrou věcí, anebo druhé v pořadí, jež naopak považuje ve světle demokratických ideálů lidové suverenity a politické rovnosti nízkou účast za věc špatnou, hodí se poznamenat, že jen v malém počtu demokratických zemí je volební účast opravdu dramaticky nízká, nebo naopak mimořádně vysoká.[74] V následující části proto blíže představím, kolik procent voličů se dostavilo k urnám během voleb, které jsou předmětem empirické analýzy v této studii.

5.3 Kolik lidí volí?

Jak jsem zmiňoval v předchozích odstavcích, na otázku, kolik lidí by mělo volit, není vůbec snadné odpovědět a argumentace může vyznívat jak ve prospěch nižší, tak i vyšší volební účasti. Naproti tomu na dotaz, který pokládám v nadpise této podkapitoly, se dá reagovat – jsou-li dostupné statistiky volební komise – velmi jednoduše a odpověď vyznívá vesměs jednoznačně (srov. kap. 4). Jestliže chceme zjistit, kolik lidí volí, stačí vzít v úvahu absolutní

[74] Práh, který vytyčuje „dramaticky nízkou“ a „mimořádně vysokou“ účast, samozřejmě závisí na vnímání každého čtenáře. Osobně se domnívám, že masivnější pozornost by v případě voleb prvního řádu (tj. těch, kde je nejvíc moci v sázce) měla být věnována takovým výsledkům, kdy je podíl hlasujících nižší než 50 % (tato hranice má dle mého soudu již zásadní vliv na percepci legitimity zastupitelského sboru), anebo naopak vyšší než 90 %. Patřičný ohlas by měla vzbudit také ta volební klání, kde oproti předchozím volbám účast výrazněji narostla nebo poklesla. Za výrazný nárůst nebo pokles v tomto případě považuji rozdíl okolo 10 p. b. (srov. Linek 2013a).

počet oprávněných voličů, kteří se dostavili do volební místnosti a odevzdali svůj hlas. Jelikož však v této práci srovnávám větší počet zemí s různě velkými elektoráty, je vhodnější pracovat s poměrovými ukazateli.

Graf 1: Volební účast v analyzovaných volbách

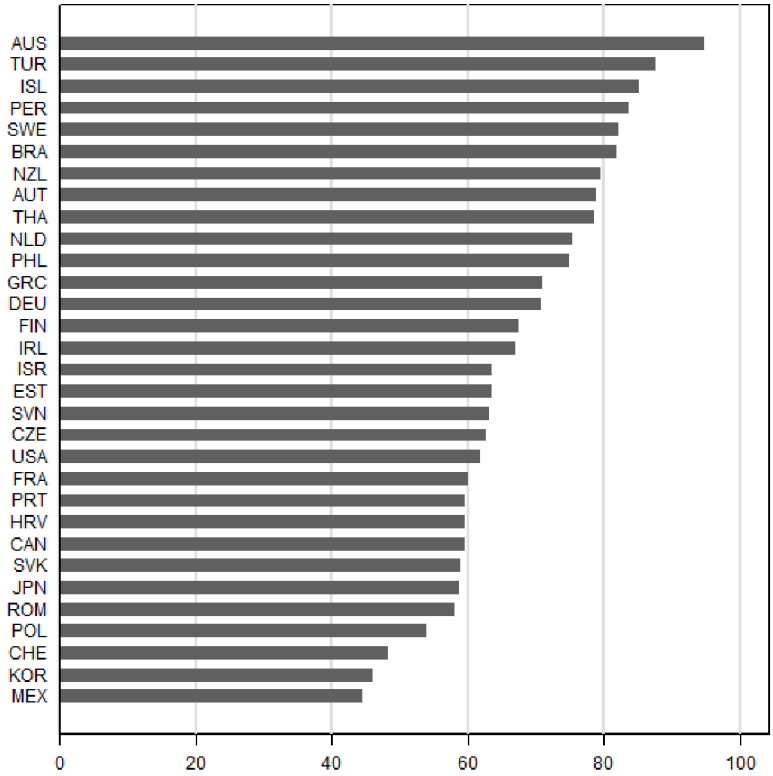

Zdroj dat: IDEA (2014).

Pro základní představu proto v Grafu 1 prezentuji účast ve volbách, které byly předmětem analýzy, a to s pomocí skutečné účasti definované registrovanými voliči (VEP). Na první pohled je zřetelné, že volební účast, vyjádřená procentem oprávněných voličů, napříč státy v datovém souboru značně variuje. Pro větší přesnost lze ke Grafu 1 doplnit několik číselných údajů. Tedy, účast se pohybuje v rozmezí 44,61 % (Mexiko) až 94,76 % (Austrálie); průměrná hodnota přitom činí 67,74 %. Variabilitu ve volební participaci může vyjádřit také směrodatná odchylka, jejíž vypočtená hodnota je 12,45.

Uvedené hodnoty volební účasti a jejich rozptyl by přitom šlo připisovat působení kontextuálních, ale do jisté míry také individuálních proměnných (agregovaných na úroveň států). Např. v Austrálii se vysoká účast může v první řadě odvíjet od zavedené povinnosti volit. Velmi nízká míra volební participace v Mexiku by se zase dala připisovat třeba tomu, že věková a vzdělanostní struktura obyvatel této země se silně odlišuje od té, kterou se vyznačuje

většina západních demokracií. Dle výstupů dotazníkového šetření je zde mj. mnohem nižší průměrný věk či menší podíl populace s vysokoškolským vzděláním.[75]

Velmi podobným způsobem se jeví situace na individuální úrovni. Také zde existuje variabilita ve volební účasti. Na úrovni jedinců však nestojí v centru pozornosti procento oprávněných voličů, kteří přijdou hlasovat, avšak pravděpodobnost, že bude jedinec hlasovat, která přirozeně není konstantní. Za příčinu toho, že se tato pravděpodobnost proměňuje, lze i tentokrát označit různorodé individuální a kontextuální faktory. Který typ faktorů ale má pro individuální rozhodnutí o účasti na hlasování větší význam? Poměr komponenty rozptylu, která se odvíjí od vlivu individuálních determinant, a komponenty pramenící z působení kontextu, lze zjistit prostřednictvím výpočtu vnitrotřídního koeficientu korelace v tzv. nulovém modelu, který je prezentován v další sekci.

5.4 Nulový model

V souladu s doporučením textů, které obecně rozebírají víceúrovňové modelování (jejich výčet viz kap. 4), budu variabilitu v pravděpodobnosti hlasování vysvětlovat po krocích od nejjednoduššího modelu bez vysvětlujících proměnných až k modelu, kde je odhadován plný počet parametrů. V této podkapitole prezentuji nejjednodušší model, tzv. model nulový (viz Model 0 v Tabulce 6). Postupné rozšiřování tohoto modelu o individuální a následně i kontextuální proměnné bude předmětem dalších kapitol této práce. Nulový model je vzhledem k absenci veškerých prediktorů zároveň modelem nejúspornějším; je v něm zavedena pouze náhodně variující konstanta. Ta odkazuje k (blíže nekonkretizovanému) působení kontextu, díky němuž dochází k té situaci, že konstanta v každé zemi nabývá jinou hodnotu. Model 0 tedy obsahuje pouze fixní konstantu β_0 a náhodný efekt kontextu u_{0j}, který je v tabulce zaznamenán pomocí rozptylu σ^2_{u0j}.

Nulový model přináší informaci, že logaritmované šance individuí na hlasování ve volbách v průměrné zemi byly odhadnuty na -2,364, a tedy poměr šancí, exp(β_0), bude roven 0,094. Dosazením konstanty β_0 do vzorce (4.8) lze vypočítat pravděpodobnost libovolného jedince, že bude hlasovat ve volbách. Ta je přibližně 0,086, čili 8,6 %. Následkem nenulové variance náhodného členu, která byla odhadnuta na 0,890, se ovšem dá (vzhledem k předpokladu jeho normálního rozdělení) tvrdit, že ve středních 95 % států se bude pravděpodobnost volební

[75] Jak velký vliv na variabilitu v procentu volební účasti ryze systémové charakteristiky (např. volební systém) v porovnání s charakteristikami, které lze považovat za agregáty dat z individuální úrovně (např. lidský rozvoj), ukážu prostřednictvím postupného přidávání těchto proměnných do modelu v kap. 7.

účasti pohybovat v rozmezí 0,016 až 0,358.[76] Z šíře tohoto rozmezí se dá dovodit, že kontext, v němž lidé hlasují, hraje poměrně zásadní roli. Jedním dechem je ale nutné zdůraznit, že dané výpočty demonstrují i ten fakt, že Model 0 je vskutku velmi nepřesný, protože deklarovaná volební účast v jednotlivých státech se pohybuje přibližně mezi 65 až 99 % (viz Tabulku 4 v kap. 4), a tedy že „správný" model, tj. ten, který vykazuje úplnou shodu s daty, by měl tuto pravděpodobnost usadit do rozmezí 0,65 až 0,99.

Tabulka 6: Nulový model

	Model 0		
	β		OR
Individuální úroveň			
Konstanta	-2,364	***	(0,094)
Parametry náhodných efektů (u_{0j}, u_{1j})			
Rozptyl (konstanta)	0,890		
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	21,29 %		
Deviance (-2LL)	17283,79		
BIC	17304,18		
N (skupiny)	26718 (31)		

Zdroj dat: CSES III (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Vysvětlivky: * p≤ 0,10; ** p≤ 0,05; *** p≤ 0,01.

Roli kontextu může výmluvněji vyjádřit vnitrotřídní koeficient korelace (ICC; k jeho výpočtu např. Rabe-Hesketh – Skrondal 2012: 532), který udává, kolik variance v závisle proměnné pochází z vlivů na kontextuální úrovni. Nezanedbatelná hodnota ICC pro nulový model (21,29 %) potvrzuje, že modelovat volební účast víceúrovňově dává smysl, a to proto, že se ukazuje, že více než pětinu variance ve volební účasti na individuální úrovni lze přičítat působení kontextuálních vlivů. Přestože tak Model 0 upozorňuje, že takřka ze čtyř pětin by mělo být rozhodnutí jedince o návštěvě volební místnosti ovlivňováno proměnnými z individuální úrovně (tyto čtyři pětiny tvoří tzv. vnitroskupinovou komponentu variance), rozhodnutí jedince o volební účasti se odvíjí i od efektu kontextuálních proměnných. Jejich začlenění do modelu může vysvětlit zbylou pětinu variance proměnné (tj. její meziskupinovou komponentu).

[76] U normálního rozdělení se totiž 95 % případů nachází v rozmezí ± dvou směrodatných odchylek od průměru. Průměr je u náhodného efektu roven nule a z odhadnutého rozptylu (0,890) jsme schopni pomocí odmocnění najít směrodatnou odchylku (0,943). Tu pak dosadíme do vzorce (4.8) a vypočítáme horní a dolní meze pravděpodobnosti.

6

Mikro-vysvětlení: struktura, kultura, ekonomika

V této kapitole rozšířím nulový model, který se ukázal jako velmi nepřesný, o efekty individuálních proměnných. Jelikož se dle nulového modelu přibližně čtyři pětiny variance v individuální volební účasti nacházejí na individuální úrovni, může přidání prediktorů z mikro-úrovně výrazně zvýšit shodu modelu s daty (třebaže tím utrpí úspornost). Pod drobnohledem budou tři typy individuálních proměnných: charakteristiky sociální struktury, politické kultury a ekonomického (racionálního) kalkulu. Ty jsem v teoretické části sice spojil s trojicí tradic výzkumu: Kolumbijskou, Michiganskou a Rochesterskou školou (viz kap. 2), nicméně jednotlivým proměnným jsem se nevěnoval zvlášť detailně. To hodlám napravit v následujících odstavcích, v nichž rozeberu, z jakých důvodů by ta či ona proměnná měla ovlivňovat pravděpodobnost hlasování.

Na základě tohoto ospravedlnění budu postupně (po blocích) do modelu zavádět představené individuální proměnné. Sledovat přitom budu nejen jejich přímý efekt na závisle proměnnou, ale i to, jestli se podstatným způsobem podílejí na zlepšení modelu z hlediska přesnosti. Míru zlepšení přitom lze vyhodnotit nejen statistickou významností odhadnutých parametrů, ale také LR testem. Uvidí se tedy, jaké individuální proměnné mají v rámci individuálního vysvětlení nejvyšší význam a které determinanty naopak mohou být považovány spíše za sekundární.[77] To ale není všechno. V závěrečné části kapitoly se

[77] Zde je však nutné upozornit na jednu důležitou skutečnost: Datová matice neobsahuje všechny proměnné, které se teoreticky mohou vázat k jednotlivým školám výzkumu. Typicky např. u faktorů politické kultury chybí znaky jako politická důvěra nebo zájem o politiku, jejichž zahrnutí do modelu by velmi pravděpodobně vedlo

pokusím modely ještě vylepšit tím, že budu testovat, do jaké míry je vhodné nechat náhodně variovat koeficienty dodaných proměnných napříč zeměmi. Kapitola tedy nebude postavena jen na prezentaci modelů s proměnlivou konstantou a postupně se zvyšujícím počtem parametrů, jež reprezentují efekty individuálních proměnných, ale rovněž na modelech, které obsahují i proměnlivý sklon.

Důvod pro umožnění náhodné variance efektů vysvětlujících proměnných je prostý. Zatímco náhodně variující konstanta demonstruje pouze ten fakt, že kvůli nekonkretizovanému působení kontextu může být pravděpodobnost volit v jedné zemi vyšší než v jiné, náhodně variující koeficient (sklon) vysvětlující proměnné umožňuje přinést informaci o tom, že kvůli nekonkretizovanému působení kontextu je efekt vysvětlující proměnné v jedné zemi jiný než v jiné.

Z pohledu cíle tohoto textu může být skutečnost, že náhodně variující koeficienty významně zlepšují model, považována za klíčový závěr, neboť s sebou přinese snahu označit konkrétní makro-proměnné, kterým bude možno připisovat varianci v efektu té či oné individuální proměnné. Poněkud krkolomnou cestou přes víceúrovňové modely s variující konstantou a sklonem se tak dostanu k analýze podmíněných efektů, v níž – jak jsem zdůraznil již v úvodní kapitole – by se měl nacházet hlavní přínos tohoto textu.

6.1 Sociální struktura

Každý člověk je určitým způsobem začleněn do společnosti. Jedince lze jakožto součást společnosti popsat sadou atributů, a díky tomuto popisu je možné zařadit jej do určitých sociologických kategorií, které zrcadlí jeho životní situaci. Prosté podřazení jedinců do pomyslných sociálních skupin, v nichž jsou sdíleny určité charakteristiky, ovšem samo o sobě nezakládá důvod k tomu domnívat se, že ta či ona skupina populace bude více náchylná k hlasování ve volbách. Proto je důležité poznamenat, že sociální charakteristiky odkazují na množství zdrojů, které má jedinec k dispozici, a to zejména v podobě času, peněz a občanských dovedností (Verba – Nie 1972; Verba et al. 1995; Norris 2002 aj.). Tyto zdroje mají potenciál usnadňovat politickou participaci, ale samy o sobě k ní přímo nevedou. Pouze do značné míry předurčují, co si lidé myslí. Alespoň minimální zdrojová základna je ale i tak nutnou, nikoli však postačující podmínkou zapojení do politiky.

U každého sociodemografického či socioekonomického znaku je tím pádem třeba hledat zprostředkující mechanismus, který by osvětlil, proč zařazení do nějaké sociální skupiny

k dalšímu zpřesnění modelu. Je proto třeba zmínit, že kapitola nemá ambice posuzovat schopnost vysvětlení trojice zmíněných škol, ale pouze výčtu části faktorů, které tyto školy reprezentují.

může zvyšovat, popř. snižovat pravděpodobnost volit. Na této myšlence je ostatně postaven i kauzální trychtýř, jenž tvoří středobod vysvětlení volební účasti na individuální úrovni (viz kap. 2). Důležitost hledání mechanismu vlivu různorodých strukturálních charakteristik budu demonstrovat na příkladu s 20letou ženou, který jsem zmínil na začátku druhé kapitoly. O této osobě doposud víme, jaké je její pohlaví, kolik má let a dále, že je svobodná, dokončila jen základní školu a v tuto chvíli žije z dávek státní sociální podpory. Nyní doplňme, že jakožto nezaměstnaná a odkázaná na státní sociální podporu má jen velmi nízký příjem, a poněvadž nepracuje, není členkou organizací zaměstnanců.

V tomto případě byly záměrně zvoleny takové predispozice, které naší ženě zakládají velmi silnou bariéru k politické participaci. V následujících odstavcích se pokusím zmapovat, na bázi jakých mechanismů, jejichž základ tvoří pozice v sociální struktuře, by mohlo dojít konkrétně u této smyšlené osoby k rozhodnutí o neúčasti v právě probíhajících volbách. Pro obecnější pojednání o efektech daných charakteristik lze odkázat na obsáhlou literaturu (Wolfinger – Rosenstone 1980; Norris 2002; Rosenstone – Hansen 2003; Dalton 2008; Leighley – Nagler 2014; česky Linek 2013a; Nový 2012b).[78]

6.1.1 Věk

Výše jsem uvedl, že smyšlené osobě, kterou používám jako příklad, který má přiblížit působení individuálních charakteristik na pravděpodobnost hlasování, bude dvacet let. Co dané stáří (či v tomto případě spíše mládí) pro tuto osobu znamená? Zaprvé lze tvrdit, že prozatím nenabrala příliš životních zkušeností, které lze nějak spojovat s aktivním ovlivňováním politiky. S ohledem na volební cyklus je dokonce možné, že aktivní volební právo jí připadlo vůbec poprvé. K tomu se nezdá být příliš pravděpodobné, že by se jako dospívající aktivně snažila psát politikům ohledně řešení palčivých veřejných záležitostí nebo se třeba podílela na činnosti nějaké politické strany. Naše mladá žena zřejmě ani nebude zvlášť usazena do „komunity dospělých“, která by jí přinášela různorodé stimuly (např. přesvědčováním, diskusemi o politice aj.) k volební účasti. Naopak má stále blízko ke „komunitě mladých“, která má diametrálně odlišné zájmy, než je politika. Na jejím rozhodnutí o (ne)participaci se ale bezesporu může též podepisovat, že příliš neví, jak se

[78] Chtěl bych zdůraznit, že následující odstavce této kapitoly vycházejí z textů, na které je zde odkazováno. Domnívám se, že toto upozornění je z hlediska čitelnosti práce vhodnější než za každým odstavcem znovu a znovu odkazovat na zmíněnou literaturu. Zároveň je třeba říct, že prezentovaný výčet mechanismů, které ospravedlňují „prostou“ korelaci sociodemografické či socioekonomické proměnné a pravděpodobnosti hlasování, zdaleka není kompletní. Z literatury byly vždy vybírány jen ty mechanismy, které se z autorova pohledu zdají být nejpřesvědčivější.

v praxi volí, a tím pádem může se obávat, že se jí ve volební místnosti (pokud vůbec ví, kde se tato místnost nachází) přihodí nějaká trapná situace.

Na druhou stranu by se dalo argumentovat, že v průběhu dospívání si naše osoba v rámci procesu politické socializace mohla osvojit určité hodnoty, např. co se legitimity demokracie týče, a od svých rodičů či jiných příbuzných mohla být vystavena i učení se mít v oblibě určitou politickou stranu. Ačkoliv se dané orientace třeba podařilo částečně zakořenit, zatím nejsou utuženy konkrétními životními událostmi, které lze získat až s přibývajícím věkem, a tudíž samy o sobě automaticky nevedou k volební účasti. Pro ilustraci, až bude naší osobě třicet pět let, bude jí nejspíš mnohem více zajímat, jakou pověst má střední škola, kam nastupuje její dítě, a pokud kvůli reorganizaci výroby během následující dekády dvakrát přijde o práci, zamyslí se pravděpodobně i nad tím, zdali je rozsah veřejných statků a služeb dostatečný, anebo by potřeboval rozšířit.

Počet událostí, které naši ženu budou nutit k úvahám o zapojení do politiky, se s přibývajícím věkem ještě rozšíří. Až jí bude padesát let, začne ve větším měřítku čerpat zdravotní péči a vzhledem k docházejícím fyzickým silám se téměř každý den zamyslí nad dobou, kdy nadobro opustí zaměstnání, bude přímo konfrontována s výhodami a úskalími systému zdravotního a sociálního pojištění, jehož fungování se odvíjí od jejího výběru ve volbách. S ohledem na získané „ostruhy života“ se pro zvolenou osobu stanou záležitosti, o kterých rozhodují volení kádři, mnohem důležitější, než je tomu dnes. Její vůle aktivně se zapojit do výběru osob, na kterých leží politické rozhodování, by proto měla s narůstajícím věkem posilovat.

Efekt věku tedy souvisí se situacemi, v nichž se jedinci nacházejí v různých fázích životního cyklu.[79] Během života získávají lidé teoretické znalosti i praktické dovednosti, jsou vystaveni podnětům, které se týkají politiky, a stále častěji bývají stavěni před záležitosti, u nichž tvoří politické rozhodování základní stavební kámen. Již pionýrské práce však ukazují (např. Campbell et al. 1960), že vztah mezi věkem a volební účastí nemusí být nutně lineární; spíše má zakřivený průběh. Šance na politickou angažovanost tudíž mají stoupat jen přibližně do šedesáti let věku a posléze, v důsledku úbytku fyzických sil i psychických schopností, začínají stagnovat nebo klesat. V regresních modelech proto někdy bývá efekt věku

[79] V souvislosti s věkem nebývá uvažován pouze zde popisovaný efekt životního cyklu, ale rovněž další dva efekty. Jedním z nich je efekt generace, tj. skupiny populace, který je narozena ve stejném roce, popř. úseku několika let. Druhým je efekt období, který odkazuje k tomu, že roli může hrát též doba, kdy probíhalo dotazování. Souhrnně tak působení věku může být představeno jako tzv. APC efekt (*age-period-cohort effect*; viz např. Hadjar – Beck 2010). Jeho zahrnutí do analýzy však bývá typické ve chvíli, kdy pracujeme s panelovými daty nebo s daty z opakovaných dotazníkových šetření (viz např. Linek 2013a), což není případ této studie.

vyjadřován buď prostřednictvím logaritmické (Norris 2002: kap. 5) nebo kvadratické funkce (Oppenhuis 1995).

6.1.2 Pohlaví

Kromě toho, že naše 20letá osoba zatím nezískala příliš životních zkušeností, je ženou. I tato skutečnost jí může přinášet určité predispozice, které se mohou odrazit v její politické (ne)angažovanosti. V první řadě je třeba připomenout, že ženy obvykle bývají oproti mužům znevýhodněny z hlediska volného času, který mohou věnovat svým zájmům (tj. i zájmu o politiku), neboť mimo pracovního úvazku (či v našem případě hledání práce) je na jejích bedrech také zajištění běžného chodu domácnosti a péče o dítě.

Tento „úděl“ žen obecně vyplývá ze sociálních rolí, které bývají lidem vštěpovány v průběhu socializačního procesu.[80] Výchova žen od útlého dětství dlouhodobě byla – a v mnoha ohledech stále je – uzpůsobena tomu, že právě jim jednou bude svěřena péče o potomky a domácnost. To se může promítat např. v tom, že charakteristiku doplním o údaj, že mnou definovanou osobu v mládí rodiče přihlásili do kroužků vaření a šití, zatímco její vrstevníci opačného pohlaví se zajímali o válečnou historii a zeměpis.

Nerovnost v participaci daná pohlavím ale má své kořeny i v odlišných způsobech realizace, které byly typické pro ženy a muže v historii. Politické záležitosti byly dlouhodobě svěřeny do rukou mužů, což mj. dokumentuje velmi pozdní přiznání volebního práva ženám. Nejen specifický způsob socializace žen a z něj vycházející odlišný životní styl tohoto pohlaví, ale i historické události proto favorizují vyšší míru volební participace mužů. O tom, že rozdíly v politické dimenzi dané pohlavím mají tendenci přetrvávat, svědčí i např. podreprezentace ženského pohlaví v parlamentech, která je dodnes typická pro většinu společností (viz Norris 2004).

Na druhou stranu, v důsledku emancipačního procesu, který nabral na obrátkách v posledním půlstoletí, dochází k tomu, že nerovnosti ve volební participaci řízené odlišností v pohlaví ustupují (Topf 1995). Dokonce lze dnes nalézt společnosti, kde ženy hlasují ve vyšší míře než muži (viz Birch 2010). Tento fakt by šel vysvětlit například tím, že ženy v současnosti oplývají mnohem vyšším vzdělaním než např. před sto lety a svou starost o budoucnost potomků převádějí nejen do rutinních činností v rámci domácnosti, ale i do politické sféry. S ohledem na zvyšující se stupeň socioekonomického pokroku se navíc v rozvinutých společnostech dramaticky zvýšil objem volného času, který mají obě pohlaví

[80] V tomto ohledu stačí zmínit památné věty ze slabikářů, kde se dětem vštěpuje, že „máma mele maso“, „Jana myje“ nebo „Léna nese mísu“.

k dispozici, a tudíž ani každodenní starost o domácnost nezpůsobuje, že by ženám nezbyl žádný čas na politiku.

6.1.3 Vzdělání

Neméně důležitým rysem naší mladé ženy pro její politické chování je, že se jí podařilo úspěšně dokončit pouze základní školu. Tento fakt může přinášet, že má poměrně omezené schopnosti přemýšlet v abstraktních kategoriích, na nichž bývá politika vystavěna. Naše osoba může mít problém už s pochopením toho, co znamená pravice a levice, nebo třeba v tom, co představuje sebeidentifikování nějaké politické strany s určitou širší stranickou rodinou. Nelze se ani domnívat, že by zmiňovaná osoba přesně věděla, jak fungují politické instituce typu parlament či vláda a měla zcela jasnou představu o jejich kompetencích, a s ohledem na to, že jí chybí kritické myšlení, které lze rozvíjet právě návštěvou školy, nedokáže vyhodnotit, které sliby jsou splnitelné a které pouhým sbíráním protestních hlasů.

Kdyby byla víc vzdělaná, dokázala by naše osoba na základě obecných znalostí o politickém systému, doplněných o abstraktní a kritické myšlení, učinit velmi rychlé rozhodnutí, jestli a koho volit. Takto se však v politice již od prvopočátku ztrácí a jako velmi pravděpodobná alternativa se jeví, že na hlasování nakonec rezignuje, neboť se jí nabízí plno alternativ, které jsou ale předkládány způsobem, kterému příliš nerozumí, a to, aby se v nich začala alespoň v základním rámci orientovat, by jí stálo spoustu času, který může věnovat „mnohem důležitějším“ věcem.

Jinými slovy, formální vzdělání poskytuje kognitivní zdroje, které umožňují mnohem snazší orientaci v poměrně spletitém světě politiky, a tím snižují informační náklady jedince spojené s volební participací. Neméně důležitý je ale i ten fakt, že škola může působit jako ideologický aparát demokratického politického systému, neboť jsou zde prostřednictvím výuky posilovány určité politické postoje k politickému režimu. Vzdělaní lidé tak mohou ve srovnání s nevzdělanými vykazovat větší míru pocitu občanské povinnosti nebo politické efektivity. Mimo tyto interpretace se v literatuře, na kterou jsem odkázal na začátku této podkapitoly, objevuje i ten názor, že lidé, kteří strávili vyšší počet let ve škole, kolem sebe mají mnohem hustší sociální sítě, díky nimž mohou být snadněji mobilizováni k volební participaci. Všechny uvedené indicie tak poukazují na to, že vzdělání by mělo zvyšovat pravděpodobnost na hlasování ve volbách.

6.1.4 Příjem domácnosti

Další vlastností osoby, jejíž nízkou pravděpodobnost na hlasování řeší tato sekce, je nízký příjem. K tomu je nutné doplnit, že značně podprůměrný osobní příjem ještě nemusí znamenat, že se člověk nachází ve složité existenční situaci, a to hned ze dvou důvodů. Zaprvé může jedinec žít v domácnosti, jejíž ostatní členové mají vysoké příjmy, a tím pádem může být jeho životní standard velmi vysoký. Zadruhé, příjem se dá považovat pouze za indikátor finančních prostředků určených k okamžité spotřebě, nicméně naše osoba může mít k dispozici poměrně velké bohatství (čili prostředky v rámci odložené spotřeby), díky němuž k dosažení vysokého životního standardu nepotřebuje mít ona, ale ani případní další členové domácnosti zvlášť vysoké měsíční příjmy.

Konkretizujme proto původní popis v tom smyslu, že příjem *domácnosti* naší osoby bude nízký a že z hlediska odložené spotřeby tato osoba nemá dodatečné prostředky, jimiž by si mohla navyšovat vlastní životní úroveň. Slabé finanční zázemí naší osoby předurčuje, že její primární cíle budou směřovat k zajištění alespoň základního stupně materiálního blahobytu, který by jí zaručil vlastní existenci (viz Maslow 1943). Souhrn těchto potřeb, které lze hodnotit jako nezbytné (poněvadž se vztahují i na potřebu stravovat se, ošatit se aj.), sice může být doplněn potřebami (méně) zbytnými, k nimž se řadí zapojení do politiky,[81] nicméně v případě nezaměstnané ženy s dítětem na tento typ potřeb zbývá relativně málo času. Zatímco vzdělání se tak dá považovat za indikátor kognitivních zdrojů, příjem domácnosti odráží objem zdrojů materiálních.

Mimo to může naše osoba svou nezáviděníhodnou finanční situaci asociovat s přesvědčením, že když nic nemá, vlastně ani příliš nezáleží na tom, kdo bude u moci, a tím pádem kdo bude tvořit veřejné politiky, poněvadž jí stát stejně již nemá prakticky co vzít. Chudší lidé tak mohou být náchylnější k volebnímu absentování rovněž proto, že jejich „sázky ve hře“ lze chápat jako zanedbatelné oproti těm, kteří mají řádově vyšší mzdy a majetky. Pro ilustraci stačí vzít v úvahu často řešenou otázku daní. Případné zvýšení důchodových daní naši osobu nepřipraví ani o korunu, zatímco u ředitele společnosti se stotisícovým platem již půjde o nezanedbatelnou sumu. Ani levicovými stranami zmiňovaná milionářská daň se naší osoby vůbec nedotkne, avšak občané s vysokou mírou materiálních zdrojů zavedení této daně pocítí velmi podstatně. I na bázi tohoto argumentu by dobře situovaní měli vykazovat podstatně vyšší míru volební účasti než chudí.

[81] Zárodky potřeby účasti na politice si přitom osoba mohla osvojit v rámci politické socializace skrze rodinu nebo školu.

6.1.5 Rodinný stav

V souvislosti s efektem příjmu domácnosti jsem naznačil, že jedince nemusí k volební účasti dovést pouze charakteristiky příznačné pro něj samotného, ale i ty, které se vážou k jeho bezprostřednímu okolí (např. domácnost). Přestože rodinný stav představuje proměnnou, která je příznačná pro jedince (jde o klasický sociodemografický znak) a obvykle se vyznačuje dlouhodobou stabilitou (také proto ji řadím mezi sociální predispozice k politice), do jisté míry poukazuje i na vnější působení mobilizačních „agentů“, jež mohou zvyšovat šance na politickou participaci.[82]

Výše jsem naznačil, že počítám s tím, že naše osoba není vdaná. Po přesnost raději doplním, že ani nebude žít v domácnosti v o něco volnějším svazku, který ovšem z hlediska zapojení do politiky přináší obdobné impulsy jako svazek manželský. Každodenní přítomnost blízkého člověka a společné řešení řady otázek může zvýšit pravděpodobnost, že osoby ve svazku budou diskutovat o svých politických preferencích, budou si vyměňovat názory na aktuální dění, a v případě, že jedna z osob ve svazku chodí volit, dá se očekávat, že přivede k volebním urnám i svého protějška, neboť cesta do volební místnosti může být spojena např. s vítanou víkendovou procházkou nebo zastávkou požadovanou jedním z manželů při společné cestě domů z práce.

Tyto podněty, jakkoli mohou zprvu vypadat jako málo významné, u naší osoby, která ve svazku nežije, chybí. Poněvadž navíc víme, že naše žena má jen 20 let a má jen základní vzdělání, lze se domnívat, že případný protějšek by mohl zvyšovat pravděpodobnost její volební účasti rovněž v tom smyslu, že by jí pomohl s tím, do které volební místnosti má jít, jak má upravit hlasovací lístek, a přiblížil by jí, jaké další nezažité činnosti ji při hlasování čekají. Tato pomoc mobilizačního „agenta“ by vedla ke snížení informačních nákladů, které jsou u naší ženy spojeny s volebním aktem.

6.1.6 Členství v odborech

Vliv členství v odborech na volební účast lze pojímat obdobně jako výše uvažovaný řetězec událostí, který se odvíjí od rodinného stavu. I členství v odborech se dá zařadit k sociálním predispozicím jedince, a to proto, že se jedná o osobní vlastnost, která se vyznačuje spíše dlouhodobější povahou. Zároveň je ale patrné, že hlavní důvod, proč by mělo být členství v odborech spojováno s vyšší pravděpodobností na hlasování, není spojen se samotným

[82] Namísto do strukturálních znaků by tak někteří autoři tuto proměnnou (podobně jako níže diskutované členství v odborech) zařadili do zvláštní kategorie mobilizačních charakteristik (Verba et al. 1995; Rosenstone – Hansen 2003 aj.).

jedincem, nýbrž tkví ve skutečnosti, že začlenění do odborů vystavuje jedince silným mobilizačním impulsům od okolí.

Pokud by zde diskutovaná žena byla členkou odborů, účastnila by se nejspíš pravidelně odborářských schůzí, kde se probírají různá politická témata, s mnohem větší pozorností by přijímala informace o průběhu vyjednávání zástupců odborářů v rámci tripartity, ale třeba by byla i čas od času autobusem svezena na nějakou demonstraci, jejímž hlavním úkolem by byl nátlak na vládu. Všechny tyto události a zážitky by jí přibližovaly politice, která jí doposud přišla vzhledem k nízké míře kognitivních a materiálních zdrojů velmi vzdálená a obtížně pochopitelná.

Zapojení lidí do různorodých organizací, jako jsou např. odbory, tudíž s ohledem na jejich vystavení častým politickým impulsům napomáhá překonat náklady na hlasování. Někteří autoři dokonce podotýkají, že členství v organizacích může být základním nástrojem, jak eliminovat či alespoň omezit politickou nerovnost danou nerovnoměrným rozdělením zdrojů ve společnosti (Verba et al. 1995). Odborové, ale třeba i církevní organizace totiž přinášejí jedincům dodatečné schopnosti, pomocí kterých lze snáz unést cenu, kterou stojí politická participace. Jde zejména o informační zdroje, nicméně svůj vliv má též mobilizace od ostatních členů, která člověka popohání ke splnění určitého požadavku, jenž vychází z ideových pozic, které jsou zastávány členy takové organizace.

6.2 Politická kultura

Doposud rozebírané charakteristiky sociální struktury byly v této práci od počátku chápány jako časově stabilní *predispozice* k politické angažovanosti, které jsou velmi vzdáleny individuálnímu politickému chování – přímo k němu nevedou, ale spíše formují to, jak lidé uvažují. Od této myšlenky se odvíjela také metafora kauzálního trychtýře, která byla představena v rámci teoretického ukotvení v kapitole 2. Jelikož se efekt strukturálních predispozic jevil do značné míry jako nepřímý, bylo třeba specifikovat zprostředkující mechanismy, kterými tyto faktory ovlivňují finální rozhodnutí, jestli a koho volit.

V kontrastu se sociodemografickými a socioekonomickými znaky jsou proměnné politické kultury situovány mnohem blíž individuálnímu rozhodnutí o participaci, poněvadž se již dotýkají toho, jak lidé uvažují o politických objektech (Norris 2002). Mělo by tedy jít o snadněji změnitelné *motivace* (to ovšem neznamená, že nemohou být časově stabilní), které se vyznačují tím, že nejsou zakotveny v jiných společenských sférách, např. v sociální struktuře, ale stejně jako volební chování spadají do sféry politické.

Představa, že některé determinanty budou vzdáleny od volebního rozhodnutí více než jiné, a všechny dohromady vytvoří určitý řetězec příčin, na jehož konci bude usazen verdikt o (ne)participaci, se však vzhledem k faktorům politické kultury může jevit mírně rozpačitě. Může totiž evokovat poměrně úzký náhled na věc, že původcem „všeho“ jsou strukturální proměnné a politické postoje jen zprostředkovávají efekt faktorů sociální struktury (k tomu viz schéma Verba – Nie 1972: 126).[83] Ze statistického hlediska by se tím pádem mohlo jevit obohacení modelu o faktory politické kultury jako redundantní, neboť ty by ve větší či menší míře již měly být zapracovány skrze strukturální aspekty. Jinými slovy, vysvětlující model by se stával mnohem méně úsporný, ale na druhou stranu, jeho přesnost by se příliš nezvyšovala. Předchozí studie však opakovaně prokázaly, že politické postoje představují svébytné vysvětlení politické participace s poměrně značnou explanační silou (např. Norris 2002), a proto s jejich efekty má smysl pracovat i v tomto textu.

Ani po vypořádání této principiální výtky nelze začlenění faktorů politické kultury považovat za bezproblémové. V prvé řadě je třeba konstatovat, že postoj člověka se prakticky nedá vyčerpávajícím způsobem změřit, neboť jde o latentní proměnnou. K postihnutí jejího charakteru se lze toliko přiblížit, a to často skrze větší množství manifestních indikátorů (Ajzen 1989).[84] Daný fakt se více či méně podepisuje na dalších úskalích, které souvisejí se zkoumáním politických postojů a jejich efektů. Na tomto místě bych rád zmínil alespoň tři problémy, která považuji v kontextu vysvětlování volební účasti za nejvíce zásadní. První dva budu rozebírat i dále v textu, třetímu věnuji alespoň poznámku pod čarou (k daným problémům konkrétněji viz Fiorina 1981; Karaman 2004; Blais et al. 2001; Acock – Clarke 1990; Linek 2011; Finkel 1985):

(1) Asi nejvýznamnějším úskalím politických postojů je jejich vágní povaha. Literatura k tématu zaznamenala nespočet sporů, které se týkají otázky, co vůbec ten či onen postoj vyjadřuje. Tento fakt v sobě zahrnuje např. i to, že neexistuje zcela jednoznačná odpověď na to, do jaké míry je zkoumaný postoj krátkodobý či dlouhodobý, což je poměrně důležitý údaj pro načrtnutí kauzálního trychtýře;

(2) Analýzu efektů politických postojů dále výrazně ztěžuje, že bývá velmi obtížné zformulovat otázku či sadu otázek, které by dokázaly zkoumaný postoj adekvátně uchopit, tj. změřit jej tak, že následná analýza nebude zpochybňována. V tomto bodě se ukazuje velká výhoda

[83] Výše jsem nastínil třeba ten předpoklad, že kvůli nízkému počtu let strávených ve škole jedinec pravděpodobně nebude mít rozvinut pocit občanské povinnosti, který by stimuloval její volební účast.

[84] Jak bude vidno dále, není žádným překvapením, když je nějaký postoj měřen např. na bázi souhlasu se čtyřmi či pěti tvrzeními (viz např. část 6.2.2 o politické efektivitě).

strukturálních proměnných, u nichž není sporu o tom, jak je měřit - např. věk indikuje počet dokončených let, pohlaví to, jestli má osoba mužské nebo ženské rysy apod.;

(3) Jednoznačné řešení nenachází ani ten problém, který se vztahuje na otázku, zdali je vztah mezi politickým postojem a volební participací jednostranný, anebo oboustranný. Vzhledem k tomu, že jak politické postoje, tak rozhodnutí o participaci jsou situovány ve stejné sféře, mají některé studie tendenci poukazovat na to, že vztah mezi těmito proměnnými není jednosměrný, ale reciproční.[85]

Stručně řečeno, vlastně každý postoj se dá kritizovat pro svou konceptualizaci, operacionalizaci, ale i místo, které zastává v rámci vztahu s jinou proměnnou. Občanské postoje a jejich působení proto budí řadu kontroverzí a jen těžko lze rozsoudit, která z mnoha stran sporu se nachází blíž pravdě. V dalších částech podkapitoly se pokusím ukázat, že po přidání postojů se vysvětlující model stává mnohem přesnějším, a tak by nebylo rozumné faktory politické kultury opominout s odkazem na jejich úskalí. Bohužel, vzhledem k omezenému počtu postojových proměnných, které nabízejí analyzovaná data[86], se v této práci budu zabývat toliko čtyřmi faktory politické kultury: stranickou identifikací, politickou efektivitou, spokojeností s demokracií a zájmem o kampaň.[87]

Tři politické postoje jmenované po stranické identifikaci se na první pohled mohou v teoriích volební účasti jevit jako o něco méně diskutované. Je to nicméně i proto, že bývá nezřídka používána jejich záporná forma. Někteří autoři tak přikládají důležitost pocitu bezmocnosti ovlivnit politické záležitosti, rozčarování z fungování režimu nebo politické apatii (viz Montero et al. 1997), avšak tyto znaky se v rámci své kladné formy dají dobře překlopit do výše uvedených proměnných. Dále se hodí připojit, že několik dalších faktorů z kategorie niterních orientací jedinců k politickým objektům bude diskutováno ještě v

[85] Nemožnost rozlišit mezi tím, která proměnná je vysvětlující a která vysvětlovaná, namítá např. Finkel (1985). Ten vybírá pocit politické efektivity a tvrdí, že participace na hlasování zvyšuje politickou efektivitu jedince. Volební participace a politická efektivita jsou tudíž jevy, které se mají tendenci vzájemně posilovat.

[86] Z důležitých faktorů, které mají potenciál ovlivňovat volební účast, v šetření CSES III nebyla zahrnuta např. politická důvěra či nebylo možno vydělit vnější a vnitřní politickou efektivitu (např. Schaffer 1981; viz dále).

[87] V rámci třetího modulu CSES byly k dispozici ještě nejméně tři další otázky na postoje, s nimiž ale níže představená analýza nepracuje: (1) Postoj k výkonnosti vlády („Jak dobrou nebo špatnou práci udělala poslední vláda?“), jehož vliv na pravděpodobnost hlasování se v modelech ukazoval permanentně jako nevýznamný; (2) alternativní typ otázky na politickou efektivitu („záleží na tom, kdo je u moci“), kterou jsem zkoušel spojit s otázkou, kterou používám níže („ať volíme jakoukoli stranu, nic se nezmění“) do jedné škály (k tomu viz Norris 2004), avšak tento proces vedl k tomu, že efekt pocitu politické efektivity se pohyboval jen na hraně statistické významnosti, proto nakonec pracuji jen s druhou jmenovanou otázkou; a konečně i (3) alternativní typ otázky na stranickou identifikaci („Existuje strana, která dostatečně dobře reprezentuje vaše názory?“). Že může tento dotaz měřit stranickou identifikaci, zdůrazňují např. Miller a Niemi (2002: 177). Mám nicméně za to, že klasičtější měřítko („Cítíte se některé straně blízko?“) mnohem lépe vyjadřuje afektivní povahu stranické identifikace. Naopak otázka na míru reprezentace jedincových názorů má dle mého soudu co k dočinění spíše s prostorovým viděním blízkosti, a netýká se tedy ani tak faktorů politické kultury, jako těch, které plynou z racionálního kalkulu (k nim viz dále).

následující sekci 6.3. Tato sekce se však týká čistě racionalistického náhledu na politiku, a proto není úplně vhodné takto vymezené „poziční“ postoje směšovat s proměnnými, které se vážou na politickou kulturu (a mají tedy v sobě zabudovanou určitou afektivní, čili iracionální složku).

Také v této části vztáhnu pro větší ilustrativnost obecné koncepty na konkrétní osud mladé nezaměstnané ženy. O ní jsem v předchozí sekci předpokládal, že má nízký příjem, vychodila pouze základní školu, není vdaná a ani nepůsobí jako členka odborů. Teď připojím ještě několik charakteristik, které se vztahují k jejím myšlenkovým pochodům a niterním přesvědčením. Tedy, její profil doplňuji o to, že součástí její osobní identity nebude žádná politická strana, bude pociťovat deziluzi ohledně toho, že političtí aktéři jsou responzivní vůči požadavkům občanů, dále bude rozladěna z toho, jak funguje demokracie, a k tomu bude i apatická vůči kampani, kterou se prezentují soupeřící političtí aktéři před nadcházejícími volbami.

6.2.1 Stranická identifikace

Jak jsem uvedl v předchozím odstavci, mnou definovaná osoba se necítí být identifikována s žádnou z politických stran, která se objevuje ve stranicko-politické soustavě v zemi, kde žije. Znamená to, že si v průběhu procesu socializace nevybudovala k žádné ze stran dostatečně silné citové pouto, které by se v dospělosti projevovalo ve formě loajality k této straně a vedlo by ji k tomu, že by „své“ straně chtěla pomoci tím, že pro ni půjde hlasovat ve volbách. Jelikož ani jedna z politických stran netvoří součást její osobní identity, je pro ni politické rozhodování velmi obtížné. Dá se totiž předpokládat, že když nemá „svého koně ve hře“, nebude věnovat v průběhu volebního cyklu politice příliš pozornosti. Její šanci hlasovat snižuje i to, že jí žádná ze stran neposkytuje opravdu důvěryhodný návod, jak nazírat na témata spojená s volbami a na lídry soupeřících politických uskupení. Kdyby na nějakou stranu byla psychologicky navázána, dokázala by se naše osoba mnohem lépe orientovat ve spletitém světě politiky, a tím pádem by pro ni náklady spojené s rozhodováním ve formě obětovaného času byly výrazně nižší.

Pociťování identifikace s určitou politickou stranou tak má pro občana fatální dopad. Ten lze připodobnit např. k identifikaci s určitou náboženskou skupinou, národem/etnikem nebo sportovním týmem (Miller 1976; Miller – Niemi 2002). Paralela s vazbou ke sportovnímu týmu jeví asi jako nejvěrohodnější. Když je součástí identity jedince nějaký sportovní tým, znamená to, že jedinec, věrný příznivec tohoto týmu, během sezóny sleduje jeho počínání v soutěži, na základě tiskových zpráv tohoto týmu si utváří názor na cíle týmu, ale i na

schopnosti konkurenčních mužstev, a aktivně jde „svůj“ tým podpořit, když hraje důležitý zápas. Na velmi podobném principu lze postavit afektivní vazbu na politickou stranu, kdy identifikovaný jedinec, přestože sám nemusí být přímo členem organizace, během volebního období sleduje, jak si strana počíná, zajímají ho informace o jejím programovém směřování (tím de facto přebírá i její názory na programové požadavky jiných stran), a když přijde na řadu volební klání, jde straně pomoci prostřednictvím účasti ve volbách.[88]

Za stranickou identifikaci lze považovat afektivní orientaci jedince k důležitému skupinovému objektu v jeho prostředí (Campbell et al. 1960: 121), přičemž tímto skupinovým objektem se má na mysli politická strana. Stranická identifikace nemusí znamenat formální členství, ale pouze psychologické napojení, které lze chápat jako „srdeční záležitost“ (Norris 2004: kap. 6). Jelikož má mít loajalita ke straně svůj původ v dětství, v jehož průběhu by mělo docházet k její transmisi od rodičů k potomkům (např. Crewe 1976), a během dospělosti se pak spíše utužuje různými životními událostmi, mělo by se jednat o postoj dlouhodobý a vysoce odolný ke změně. Podobně jako strukturální faktory tak tvoří *predispozici* k zapojení do politiky, jež ovlivňuje méně stabilní motivace (postoje k tématům, stranám aj.), a to tím způsobem, že lidem nasazuje „růžové brýle“. Tato metafora má vyjádřit, že jedinci pak nazírají na záležitosti bližší volebnímu rozhodnutí prizmatem hluboce zakořeněného pozitivního náhledu na emocionálně blízkou politickou stranu.

Z předchozího výkladu mohlo vyplynout, že stranická identifikace primárně slouží k vysvětlování volby strany. Má však i několik vlastností, které dávají oprávnění hovořit o tom, že může vést ke zvyšování pravděpodobnosti na volební participaci. Tři hlavní funkce nabízí ve své studii autorská dvojice Borre a Katz (1973; k vazbě stranické identifikace na volební účast viz také Crewe 1976; Heath 2007 či Franklin 2004: 164). První funkce tkví v tom, že pocit stranické identifikace přispívá k politické angažovanosti nejen ve formě přímého efektu na volební účast, ale i zvyšováním zájmu o politiku, četnosti zapojení do diskusí o politice a rovněž vede k podstatnějšímu využívání masmédií, přičemž tyto faktory lze chápat jako zprostředkující člen v kauzálním řetězci mezi stranickou identifikací a participací.

Zbývající dvě funkce se dle Borreho a Katze (1973) odvíjejí od předpokladu, že pocit stranické loajality výrazně redukuje náklady na sběr informací o politických aktérech, kteří

[88] Analogie stranické identifikace a příslušnosti ke sportovnímu týmu se jeví víc odpovídající než analogie s vazbou jedince k náboženství nebo národu zejména proto, že volby jsou stejně jako sportovní liga do značné míry soutěží, v níž se řada táborů nemůže vystát, lidé s odlišnou identitou se příliš nerespektují, a nikoho to zase tolik nepohoršuje, poněvadž je to jedna z věcí, která se v rámci „bojové nálady“ očekává. Při soupeření politických stran a jejich věrných příznivců se projevují podobné rysy jednání. Naproti tomu převažujícím přístupem v případě střetů náboženství a národů je snaha o toleranci, respekt a umírněnost ve vztazích.

soutěží o křesla. Identifikace s politickou stranou tedy může sloužit jako (1) návod pro voliče při rozhodování o jejich názoru na jednotlivá témata, která jsou předmětem volební soutěže, a jako (2) stimul pro vnitroskupinové sympatie k jednotlivým prvkům dané politické strany. U identifikovaných jedinců sice názory na témata a kandidáty nejsou utvářeny zcela bezprostředně a automaticky, nicméně jde o mnohem méně náročnou činnost než u neidentifikovaných. Ta ve své podstatě spočívá jen v konfrontaci příslušnosti a názorů kandidáta s identitou politické strany, s níž je volič spojen psychologickou vazbou. Jinými slovy jde o to, jestli růžové brýle vykreslí v očích voliče nějakou pozici nebo kandidáta v pozitivním, anebo negativním duchu.

Schopnost stranické identifikace vysvětlit poměrně prostým, ale přesto sofistikovaným způsobem motivy vedoucí k volební účasti a volbě některé politické strany, přinesla této proměnné klíčové postavení v Michiganské tradici výzkumu politického chování.[89] Zásadní význam stranické identifikace ovšem zabezpečil rovněž to, že její původní pojetí z dílny Campbella a kolegů (1960; viz ale i Campbell et al. 1954) se u nemálo autorů dočkalo kritického přijetí. To do značné míry reflektuje obecné problémy spojené se zkoumáním politických postojů (viz výše).

Jedna z hlavních linií kritiky se týkala problému, co stranická identifikace vlastně vyjadřuje. V původním pojetí Campbella a kolegů (1960) bylo o identifikaci pojednáváno jako o afektivní (emocionálně laděné) dlouhodobé orientaci jedince na politickou stranu. Ve světle skutečnosti, že v některých rozvinutých zemích začalo od sedmdesátých let docházet k rozvolňování vazeb mezi voličem a stranou (Denver 2007) a zároveň výzkum politického chování začal objevovat jednoduchost východisek teorie racionální volby, přinesli někteří výzkumníci reformulaci konceptu v tom smyslu, že identifikace se stranou je v prvé řadě postavena na racionální evaluaci jedince (Fiorina 1981).

Podle této reformulace se lidé sice mohou cítit identifikováni s politickou stranou, ale na základě retrospektivního hodnocení jejího výkonu mohou svou identifikaci změnit nebo ji ztratit. Ať už se zdá toto „revizionistické pojetí“, stavící na krátkodobosti a racionalitě (v kontrastu s původní dlouhodobostí a afektivitou), přesvědčivé, nebo ne, tímto pohledem na vztah volič – strana se podařilo najít možné teoretické důvody pro poměrně vysokou fluktuaci v podílu identifikovaných v průběhu času, kterou od 70. let naznačovala empirická šetření. Pocit stranické identifikace tak byl najednou schopen vysvětlit jak stabilitu, tak i změnu v politickém chování.

[89] V tomto ohledu některé práce dokonce hovoří o „Michiganském modelu stranické identifikace“ (např. Vlachová 2003).

Jiným otazníkem, který dodnes nevyústil ve všeobecně akceptované řešení, je způsob měření stranické identifikace (blíže Blais et al. 2001). Koncept byl totiž vyvinut ve specifickém prostředí amerického bipartismu a volebního systému prvního v cíli. V daném kontextu byla pro zjištění pocitu identifikace s politickou stranou pokládána otázka, jestli o sobě daný respondent obecně uvažuje jako o demokratovi nebo republikánovi. V jiných státech bylo tento způsob tázání samozřejmě nutné upravit, což ale zároveň výrazně ztížilo možnost srovnání podílů identifikovaných napříč zeměmi.[90] [91]

V této studii budu stranickou identifikaci měřit skrze odpověď respondenta na otázku, jestli se obyčejně cítí blízko k nějaké konkrétní politické straně.

6.2.2 Politická efektivita

Pocit politické efektivity, resp. neefektivity, se projevuje tak, že se naše osoba cítí být rozčarována z nízké míry vstřícnosti politických institucí a jejich necitlivosti vůči požadavkům obyčejných lidí. Ztráta iluzí o jednání osob, které se přímo podílejí na fungování demokratického politického systému, následně přináší zmiňované osobě vodítko ke ztotožnění se s názorem, že aktivní zapojení do politiky vlastně nemá větší smysl, poněvadž běh událostí nebude ani po volbách podstatněji změněn k lepšímu. Myšlenkové pochody naší osoby ústí v přesvědčení, že běžní lidé jako ona tak nemají prakticky žádné slovo při rozhodování politických institucí, že po volbách zůstane vše při starém, a tím pádem že politici se dál nebudou zabývat tím, co si lidé myslí.

V obecnější rovině se politická efektivita dá představit jako postoj k faktické roli běžného občana v politickém systému. Jestliže jednání vůči politickým institucím v očích jedince nepřináší kýžený efekt, a tím pádem se jedinec domnívá, že hlas lidu zůstává oslyšen, participaci nepovažuje za efektivní. Pocit politické (ne)efektivity se tak dá volně napojit na cynickou představu o „papaláších tam nahoře“, kteří mají plná ústa politických slibů, ale po zisku veřejné funkce je občané a jejich požadavky příliš nezajímají. V tomto světle byl koncept politické efektivity představen Campbellem a jeho kolegy (1954). Tento autorský tým ji vymezuje v následujícím smyslu:

---

[90] Kromě toho, že při šetřeních v jiných zemích nemohly být v otázce zmiňovány strany z amerického stranického systému, se např. namísto slova „obecně“ v otázce používalo „obyčejně“. Další změna tkvěla v tom, že sloveso „uvažovat“ bylo nahrazováno slovesy „nazvat se“, popř. „cítit se“ (podrobně Blais et al. 2001).

[91] Hodí se doplnit, že stranická identifikace zaznamenala řadu dalších, v textu nezmíněných pokusů o doplnění. Z velkého množství takových příspěvků pro zajímavost lze zmínit třeba ten, díky němuž začala být rozlišována pozitivní stranická identifikace, tedy ten postoj, který koresponduje s původním pojetím Campbella a kolegů (1960), a negativní stranická identifikace. Ta představuje vjem averze vůči nějakému politickému uskupení (např. Rose – Mishler 1998).

„Pocit politické efektivity může být definován jako názor, že individuální politické jednání má, anebo může mít vliv na politický proces, tj. že občanům stojí za námahu konat své občanské povinnosti. Je to pocit, že politická a sociální změna je možná, a že každý jedinec může hrát roli při vyvolání této změny.“ (Campbell et al. 1954: 187; přeloženo z anglického originálu)

Některé texty propojují politickou efektivitu s konceptem podpory režimu, a to zejména na bázi užití principu legitimního očekávání (Easton – Dennis 1967). Legitimní očekávání spočívá v předpokladu, že má-li osoba nějaké právo, očekává, že bude ze strany politických institucí naplněno. V očích jedince tak existuje určitý standard (norma), jak má něco fungovat. Tento standard osoba porovnává s tím, jak vnímá současnou realitu. Vychází-li jedinci, že očekávání nejsou splněna, ztrácí politický systém v určitých ohledech jeho podporu. Legitimní očekávání v demokracii je primárně postaveno na tom, že politická moc pochází od lidu. Protože je lid nejvyšším suverénem, standardem by mělo být, že jeho hlas bude slyšet. Když se nějaký jedinec domnívá, že hlas lidu slyšet v dostatečné míře není, znamená to nejen pocit bezmocnosti ovlivnit svým jednáním politiku (čili pocit neefektivity volební participace), a tím pádem nechuť k volební účasti, ale rovněž pochyby o demokratické výkonnosti (viz Easton 1965; Iyengar 1980).

Přibližně od sedmdesátých let bylo uváděno, že politická efektivita není unidimenzionální koncept, ale skládá se z vnější a vnitřní dimenze (Balch 1974; Converse 1972; srov. Muller 1970).[92] Vnější politická efektivita se odvíjí od toho, jak jedinec vnímá chování jiných aktérů, a to zejména politiků a politických institucí. Ve své podstatě jde o přesvědčení občana, že tyto instituce jsou responzivní vůči požadavkům občanů. Vnitřní politická efektivita pak představuje tzv. subjektivní kompetenci, tj. názor občana, že politice rozumí a je kompetentní k řešení politických záležitostí. S ohledem na způsob měření politické efektivity v této studii lze konstatovat, že níže bude brána v úvahu spíše vnější dimenze, která má zohledňovat responzitivu politických institucí. Vnitřní politická efektivita, tzn. vjem vlastní způsobilosti k politice, vzhledem k absenci adekvátní otázky v dotazníkovém šetření není předmětem prováděných analýz.

[92] K tomuto závěru studie dospěly na základě rozboru nástrojů používaných k měření politické efektivity. Původní způsob měření byl postaven na čtyřpoložkové baterii, která zahrnovala následující vyjádření: (1) Lidé jako já nemají žádné slovo v tom, co vláda dělá; (2) Nemyslím si, že veřejní funkcionáři mají starost o to, co si myslí lidé jako já; (3) Hlasování ve volbách je jedinou cestou, jak lidé jako já mohou mít slovo v tom, jak vláda řídí věci; (4) Občas se politika a vláda zdá být tak komplikovaná, že lidé jako já skutečně nemohou rozumět tomu, oč jde. Měřítkem efektivity pak byl souhlas, resp. nesouhlas s těmito tvrzeními (např. McPherson et al. 1977). Zmíněné studie na základě statistických postupů zjistily, že první dvě vyjádření měří vnější efektivitu a zbývající dvě efektivitu vnitřní.

Rozporů ohledně povahy politické efektivity bychom mohli najít víc. Ve své podstatě lze ale tvrdit, že zkoumání tohoto postoje opět konfrontuje badatele s neuralgickými body práce s proměnnými politické kultury, které jsem uváděl na začátku podkapitoly 6.2. Za kontroverzní se dá považovat např. to, že vnější dimenze politické efektivity bývá chápána jako afektivní postoj (Pollock 1983), který by měl vykazovat jistou míru dlouhodobosti, neboť může být naučena v procesu socializace, a to zejména v rodině, kde dospívající jedinec přejímá názory svých rodičů o vlivu běžných občanů na politiku (Easton – Dennis 1967). Na druhou stranu, fluktuace v míře politické efektivity přivedla jiné autory k závěru, že se spíše může jednat o postoj méně stabilní (McPherson et al. 1977), či dokonce o postoj zcela krátkodobý, který v sobě zahrnuje vnímání současné vlády a ekonomické situace (Karaman 2004).

V souvislosti s důkazy o multidimenzionalitě politické efektivity byla v literatuře věnována velká pozornost i měřícím nástrojům konceptu. Původní sada otázek, resp. vyjádření, která měřila politickou efektivitu (viz poznámka pod čarou výše), byla postupně doplňována a měněna (např. Seligson 1980; Acock – Clarke 1990 aj.) a ani v současné době nepanuje přílišná shoda na tom, jaký měřící nástroj vlastně politickou efektivitu nejlépe vystihuje (k tomu Linek 2011). V této práci měřím pocit politické efektivity pomocí otázky, která zohledňuje názor respondenta, zdali hlasování pro konkrétní stranu může přinést nějaké rozdíly v tom, co se stane (plné znění viz Příloha A; obdobně Karp – Banducci 2008; Norris 2004). Tato otázka tedy do velké míry odkazuje ke smysluplnosti hlasování, která se podstatně dotýká původního vymezení konceptu politické efektivity dle Campbella a jeho kolegů (1954: 187), jež bylo představeno v úvodu této části (srov. Linek 2013a: kap. 5). [93]

6.2.3 Spokojenost s demokracií

Kromě absence pocitu loajality ke straně a dále vjemu politické neefektivity naše osoba pociťuje silné rozladění z toho, jak funguje demokracie v zemi, kde žije. Tato nespokojenost má svůj základ v subjektivním hodnocení, jehož závěrem je, že není naplňován určitý standard, jak má „slušná“ demokracie fungovat. Evaluace naší osoby ovšem zahrnuje i širší aspekty fungování demokracie, zejména pak politické výstupy, které aktuální politický režim přináší. Např. se může jednat o to, že naše osoba tíhne k levicovým myšlenkám, ale u moci je v danou chvíli pravicová vláda. Politiky, které daná vláda prosazuje, jí zakládají na existenční nejistotu, a tedy vratkou budoucnost. Naše osoba je srozuměna, že taková politika bude velmi pravděpodobně pokračovat až do voleb, které se mají konat za spoustu měsíců. Daná

[93] Netvrdím tedy, že otázka má měřit vnitřní nebo vnější politickou efektivitu. Pouze jsem přesvědčen, že vzhledem k definici je daná otázka velmi vhodným indikátorem politické efektivity (v komplexním pojetí).

skutečnost může její negativní hodnocení fungování demokracie ještě prohloubit, neboť v jejích očích demokratický režim bez dalšího toleruje velmi nespravedlivou politiku, která ohrožuje její vlastní životní úroveň.

Spokojenost s fungováním demokracie tak má poměrně dost společného s pocitem politické efektivity, a to zejména v tom smyslu, že představuje skloubení evaluativní a afektivní komponenty politických postojů, které je přirozeně doplněno i komponentou kognitivní (blíže ke složkám postojů kap. 2.1.2). V případě spokojenosti s demokracií i politické efektivity tkví základ postoje v tom, že u jedinců existuje určitá obecná představa (norma, standard či legitimní očekávání), jak mají fungovat demokratické instituce. Toto normativní očekávání je následně porovnáváno s pozorováním skutečnosti, a pokud je občan přesvědčen, že norma není naplněna, začíná být rozladěn (Fuchs et al. 1995; Thomassen 1995; Grönlund – Setälä 2007). Vjem spokojenosti či nespokojenosti s demokracií se tedy utváří nejen na bázi sentimentu, ale i s ohledem na hodnocení, jestli dochází k naplnění standardu.

Za společný rys politické efektivity a spokojenosti s demokracií se dá považovat rovněž to, že případné rozladění jedinců z fungování politických institucí nemá ten dosah, že by mohlo vést ke změně politického systému. Ani jeden z uvedených postojů se totiž podstatněji neprotíná s legitimitou politického systému, která v sobě zahrnuje obsah, který Easton (1965) nazýval tzv. difuzní podporou režimu, a co se dá v běžné mluvě nazvat jako obecná loajalita vůči hlavním principům demokracie (např. Montero et al. 1997; Anderson – Guillory 1997; Norris 1999). Přestože tak v některých vyspělých demokraciích narostlo rozčarování, lze lidi v těchto společnostech nazývat „nespokojenými demokraty“, popř. „kritickými občany“. Tyto osoby dál považují demokracii za nejvhodnější režimní alternativu, přestože si na některé její aspekty stěžují o něco víc, než tomu bylo dřív (Norris 1999).

Podobnost spokojenosti s demokracií a politické efektivity však není v žádném případě úplná. Důležitý rozdíl mezi oběma proměnnými spočívá v tom, že u spokojenosti nemají legitimní očekávání toho, co má demokracie zabezpečovat, dopředu úplně jasnou formu. Při konceptualizaci politické efektivity jsem uváděl, že za normu, jak má vypadat demokracie, se v případě této proměnné chápe – a vyplývá to i z názvu tohoto politického zřízení – primárně to, že lid působí jako nejvyšší suverén. Při utváření verdiktu ohledně jedincovy spokojenosti s režimem nicméně standard, který by měla naplňovat demokracie, může vycházet z velké množiny odlišných představ, které se vůbec nemusejí podobat té, že demokracie má zohledňovat názory lidu (např. Linde – Ekman 2003).

Normou demokracie může být pro některé osoby např. politická rovnost, určitá míra distributivní spravedlnosti anebo třeba rozhodování, které reflektuje alespoň v částečné míře

zájmy menšiny. Hodnocení jedince ohledně spokojenosti s demokracií tak díky své vágnosti umožňuje, aby každý hodnotil fungování demokracie na základě zcela jiné normy. Dá se proto vznést oprávněná námitka, jestli otázku na spokojenost s demokracií (v této studii používám konvenční způsob dotazu reflektující to, do jaké míry je jedinec celkově spokojen s tím, jak funguje demokracie v jeho zemi; přesné znění viz Příloha A) chápou všichni jedinci ve stejném duchu.

Mimo to by mělo být zdůrazněno, že hodnocení spokojenosti s demokracií se neomezuje jen na výsledek porovnání očekávaného standardu s vnímanou realitou. Jak jsem uvedl na začátku této sekce, naše osoba do spokojenosti s fungováním demokracie zahrnovala i aktuální výstupy, které vyprodukoval politický systém. Výstupy politického systému se přitom odvíjejí od toho, kdo je u moci. O spokojenosti pak může rozhodovat vztah, který má jedinec k vládnoucí elitě – zdali patří do tábora vítězů voleb, anebo k poraženým. Poražení přitom mají tendenci být méně spokojeni s fungováním demokracie než vítězové (např. Anderson – Guillory 1997). Možnost zahrnutí aktuální politické situace zdůrazňuji, poněvadž spokojenosti by tím pádem měla být připisována spíše krátkodobější povaha (zatímco u politické efektivity, jak jsem uvedl výše, by se mohlo jednat o postoj vykazující o něco vyšší stabilitu v čase).

S ohledem na nejasnosti, co vlastně spokojenost s demokracií vyjadřuje, jsem až do této chvíle opomíjel, jaký vliv by daná proměnná měla mít na volební účast a proč. Podobně jako Grönlund a Setälä (2007) předpokládám, že spokojení jedinci budou mít vyšší pravděpodobnost na návštěvu volební místnosti. Důvod se zdá být prostý: Pokud je občan z fungování demokracie rozladěn, nebude vyjadřovat režimu loajalitu (resp. tichou podporu) aktivní účastí na „svátku demokracie“, tedy na volbách. Každopádně by však šlo přinést i argumenty pro negativní vztah spokojenosti s demokracií a volební účasti (viz Hadjar – Beck 2010). Vjem, že demokracie nefunguje, jak má, totiž může mobilizovat občany k tomu, aby prostřednictvím voleb změnili stav věcí k lepšímu.

6.2.4 Zájem o kampaň

V rámci faktorů politické kultury budu za poslední znak nám již důvěrně známé osoby považovat její apatii vůči politice, která se v poslední době projevila zejména tím, že ani v nejmenším nesledovala politické kampaně před volbami. Logickým důsledkem toho, že naši osobu nezajímá, jaké ideje a kandidáty nabízejí politické strany během své předvolební kampaně, může být její nechuť přemýšlet nad tím, jestli jít volit a kterou ze stran podpořit. Pokud by se naše osoba nakonec přeci jen rozhodla, že volební místnost navštíví, stálo by jí

poměrně hodně času zjistit, jaké požadavky prosazuje ta či ona strana v porovnání s jejím světonázorem. Při nezájmu o politické dění je tak s ohledem na velmi vysoké náklady participace nejsmysluplnějším řešením se hlasování neúčastnit.

Jak je vidno, zájem o politiku obecně, popř. o její konkrétní elementy, jako je např. politická kampaň, má oproti výše diskutovaným politickým postojům poměrně zvláštní postavení. Martín a van Deth (2007) připomínají, že nejde přímo o formu politického chování, ale nejspíš ani o vjem pozitivní nebo negativní orientace k určitému politickému objektu. Zatímco u stranické identifikace, politické efektivity a spokojenosti s demokracií byl postoj utvářen na základě kombinace kognitivní, afektivní a případně i evaluativní složky, zájem o politické dění se liší v tom, že zde do popředí vystupuje složka konativní (k ní podrobněji např. Ajzen 1989; viz též kap. 2.1.2). Pokud někdo deklaruje, že věnuje pozornost politice nebo kampani (čili má postoj ohledně vlastního zájmu/apatie), zakládá si tím zároveň dispozice k aktivnímu jednání v oblasti politiky. Takovým jednáním může být třeba časté diskutování s přáteli o aktuálním dění, jejich přesvědčování o volbě konkrétní strany, ovšem za výstup pozornosti věnované politickému dění lze nesporně považovat i volební účast.

S ohledem na svou nezvyklou povahu se zájem o politiku, resp. o kampaň nedočkal zvlášť obšírné konceptualizace, alespoň co do porovnání s výše diskutovanými proměnnými. Autoři ho zpravidla definují velmi stručně, a to např. jako úroveň, na kterou vzbuzuje politika zvědavost občanů (van Deth 1990: 278) nebo o pozornost věnovanou politice (Zaller 1992: 18).[94] Nadto někteří badatelé dodávají, že zájem o politickou sféru lze chápat za součást širšího konceptu psychologického zapojení do politiky (*psychological engagement in politics*), které v sobě dále zahrnuje politickou efektivitu nebo informovanost občana, a způsobuje, že lidé *chtějí* participovat na dobrovolných aktivitách, k nimž se řadí různorodé formy politické participace, volební účast nevyjímaje (Verba et al. 1995: 272, 343-344). Poměrně často je míra zájmu o politiku také považována za výsledek toho, jakým objemem materiálních zdrojů občan vládne a jaké má vzdělání (ibid.; dále též Berelson et al. 1954). Zájem o politiku tudíž může být chápán jako spojující proměnná, která zprostředkovává vliv strukturálních proměnných na volební participaci.

[94] Po této prosté definici pak nezřídka následuje konstatování, že alespoň minimální úroveň zájmu o politiku je nutnou podmínkou demokracie, resp. demokratického občanství, protože pokud budou občané zcela apatičtí vůči politice, je pravděpodobné, že nebudou politicky aktivní (díky převaze konativní složky u zájmu o politiku k němu totiž nemají sklony), a tím pádem nemůže dojít k prosazení jejich požadavků (viz např. Martín – van Deth 2007). Zmínění těchto tezí pak s sebou přináší úvahy o normativních modelech demokracie, které zohledňují, jaká míra politické angažovanosti je vhodná pro stabilní fungování režimu (základ této diskuse jsem již představil v kap. 5).

Z hlediska časové stability by věnování pozornosti politice mělo spadat spíše pod dlouhodobější postoje. Jeho základ se tak má utvářet během dětství a dospívání, kdy jedinci získávají od různých agentů politické socializace (rodina, škola, masmédia) informace o politice a paralelně rozvíjejí své personální schopnosti (např. Sapiro 2004). Na základě učení si pak jedinec utváří vlastní mínění, jestli je pro něj politické dění zajímavé a má smysl ho sledovat. Fluktuace zájmu o politiku v čase by tak měla být relativně nízká. Ostatně, vyšší úroveň stability v čase jsem předpokládal také u pocitu politické efektivity (viz výše), která spolu se zájmem politiku tvoří dvě hlavní součásti psychologického zapojení jedinců do politiky.

Pozornost politice se obvykle zjišťuje přímou otázkou, jak moc se respondent zajímá o politiku. Ta nicméně v datové matici, kterou analyzuji v rámci empirické části, chybí. Vzhledem k důležitosti vjemu apatie, resp. zájmu jsem se rozhodl využít náhradní otázku, jak důkladně sledoval respondent kampaň před volbami (přesné znění viz Příloha A). Ta není v teoriích volební účasti nikterak nová (viz např. Campbell et al. 1960: 102-103). Je třeba zdůraznit, že jádro dotazu na zájem o kampaň se bezpochyby týká pozornosti určitému politickému elementu, nicméně je neoddiskutovatelné, že zatímco politika je kontinuálním procesem, předvolební kampaň je časově ohraničená. Stabilní povaha proměnné, o níž jsem pojednával v předchozím odstavci, se proto v případě zájmu o kampaň nemusí jevit jako argumentačně podložená. Dalo by se nicméně tvrdit, že sledování politiky v obecné rovině je podmínkou sledování kampaně (kampaň je konkrétní součást politiky), a tím pádem že obě proměnné s velkou pravděpodobností budou silně korelovány.

Zájem o politiku se však může projevovat celou řadou jiných způsobů, než je sledování kampaně, třeba v podobě častějších diskusí o politice. Osoba, která deklaruje, že se zajímá o politiku, se tedy nutně nemusí zajímat o předvolební kampaň, třebaže pravděpodobnější nejspíš bude opak. Přes jistý problém s měřením stupně politické apatie se však domnívám, že zahrnutím věnování pozornosti politické kampani mohu přinést do vysvětlení další úroveň poznání. Předchozí proměnné politické kultury v sobě obsahovaly kromě kognitivního základu primárně afektivní komponentu (stranická identifikace), anebo komponentu evaluativní (takto šlo pojednat o politické efektivitě a o spokojenosti s fungováním demokracie). Zájem o kampaň doplňuje mozaiku o postoj, v němž by měla převládat konativní složka.

6.3 Ekonomická racionalita

V předchozích částech této kapitoly jsem popsal, že jedincovo rozhodnutí navštívit volební místnost může vyplývat z jeho objektivního postavení ve společnosti (oproti jiným je nadán určitými *predispozicemi* k participaci), ale rovněž ze subjektivních úvah a různorodých *motivací* týkajících se politických objektů. Následující oddíl také věnuje pozornost niterním motivacím, nicméně jen takovým, které jsou formovány čistě v duchu ekonomické efektivnosti. Další výklad se tak snaží navázat na poznatky teorie racionální volby, zejména pak na její ústřední prvek, volební kalkul.

Příčiny volební (ne)účasti zmiňované v této sekci však nebudou reflektovat všechny členy kalkulu, kterými, jak jsem přiblížil v jedné z předchozích kapitol (viz kap. 2), jsou očekávané užitky, cena za volení a pravděpodobnost pivotálního hlasu. V centru zájmu budou stát toliko prvně jmenované užitky, které může jedinec získat z volby. Zbylé dva členy, náklady hlasování a pravděpodobnost pivotálního hlasu, totiž jsou už do určité míry reprezentovány faktory sociální struktury a politické kultury (Rosenstone – Hansen 2003: kap. 2). Náklady hlasování se odvíjejí zejména od dosaženého vzdělání a stupně finančního zajištění, čili od zdrojů, kterými jedinec disponuje. Pravděpodobnost pivotálního hlasu se zase dá propojit se subjektivní percepcí toho, že jedinec může svým hlasem něco změnit, a je tedy reprezentována prostřednictvím pocitu politické efektivity.

Užitky z volby lze dovodit na základě blízkosti občana a politické strany v politickém prostoru.[95] Základním stavebním kamenem této perspektivy je, že voliči i politické strany si utvářejí názory na různá politická témata a tyto názory jsou schopni vyjádřit prostřednictvím usazení se na určité ose, jejíž póly tvoří opačné extrémní pozice. Voliči i politické strany přitom vybírají svou ideovou pozici primárně s ohledem na jejich vlastní zájmy; usilují o maximální zisk (Downs 1957). Jelikož se u racionálních voličů předpokládá plná informovanost, jsou jim kromě vlastních názorů na témata známy i pozice jednotlivých politických stran, které soupeří o jejich hlas. Největší užitek pro voliče logicky pramení z preferování té strany, která mu je v politickém prostoru z hlediska celkové ideové vzdálenosti nejblíž.[96]

---

[95] V žádném případě se tak nejedná o blízkost emocionální, kdy jedinec na základě iracionálních úvah preferuje určitou stranu jako svou „srdeční záležitost“. To je typické pro stranickou identifikaci.

[96] Z matematického hlediska se k měření vzdálenosti používá nejčastěji Euklidovská metrika, která se počítá jako druhá odmocnina součtu vzdáleností na každé ose umocněných na druhou (tj. čtverců vzdáleností; např. Evans 2004). Pro jednodušší představu, v dvourozměrném politickém prostoru jde o klasickou úlohu na Pythagorovu větu, v němž se délka odvěsen pravoúhlého trojúhelníku chápe jako vzdálenost voliče a politické strany na konkrétním tématu a přepona je tedy chápána jako „celková vzdálenost“, kterou lze porovnávat s celkovou vzdáleností voliče k jiné politické straně.

Klíčová úvaha racionálního voliče při jeho rozhodování o participaci však spočívá v tom, zdali je očekávaný užitek z volby strany dostatečně velký (minimálně k tomu, aby byl schopen převážit cenu za volení a konfrontovat se s pravděpodobností rozhodujícího hlasu). Volební neúčast má tím pádem způsobovat situace, kdy se užitek z hlasování jeví jako velmi malý. Tato situace může nastat ve dvou případech: (1) při vjemu nerozdílnosti *mezi* politickými stranami a (2) při pocitu odcizení *od* politických stran (viz Brody – Page 1973; Hinich 1978; Hinich – Munger 1996 aj.).

Dvě jmenované situace nízkého užitku mohou u voliče nastat buď separátně, anebo zároveň. K neúčasti přitom stačí i jen jedna z nich. Obě příčiny volebního absentérství racionálních jedinců představím v následujících sekcích, a to zpočátku opět na příkladu s naší mladou ženou. Ten bude posléze doplněn obecnější diskusí volební neúčasti plynoucí z nízkých očekávaných benefitů racionálních jedinců.

6.3.1 Nerozdílnost

Třebaže z předchozích částí kapitoly víme, že mnou definovaná osoba se má jen základní vzdělání a velmi nízký příjem, a dále že nepociťuje, že by hlasování občanů mohlo způsobit podstatnější změnu politiky, předpokládejme nyní, že nějakým způsobem získá všechny potřebné informace o pozicích politických stran v tematickém prostoru. V tomto případě zjednodušme politický prostor na dvě tematické dimenze, x a y. Můžeme třeba určit, že osa x bude označovat kontinuum pravice-levice a osa y zase dimenzi liberalismus-autoritarismus (viz Schéma 4 níže). Naše osoba sama sebe vymezí na obou tematických osách, a tím jí vznikne pozice V v politickém prostoru. Na straně nabídky se budou vyskytovat dvě politické strany, A a B, které budou soupeřit o hlas naší voličky ve dvou volbách. V prvních volbách se pozice politických stran budou soustředit do bodů A_1 a B_1; ve druhých do bodů A_2 a B_2.

Ani v jedněch z nich však naše osoba nepůjde volit, poněvadž pozice obou stran jsou stejně vzdáleny od její pozice V (tento jev je demonstrován soustřednými kružnicemi). Absentování zvolí proto, že neexistuje rozdíl mezi užitky, které může získat z volby té či oné politické strany. Ať už tedy volby vyhraje strana A, anebo strana B, měla by čerpat v součtu shodný užitek. V případě percepce nerozdílnosti stranické nabídky[97] tak nemá cenu vynakládat náklady za hlasování, protože aktivní účastí si osoba nemůže polepšit, ale ani pohoršit.

[97] Nerozdílnost nabídky nastává z pohledu celkového užitku. To je důležité konstatování, protože ze Schématu 4 je zřejmé, že strany se určitým způsobem liší. Ve volbách 1 mají strany (A_1 a B_1) podobnou pozici na pravolevé ose, ale jedna je zjevně víc autoritářská než druhá. Ve volbách 2 je situace jiná. Strany A_2 a B_2 jsou velmi rozdílné v tom, jestli se hlásí k pravici nebo k levici, avšak z hlediska liberálně-autoritářského kontinua jsou poměrně dost podobné.

Nerozdílnost jakožto racionální důvod volební neúčasti zmiňuje již Downs (1957: 39), když popisuje porovnávání očekávaných užitků z volby politických stran. Downs tvrdí, že je-li „stranický diferenciál“ v očekávaných užitcích roven nule, bude jedinec absentovat. Aby tak jedinec hlasoval, je nutné, aby pociťoval určitý kontrast mezi politickými stranami. Hinich a Munger (1996) doplňují, že pocit nerozdílnosti vyplývá z toho, že potenciální volič je stejně spokojen s alternativami, které mu jsou předloženy k výběru. To implikuje, že žádná politická strana není pro jedince ve srovnání s jinými natolik atraktivní, že by jej přiměla jít k volbám.

Schéma 4: Nerozdílnost

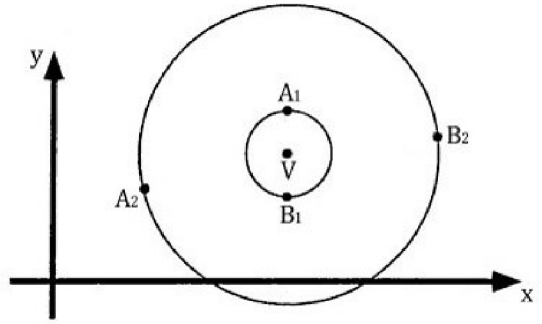

Zdroj: Hinich – Munger (1996: 54), upraveno.

Nerozdílnost je tedy krátkodobým postojem utvářeným na základě informací ke konkrétním volbám a jeho povaha je zcela oproštěna od jakýchkoli emocí. Nicméně tím, že stále jde o subjektivní vjem jedince, se i tato charakteristika potýká s některými obecnými problémy zkoumání politických postojů, které byly představeny v kap. 6.2. V případě nerozdílnosti (ale i odcizení; viz níže) se největším otazníkem zdá být způsob měření. V této práci jsem pro postihnutí nerozdílnosti zvolil přímou otázku na to, jestli jedinec pociťuje rozdíly mezi nabízenými alternativami (viz Příloha A). Daná otázka se jeví jako vhodná zejména proto, že by potenciálně měla zahrnovat všechny dimenze politického prostoru, které daná osoba považuje za relevantní. To lze považovat za velkou výhodu oproti způsobu měření, který by byl postaven na počítání stranických diferenciálů v užitcích, kde nejsou – především díky omezenému prostoru v dotazníku – nikdy začleněny všechny dimenze politického prostoru.

6.3.2 Odcizení

Vedle nerozdílnosti může naše osoba vnímat odcizení od politických stran, jež soupeří o její přízeň. Odcizení, podobně jako nerozdílnost, se dá indikovat na základě tematické blízkosti stranických alternativ v politickém prostoru. Nerozdílnost nastávala, když bylo k mání víc

volitelných alternativ, které však osobě přinášely totožný užitek. V kontrastu s tím odcizení se odvíjí od postoje, že není nikdo, koho by jedinec opravdu preferoval. Neúčast ve volbách tím pádem mnou definovaná osoba ospravedlňuje tím, že než volit mezi větším a menším zlem, je lepší absentovat.

Tato situace je graficky zachycena ve Schématu 5. To používá shodné značení jako předchozí. Máme opět dvoje volby (1 a 2), v nichž soupeří politické strany A a B; pozici naší osoby v politickém prostoru pak reflektuje bod V. V případě prvních voleb se strany lokalizují do bodů A_1 a B_1. V této situaci vzdálenost stran od bodu V není stejná, a tudíž se nemůže jednat o nerozdílnost. Zároveň nejde ani o odcizení, neboť strany jsou situovány v oblasti, která se vyznačuje tím, že naše osoba zde stále ještě cítí pozitivní preferenci (je vyznačena kružnicí s poloměrem δ). V případě voleb č. 1 tedy z pohledu očekávaných benefitů má smysl participovat na hlasování.

Schéma 5: Odcizení

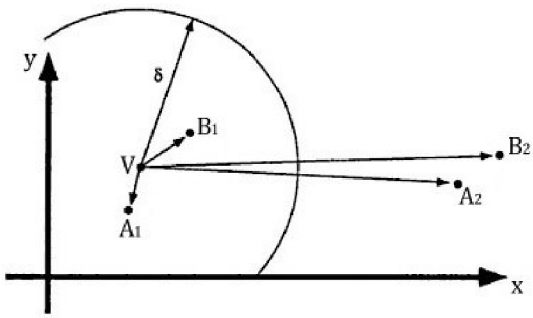

Zdroj: Hinich – Munger (1996: 54), upraveno.

To už však neplatí v případě voleb č. 2. V tomto klání zastávají politické strany pozice A_2 a B_2, které však leží v natolik vzdáleném pásmu, že zde naše osoba již nepociťuje žádnou pozitivní preferenci (obě alternativy jsou tedy „zlem“). Přestože jedna ze stran leží blíže pozici V než druhá, a tudíž existuje určitý stranický diferenciál, užitky z její volby se jeví jako natolik malé, že hlasování nemá smysl. Jelikož při volbě obou stran bude naše osoba získávat jen zanedbatelný užitek, nemá smysl vynakládat síly k návštěvě volební místnosti. Při druhých volbách je tedy lepší zůstat doma.

Vjem odcizení tak naráží na ten aspekt volební soutěže, že občan by měl chodit hlasovat jen tehdy, pokud někoho opravdu preferuje. Zastupitelská demokracie si zakládá na tom principu, že zvolení kandidáti reprezentují běžné občany, čili že existuje zásadnější průnik programu politické strany s požadavky voliče. Pokud občan pozoruje, že momentálně není k dispozici

žádná smysluplná alternativa, je dopředu jasné, že volby vyhraje zlo, a nemá cenu vydávat energii na výběr někoho, kdo stejně nebude prosazovat požadavky, které by tomuto občanovi vyhovovaly. Jinými slovy, každý volič má stanoven určitý „práh nekonzistence“ své pozice a pozice politické strany, po jehož překročení už hlasování nesplňuje parametry principu reprezentace. Ačkoli tak může existovat určitý rozdíl mezi stranami, je předem jasné, že užitky čerpané po volbách budou zanedbatelné jak v případě volby jedné, tak druhé politické strany. Tím odcizení od politických stran přispívá k volební neúčasti.

Najít adekvátní indikátor odcizení se může jevit jako nesnadný úkol. Přímá otázka ve smyslu „Cítíte se být odcizen od politických stran?“ by totiž mohla evokovat daleko spíše afektivní orientaci jedince než orientaci racionální.[98] V této práci se proto obracím k jinému způsobu měření, který se dotýká pozic respondentů na tématech a rovněž jejich vjemu, na jaké pozici se v rámci daného tématu situuje ta či ona politická strana. Politický prostor redukuji pouze na pravolevou dimenzi, což se samozřejmě může podepsat na nižší validitě měření (viz ale Miller – Niemi 2002: 173). Zároveň není od věci připomenout, že práh nekonzistence může mít každý jedinec stanoven trochu jinak, a proto nemůže odcizení indikovat určitá předem definovaná vzdálenost jedincovy pozice od nejbližší stranické alternativy.

Na druhou stranu se však dá očekávat, že čím je vzdálenost pozice jedince od nejbližší pozice strany vyšší, tím vyšší je pravděpodobnost na odcizení, a tím pádem i na volební neúčast. Odcizení proto bude měřeno tak, že u každého respondenta se na základě pozic na pravolevém kontinuu vybere nejbližší strana. Následně bude vypočítána vzdálenost respondenta od této strany. Tyto vzdálenosti pak vytvoří novou proměnnou, která by měla být negativně asociována s pravděpodobností na hlasování (viz též Přílohu A).

6.4 Přímé efekty individuálních proměnných ve víceúrovňovém modelu

Po představení konkrétních proměnných na individuální úrovni, u nichž existuje teoretický důvod, proč by mohly zvyšovat šanci na volební účast, využiji víceúrovňové modelování k tomu, abych porovnal důležitost výše diskutovaných charakteristik sociální struktury, politické kultury a racionálního kalkulu pro vysvětlování volební účasti. Tuto sekci tedy věnuji postupnému rozšiřování nulového modelu (viz kap. 5.4) o tři uvedené typy proměnných. V centru zájmu přitom bude nejen statistická významnost dodaných efektů, ale

[98] Stačí vzít v úvahu, že někteří autoři používají termín odcizení pro postihnutí afektivní orientace (viz Montero et al. 1997). Přímá otázka, pokud by byla zahrnuta v šetření (což není), by tak zjevně mohla pro každého respondenta znamenat trochu něco jiného. Tím pádem se jeví jako vhodnější pracovat s otázkami na ideové pozice stran i jedince samého.

především změna v kritériích, která hodnotí přesnost modelu (tj. v devianci a BIC). Jestli je změna ve shodě modelu s daty významná, půjde demonstrovat skrze test věrohodnostního poměru.

V Tabulce 7 představuji Modely 1 až 3. Model 1 obsahuje celkem šest faktorů sociální struktury (věk, pohlaví, vzdělání, příjem domácnosti, rodinný stav a členství v odborech), Model 2 je oproti předchozímu rozšířen o čtyři proměnné politické kultury (stranická identifikace, politická efektivita, spokojenost s demokracií a zájem o kampaň) a konečně Model 3 obsahuje kromě uvedených proměnných navíc dvě charakteristiky racionálního kalkulu, percepci nerozdílnosti a odcizení.

V prvé řadě je k těmto modelům třeba uvést, že se ukázalo, že každý ze tří typů proměnných má pro vysvětlení volební účasti svou úlohu. Tuto skutečnost demonstruje statisticky významná změna v devianci, jež byla zjištěna skrze test věrohodnostního poměru. Každý okruh proměnných se tak podstatným způsobem podílí na vylepšení přesnosti modelu. Z testových statistik je nicméně zřejmé, že největší zlepšení shody modelu s daty nastalo po přidání faktorů politické kultury (deviance klesla o 1380 jednotek). Naopak jako nejméně důležitá se v tabulce jeví racionalistická vysvětlení, jejichž doplnění přineslo pokles deviance jen o 33 jednotek.[99]

[99] Jak jsem ale zmínil, dvě začleněné proměnné mají vazbu jen k očekávaným užitkům. Cena za hlasování a pravděpodobnost rozhodujícího hlasu je zahrnuta skrze některé faktory sociální struktury a politické kultury.

Tabulka 7: Víceúrovňové modelování – individuální proměnné

	Model 1				Model 2				Model 3			
	β			OR	β			OR	β			OR
Individuální úroveň												
Věk	0,021	***	(	1,021)	0,016	***	(	1,016)	0,016	***	(	1,016)
Pohlaví	-0,016		(	0,984)	-0,114	***	(	0,892)	-0,110	**	(	0,896)
Vzdělání: VŠ	0,422	***	(	1,525)	0,313	***	(	1,368)	0,308	***	(	1,361)
Příjem domácnosti: 2. kvintil	0,165	***	(	1,179)	0,131	**	(	1,140)	0,129	*	(	1,138)
Příjem domácnosti: 3. kvintil	0,325	***	(	1,384)	0,235	***	(	1,265)	0,235	***	(	1,265)
Příjem domácnosti: 4. kvintil	0,390	***	(	1,477)	0,271	***	(	1,311)	0,261	***	(	1,298)
Příjem domácnosti: 5. kvintil	0,563	***	(	1,756)	0,422	***	(	1,525)	0,412	***	(	1,510)
Rodinný stav	0,335	***	(	1,398)	0,367	***	(	1,443)	0,366	***	(	1,442)
Členství v odborech	0,210	***	(	1,234)	0,181	***	(	1,198)	0,177	***	(	1,194)
Stranická identifikace					0,778	***	(	2,177)	0,752	***	(	2,121)
Politická efektivita					0,269	***	(	1,309)	0,254	***	(	1,289)
Spokojenost s demokracií					0,174	***	(	1,190)	0,162	***	(	1,176)
Zájem o kampaň					0,906	***	(	2,474)	0,877	***	(	2,404)
Percepce rozdílů: menší									0,254	***	(	1,289)
Percepce rozdílů: větší									0,396	***	(	1,486)
Minimální vzdálenost									-0,036	*	(	0,965)
Konstanta	0,772	***	(	2,164)	-0,768	***	(	0,464)	-0,940	***	(	0,391)
Parametry náhodných efektů (u_{0j})												
Rozptyl (konstanta)	0,901				0,809				0,803			
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	21,50 %				19,74 %				19,62 %			
Deviance (-2LL)	16741,82				15361,78				15328,45			
LR test	541,97***				1380,04***				33,33***			
BIC	16853,94				15514,67				15511,92			
N (skupiny)	26718 (31)				26718 (31)				26718 (31)			

Zdroj dat: CSES III (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Vysvětlivky: * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$.

Co se týká vlivu jednotlivých proměnných, lze tvrdit, že v Modelu 1 se podařilo zjistit statisticky významný efekt u všech zahrnutých proměnných s výjimkou pohlaví. Vyšší šanci na hlasování ve volbách tím pádem mají lidé starší, vzdělanější, s vyšším příjmem, žijící v manželském či obdobném svazku a také členové odborů. Po doplnění charakteristik politické kultury v Modelu 2 dosáhl na statistickou významnost i efekt pohlaví (existuje tudíž empirická evidence pro to, že ženy mají vyšší šance hlasovat než muži), a zároveň došlo ke snížení velikosti efektu některých strukturálních charakteristik (věku, vzdělání, příjmu a členství v odborech).

Přímé působení faktorů politické kultury na pravděpodobnost hlasování se ukazuje být jako velmi silné. Z Modelu 2 lze např. vyčíst, že lidé identifikovaní s politickou stranou by měli mít více než dvakrát vyšší šanci na participaci než lidé neidentifikovaní (tento závěr plyne z $OR_{STR} = \exp(\beta_{STR}) = 2{,}177$).[100] Důležitou roli z hlediska volební účasti ovšem hraje také zájem o kampaň (ti, co kampaň sledovali, vykazují takřka 2,5 krát vyšší šanci na volení oproti těm, které kampaň nezajímala) a politická efektivita (zde je potřeba uvážit, že politická efektivita je oproti ostatním faktorům politické kultury měřena na pětibodové škále a její mezní efekt byl odhadnut na $\beta_{EFE} = 0{,}269$, což představuje $OR_{EFE} = 1{,}309$).

Ani příčiny volební účasti vztažené k očekávaným benefitům z hlasování racionálních jedinců není vhodné přehlížet. Model 3 dává oporu tvrzení, že čím vyšší ideové rozdíly v nabídce stran jedinec vnímá, tím pravděpodobněji půjde hlasovat. Existuje tedy empirická evidence pro teoretický argument, že vjem nerozdílnosti působí jako negativní element při rozhodování o volební participaci. Je ale třeba zmínit, že voliči mají tendenci zahrnout do svých úvah také percepci odcizení. Model 3 odhaduje, že čím vyšší je vzdálenost občana od nejbližší stranické alternativy v pravolevém politickém prostoru, tím nižší je pravděpodobnost na volební účast.

6.5 Fixní, anebo proměnlivý efekt?

Kapitola doposud rozebírala konkrétní proměnné situované na individuální úrovni a následně skrze postupné přidávání do nulového modelu odhadovala jejich přímé efekty na pravděpodobnost hlasování. Jenže není od věci argumentovat, že v každé zemi může být tento efekt jiný. Nelze tím pádem předem vyloučit, že vliv té či oné proměnné variuje napříč zeměmi, čili že bude nikoli fixní, ale proměnlivý. Tato námitka ostře kontrastuje s Tabulkou 7, jež byla postavena na očekávání uniformních efektů. V této sekci proto budu zjišťovat,

[100] Přesné hodnoty koeficientů však není možné považovat za bernou minci. Jedná se o odhady efektů, které vycházejí z modelů, v nichž není dosaženo plné shody s daty.

který z efektů individuálních proměnných může být v jednotlivých kontextech považován za univerzální, a který naopak za velmi nestejný.

Takto vymezená úloha by šla řešit tím, že bych pro každou zemi odhadl vlastní logistický regresní model s individuálními proměnnými a velikost efektu proměnných porovnal stát od státu (viz Nový 2012b). Na základě údajů z logistických modelů by šlo vypočítat rozptyl efektu v analyzovaných zemích a z jeho hodnoty dovodit, které efekty mají tendenci být proměnlivé. Abych však ukázal výhodnost víceúrovňového modelování, budu danou úlohu řešit skrze jediný model s náhodně variující konstantou a sklonem. Na základě shody tohoto modelu s daty pak rozhodnu, jestli náhodná variance efektu té či oné proměnné zlepšuje model natolik, abychom obětovali část jeho úspornosti na parametr náhodného efektu.

Výše prezentovaný Model 3 (viz Tabulku 7), který se doposud ukázal jako nejvhodnější z pohledu vyváženosti přesnosti a úspornosti, tak rozšiřuji vždy o jeden náhodný efekt individuální proměnné, díky jehož dodání je umožněna variance ve sklonu (koeficientu) této proměnné. Na základě testu věrohodnostního poměru pak hodnotím, jestli má smysl nechat tento efekt náhodně variovat, anebo se raději vrátit k fixnímu efektu. Abych čtenáře nezatěžoval velkým množstvím tabulek, shrnuji výstupy modelování do zjednodušené tabulky, která ukazuje varianci v efektu zvolené individuální proměnné a výsledky testu věrohodnostního poměru (viz Tabulku 8).

Tabulka 8: Náhodně variující efekty proměnných – Model 4

Proměnná	Rozptyl (konstanta)	Rozptyl (proměnná)	Deviance	LR test	BIC
Věk	1,493	0,0000699	15313,85	14,60 (***)	15517,71
Pohlaví	0,911	0,016	15323,94	4,51	15527,80
Vzdělání	0,825	0,121	15315,38	13,07 (***)	15519,24
Příjem	1,033	0,012	15311,18	17,27 (***)	15515,03
Rodinný stav	0,715	0,032	15322,8	5,65 (*)	15526,66
Členství v odborech	0,791	0,017	15328,22	0,23	15532,09
Stranická identifikace	0,893	0,121	15304,93	23,52 (***)	15508,79
Politická efektivita	1,414	0,024	15277,94	50,51 (***)	15481,80
Spokojenost s demokracií	0,748	0,082	15310,37	18,08 (***)	15514,23
Zájem o kampaň	0,956	0,118	15302,01	26,44 (***)	15505,88
Percepce rozdílnosti	1,686	0,077	15299,39	29,06 (***)	15503,25
Minimální vzdálenost	0,759	0,007	15323,9	4,55	15527,77

Zdroj dat: CSES III (2014). N = 26 718 (zakotvených ve 31 zemích). Pozn.: LR test se vztahuje na porovnání s Modelem 3, jehož deviance je 15328,45 a BIC je 15511,92 (dle Tabulky 7 výše). Vysvětlivky: * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$.

Tabulka 8 naznačuje, že uvažování o možnosti, že efekty jednotlivých individuálních proměnných nemusí být napříč kontexty uniformní, nebylo ani v nejmenším liché. Pomocí LR testu se podařilo prokázat, že u osmi, resp. devíti proměnných (v případě rodinného stavu je

signifikance testu jen na úrovni 0,10) přidání náhodného efektu významně zlepší model.[101] Nejvíc přispívá ke zlepšení shody modelu s daty náhodný efekt politické efektivity, který redukuje devianci modelu o více než 50 bodů. To už je velmi zásadní změna, když vezmeme v úvahu, že např. zavedení dvou prediktorů racionálního kalkulu v předchozím oddíle samo o sobě snížilo devianci jen přibližně o 33 bodů. Naproti tomu třeba u členství v odborech se ukazuje, že napříč státy by jeho efekt na volební účast měl být prakticky uniformní, neboť dodání náhodného efektu u této proměnné nevede k prakticky žádnému (natož pak statisticky významnému) snížení deviance.

Pokud bych pro zajímavost obrátil pozornost na změny v BICu, který taktéž vyjadřuje, jak model odpovídá empirickým datům, budou výsledky vyznívat v poněkud jiném duchu. Zavedení náhodného efektu z hlediska tohoto kritéria zlepšuje model jen u čtyř proměnných, a to stranické identifikace (oproti Modelu 3 BIC klesl o 3,13 bodu), politické efektivity (o 30,12), zájmu o kampaň (o 6,04) a percepce rozdílnosti (o 8,67). Umožnění náhodné variance efektu u ostatních proměnných BIC naopak zvýšilo, což by indikovalo, že s náhodným efektem v těchto případech není úplně vhodné pracovat. BIC však vzhledem ke svému výpočtu (viz kap. 4) obecně favorizuje úspornější modely, a proto není odkaz na menší počet relevantních náhodných efektů nikterak překvapivým zjištěním.

Při otázce, zda v modelech uvažovat fixní, anebo proměnlivé efekty, tak do velké míry závisí na tom, na základě jakého kritéria hodnocení se tvoří finální rozhodnutí. Ať už ale vezmeme v úvahu jedno či druhé diskutované kritérium, je nasnadě tvrdit, že existují proměnné, jejichž efekt zdaleka není napříč státy uniformní. Tím pádem není vůbec vyloučeno, že v jedné zemi bude efekt zvolené vysvětlující proměnné na volební účast pozitivní, zatímco v druhé negativní a ve třetí bude efekt natolik blízký nule, že nebude signifikantní. Varianci v efektu individuálních proměnných mohou mít na svědomí kontextuální faktory, a proto je v následující kapitole nejprve rozeberu a následně i začlením do modelu.

Ještě předtím, než se přesunu k proměnným z kontextuální úrovně, by se ovšem slušelo specifikovat, v jakém rozsahu se v datovém souboru, který využívá k analýze tato práce, pohybují odhadované efekty individuálních charakteristik, pokud bude umožněna náhodná variance jejich sklonu. Proměnlivost v efektech individuálních proměnných napříč státy

[101] Právě u těchto osmi, resp. devíti individuálních proměnných bude mít smysl hledat kontextuální faktory, které by varianci v efektu dokázaly vysvětlit.

představuji pomocí Grafu 2.[102] V této obsáhlé vizualizaci je zmapován efekt těch individuálních proměnných (v podobě β-koeficientů), jejichž náhodně variující sklon podstatně vylepšil shodu modelu s daty. Postupně tak přibližuji efekty věku, vzdělání, příjmu domácnosti, rodinného stavu, stranické identifikace, politické efektivity, spokojenosti s fungováním demokracie, zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti mezi stranami v jednotlivých zemích, a to tím způsobem, že jsou seřazeny od nejnižšího po nejvyšší a bodový odhad efektu je navíc doplněn 95% intervalem spolehlivosti.

První soustava souřadnic v Grafu 2 se týká vlivu věku na pravděpodobnost hlasování. Je z ní patrné, že v některých zemích (USA a THA)[103] může věk působit na individuální účast v negativním smyslu[104], zatímco v jiných se jeho efekt zdá být silně pozitivní (CHE, PRT a KOR).[105] Země, které se v rámci osy *x* nacházejí zhruba ve středu pořadí (CZE, AUT či SVN), pak nejvíce tendují k průměrnému efektu věku, který byl Modelem 3 odhadnut na 0,016 (viz Tabulku 7 výše).

Značnou míru podobnosti s věkem vykazuje v Grafu 2 další strukturální proměnná, vzdělání. Jak je vidno z druhé soustavy souřadnic, rovněž efekt vzdělání se v několika málo zemích (např. THA či IRL) jeví jako negativní, avšak v naprosté většině zbývajících má kladnou hodnotu. Největší nerovnost ve volební účasti produkuje vzdělání v evropských zemích, jako je např. Finsko, Nizozemí nebo Polsko.

---

[102] Nutno říct, že je k dispozici více způsobů, jak demonstrovat proměnlivost efektů individuálních proměnných v jednotlivých státech. Jak už jsem naznačil, nejjednodušší by samozřejmě bylo datový soubor rozdělit dle jednotlivých států a provést 31 samostatných logistických regresí, přičemž každá z nich by odhadovala efekty na respondentech z jedné země. Druhou, o něco sofistikovanější možností by bylo využít zákonitosti o normálním rozdělení (takto viz Nový 2015). Jelikož z víceúrovňového modelu víme, jaký je odhadnutý fixní efekt proměnné a stejný model nám poskytuje i odhad jeho rozptylu (a tím pádem i odhad směrodatné odchylky, která je druhou odmocninou rozptylu) napříč státy, lze se opřít o to, že efekt má být normálně rozdělen (viz rovnice v kap. 4). Na bázi využití tohoto rozdělení se dá předpokládat, že efekt ve středních 95 % států se bude nacházet v oblasti ± dvou směrodatných odchylek od fixního efektu. Tím dostaneme rozmezí, v němž efekt variuje. Zde však používám třetí (a z hlediska času nejméně náročnou) variantu, kterou umožňuje program Stata, a to odhad efektů individuálních proměnných v jednotlivých státech přímo z víceúrovňového modelu.

[103] Význam zkratek je objasněn v Tabulce 3, která se nachází v kapitole 4.

[104] Konfidenční intervaly bodového odhadu pro Spojené státy a Thajsko ale obsahují nulu. Efekt věku v daných zemích by tedy neměl být statisticky významný.

[105] Jen pro zajímavost, rozptyl v efektu věku, který ukazuje příslušná soustava souřadnic, lze potvrdit výpočtem pomocí zákonitosti o normálním rozdělení, který jsem představil v předchozí poznámce. Z Tabulky 8 (viz výše) víme, že rozptyl v efektu věku je 0,0000699. Směrodatná odchylka je druhou odmocninou rozptylu, tj. přibližně 0,0084. Fixní efekt věku byl odhadnut na 0,016. Ve středních 95 % států by se tedy efekt měl nacházet v rozmezí 0,016 ± 2.0,0084, čili dolní mez efektu bude -0,0008 a horní mez efektu bude 0,0328. Když tyto hodnoty porovnáme s údaji v soustavě souřadnic, vidíme, že *zhruba* odpovídají.

Graf 2: Variance v efektech individuálních proměnných – Model 4

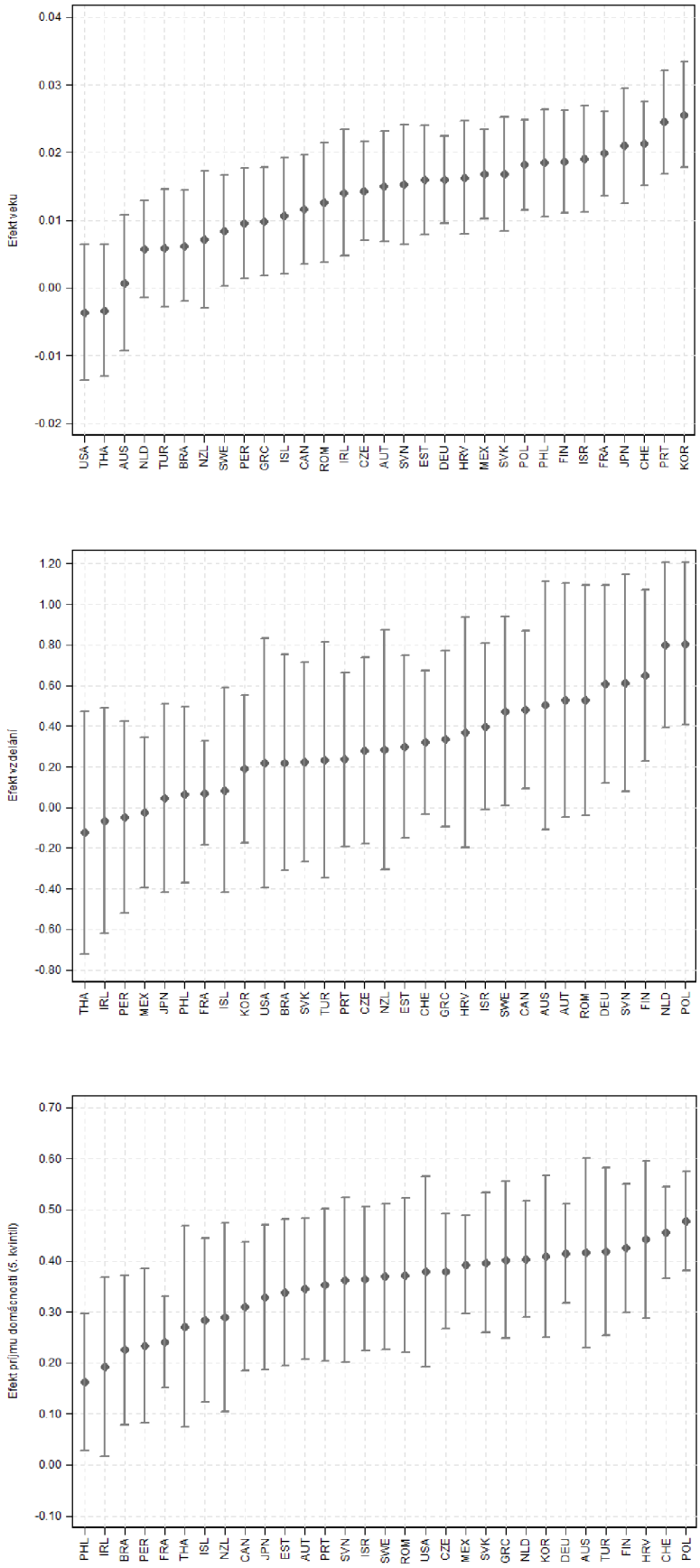

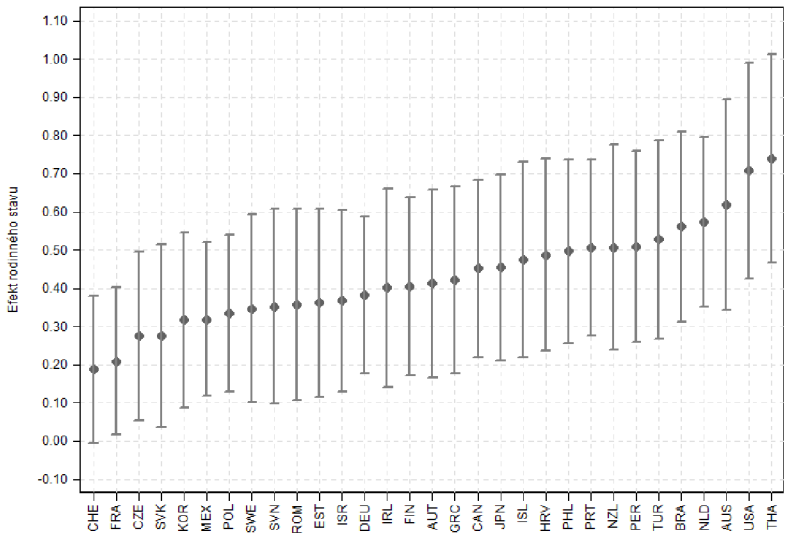
Efekt rodinného stavu
1.10
1.00
0.90
0.80
0.70
0.60
0.50
0.40
0.30
0.20
0.10
0.00
-0.10
CHE FRA CZE SVK KOR MEX POL SWE SVN ROM EST ISR DEU IRL FIN AUT GRC CAN JPN ISL HRV PHL PRT NZL PER TUR BRA NLD AUS USA THA

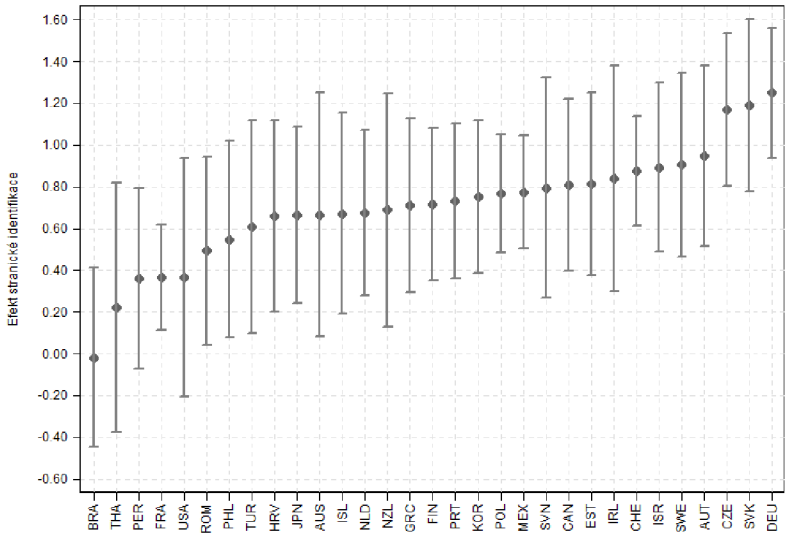
Efekt stranické identifikace
1.60
1.40
1.20
1.00
0.80
0.60
0.40
0.20
0.00
-0.20
-0.40
-0.60
BRA THA PER FRA USA ROM PHL TUR HRV JPN AUS ISL NLD NZL GRC FIN PRT KOR POL MEX SVN CAN EST IRL CHE ISR SWE AUT CZE SVK DEU

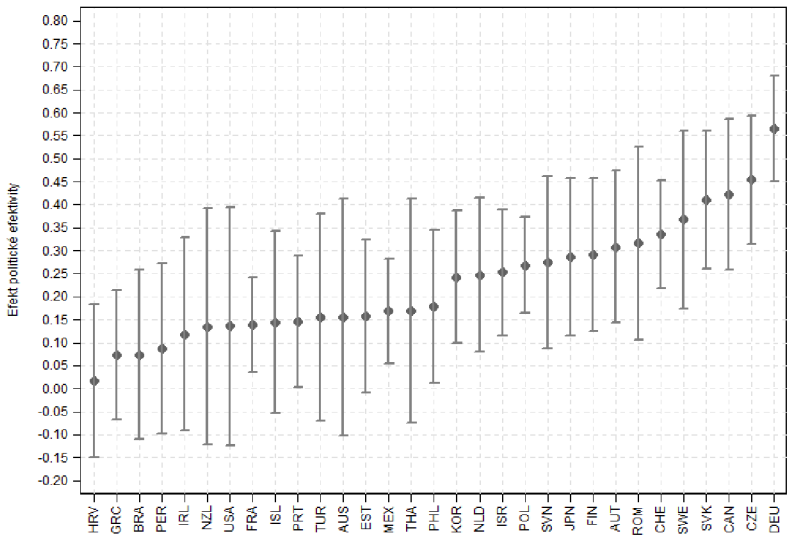
Efekt politické efektivity
0.80
0.75
0.70
0.65
0.60
0.55
0.50
0.45
0.40
0.35
0.30
0.25
0.20
0.15
0.10
0.05
0.00
-0.05
-0.10
-0.15
-0.20
HRV GRC BRA PER IRL NZL USA FRA ISL PRT TUR AUS EST MEX THA PHL KOR NLD ISR POL SVN JPN FIN AUT ROM CHE SWE SVK CAN CZE DEU

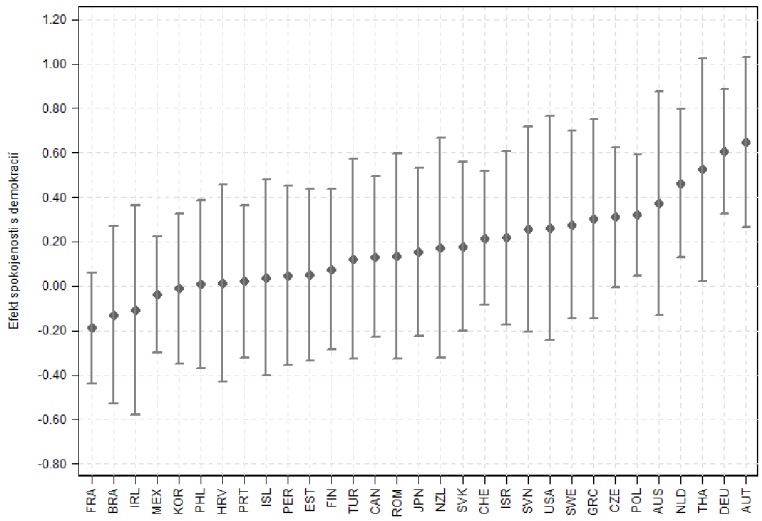

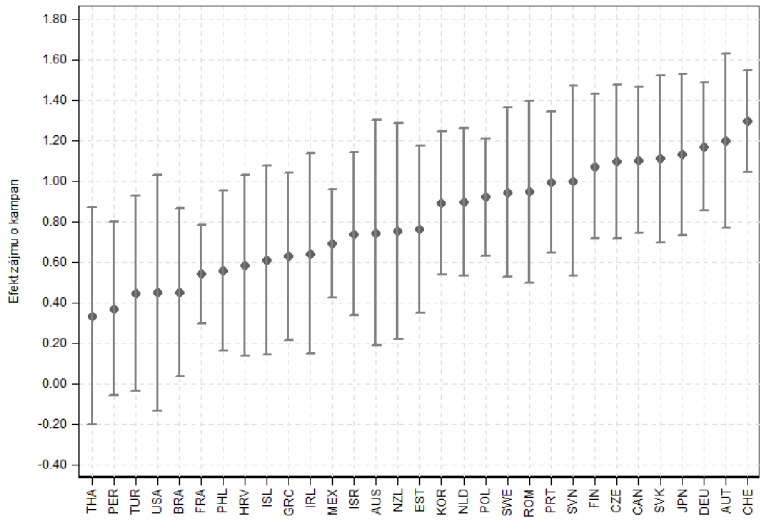

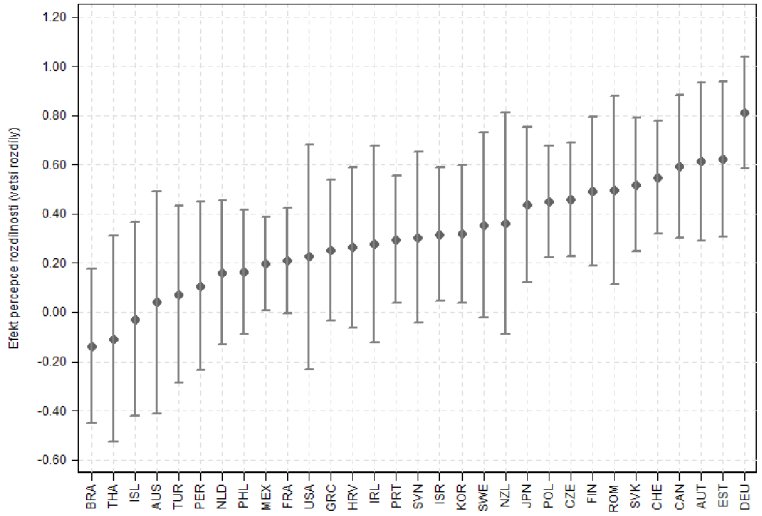

Zdroj dat: CSES III (2014).

Třetí souřadnicová soustava přibližuje efekt příjmu domácnosti, nicméně v poněkud omezené podobě. Jde totiž jen o efekt, který srovnává míru volební participace osob žijících v domácnostech s nejvyšším příjmem (5. příjmový kvintil) proti osobám z domácností s nejnižším příjmem (1. příjmový kvintil).[106] Proti věku a vzdělání je efekt příjmu odlišný v tom, že ve všech státech má výrazně pozitivní povahu a zároveň leží dostatečně daleko od nuly (ani jeden konfidenční interval neobsahuje nulu). Nerovnost ve volební účasti mezi nejbohatšími a nejchudšími se tím pádem jeví jako vskutku silná, a poukazuje na to, že přestože hlasování ve volbách se dá chápat jako nízkonákladová aktivita, u lidí s nízkou základnou personálních zdrojů i v současnosti existuje bariéra k participaci.

S ní se znevýhodněné osoby mohou alespoň částečně vypořádat tím, že budou žít v domácnosti s manželem nebo partnerem. Jak je vidět ze čtvrté soustavy souřadnic, život v určitém svazku s jinou osobou má na volební participaci pozitivní vliv ve všech společnostech, které jsou zahrnuty v analýze, třebaže v některých se toto působení zdá být mnohem slabší (CHE, FRA) než v jiných (THA, USA či AUS).

Následující soustavy souřadnic v Grafu 2 přinášejí informaci o tom, že pro volební participaci mají zásadní význam také politické postoje. V některých státech se však jejich důležitost zdá být vyšší než v jiných. Když nejprve vezmu v úvahu efekt stranické identifikace, je vidět, že s výjimkou několika málo zemí (BRA, THA, PER a USA) volí lidé, kteří pociťují emocionální vazbu k některé straně, ve vyšší míře než jedinci, kteří podobnou vazbu necítí. Síla pozitivního efektu stranické identifikace se ovšem velmi liší. Např. ve Francii nebo v Rumunsku byl sice odhadnut pozitivní a statisticky významný efekt, ale ve srovnání se státy jako Česká republika, Slovensko nebo Německo se jeví jako slabý.

Rovněž působení politické efektivity se zásadním způsobem odvíjí od kontextu, v němž jsou jedinci zakotveni. Šestá soustava souřadnic v pořadí ukazuje, že v řadě zemí (např. HRV, GRE nebo PER) účast ve volbách příliš nezávisí na tom, jestli jedinec deklaruje přesvědčení o tom, že jeho hlas může způsobit změnu. Na druhou stranu, pokud přesunu pozornost ke státům na druhém konci osy *x* (CAN, CZE či DEU), lze říct, že i pocit politické efektivity může představovat vskutku důležitou proměnnou, která objasňuje, proč někteří lidé volí a jiní nikoliv.

Také rozptyl v efektu spokojenosti s fungováním demokracie se ukázal jako dostatečně velký na to, aby byl v modelech dále uvažován náhodně variující sklon této proměnné.

[106] Jak je patrné z výše uvedených modelů (viz Tabulku 7), u příjmu domácnosti jsou odhadovány rovnou čtyři parametry. V Grafu 2 jsem se omezil jen na ten efekt, který by měl plodit nejvyšší míru nerovnosti ve volební účasti.

Ze soustavy souřadnic, která se věnuje nestejné intenzitě tohoto efektu v jednotlivých státech, lze dovodit, že průměrný efekt (např. Model 3 jej odhadnul na 0,162 s tím, že tento koeficient byl signifikantní) má jen velmi omezenou vypovídající schopnost, neboť zhruba ve čtyřech pětinách zemí konfidenční interval bodového odhadu efektu obsahuje nulu. V zemích jako např. Francie, Brazílie nebo Irsko má navíc β-koeficient zápornou hodnotu. Na výše prezentovaném závěru o průměrném působení spokojenosti s demokracií na volební účast se tak podílí především státy jako Thajsko, Německo či Rakousko, kde je pozitivní efekt velmi silný.

Zbývá pojednat o rozptylu v efektu zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti mezi politickými stranami. Prvně jmenovaný efekt nepřináší větší kontroverze, poněvadž ve všech analyzovaných společnostech osoby, které věnovaly pozornost předvolební kampani, chodily k volbám ve vyšší míře než ti, které kampaň nezajímala. V několika málo státech (THA, PER, TUR a USA) sice konfidenční interval odhadu obsahuje nulu, a efekt by tedy neměl být signifikantní, nicméně přesto lze tvrdit, že průměrný vliv, jenž byl uvažován v předchozích výstupech empirické analýzy (Model 3 jej odhadl na 0,877; tento efekt byl statisticky významný) má svou vypovídající hodnotu. V kontrastu s tím u percepce (markantnějších[107]) rozdílů mezi stranami už průměrný efekt na pravděpodobnost hlasování (0,396 v Modelu 3, tento koeficient byl signifikantní) tak úplně nereflektuje víceúrovňovou strukturu dat. Poslední soustava souřadnic v Grafu 2 totiž ukazuje, že zhruba v polovině států obsahuje interval spolehlivosti nulu a k tomu existují státy, kde bodový odhad efektu nabývá zápornou hodnotu (BRA, THA a ISL).

Shrnuto, stejně jako nulový model prezentovaný v předchozí kapitole, i tato sekce práce prokázala, že individuální rozhodnutí o volební účasti se utváří nejen na základě individuálních predispozic a motivací, ale také s ohledem na prostředí, v němž lidé žijí. Roli kontextu doposud v modelech reprezentovala pouze náhodně variující konstanta, k níž byl nově přidán i náhodně variující sklon. Následující kapitola se pokusí síly, jež z kontextuální úrovně ovlivňují pravděpodobnost hlasování, konkretizovat. Tím přidá další dílek do v tuto chvíli neúplné mozaiky, která má jako celek přinést komplexní odpověď na otázku, proč lidé chodí k volbám.

[107] Analogicky k příjmu, i u percepce rozdílnosti mezi stranami prezentuji v Grafu 2 pouze efekt, který vyplývá ze srovnání volební účasti lidí, kteří vnímali markantnější rozdíly mezi politickými stranami (tj. hodnota 3 proměnné), vůči těm, kteří nepozorovali žádné rozdíly.

7

Makro-vysvětlení: Modernizace a instituce

Tato práce má vysvětlující ambice v tom ohledu, že zkoumá, proč někteří lidé hlasují ve volbách a jiní nikoliv. Jelikož se závisle proměnná usazuje na úrovni jedinců, primárně by to měly být individuální faktory, jež budou tvořit kostru vysvětlení. Jenže už nulový model ukázal, že za víc než 20 % variance v pravděpodobnosti jedinců na volební participaci by měly být odpovědné vlivy z kontextuální úrovně (viz kap. 5.4). Na konci předchozí kapitoly jsem zase přinesl zjištění, že efekty některých individuálních proměnných se nezdají být napříč státy konstantní a jejich variabilita by mohla být přepisovatelná různorodým faktorům z makro-úrovně analýzy.

Kontext tak evidentně hraje velmi důležitou roli, a právě ji hodlám specifikovat v této kapitole. Vyjdu přitom ze dvou hlavních větví kontextuálních teorií volební účasti, které byly při načrtnutí teoretického rámce práce vymezeny jako teorie modernizace a teorie institucí (viz kap. 2.2; dále Norris 2002; Nový 2013 aj.). Následující odstavce budou věnovány konkrétním faktorům, které lze odvodit z těchto dvou výzkumných směrů.

Po ospravedlnění, proč by jednotlivé modernizační a institucionální proměnné měly ovlivňovat volební účast, přidám tyto kontextuální charakteristiky do víceúrovňového modelu a budu sledovat především tři věci. Zaprvé mě bude zajímat, jestli se uvedené makro-proměnné významným způsobem podílejí na zpřesnění modelu; to opět určím s pomocí kritérií hodnotících shodu modelu s daty. Zadruhé budu sledovat, zdali přidání kontextuálních faktorů vede ke snižování variance v náhodných efektech, neboť lze předpokládat, že po přidání vhodných makro-proměnných by nekonkrétní působení kontextu, které vyjadřují

v modelech zahrnuté náhodné efekty, mělo získat svou „pravou tvář“. Zatřetí se budu samozřejmě zaměřovat také na přímé efekty nově přidaných proměnných na pravděpodobnost hlasování.

7.1 Teorie modernizace

Modernizace v nejobecnějším smyslu znamená pokrok. Z hlediska otců-zakladatelů tohoto přístupu je v centru zájmu pokrok v oblasti ekonomické, který je situován na počátek celého procesu a přináší s sebou pozitivní změny v oblasti kulturní a politické (Inglehart – Welzel 2005; Norris 2002; ale i Marx 1971). Sekvence společenského rozvoje, daná řetězcem ekonomika → kultura → politika, značí, že nejen charakteristiky ekonomického rozvoje (tvořící „ekonomickou základnu“), ale také z nich vycházející posun v hodnotových orientacích budou průvodními jevy procesu, jenž může přinášet zásadní důsledky pro politiku (kulturu a politiku přitom lze chápat jako prvky „mimoekonomické nadstavby“). V této práci zkoumám jako závisle proměnnou volební účast, která nesporně patří mezi prvky sféry politické. Hlavní myšlenka pramenící z uvedené sekvence společenského rozvoje by proto měla zahrnovat ten předpoklad, že proměnlivost volební účasti bude determinována dosaženým stupněm pokroku v oblasti ekonomické a kulturní.

Řada předchozích textů nabídla závěr v tom smyslu, že vztahy mezi proměnnými odvozenými ze tří jmenovaných dimenzí modernizace mají daleko k jednoznačnosti (viz Blais 2006; Geys 2006 aj.). Podobné konstatování samozřejmě nelze opominout. Už výše jsem ale argumentoval, že nelze počítat s tím, že by vztah mezi modernizačními charakteristikami a volební participací vykazoval lineární průběh. Obvykle proto bude nutné hledat jinou, o něco složitější funkci, která by adekvátnějším způsobem popsala charakter asociací mezi dimenzemi pokroku. Např. Norris (2002: 54) se domnívá, že vztah socioekonomického pokroku a volební účasti tenduje k tzv. stropovému efektu (viz kap. 2.2.1).[108] Pokud navíc připomenu, že předchozí studie ověřovaly hypotézy o vlivu společenské modernizace na volební účast povětšinou na souboru rozvinutých demokracií (tj. pouze na vysokých hodnotách socioekonomické rozvinutosti), může se zdát jako docela jasné, proč bylo působení sady modernizačních faktorů na míru volební participace empiricky zpochybněno.

Abych předešel podobně problematickým zjištěním, budu v případě vztahu některých modernizačních znaků pracovat s logaritmickou funkcí (bude-li se tento postup jevit jako

[108] Stropový efekt je metaforickým označením předpokladu, že v raných fázích společenské modernizace je volební účast velmi citlivá na působení rozvoje. Jakmile však společnost dosáhne určitého stupně pokroku, míra volební participace se s další modernizací zvyšuje už jen zanedbatelně. Tento průběh lze matematicky postihnout logaritmickou funkcí.

vhodnější než použití funkce lineární), díky níž je možno vyjádřit „zastropování“ vlivu socioekonomických znaků. Za výhodu této práce lze zároveň považovat, že soubor zemí, s nímž pracuji v rámci empirické analýzy, obsahuje společnosti na velmi různém stupni modernizace. Pro ilustraci, v analýze vedle sebe stojí státy jako Filipíny a Švýcarsko. Dostupná data přitom ukazují, že např. hrubý domácí produkt na osobu je ve druhé jmenované zemi více než 27krát vyšší než v případě prvně jmenované (World Bank 2014). Díky mimořádným rozdílům v pokroku zkoumaných společností, ale také využití logaritmické funkce se domnívám, že jsou vytvořeny odpovídající podmínky, aby mohl být detekován podstatný vztah mezi stupněm modernizace a volební účastí.

Společenský pokrok, který tato práce považuje za příčinu změny ve volební účasti, zkoumám s ohledem na výše nastíněnou sekvenci rozvoje ve dvou, na sebe navazujících dimenzích, socioekonomické a kulturní (viz Fornos et al. 2004; Norris 2004; Freitag 2010). Každá z těchto fází modernizace může přispět do vysvětlení svébytnými charakteristiky, jejichž potenciální vliv rozeberu v dalších odstavcích. S ohledem na nízký počet případů na úrovni států (N = 31) je však nutné volit indikátory modernizace velmi obezřetně a zaměřit se pokud možno jen na několik málo z nich, jejichž efekt by nejlépe poukazoval na vazby mezi socioekonomickou, kulturní a politickou dimenzí změny (blíže Soukup 2006: 1008).

Indikátory pokroku jsem v této práci zvolil následující cestou: Nejprve jsem z dostupných zdrojů sesbíral data o sedmi modernizačních charakteristikách, jejichž vliv byl nezřídka prověřován v dřívější literatuře (viz Blais – Dobrzynska 1998; Siaroff – Merer 2002; Norris 2002; Fornos et al. 2004; Pacek et al. 2009 aj.).[109] V první fázi jsem se zabýval kolinearitou těchto charakteristik. Ta měla tendenci vyskytovat se hned ve čtyřech případech.[110] Působení jednotlivých makro-proměnných jsem pak otestoval pomocí lineárního regresního modelu, kde byla závisle proměnnou volební účast v procentech (definovaná deklarovanými voliči).

Do tohoto modelu jsem postupně přidával modernizační proměnné a zjišťoval podíl variance v závisle proměnné, který se podařilo tímto začleněním vysvětlit.[111] Pro jistotu jsem

[109] Šlo o tyto proměnné: HDP na osobu v paritě kupní síly (v logaritmické transformaci; zkráceně jako ln), lidský rozvoj (dummy proměnná označující země s velmi vysokým lidským rozvojem), urbanizace (ln), podíl osob pracujících v zemědělství (ln), zralost demokracie (ln), podíl občanů vykazujících postmateriální orientaci a podíl občanů tolerujících homosexualitu (poslední dvě byly zjištěny na základě dat z Evropské studie hodnot a Světového šetření hodnot; ostatní z volně dostupných údajů mezinárodních institucí jako např. Světová banka nebo Rozvojový program OSN).

[110] Velmi silná korelace byla zjištěna mezi lidským rozvojem a HDP na osobu v paritě kupní síly (Pearsonovo R = 0,81), dále mezi lidským rozvojem a podílem lidí v zemědělství (0,80), zralostí demokracie a urbanizací (0,72) a konečně podílem občanů orientovaných na postmateriální cíle a podílem občanů tolerujících homosexualitu (0,75).

[111] Při 31 případech je totiž dosti naivní očekávat, že efekty všech proměnných budou statisticky významné (k signifikanci viz část 4.5). Proto jsem zvolil cestu se srovnáním koeficientů determinace.

pak do modelu doplnil i institucionální proměnné (jim se budu věnovat v další části kapitoly), abych ověřil, jestli se podstatněji změnil efekt rozvojových měřítek při kontrole alternativního vysvětlení.

Výstupem zmíněného „pre-testu“ je, že z modernizačních faktorů se jeví jako nejvhodnější pracovat s lidským rozvojem, zralostí demokracie a podílem občanů, kteří vykazují postmateriální orientaci. Působení těchto charakteristik po blocích v rámci lineárního regresního modelu nastiňuje Tabulka 9. Byť lze samozřejmě postup selekce proměnných vnímat jako kontroverzní, v této části se přesto budu věnovat už jen třem zmíněným charakteristikám společenské modernizace, které budou posléze začleněny i do víceúrovňových modelů.

Tabulka 9: Lineární regrese – makroúroveň vysvětlení volební účasti

	Model A		Model B		Model C	
	β		β		β	
Teorie modernizace						
Lidský rozvoj	-0,060	*			-0,080	*
Zralost demokracie (ln)			-0,020	*	-0,005	
Postmaterialismus			0,006	*	0,007	**
Teorie institucí						
Význam voleb: střední					0,153	*
Význam voleb: nejvyšší					0,146	*
Efektivní počet stran					-0,002	
Povinnost volit					0,109	**
Velikost populace (ln)					-0,021	*
Těsnost voleb					0,002	
Poměrný systém					-0,015	
Konstanta	0,886	***	0,825	***	1,033	***
R^2	0,09		0,20		0,65	

Zdroj dat: CSES III (2014), EVS (2014), WVS (2014), World Bank (2014), UNDP (2014). N = 31. Pozn.: Závisle proměnnou tvoří procento deklarované volební účasti. Vysvětlivky: * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$.

První z nich představuje lidský rozvoj. Ten měřím pomocí indexu lidského rozvoje, který v sobě zahrnuje stupeň pokroku společnosti v oblasti ekonomické i sociální, a může tedy poukázat na celkovou kvalitu života lidí v dané společnosti. Díky tomu se jeví jako vhodný indikátor sociální dimenze modernizace. Stupeň kulturní modernizace bude v modelech postihnut skrze zralost demokracie a podíl občanů s postmateriální orientací. Tyto proměnné by měly reflektovat dva důležité aspekty kulturní modernizace: míru politické socializace občanů do demokratických hodnot a stupeň změny hodnot ve smyslu odklonu od témat

existenční jistoty k osobní autonomii, který bývá chápán jako jeden z rysů rozvinutých společností (Freitag 2010; Inglehart – Welzel 2005; Crepaz 1990; Stockemer 2012). Potenciální vliv zmíněných proměnných na volební účast je dopodrobna rozebrán v několika dalších odstavcích.

7.1.1 Lidský rozvoj

Pokrok společnosti v ekonomické oblasti s sebou přináší pozitivní změny v mnoha aspektech lidského žití. Za hlavní „výdobytky" procesu modernizace bývají považovány vyšší ekonomická produktivita, snadnější přístup ke vzdělání, mechanizace a efektivnější technologie, přesun pracovních sil ze zemědělství do průmyslu a služeb nebo expanze masmédií (Bell 1973). Tyto, ale i jiné rysy společenského rozvoje se podepisují na tom, že lidé v rozvinutých zemích mají k dispozici větší objem volného času, jsou nadáni lepšími schopnostmi a zároveň se mohou velmi snadno dostat k informacím všeho druhu. Díky rozmachu veřejných služeb se navíc příliš nemusejí obávat o svou holou existenci, neboť se v případě nouze lze obrátit na síť zařízení poskytující zdravotní péči a sociální podporu. Tím se mění i jejich způsob myšlení, neboť mohou opustit cíle (hodnoty), které se týkají holého přežití, ve prospěch těch, jež se zaměřují na zkvalitnění života v oblastech, které nejsou tolik nenapojeny na finance.

Poněvadž v porovnání s nerozvinutými společnostmi rozvinuté umožňují, aby občané byli informováni a zapojeni do politického procesu (lidé zde mají více času, jsou připraveni z hlediska osobních schopností a velmi snadno mohou nalézt konkrétní informace k politickým záležitostem), měla by socioekonomická modernizace přispívat k vyšší míře politické participace, a tím pádem i volební účasti (Powell 1982: 37; viz též Lipset 1959). Navýšení počtu lidí zapojených do politiky tak dle modernizační teorie primárně vyplývá z rostoucí úrovně bohatství společnosti, která pomáhá občanům překonat bariéry k angažovanosti. S mírnou nadsázkou lze tvrdit, že základem všech pozitivních změn v politice je situace, kdy se dobře daří ekonomice.

V textech, které mají ambice vysvětlovat volební účast, se stupeň socioekonomického pokroku nejběžněji vyjadřuje skrze hrubý domácí produkt na osobu (např. Powell 1982; Fornos et al. 2004; Stockemer 2012). Za velké úskalí tohoto ukazatele se nicméně dá považovat, že se týká jen ekonomické výkonnosti státu, avšak nevypovídá nic o sociální a popř. i environmentální dimenzi rozvoje území (viz Grabowski et al. 2007). Konkrétněji řečeno, poměrně vysoký hrubý domácí produkt si země může zajistit třeba tím, že zacílí většinu veřejných výdajů na nákup zbraní; otázkou však je, jak daná výdajová strategie

přispěje k životní úrovni obyvatel. Některé studie, které postihují efekt rozvoje na volební účast, proto berou v úvahu jiná měřítka společenské modernizace, např. index lidského rozvoje[112] (Norris 2002; Pacek et al. 2009; Nový 2013).

Třebaže ani tento indikátor není natolik komplexní, aby byl přesným vyjádřením životního standardu lidí (k diskusi o jeho využitelnosti např. McGillivray 1991; Cahill 2005), díky svému výpočtu, který reflektuje očekávanou délku života, úroveň vzdělanosti a samozřejmě i ekonomickou výkonnost, by měl poskytnout mnohem validnější představu o kvalitě života v jednotlivých zemích než hrubý domácí produkt. Index lidského rozvoje může nabývat hodnot v intervalu <0,1> s tím, že 1 znamená nejvyšší stupeň rozvinutosti. Určitým problémem datového souboru, s nímž pracuji, je ovšem menší počet zkoumaných kontextů, který se podepisuje na poměrně nízké variabilitě indexu (např. rozptyl této proměnné je jen 0,006). V této studii proto lidský rozvoj měřím prostřednictvím klasifikace založené na hodnotách tohoto indexu. Rozvojový program OSN na základě indexu rozděluje země do čtyř kategorií: s velmi vysokým, s vysokým, středně velkým a nízkým lidským rozvojem (UNDP 2013). Poněvadž se v empirické analýze objevují takřka jen státy s velmi vysokým a vysokým lidským rozvojem[113], používám pro postihnutí úrovně socioekonomického pokroku binární proměnnou, kde hodnota 1 znamená zemi s velmi vysokým rozvojem a 0 označuje země na jiné než této úrovni rozvoje.[114]

7.1.2 Zralost demokracie

Kromě vyššího životního standardu s sebou modernizační proces přináší také posuny v politické kultuře. Ta se týká subjektivních orientací lidí, které bývají zakořeněny hluboko v jejich myslích. Forma daných orientací se nicméně neodvíjí jen od dosaženého stupně socioekonomického pokroku, ale také od procesu politické socializace. Povaha politické socializace v prvé řadě závisí na „agentech“ demokratického politického systému (např. rodina, ale zejména školy nebo média), kteří z velké části ovlivňují, jaké hodnoty bude

[112] Tento indikátor byl představen Zprávou o lidském rozvoji (*Human Development Report*), jež je vytvářena Rozvojovým programem OSN (UNDP), v roce 1990. Výpočet indexu lidského rozvoje se několikrát změnil, ale původní vize kompozitního indikátoru zahrnujícího nejen ekonomickou výkonnost, ale i měřítka sociálního rozvoje, zůstala zachována.

[113] Výjimkou jsou Thajsko a Filipíny, které spadají do kategorie zemí se středním rozvojem.

[114] Pro srovnání, např. Světová banka používá klasifikaci států založenou na ekonomické výkonnosti (hrubém národním důchodu na osobu), přičemž nejvyšším stupněm této klasifikace jsou tzv. země s vysokým důchodem (viz World Bank 2014). Kdybych použil binární proměnnou, která by byla kódována hodnotou 1 pro státy s vysokým důchodem, vypadala by takto vytvořená proměnná z hlediska hodnot prakticky stejně, jako mnou zvolená binární proměnná pro lidský rozvoj. Jediný rozdíl by představovalo Chorvatsko, které je zemí s vysokým důchodem, ale z hlediska lidského rozvoje patří „jen“ do druhé kategorie společností, tj. těch s vysokým rozvojem.

socializovaná osoba přebírat (např. Sapiro 2004). V prostředí demokracie se jedinci učí např. to, že po dosažení určité věkové hranice se stávají plnoprávnými občany s možností ovlivňovat veřejné záležitosti, ale také že demokracie představuje politický systém, u něhož historická zkušenost prokázala, že může mít jisté výhody oproti nedemokratickým formám vládnutí, a proto je nutné podílet se na tom, aby demokracie dál fungovala. Tento rámec osvojených hodnot a norem pak ovlivňuje, jak se jedinec chová v politice (Norris 2004; Inglehart 1990; Freitag 2010).

Na základě uvedených tezí by šlo očekávat, že v zavedených demokraciích bude díky „zdařilejšímu" průběhu socializace do hodnot, které podporují demokracii a občanskou angažovanost, relativně vysoká volební účast. U mladších demokracií může být přenos sady hodnot reprodukujících demokracii o poznání složitější, neboť demokratický režim není v myslích občanů tolik zakořeněn, a tudíž nemusí být u některých členů společnosti brán jako úplná samozřejmost. Argument o vztahu mezi politickými postoji a stabilitou demokracie tvoří základní linku již klasické práce Almonda a Verby (1963). Pozdější texty pak zdůrazňují, že nelze uvažovat jen o tom, že adekvátní konstelace politických postojů by vedla ke stabilitě demokracie, ale rovněž naopak, že stabilita demokracie působí na to, jak lidé přemýšlejí o politice (Barry 1978; Muller – Seligson 1994). Jelikož se v zavedených demokraciích dá očekávat větší podíl přesvědčených demokratů, měla by zde být i vyšší míra volební participace.

Na druhou stranu ale nastíněná konstrukce není zcela pevná v základech. Např. Inglehart (1990) zdůrazňuje, že spolu s postupujícím rozvojem (ekonomiky, ale i demokracie) se skladba demokratických hodnot mění, a to v tom smyslu, že jedinci odmítají přistoupit na model vládnutí, který je postaven na výběru a následné vládě elit (viz též následující část 7.1.3). Zastupitelská demokracie má to úskalí, že aktivní účast ve volbách nemusí vést k jakékoliv změně politického kurzu (Fuchs – Klingemann 1995). Rozladění občanů z toho, že politický systém není responzivní vůči jejich hlasu, se pak může projevit tím, že lidé v rozvinutých demokraciích opouští volební místnosti a hledají mnohem přímější cesty, jak se účastnit politiky (Inglehart 1990; Inglehart – Welzel 2005). Není tedy sice od věci tvrdit, že jak demokracie „stárne" a rozvíjí se, se míra zapojení do politiky zvyšuje, avšak nárůst se nutně nemusí týkat volební účasti, ale spíš méně konvenčních forem politické participace, které nejsou pevně navázány na elitní aktéry (demonstrace, bojkot apod.; srov. Nový 2014).

I přes určitou nejednoznačnost, jaké konsekvence by mělo mít stárnutí demokracie, budu v této práci zralost demokracie chápat jako indikátor, do jaké míry si lidé v procesu politické socializace osvojují demokratické hodnoty, které posléze přispívají k tomu, že jedinec aktivně

participuje na hlasování ve volbách. Konsolidované demokracie mají k dispozici zkušenější agenty politické socializace, kteří dokážou úspěšněji jedincům vštípit, proč je hlasování ve volbách důležité. V tomto textu proto předpokládám, že zralost demokracie měla být pozitivně asociována s volební účastí (Hadjar – Beck 2010; srov. Kostadinova – Power 2007).

Zbývá připojit, jak bude zralost demokracie měřena. Hledání adekvátního indikátoru stáří demokracie se nejeví jako úplně jednoduchý úkol. V této práci jsem jeho hodnoty odvodil z jednoho z hojně využívaných indikátorů demokracie, tzv. skóre politického systému (v anglickém originále *Polity Score*), a to primárně s ohledem na rozsah a dostupnost dat: Badatelům, kteří toto skóre určují, se podařilo v rámci čtvrté verze projektu hodnocení států (*Polity IV. Project*) vytvořit mimořádně rozsáhlou databázi, jež obsahuje hodnocení více než 160 politických režimů od roku 1800.

Hodnocení režimu se odvíjí od pozice na 21bodové škále od -10 do +10, kde -10 představuje maximální autokracii a +10 naopak maximální demokracii (Marshall – Gurr 2014; Gurr – Jaggers 1995). V této práci jej využiji následujícím způsobem: Budu sledovat vývoj skóre v zemích, které jsou zahrnuty v empirické analýze s tím, že v centru mého zájmu bude okamžik, kdy se země stala *naposledy* demokracií. Slovem naposledy chci zdůraznit, že mě bude zajímat rok, po němž už demokratická tradice státu nebyla přerušena. Demokratickým politickým režimem přitom rozumím takový režim, který dosáhl nejméně hodnocení +5 na výše zmíněné škále autokracie-demokracie.[115] Výsledná hodnota stáří demokracie pak představuje počet let, po něž v dané zemi funguje demokracie bez přerušení. S ohledem na asymetrii rozdělení hodnot stáří demokracie, ale také kvůli možnosti nelinearity modernizačního procesu, kterou jsem diskutoval výše, bude do modelů vstupovat logaritmická transformace takto vytvořené proměnné.

7.1.3 Postmaterialismus

Ačkoli není pochyb, že politické postoje se formují v myslích jednotlivců, případné posuny v politické kultuře té či oné společnosti jsou zjistitelné nikoli na individuální, ale na kontextuální úrovni (viz Almond – Verba 1963). Propagátoři teorie kulturní změny, mezi nimiž bezesporu vyčnívá Ronald Inglehart (Inglehart 1990; 1997; Inglehart – Welzel 2005 aj.), se domnívají, že proměna hodnotových orientací je iniciována zvýšením životního standardu. Lepší socioekonomické situace lidí se projevuje tím, že občané se již nemusí

[115] Zvolená kritická hodnota +5 pro indikaci demokracie rozhodně není bezrozporná. Např. Gurr a Jaggers (1995: 474) vyslovují názor, že konsolidovanou demokracií se země stává po dosažení hodnoty +7. Na internetových stránkách Polity IV. Project se zase uvádí, že země rozčlenit do tří kategorií, přičemž hodnoty -10 až -6 znamenají autokracii, -5 až +5 tzv. anokracii a +6 až +10 demokracii (viz Marshall – Gurr 2014).

bezprostředně zabývat tématy existenční jistoty, ale mohou se soustředit na jiné cíle, které se nacházejí na vyšším stupni hierarchie potřeb (viz Maslow 1943).

Literatura pracuje přinejmenším se dvěma hlavními důsledky socioekonomického pokroku. Rozvoj území s sebou primárně přináší proces kognitivní mobilizace. Výsledkem tohoto procesu jsou občané nadáni vyšší mírou dovedností a personálních zdrojů (např. Dalton 1984). Díky rostoucí úrovni lidského kapitálu se jedincům otvírají širší možnosti pro zapojení do politiky a zároveň tito jedinci dokáží mnohem kritičtěji přemýšlet o konvenční stranické politice a aktérech, kteří v ní působí. Jiným možným důsledkem socioekonomického rozvoje může být hodnotová proměna společnosti, která se v Inglehartově pojetí dotýká zejména rozdílů v subjektivních prioritách, a na jejímž základě v populaci postupně krystalizují dvě skupiny občanů: jedinci orientovaní materialisticky a postmaterialisticky.

Prvně jmenovaní bývají v rámci politických postojů orientováni na otázky spojené se zajištěním vlastního živobytí, zatímco pro druhé jsou vlastní témata s vazbou na osobní svobodu, rovnost ve společnosti nebo seberealizaci. Postmaterialismus tak ve své podstatě představuje inovativní nástroj, jak postihnout individuální postoje v rámci liberálně-autoritativní hodnotové dimenze (Miller – Niemi 2002: 173). Rozdíly v hodnotových orientacích postmateriálně orientovaných občanů oproti materialistům se přitom z velké části dají chápat jako rozdíly generační, neboť usazení na dané hodnotové (či tematické) dimenzi se výrazně odvíjí od zkušeností nabytých v rané fázi lidského života. Významnou roli pro osvojení postmateriálních hodnot tudíž bude hrát prostředí, v němž probíhá politická socializace jedinců, s tím, že rozvoji postmateriálních hodnot bude nahrávat nejen společenský blahobyt, ale i mír či stupeň otevřenosti společnosti k alternativním způsobům chování.

Dramatický posun v myšlení občanů žijících v rozvinutých společnostech, jež pramení z osvojení postmateriální orientace a z kognitivní mobilizace jedinců, má závažné důsledky pro politiku. Tím hlavním pravděpodobně bude snaha více (a zároveň efektivnějším způsobem) zasahovat do důležitých politických rozhodnutí. Postmateriálně orientovaní jedinci mají tendenci hledat nový styl politiky, který nebude v takovém rozsahu založen na rozhodování autorit, ale naopak zajistí, aby byl brán víc v úvahu hlas občanů. Poněvadž generace jedinců socializovaná v prostředí blahobytu disponuje o poznání kritičtějším náhledem na aktéry tradiční stranické politiky, jeví se jako logické, že by měla preferovat politickou angažovanost skrze takové formy politické participace, které nebudou zprostředkovány elitami, ale budou představovat jakousi výzvu těmto elitám (Inglehart 1997; Inglehart – Welzel 2005).

Tomuto očekávání by ostatně nahrávala i koincidence mezi nárůstem postmaterialismu a stagnací, popř. poklesem volební účasti v rozvinutých demokraciích ve druhé polovině dvacátého století (např. Blais – Rubenson 2012). Časová souslednost obou jevů vedla k přesvědčení, že lidé opustili volební místnosti, aby mohli věnovat svůj čas podepisování peticí, účasti na demonstracích nebo bojkotování produktů. Na druhou stranu, jak jsem ukázal v jedné ze svých předchozích studií, toto mínění však nemusí představovat úplně odpovídající popis situace (viz Nový 2014).

Jeví se tedy jako adekvátní očekávat, že procento postmateriálně orientovaných občanů bude negativně ovlivňovat volební účast? Odpověď na tuto otázku nemůže být úplně jednoznačná. Za zřejmě největší námitku proti hypotéze, která předpokládá negativní asociaci mezi oběma proměnnými, lze označit tu skutečnost, že v řadě stranických systémů se dnes nacházejí aktéři, kteří více či méně reprezentují postmateriální zájmy; především jde o zelené strany. Není proto úplně rozumné tvrdit, že postmateriálně orientovaní voliči budou rezignovat na odevzdání hlasu ve volbách, když se v nich nabízí alternativa, která konvenuje s jejich hodnotami. Přítomnost postmaterialistických vizí, je-li doprovázena existencí postmateriálně orientované politické strany, tak dokonce může volební účast zvyšovat (Crepaz 1990).

Shrnuto, důsledky pro volební účast, které by měly plynout z kulturní dimenze modernizace, mají ambivalentní povahu. Co se týká vazeb na politiku, vyznívá teorie modernizace celkově poněkud paradoxně. Na jedné straně bylo zdůrazňováno, že díky socioekonomickému rozvoji mají lidé více času i schopností, kterými mohou překonat náklady volební participace, a proto není od věci domnívat se, že socioekonomický rozvoj bude stimulovat volební účast. Socioekonomický pokrok však s sebou přináší také změny v oblasti politické kultury. Efekt kulturní modernizace, platí-li výše nastíněná vývojová sekvence struktura → kultura → politika, by měl spočívat v tom, že modernizace v hodnotových orientacích povede k vyšší míře participace na volbách. Pozitivní změna v oblasti politiky, která je řízena posunem v hodnotách, však, zdá se, může produkovat nikoliv zvýšení volební účasti, ale prosazení méně konvenčních forem politické angažovanosti.

V této studii úroveň postmaterializace společnosti postihnu skrze procento lidí, kteří byli na základě reakce na otázku ohledně budoucího směřování země označeni za postmateriálně orientované.[116] Je třeba zmínit, že danou otázku neobsahovalo přímo dotazníkové šetření

[116] Postmateriální orientace se odvozuje na základě odpovědi na otázku (blíže Rabušic 2000): „Hodně se dnes hovoří o tom, k jakým cílům by naše země měla směřovat v nejbližších deseti letech. Na tomto lístku jsou

CSES III. Podíl postmateriálně orientovaných je čerpán z dat Evropské studie hodnot a Světového šetření hodnot (EVS 2014; WVS 2014).[117] S ohledem na to, že rozdělení takto konstruované proměnné není zvlášť asymetrické (byť samozřejmě zcela nekopíruje normální rozdělení), a také prizmatem toho, že se v modelech (viz níže) daří demonstrovat efekt postmaterialismu i bez další transformace, jsem se rozhodl v tomto případě proměnnou nelogarimovat.

7.2 Institucionalismus

Jednou z možností, jak zapracovat do výkladu racionalistické přístupy a zároveň je vymezit proti vývojové sekvenci teorie modernizace, je poukaz na tenzi, kterou dřívější literatura označila za protiklad „struktury proti kultuře“ (v angl. originále *structure vs. culture;* viz Norris 2004; Freitag 2010; ale i Almond – Powell 1966 či Jackman 1987). Daný protiklad má naznačovat, že představa o tom, že hlavní díl vlivu na politiku vychází z hluboko zakořeněných hodnotových orientací (a stupně jejich osvojení občany), které jsou (případně) podmíněny určitým stupněm socioekonomického rozvoje, plně neodpovídá skutečnosti. Klíčovou úlohu by naopak mělo hrát nastavení politických institucí, které vytváří strukturu politických příležitostí. V ní jedinec na základě kalkulace nákladů a užitku rozhoduje o tom, jestli je racionální být aktivním občanem.[118]

Politické instituce se skrze definování pravidel hry mohou podílet buď na motivaci (v případě percepce nízkých nákladů a vysokého očekávaného užitku), anebo naopak demotivaci jedince v otázce účasti na hlasování. Instituce však netvoří v myslích jedinců motivace emocionální, ale toliko *instrumentální*, které mají základ v chladnokrevném zhodnocení, jakou povahu mají náklady a užitky z hlasování (Franklin 2002).[119] Idea o motivačním působení politických institucí na mysl jedince při rozhodování o politické angažovanosti se dá

---

uvedeny některé z cílů, jimž by různí lidé dali přednost. Kdybyste si musel(a) vybrat, kterou ze snah na tomto lístku byste označil(a) za nejdůležitější? A kterou za druhou nejdůležitější?“ K dispozici přitom respondent má čtyři možnosti odpovědí: (A) udržet pořádek ve státě, (B) dát lidem větší možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí, (C) bojovat proti růstu cen a (D) bránit svobodu projevu. Zvolí-li respondent varianty B a D, je označen za postmateriálně orientovaného.

[117] Snahou bylo, aby dotazování na postmateriální orientaci co nejvíce časově odpovídalo třetímu modulu Komparativní studie volebních systémů, který tvoří základ zde prezentované empirické analýzy. Data o postmateriální orientaci byla sesbírána ze čtvrtého modulu Evropské studie hodnot (z roku 2008; odtud pocházejí údaje za 19 zemí) a čtvrté (1999-2004), páté (2005-2009) a šesté vlny (2010-2014) Světového šetření hodnot (jde o 1, 9 a 2 státy, tj. celkem o 12 zemí).

[118] Pojem struktura politických příležitostí tedy nemá mnoho společného s termínem sociální struktura, který byl nejednou použit v předchozích částech práce. V prvním případě význam pojmu spočívá v nastavení institucí, v tom druhém v rozvrstvení společnosti.

[119] Konkrétněji řečeno, instrumentálním motivacím jedinců, které se odvíjejí od vlivu kontextu, chybí afektivní komponenta. Jsou utvářeny jen na základě znalostí o politickém systému a chladnokrevném hodnocení nákladů a přínosů participace při daném institucionálním nastavení.

jednoduchým a zároveň pochopitelným způsobem demonstrovat na konkrétních proměnných (viz dále), a zřejmě i tento fakt se podílel na tom, že si institucionální přístup získal velkou oblibu (soudě dle počtu studií řešících institucionální faktory; viz dále).

Tím, že teorie institucí zdůrazňuje instrumentální motivace, které se odvíjejí od tří členů originální verze volebního kalkulu, tj. očekávaných užitků, nákladů hlasování a pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu[120], mám za to, že nejvhodnějším způsobem vedení výkladu v této sekci je představit jednotlivé institucionální faktory právě s ohledem na to, který ze členů tohoto kalkulu mohou reprezentovat. Očekávané užitky a jejich velikost bude na makro-úrovni reprezentovat význam voleb a efektivní počet volebních stran, náklady hlasování budou obsaženy skrze povinnost volit a konečně pravděpodobnost pivotálního hlasu do diskuse včlením prostřednictvím velikosti populace a těsnosti voleb. Nadto bude reflektován ještě efekt volebního systému. Ten bude rozebrán samostatně, a to kvůli své specifické povaze dané tím, že se může zároveň vztahovat na benefity z volby, náklady na participaci, ale i na pravděpodobnost rozhodujícího hlasu.

7.2.1 Faktory očekávaných užitků

Velikost očekávaných užitků, které jedinec odvozuje z hlasování, se přirozeně dá napojit na větší množství kontextuálních faktorů (Geys 2006; Siaroff – Merer 2002 apod.). S ohledem na snahu pracovat s co nejnižším počtem makro-proměnných však diskutuji toliko dvě, jejichž povaha může být do značné míry kontrastující. První z nich je význam voleb, druhou pak šíře nabídky, ze které volič vybírá nejpreferovanějšího kandidáta nebo politickou stranu (např. Norris 2002). Hlavní protiklad těchto faktorů spočívá v tom, že zatímco první plyne z ústavy a s ní souvisejících zákonů (a tím pádem by měl vykazovat jistou míru stability v čase), druhý na legislativě tolik závislý není[121] a odvozuje se od konkrétní konstelace stranicko-politické soustavy (která bývá v čase naopak více proměnlivá). Na takto vymezeném poli se dá – byť samozřejmě v limitovaném rozsahu – hledat též reakce na problém, který jsem diskutoval v jedné z předchozích kapitol (viz kap. 2.2.2), jestli voliči reagují na institucionální faktory až s určitým zpožděním, nebo lze jejich odezvu považovat za okamžitou.

---

[120] Některé texty do racionálního kalkulu zavádějí expresivní složku, např. ve formě pocitu občanské odpovědnosti (Riker – Ordeshook 1968 aj.). Tuto složku by mohly do určité míry reprezentovat některé faktory kulturní modernizace.

[121] Jistá míra závislosti stranické nabídky na ústavě a běžné legislativě tu nicméně je. S ohledem na to, že demokracie musí mít vlastní obranné mechanismy, bývá zapovězeno např. zakládání stran s extremistickými požadavky (což bezesporu představuje jistou míru omezení stranické nabídky). Pro český případ viz čl. 20 odst. 3 Listiny základních práv a svobod (ústavní zákon 2/1993 Sb.) a § 4 zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích.

Co se týká prvně jmenovaného významu hlasování, dalo by se říct, že jde o jednu z nejčastěji diskutovaných proměnných z kontextuální úrovně zkoumání (např. Blais – Dobrzynska 1998; Siaroff – Merer 2002). Důležitost voleb se vztahuje k tématu, jestli se v případě daného volebního klání jedná o volby prvního řádu, anebo má toto klání spíše rysy voleb druhého řádu. Se zmiňovaným rozlišením přišla na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let autorská dvojice Reif a Schmitt (1980), kteří se zabývali vysvětlením některých specifických aspektů prvních přímých voleb do Evropského parlamentu. Klíčovou myšlenkou jejich textu přitom je, že v každém politickém systému lze najít volby, které jsou nejdůležitější – mají tedy rozhodující efekt na další směřování veřejných politik.

Za základní kritérium pro rozlišení voleb dle jejich významu lze považovat objem moci, který je při volbách v sázce. Racionalita se do přístupu Reifa a Schmitta (ibid.) promítá tím způsobem, že přepokládají, že velikosti sázek jsou si dobře vědomi nejen občané, ale i politické strany. Oba typy aktérů důležitosti hlasování uzpůsobují své volební strategie. V případě voličů může jít o dilema, zdali volit upřímně, anebo strategicky (k oběma pojmům Cox 1997), u politických stran se zase mj. řeší velikost věnovaného úsilí a finančních prostředků na předvolební kampaň.

Reif a Schmitt (1980: 8) navrhují měřit význam hlasování s využitím znalostí o typu politického systému a způsobu dělby moci v daném státě. V parlamentních systémech by tak prvořadými volbami měly být volby do národních parlamentů, kdežto v prezidentském systému se vyskytuje nejvíc moci v sázce při volbách hlavy státu. Tento způsob postihnutí významu využívám i v této práci, a to tím, že sleduji, jaký typ voleb řešilo příslušné dotazníkové šetření, a následně jej vztahuji k typu politického systému. Výsledkem tohoto procesu je, že parlamentní volby v parlamentarismech a prezidentské volby v prezidencialismech (a případně též souběh obou typů voleb v některém z typů režimů, včetně typu smíšeného) považuji za nejdůležitější (kóduji je hodnotou 2), parlamentní nebo prezidentské volby ve smíšeném typu politického systému (semiprezidencialismu) považuji za o něco méně významné (hodnota 1) a konečně parlamentní volby v prezidencialismu, resp. prezidentské volby v parlamentarismu pokládám za volby s nejmenšími sázkami (a proto je kóduji hodnotou 0; srov. např. Blais – Dobrzynska 1998).[122]

Kromě důležitosti, kterou lze připsat hlasování, může stranu užitků ovlivňovat také šíře stranické nabídky. Základní princip, na němž funguje tato proměnná, se odvíjí od jednoduché

[122] Pro preciznost se hodí doplnit, že toto dělení dle významu se týká výhradně voleb zahrnutých do analýzy. Ve zkoumaných zemích samozřejmě mohou existovat volby, které jsou charakteristické ještě nižšími sázkami, než jsou ty, které se týkají zde uvedeného typu voleb „s nejmenšími sázkami“ (např. v České republice by mohlo jít o volby krajské).

zákonitosti trhu: Čím bohatší výběr má zákazník k dispozici, tím je pravděpodobnější, že se mu některý z produktů zalíbí a zaplatí za něj požadovanou cenu. K tomu je ovšem důležité zmínit, že se automaticky předpokládá (byť to nemusí být samozřejmé), že se širší nabídkou stoupá i variabilita nabízených produktů, čili že všechny dostupné alternativy – ať už v podobě toaletních mýdel, nebo politických stran – nebudou mít shodné vlastnosti (viz Sartori 1976). Bohatší nabídka politických stran by tak ve své podstatě měla zvyšovat pravděpodobnost na smysluplnou volbu, z níž by voliči měly vyplynout co nejvyšší užitky, avšak za té podmínky, že všechny stranické alternativy nebudou z hlediska priorit totožné. Takto formulovaná podmínka se dá pomocí konceptuálních nástrojů teorie racionální volby vyjádřit i tím způsobem, že v případě širší stranické nabídky by měla klesat naděje na odcizení, avšak nedá se vyloučit vjem nerozdílnosti (viz kap. 6.3).

Daný fakt samozřejmě může zpochybňovat vysvětlující potenciál této proměnné. Určité pochybnosti o tom, že bohatší nabídka má vliv na vyšší účast, vyvolává i pozice některých badatelů, kteří argumentují, že v multipartistických systémech existuje vyšší šance na koaliční vládnutí, které bývá spojeno s preferencí kompromisních řešení (Jackman 1987; Downs 1957). Politika založená na kompromisech však znamená, že racionální volič nemůže dosáhnout na celý objem užitků, který očekával z volby té či oné politické strany, což má za důsledek nižší volební účast.

Jakkoli se efekt šíře stranické nabídky ukazuje jako mnohem problematičtější než význam voleb, v níže uvedených modelech jej reflektuji, a to skrze začlenění efektivního počtu volebních stran (Laakso – Taagepera 1979). Ten ukazuje, kolik stran je ve stranickém systému, vážených podle jejich významu z hlediska volebních výsledků. Tím reflektuje stupeň fragmentace stranicko-politické soustavy, a tím pádem i bohatost nabídky, kterou má volič k dispozici při hlasování.

Uvedené měřítko se vyznačuje tím, že jej lze vypočítat až *ex post* – ve chvíli, kdy jsou známy volební výsledky. Z hlediska příčinné souvislosti mezi stranickou nabídkou a volební účastí se tak dá konstatovat, že příčinu lze změřit až po jejím důsledku, což z hlediska testování hypotéz bezesporu není žádoucí postup (např. Evans 2004). Na druhou stranu ale šíře nabídky patří mezi faktory teorie racionální volby, a volič by tím pádem již před otevřením volebních místností měl mít na základě své plné informovanosti docela přesnou představu o tom, jaká je nabídka a předběžný poměr sil mezi soupeřícími aktéry (např. díky sledování volebních průzkumů, komentářům odborníků v médiích aj.). Přes všechny jeho problémy tak začlenění měřítka stranické fragmentace do vysvětlujícího modelu může mít svůj smysl.

7.2.2 Faktory nákladů hlasování

Hlasování ve volbách bývá pokládáno za nízkonákladovou aktivitu (např. Aldrich 1993). Cena za odevzdání hlasu sice existuje, a to zejména v podobě shromažďování informací o kandidátech a dále ve formě nákladů spojených s cestou do volební místnosti, nicméně pro většinu lidí je zanedbatelná[123] (Blais 2000: kap. 4) a v řadě studií se její působení silně zveličuje (Niemi 1976: 115). Volební místnosti bývají velmi blízko bydlišti voličů a jsou otevřeny velký počet hodin, a tak je prakticky každý jedinec, i ten s mimořádně nízkým zázemím personálních zdrojů, schopen vyhradit si během dne několik minut času na to, aby odevzdal svůj hlas. Poněvadž se náklady hlasování blíží nule, může proto i minimální celkový užitek (tím mám na mysli očekávaný užitek násobený pravděpodobností rozhodujícího hlasu; viz volební kalkul v kap. 2.1.3) způsobit, že racionálně uvažující jedinci budou stimulováni k aktivní participaci.

Část literatury zdůrazňuje, že na volební účast mohou pozitivně působit některé nástroje usnadňující hlasování, např. v podobě zavedení internetového hlasování, poštovního hlasování nebo třeba předčasného hlasování (viz Norris 2002), které snižují (už tak velmi nízké) náklady participace. V této části se nicméně budu zabývat poněkud jinou proměnnou, povinností volit. Volební povinnost se netýká ani tak ceny za hlasování, jako spíš nákladů souvisejících s nehlasováním. Ty přitom mohou být spojeny s řádově větší ztrátou užitku, než která nastává v situaci, kdy jde občan hlasovat. V zemích, kde je obligatorní hlasování zavedeno a sankcionováno, může docházet např. k tomu, že je volebnímu absentérovi uložena pokuta nebo je na určitou dobu zbaven některých občanských práv (blíže Panagopoulos 2008). Zároveň volební neúčast v systémech s povinným hlasováním nelze chápat jinak než porušení zákona, a i ze spořádaných lidí se tak velmi rychle mohou stát přestupníci, kteří ztrácí u okolí svou dosavadní kredibilitu.

Měření volební povinnosti se na první pohled jeví jako velmi jednoduché. Povinnost volit buď tvoří součást legislativního rámce, anebo netvoří, a tudíž může být v modelech zahrnuta v podobě binární proměnné, kde hodnota 1 znamená, že legislativa stanovuje, že hlasování ve volbách není jen právem, ale i povinností občana. S ohledem na různou míru vynucování tohoto institutu a také na velmi rozdílné typy sankcí související s absentováním ale některé práce využívají složitější měřítka (ibid.). V této práci nicméně budu následovat klasický přístup s binární proměnnou, neboť – jak jsem několikrát připomněl výše – při 31

[123] V případě voleb, kde je nutná volební registrace (např. USA), je nutné připočíst i náklady, které jsou spojeny s touto registrací.

zkoumaných kontextech je vhodné držet se strategie co nejmenšího počtu parametrů, byť lze samozřejmě namítat, že tento postup nemusí úplně svědčit přesnosti modelu.

7.2.3 Faktory pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu

Pravděpodobnost rozhodujícího hlasu má v kalkulu racionálního voliče poněkud zvláštní postavení. V tradičním pojetí ekonomické efektivnosti určitého jednání, které se hodnotí mj. analýzou nákladů a užitku, se tento člen běžně nevyskytuje[124], a proto by se jeho případné opomenutí mohlo jevit jako víceméně nepodstatný zásah do volebního kalkulu. V situacích kolektivního rozhodování, k nimž patří i hlasování ve volbách, jej však nelze přehlížet (srov. Blais 2000). Kolektivní akce se totiž vyznačuje tím, že mnohdy lze zůstat černým pasažérem, který čerpá užitky z této akce, aniž by se do ní jakkoli zapojil. Myšlenka, že nemá smysl vydávat energii tam, kde dojde ke stejnému výsledku i bez přispění konkrétního jedince, nesporně je navázána na efektivnost určitého jednání. Proto volební kalkul pravděpodobnost, že hlas bude rozhodující, čili že jeho vhození do urny povede k tomu, že se zásadnějším způsobem změní výsledek voleb (že z výhry jedné strany se stane pat, anebo výhra strany jiné), reflektovat musí.

Při vědomí, kolik jmen celkově čítají voličské seznamy při volbách legislativních sborů nebo hlav států, může jeden hlas takovou změnu zařídit jen výjimečně (blíže Matsusaka – Palda 1993). Jelikož se tak pravděpodobnost pivotálního hlasu blíží nule, vyznívá tento člen volebního kalkulu jako element, který má hlavní podíl na paradoxu racionálního voliče. Kvůli dramatickému ponížení užitků z volby, které je způsobeno začleněním této pravděpodobnosti, se přestává vyplácet podstupovat náklady hlasování, třebaže ty se také jeví jako poměrně nízké.

První věta předchozího odstavce už naznačila, že pravděpodobnost pivotálního hlasu bude do značné míry záviset na velikosti elektorátu, resp. lidnatosti daného státu. Když bude elektorát relativně malý, může každý hlas podstatně promluvit do konečných výsledků. Naproti tomu běžnější situace u národních voleb, kdy chodí k volebním urnám desítky milionů lidí, je pro racionálního voliče velmi nepříjemná, protože jedním hlasem nelze zapříčinit žádnou zásadní změnu. V situaci velkých elektorátů proto bude smysluplnější být černým pasažérem, jelikož benefity z volby budou shodné jak při účasti, tak při neúčasti.

[124] Tento fakt je na první pohled zřejmý z anglického překladu analýzy nákladů a užitku, tj. *cost benefit analysis* (CBA). Tento název je intuitivní v tom smyslu, že odkazuje na to, že úvaha subjektu o ekonomické efektivnosti je založena toliko na nákladech jednání (*cost*) a jeho užitku (*benefit*).

Volební absentování má ovšem tu výhodu, že volič ušetří náklady, které by musel věnovat sběru informací a cestě do volební místnosti.

V obdobném duchu lze nazírat také na těsnost výsledku voleb. Těsnost voleb odkazuje k tomu, do jaké míry je volební klání soutěživé, a to ve smyslu rozdílu ve volební podpoře mezi subjektem, který má šanci zvítězit, a druhým v pořadí (ve své podstatě jde tedy o odstup předpokládaného vítěze voleb). Když je volební klání do poslední chvíle nerozhodné, může každý dodatečný hlas přinést změnu ve jméně nového premiéra nebo prezidenta (Blais 2000). V minulosti byla taková situace příznačná například pro hlasování na Maltě (Hirczy 1995). Naopak, pokud ve stranickém systému dlouhodobě dominuje jedno politické uskupení, které si z hlediska počtu hlasů drží před ostatními velký náskok, pravděpodobnost rozhodujícího hlasu se výrazně snižuje, neboť jeden hlas zvlášť nepomůže ani předpokládanému vítězi, který má už tak zajištěnu silnou podporu, ale ani ostatním stranám, jejichž podpora zůstane i s hlasem jedince v porovnání s volebním ziskem vítěze slabá. Lze tedy předpokládat, že čím menší bude rozdíl ve volební podpoře první a druhé strany, tím vyšší bude volební účast.

Efekt těsnosti volební soutěže lze případně konfrontovat s tím názorem, že u jejího vlivu na volební účast nejde ani tak o občany a jejich pravděpodobnost rozhodujícího hlasu (která se tak jako tak blíží nule), jako spíše o její vliv na politické elity, které při očekávání nerozhodného výsledku zintenzivňují mobilizaci skrze politické kampaně, a tím stoupají výdaje, které tyto kampaně přináší (viz Cox – Munger 1989). Efekt těsnosti voleb tak nemusí být pouze přímý, ale také nepřímý, zprostředkovávaný skrze faktory politické mobilizace. Oba typy efektů však shodně vycházejí z předpokladu racionality v politice, a tudíž není zařazení proměnné do kategorie institucionálních faktorů vlastně nijak zpochybněno.

Do níže prezentovaných modelů budu zahrnovat oba diskutované faktory. Data k velikosti populace lze bez většího úsilí zjistit z mezinárodních zdrojů, např. z databáze Světové banky. Vzhledem k asymetrii jejího rozdělení jsem se rozhodl tuto proměnnou před začleněním do analýzy logaritmovat. Druhý faktor, těsnost voleb, budu počítat z reálných výsledků voleb, kterých se týkalo dotazníkové šetření, a to jako procentuální rozdíl mezi volebním ziskem politické strany, která se umístila z pohledu odevzdaných hlasů na prvním místě, a strany na místě druhém. Těsnost voleb je tím pádem podobně jako fragmentace stranického systému (viz výše) měřena až *ex post*, a proto se dá namítat, že nemůže ovlivňovat jev, který nastal před jejím zjištěním. Tuto kritiku ovšem lze zmírnit obdobnou argumentací jako u stranické fragmentace, tedy že racionální volič má k dispozici (na základě sledování průzkumů a odhadů odborníků) poměrně přesné informace, jak těsný by měl výsledek voleb být, a podle toho se zařizuje při rozhodování, jestli hlasovat.

7.2.4 Volební systém jako příklad faktoru reflektujícího všechny členy kalkulu

Při rozboru institucionálního přístupu nelze opomenout působení zákonem stanoveného postupu, jehož prostřednictvím se po uzavření volebních místností převádějí hlasy na mandáty. Volební systém přitom představuje zvláštní typ proměnné, jež má návaznost na náklady hlasování, očekávané užitky z něj plynoucí, ale také na pravděpodobnost rozhodujícího hlasu. Poněvadž se nedá zcela jednoznačně rozhodnout, ke kterému členu racionálního kalkulu má nejblíž, řeším jej v této samostatné sekci.

Pokud vezmu nejprve v úvahu benefity, které může jedinec čerpat z volby konkrétní politické strany, lze tvrdit, že nastavení volebního systému přináší různorodé stimuly ke strategickému hlasování (Duverger 1954; Sartori 1994; Cox 1997). Pokud bude volič seznámen – a u racionálního voliče se předpokládá, že seznámen bude – s tím, že volební systém výrazně redukuje počet stran, které získají zastoupení v legislativním tělese, vznikne primárně u voličů preferujících menší politické strany silná pobídka k tomu nehlasovat pro prostorově nejbližší alternativu, ale jinou, o něco větší stranu, s níž mají sice o něco menší tematický průnik (a tím pádem dochází ke snižování očekávaných užitků z volby), ale zase je tento užitek dosažitelný, neboť strana dokáže bez větších problémů zaujmout křesla v legislativě. Měla by tudíž platit závislost, že čím vyšší bude reduktivní účinek volebního systému, tím nižší bude velikost sumy očekávaných benefitů všech voličů.

S reduktivním účinkem volebního systému má co k dočinění též člen racionálního kalkulu, kterým jsou očekávané benefity násobeny, pravděpodobnost rozhodujícího hlasu. I tato veličina souvisí s percepcí šancí, že se hlas pro konkrétní politickou stranu bude počítat do finální alokace křesel. Dá se přitom očekávat, že se zvyšující se pravděpodobností, že hlas nepropadne, se zvyšuje rovněž pravděpodobnost, že hlas bude pro celé volební klání pivotální. Nepropadnutí hlasu je totiž nutnou podmínkou nenulové hodnoty pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu. Na základě této vazby lze dovodit, že rostoucí reduktivní účinek volebního systému může mít tendenci snižovat pravděpodobnost rozhodujícího hlasu (resp. agregát těchto pravděpodobností pro všechny oprávněné voliče).

V tomto rozboru jsem se doposud zaměřoval na vliv volebního systému na stranický systém, který působil na užitky z volby a na pravděpodobnost pivotálního hlasu. Volební zákony se ovšem liší mj. také v tom, do jaké míry je voliči umožněno upravovat hlasovací lístek. Některé volební systémy dávají možnost vyjádřit podporu některým kandidátům skrze preferenční hlasy, v jiných je nutnou podmínkou platnosti hlasovacího lístku seřazení kandidátů, další zase umožňují výběr osobností napříč kandidátními listinami. Naučit se

upravit hlasovací lístek tak, aby byl platný, přitom nemusí být zvlášť jednoduché. Poněvadž některé volební systémy kladou poměrně náročné požadavky na kognitivní schopnosti občanů, lze říct, že cena za odevzdání hlasu u volebních systémů není konstantní, ale závislá na tom, jaké požadavky na jedince jsou obsaženy ve volebních pravidlech té či oné země.

Víceúrovňové modely prezentované v další části kapitoly zohledňují vliv volebního systému prostřednictvím binární proměnné, která indikuje používání poměrného volebního systému.[125] Proporcionální formule mají obvykle tendenci nepůsobit zvlášť reduktivně na stranicko-politickou soustavu (Sartori 1994). Touto vlastností se mohou podílet na maximalizaci (agregátu) očekávaných užitků a pravděpodobnosti pivotálního hlasu, a tím i na vyšší volební účasti. Působení volebního systému na cenu za volení v této práci opomíjím, poněvadž by to znamenalo nutnost zavést do modelů další parametr nebo dokonce parametry. Navíc, jak konstatoval již Niemi (1976; viz též Blais 2000), náklady hlasování bývají ve studiích vysvětlujících volební participaci silně přeceňovány a ani u nejméně zvýhodněných voličů by neměly mít zvlášť podstatnější význam pro případnou neúčast.[126]

7.3 Přímé efekty kontextuálních proměnných ve víceúrovňovém modelu

Nyní zbývá začlenit výše diskutované modernizační a institucionální faktory do víceúrovňového modelu, který byl prezentován na konci předchozí kapitoly. Podobně jako u mikro-proměnných zde postupuji cestou přidávání po postupných krocích. Daný postup umožňuje určit míru zpřesnění modelu, která plyne z použití jednotlivých typů kontextuálních vysvětlení. Výchozí bod modelování bude představovat Model 4 (viz kap. 6.5). Pro připomenutí, jsou v něm obsaženy všechny individuální proměnné, proměnlivá konstanta a proměnlivý sklon klíčové proměnné, za niž jsem s ohledem na nejvyšší změnu deviance považoval politickou efektivitu.

Nutno dodat, že v uvedené sekci jsem daný model neprezentoval celý, pouze jsem se zaměřil na kritéria, která hodnotila míru jeho shody s daty (viz Tabulku 8). Model 4 v kompletní verzi prezentuji až v Tabulce 10. Uvedená tabulka dále přináší rozšíření tohoto modelu o lidský rozvoj (Model 5), zralost demokracie a postmaterialismus (Model 6) a konečně i o význam voleb, efektivní počet volebních stran, povinnost volit, velikost populace,

[125] Jako přesnější měřítko by se mohl zdát index disproporcionality volebního systému (např. Gallagher 1991). Údaj o disproporcionalitě (v tomto případě LSq index) jsem také sesbíral, ale s ohledem na to, že daná proměnná měří vliv volebního systému na stranický systém, nebylo překvapením, že vykazuje nezanedbatelný stupeň korelace s efektivním počtem volebních stran (R = -0,57). Proto raději využívám dummy proměnou.

[126] Na úrovni států, kde se situuje jen několik desítek případů, se tedy jeví jako vhodnější upřednostnit v daném případě úspornost před přesností (viz Soukup 2006: 1008). Navíc je otázkou, jak složitost hlasování adekvátně operacionalizovat.

těsnost voleb a poměrný volební systém (Model 7). Poslední model, který budu dále rozebírat (Model 8), pak lze považovat za kompromis mezi úsporností a přesností, a to v tom smyslu, že eliminuje efekty těch kontextuálních proměnných, které měly daleko ke statistické významnosti.[127]

Při hodnocení modelů není vhodné zaměřovat se jen na míru zvýšení shody modelu s daty a na statistickou významnost efektů daných proměnných, ale sledována by měla být rovněž změna, která nastává v rozptylu náhodně variující konstanty a sklonu. Tím, že jsou kontrolovány kontextuální charakteristiky, by se jejich rozptyl měl snižovat. Toto očekávání lze zdůvodnit tím způsobem, že náhodné efekty reprezentují nekonkrétní vliv kontextu, který by však následkem začlenění kontextuálních proměnných měl alespoň zčásti získávat svou konkrétní podobu.

Z modelů v Tabulce 10 se dá uvedený jev vypozorovat zejména u proměnlivé konstanty, jejíž rozptyl se podařilo snížit z 1,424 (Model 4) až na 0,842 (Model 7). Z poklesu rozptylu konstanty lze dovodit, že zavedením kontextuálních proměnných se podařilo zčásti přijít na kloub tomu, proč se pravděpodobnost jedinců na hlasování v jednotlivých zemích liší. Tedy, je to proto, že danou pravděpodobnost z nemalé části ovlivňují právě makro-proměnné, které byly vloženy do modelu. Na druhou stranu, v případě proměnlivého sklonu politické efektivity ke snížení variance náhodného efektu nedošlo (v Modelu 4 i 7 jde o stejné číslo: 0,024). Evidence o tom, že efekt politické efektivity na pravděpodobnost hlasování je v jedné zemi jinak velký než ve druhé, tak, zdá se, nijak nesouvisí se začleněním přímých efektů sady kontextuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování.

[127] V kompromisním Modelu 8 zůstaly i dvě proměnné, jejichž koeficienty v předchozím modelu (č. 7) nebyly signifikantní ani na hladině 0,10, avšak k této hladině se podstatně blížily. Jedná se o zralost demokracie a povinnost volit (v Modelu 7 obě významné na hladině 0,11). V Modelu 8 již obě signifikantní jsou, a to na hladině 0,05.

Tabulka 10: Víceúrovňové modelování – kontextuální proměnné

	Model 4					Model 5					Model 6					Model 7					Model 8				
	β			OR		β			OR		β			OR		β			OR		β			OR	
Individuální úroveň																									
Věk	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)
Pohlaví	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	***	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)
Vzdělání: VŠ	0,305	***	(	1,357	)	0,305	***	(	1,357	)	0,304	***	(	1,355	)	0,299	***	(	1,349	)	0,297	***	(	1,346	)
Příjem: 2. kvintil	0,128	*	(	1,137	)	0,128	*	(	1,137	)	0,129	*	(	1,138	)	0,129	*	(	1,138	)	0,129	*	(	1,138	)
Příjem: 3. kvintil	0,239	***	(	1,270	)	0,239	***	(	1,270	)	0,240	***	(	1,271	)	0,240	***	(	1,271	)	0,240	***	(	1,271	)
Příjem: 4. kvintil	0,260	***	(	1,297	)	0,259	***	(	1,296	)	0,261	***	(	1,298	)	0,264	***	(	1,302	)	0,263	***	(	1,301	)
Příjem: 5. kvintil	0,402	***	(	1,495	)	0,401	***	(	1,493	)	0,402	***	(	1,495	)	0,403	***	(	1,496	)	0,404	***	(	1,498	)
Rodinný stav	0,364	***	(	1,439	)	0,364	***	(	1,439	)	0,364	***	(	1,439	)	0,362	***	(	1,436	)	0,363	***	(	1,438	)
Členství v odborech	0,178	***	(	1,195	)	0,180	***	(	1,197	)	0,176	***	(	1,192	)	0,186	***	(	1,204	)	0,183	***	(	1,201	)
Stranická identifikace	0,732	***	(	2,079	)	0,732	***	(	2,079	)	0,733	***	(	2,081	)	0,733	***	(	2,081	)	0,731	***	(	2,077	)
Politická efektivita	0,228	***	(	1,256	)	0,233	***	(	1,262	)	0,227	***	(	1,255	)	0,231	***	(	1,260	)	0,231	***	(	1,260	)
Spokojenost s demokracií	0,157	***	(	1,170	)	0,158	***	(	1,171	)	0,156	***	(	1,169	)	0,156	***	(	1,169	)	0,155	***	(	1,168	)
Zájem o kampaň	0,881	***	(	2,413	)	0,881	***	(	2,413	)	0,882	***	(	2,416	)	0,881	***	(	2,413	)	0,883	***	(	2,418	)
Percepce rozdílů: menší	0,244	***	(	1,276	)	0,245	***	(	1,278	)	0,245	***	(	1,278	)	0,243	***	(	1,275	)	0,244	***	(	1,276	)
Percepce rozdílů: větší	0,373	***	(	1,276	)	0,374	***	(	1,454	)	0,374	***	(	1,454	)	0,373	***	(	1,452	)	0,373	***	(	1,452	)
Minimální vzdálenost	-0,036	*	(	1,452	)	-0,036	*	(	0,965	)	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)	-0,034	*	(	0,967	)
Konstanta	-0,830	***	(	0,436	)	-0,574		(	0,563	)	-0,803	*	(	0,448	)	-1,767		(	0,171	)	-2,442	***	(	0,087	)
Kontextuální úroveň																									
Lidský rozvoj						-0,371		(	0,690	)	-0,065		(	0,937	)	-0,475		(	0,622	)					
Zralost demokracie											-0,275	**	(	0,760	)	-0,163		(	0,850	)	-0,266	***	(	0,766	)
Postmaterialismus											0,073	***	(	1,076	)	0,074	***	(	1,077	)	0,082	***	(	1,085	)
Význam voleb: střední																1,691	***	(	5,425	)	1,625	***	(	5,078	)
Význam voleb: vysoký																2,192	***	(	8,953	)	1,961	***	(	7,106	)
Efektivní počet stran																-0,125	**	(	0,882	)	-0,112	**	(	0,894	)
Povinnost volit																0,620		(	1,859	)	0,705	**	(	2,024	)
Velikost populace																-0,023		(	0,977	)					
Těsnost voleb																-0,028		(	0,972	)					

Poměrný volební systém				-0,080	(0,923)
Parametry náhodných efektů (u_{0j}, u_{1j})					
Rozptyl (konstanta)	1,414	1,236	1,266	0,842	0,900
Rozptyl (pol. efektivita)	0,024	0,023	0,025	0,024	0,024
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	30,06 %	27,31 %	27,79 %	20,38 %	21,48 %
Deviance (-2LL)	15277,94	15277,14	15267,23	15244,36	15247,84
LR test	50,51***	0,80	9,91***	22,87***	K Modelu 4: 30,10***
BIC	15481,80	15491,19	15501,67	15550,15	15512,86
N (skupiny)	26718 (31)	26718 (31)	26718 (31)	26718 (31)	26718 (31)

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Vysvětlivky: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,01$.

Modelování přináší i další zajímavé výstupy. Model 5 je rozšířen o jedinou kontextuální proměnnou, lidský rozvoj, jež by měla představovat komplexní indikátor sociální modernizace. Tato proměnná se nicméně nejeví jako statisticky významná a změna v devianci (o 0,80 bodu), kterou přineslo zavedení tohoto faktoru, taktéž není dostatečně velká, aby šlo konstatovat, že model byl podstatně zpřesněn.[128] Důležitost modernizace v empirické analýze demonstrují alespoň dvě proměnné, které reprezentují kulturní dimenzi tohoto procesu, zralost demokracie a podíl občanů s postmateriální orientací. Po jejich přidání už došlo k významnému zpřesnění modelu, na což poukazuje vypočtená hodnota testu věrohodnostního poměru.[129]

Model 6 ukazuje, že čím víc je demokracie v dané zemi etablovaná, tím nižší bude pravděpodobnost jedinců na hlasování (β_{ZRA} = -0,275). Předpoklad o tom, že v zavedených demokraciích operují zkušenější agenti demokracie, jejichž přičiněním v průběhu procesu politické socializace jsou občané náchylnější k hlasování ve volbách, se tudíž jeví jako lichý. Pokud vezmu v úvahu kladnou hodnotu koeficientu postmaterialismu (β_{POS} = 0,073), dá se říct, že v zemích, kde je vyšší podíl občanů s postmateriální orientací, by měla být rovněž vyšší pravděpodobnost volení. Hodnotový posun společnosti tak pravděpodobně nebude spojen s opouštěním volebních místností, ale naopak spíš s jejich intenzivnějším navštěvováním.

Už při obecném pojednání o těchto proměnných jsem naznačoval, že u stáří demokracie i postmaterialismu jde argumentovat jak pro pozitivní, tak negativní přímý efekt na volební účast, a proto nejsou výsledky analýzy zvlášť překvapivé. Při hledání opory pro působení zralosti demokracie, které odhalila analýza, tak lze primárně vyjít z faktu, že v rozvinutých demokraciích se volební účast v posledních dekádách potýkala se stagnací anebo rovnou poklesem (Mair 2002) a příčiny tohoto trendu se dají najít v různých aspektech života občanů těchto států (blíže Inglehart 1990; 1997; Putnam 2000; Wattenberg 2002).

Asi jako nejpřesvědčivější by mohl vyznívat „příběh“ o tom, že v etablovaných západních demokraciích došlo v důsledku markantního zvýšení kognitivních schopností občanů k tomu, že se veřejnost stala více kritická vůči tradičním institucím zastupitelské demokracie. Tato kritičnost přitom má svůj původ v nízké responzivitě tradičních politických aktérů vůči

---

[128] Model 5, který se zabývá působením sociální modernizace, má v tomto textu svůj smysl, což bude zjevné v dalších odstavcích. Necháme-li totiž variovat některé z jiných koeficientů (např. spokojenosti s fungováním demokracie), ukazuje se signifikantní efekt lidského rozvoje, a k tomu dochází i k významnému zpřesnění modelu.

[129] Z hlediska Bayesovského informačního kritéria (BIC), které hodnotí zpřesnění ve vztahu k úspornosti, je však nejadekvátnějším modelem ten, který obsahuje pouze proměnlivou konstantu, individuální proměnné a proměnlivý sklon (tj. Model 4).

novým požadavkům, které plynou právě z nově nabytých schopností a hodnot občanů. Hlasování ve volbách představuje vysoce rutinní akt, jehož význam odpovídá tomu, že politické strany stále zintenzivňují své politické sliby, avšak po zvolení příliš nereflektují nové požadavky občanů. Občané proto mají pocit, že politická rozhodnutí se příliš neodvíjejí od jejich hlasů (Fuchs – Klingemann 1995; viz též Inglehart 1990). Zralé reprezentativní demokracie tak v dnešní době mohou čelit krizi těch forem politické participace, jež jsou zprostředkovány skrze mezičlánek (tj. politiky, resp. politické strany), který se nachází ve vztahu mezi občanem a státem (Fuchs – Klingemann 1995: 18; Inglehart 1990: 6).

Naproti tomu v režimech, které se vyznačují kratším trváním demokracie, k tak zásadní proměně veřejnosti (z hlediska nárůstu tzv. kritických občanů či nespokojených demokratů; viz Norris 1999) dojít nemuselo, a volební participace proto stále představuje jakýsi „střední proud“ v rámci zapojení do politiky. V souvislosti s tím se lze domnívat, že zralost demokracie působí na to, jak lidé chápou nekonvenční formy politického aktivismu. V méně etablovaných demokraciích mohou být tyto formy nahlíženy s určitými rozpaky, které plynou z jejich povahy, ale i potenciálních důsledků pro politiku.[130] Občané v mladších demokraciích, přestože mohou chápat, že politické strany a kandidáti nejsou ve všech ohledech ideální, tak raději dál preferují volby, než by sáhli k nekonvenčnímu repertoáru politické angažovanosti.

Kromě negativního efektu zralosti demokracie analýza také ukázala, že vyšší míra postmaterializace společnosti má přinášet vyšší pravděpodobnost hlasování. I v tomto případě bezesporu existují pádné důvody, proč není adekvátní považovat zjištěný vztah za nesmyslný. Již Lijphart (1999: 78-89) se domnívá, že jednou z tematických dimenzí, na níž se v reprezentativních demokraciích usazuje soupeření politických stran, je postmateriální štěpení. Pokud se dané štěpení jeví jako dostatečně silné, má tendenci vést ke vzniku politické strany, která by měla zastupovat zájmy postmateriálně smýšlejících občanů. Tito občané pak mají pobídku jít volit, poněvadž stranický systém jim nabízí takovou alternativu, od níž si slibují poněkud jiný styl politiky, než je ten, kterým se prezentují strany orientované na

[130] Nejprve se pokusím rozvinout poznámku o rozpačité povaze nekonvenční participace. Asi nejlépe ji vystihuje, když se jedinec zamyslí, jestli by šel na demonstraci. Na různých manifestacích může člověk přijít lehce k úrazu, popř. ho mohou zadržet. V této situaci si samozřejmě lidé kladou otázku, jestli je demonstrace opravdu vhodným nástrojem, jak vyjádřit své politické preference. Jinými slovy, v etablovaných demokraciích se nekonvenční formy participace postupně staly formami konvenčními, ale v mladých demokraciích k tomuto posunu zatím nedošlo. Co se týká důsledků participace, lze říct, že oproti volbám je v případě demonstrace výstup v podobě změny politického kurzu přece jen méně pravděpodobný. Když se sejde dost voličů, mohou zvolit jiné lidi, kteří zdůrazňují jiné priority než dosavadní politická garnitura, avšak ani statisícová demonstrace nezakládá aktuálním držitelům moci povinnost, aby přijali to, co demonstranti požadují (k rozdílům v modech participace blíže např. Teorell et al. 2007).

materiální zájmy. S touto konstrukcí konvenují i zjištění některých dřívějších výzkumů. Ty přinesly závěr, že přítomnost postmateriální strany ve stranickém systému má pozitivní efekt na volební účast (Crepaz 1990).

Do Modelu 7 jsem ke stávajícím proměnným začlenil ještě šest institucionálních faktorů, které poukazují na různost očekávaných užitků z volby, nákladů (ne)hlasování a pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu na kontextuální úrovni. Jejich přidání podstatným způsobem snižuje devianci, a tudíž model vykazuje zase o něco větší míru shody s daty. Statisticky významné jsou nicméně jen koeficienty dvou proměnných, významu voleb a efektivního počtu volebních stran.[131] Zajímavé je, že obě reprezentují kategorii očekávaných užitků z volby, která se tak, přinejmenším z pohledu výstupů prezentované analýzy, může jevit jako klíčová kategorie v racionálním kalkulu. Tento závěr poměrně dobře odpovídá některým významným pracím, které (byť na individuální úrovni, ale přece) zjistily, že percepce pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu, stejně jako percepce nákladů za hlasování má spíše slabý efekt na pravděpodobnost návštěvy volební místnosti (podrobně Blais 2000: kap. 3 a 4). Voličův kalkul tak podle Blaise (ibid: 82) může být mnohem méně sofistikovaný, než předpokládala teorie racionální volby.

A jaký efekt mají makro-proměnné reprezentující očekávané užitky na pravděpodobnost hlasování? V případě významu voleb je patrné silné pozitivní působení (β_{VYZ1} = 1,691 a β_{VYZ2} = 2,192), jež přináší oporu teoretickým předpokladům o tom, že velikost sázek v soutěži působí na jedince jako silná instrumentální motivace k volební účasti. Převedu-li β-koeficienty na lépe interpretovatelné poměry šancí, lze říct, že když se volí do těles s největším dílem politické moci, může být šance jedince na hlasování téměř devětkrát vyšší než v případě, kdy jde o volby s nejnižším významem (OR_{VYZ2} = 8,953); pokud je voleno těleso se středním významem, jsou pak šance na hlasování vyšší víc než pětinásobně (OR_{VYZ1} = 5,425) oproti těm, které se týkají voleb s nejnižším významem.

Jak už jsem zmínil, kromě významu voleb se ukázal jako signifikantní také efekt šíře stranické nabídky. Koeficient, jenž přibližuje tento efekt, hovoří ve prospěch tvrzení, že čím vyšší bude efektivní počet stran, tím nižší by měla být šance jedinců na hlasování (β_{NAB} = -0,125). U šíře stranické nabídky jsme tak svědky jisté nekonzistence mezi teoretickými předpoklady a empirickou analýzou. I pro závěr, který přinesla analýza, se ovšem dá najít pádné ospravedlnění (např. Evans 2004). Pokud se totiž nabídka politických stran jeví jako bohatá, má to ten důsledek, že se v ní spousta voličů přestává orientovat. Při široké nabídce

[131] Už výše jsem ale upozorňoval, že u zralosti demokracie a povinnosti volit byla zjištěna statistická významnost na hladině 0,11.

navíc musí občan, aby zachoval svou racionální povahu rozhodování, sesbírat mnohem víc informací, následkem čehož přestávají být jeho náklady na hlasování (zejména z hlediska obětovaného času) zanedbatelné. V dané situaci mají zcela jasno o stupni ideové shody s jednotlivými politickými stranami jen ti jedinci, kteří se detailně zajímají o politiku a sledovali kampaně. Pro ostatní naopak může být příznačné, že si nejsou schopni vybrat, a tím si zakládají na volební absentérství.

Za relevantní námitku proti předchozím třem modelům (Modely 5 až 7), kterou lze ostatně vyčíst i z rostoucích hodnot BICu, se dá považovat, že v nich jsou obsaženy statisticky nevýznamné prediktory, které se zvlášť zásadním způsobem nepodílejí na zvýšení shody modelu s daty, avšak zároveň ubírají modelům na úspornosti. Model 8, kde byl počet parametrů kontextuálních proměnných redukován z deseti na šest (a i to je vzhledem k nevelkému počtu analyzovaných kontextů pořád hodně), má proto představovat určitý kompromis z hlediska napětí mezi přesností a úsporností. Odhady efektů v tomto modelu konvenují s výše uvedenými zjištěními. Kromě nich se modelu daří poměrně přesvědčivě demonstrovat efekt povinnosti volit (β_{POV} = 0,705). Přítomnost volební povinnosti v ústavním pořádku tedy pro voliče může mít stimulační efekt, který se promítá do zvýšení jejich pravděpodobnosti na hlasování.

7.4 Jiný proměnlivý sklon, jiný výsledek?

Závěry o působení kontextuálních proměnných, které přinesly předchozí odstavce, však nelze brát jako definitivní. Analýza prezentovaná v Tabulce 10 totiž byla značně omezena tím, že jsem se rozhodl nechat, byť na základě pádných důvodů, náhodně variovat sklon politické efektivity, zatímco efekty ostatních individuálních proměnných byly považovány za fixní. Daný postup s sebou přináší nejistotu nad tím, co se stane, když bude umožněna náhodná variance v efektu jiné proměnné. V podkapitole 6.5 (viz výše) jsem přitom ukázal, že u dalších sedmi, resp. osmi mikro-proměnných se náhodně variující sklon významně podílí na zlepšení shody modelu s daty.[132] Poslední oddíl této kapitoly by proto měl doplnit předchozí analýzu tak, že přiblíží, jak budou vypadat výstupy modelování, když bude umožněna variance jiného sklonu než toho, který charakterizoval efekt politické efektivity.

[132] Primárně jde o efekty věku, vzdělání, příjmu domácnosti, stranické identifikace, spokojenosti s fungováním demokracie, zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti mezi stranami, kde byl test věrohodnostního poměru signifikantní na hladině 0,01. K těmto sedmi proměnným lze podmínečně připojit ještě rodinný stav, kde byla zjištěna statistická významnost na hladině 0,10.

Tabulka 11: Víceúrovňové modelování - kontextuální proměnné II.

Proměnlivý efekt v modelech	Model	Lidský rozvoj	Zralost dem.	Post-mater.	Význam voleb: střední	Význam voleb: vysoký	Efektivní počet stran	Povin. volit	Velikost populace	Těsnost voleb	Poměrný systém	Deviance	LR test	BIC
Věk	5A	-										15313,32	0,53	15527,37
	6A	+	- (**)	+ (*)								15307,65	5,67 *	15542,09
	7A	-	-	+ (**)	+ (***)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	-	15284,65	23,00 ***	15590,44
Vzdělání	5B	-										15313,85	1,53	15527,91
	6B	-	- (**)	+ (***)								15305,69	8,16 **	15540,13
	7B	- (*)	-	+ (***)	+ (***)	+ (***)	- (***)	+ (*)	-	- (*)	+	15279,27	26,42***	15585,07
Příjem	5C	-										15309,70	1,48	15523,76
	6C	-	- (**)	+ (***)								15301,26	8,44 **	15535,70
	7C	-	-	+ (***)	+ (**)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	- (*)	+	15275,49	25,77***	15581,28
Rodinný stav	5D	-										15322,22	0,58	15536,27
	6D	-	- (**)	+ (***)								15313,18	9,04 **	15547,62
	7D	-	-	+ (***)	+ (**)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	-	15288,45	24,73 ***	15594,25
Stranická identifikace	5E	-										15304,63	0,30	15518,68
	6E	-	- (**)	+ (***)								15296,22	8,41 **	15530,66
	7E	-	-	+ (***)	+ (**)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	+	15272,76	23,46 ***	15578,55
Spokojenost s demokracií	5F	- (*)										15307,37	3,00 *	15521,42
	6F	-	- (*)	+ (**)								15301,23	6,14 **	15535,67
	7F	-	-	+ (***)	+ (**)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	+	15277,00	24,23 ***	15582,80
Zájem o kampaň	5G	-										15302,00	0,01	15516,05
	6G	+	- (**)	+ (***)								15292,88	9,12 **	15527,32
	7G	-	-	+ (***)	+ (**)	+ (***)	- (***)	+ (*)	-	- (*)	-	15270,05	22,83 ***	15575,85
Percepce rozdílnosti	5H	-										15299,22	0,17	15513,28
	6H	-	- (**)	+ (***)								15291,36	7,86 **	15525,80
	7H	-	-	+ (***)	+ (***)	+ (***)	- (***)	+	-	- (**)	+	15265,29	26,07 ***	15571,08

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Vysvětlivky: * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$.

Vzhledem ke vskutku enormnímu množství hodnot, které jsou výstupem takto rozšířené analýzy, jsem se rozhodl prezentovat modely s jinými proměnlivými sklony ve zjednodušené podobě. V Tabulce 11 se proto soustředím jen na efekty kontextuálních proměnných (jejich směr a statistickou významnost) a na statistiky poukazující na shodu modelu s daty (a změnu shody oproti předchozímu modelu). Co se týká kroků při zahrnutí makro-proměnných, postup byl obdobný jako v předchozím oddíle. Tím pádem byl nejdříve do modelu s individuálními proměnnými a náhodnými efekty konstanty a sklonu včleněn lidský rozvoj (Modely 5A až 5H), který vzápětí doplnily zralost demokracie a podíl občanů s postmateriální orientací (Modely 6A až 6H) a posléze i šest institucionálních proměnných (Model 7A až 7H). Kompromisní model již v tomto oddíle nebude diskutován, neboť náhodná variance různých sklonů způsobuje, že kompromisní řešení vypadá v případě každé sekvence modelů trochu jinak.

Oproti předchozím modelům, kde vystupoval náhodně variující koeficient politické efektivity, lze v Tabulce 11 vysledovat několik důležitých odchylek. První z nich se dotýká působení lidského rozvoje. Jeho efekt na volební účast se prizmatem výstupů analýzy může jevit jako ambivalentní, poněvadž ve dvou modelech (6A a 6G) byl odhadnut pozitivní, byť nesignifikantní vliv této proměnné, kdežto v ostatních případech se efekt rozvoje jevil jako negativní.[133] Dále je vhodné zmínit, že původní analýza s proměnlivým sklonem politické efektivity přinesla výstup v tom smyslu, že efekt lidského rozvoje není v žádném z modelů signifikantní, a je proto vhodné jej eliminovat. Modely 7B a 5F ovšem ukazují, že pokud náhodně variuje sklon jiné proměnné než politické efektivity, může mít lidský rozvoj v modelech svůj význam. Přináší totiž empirickou evidenci o tom, že v nejrozvinutějších zemích je podstatně nižší pravděpodobnost hlasování než v zemích, které vykazují nižší míru socioekonomického pokroku.

Druhá zásadní odchylka se váže na přímý efekt těsnosti voleb. Modely v Tabulce 10 ukázaly sice záporný, avšak statisticky nevýznamný vztah mezi odstupem vítěze a volební účastí. Dodatečná analýza v Tabulce 11 (Modely 7B, 7C, 7G a 7H) nicméně přináší (přinejmenším částečně) důkazy o tom, že negativní vztah může existovat i v realitě, a lze tedy tvrdit, že čím vyšší bude procentuální rozdíl mezi první a druhou stranou ve volebním klání, tím nižší bude pravděpodobnost občanů na hlasování. Podobné tvrzení přitom koresponduje s výše diskutovaným teoretickým předpokladem, a co víc, zároveň může

[133] Z empirické analýzy plyne, že ambivalentní efekt je příznačný také pro působení poměrného volebního systému. S ohledem na to, že koeficienty poměrného systému nejsou signifikantní ani v jednom modelu, se ale tímto jevem dopodrobna nezabývám. K diskusi, proč má efekt poměrného systému tendenci být ambivalentní, viz např. Blais – Dobrzynska (1998: 245).

naznačovat, že lidé ve volebním kalkulu zahrnují i úvahu týkající se pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu. Dodám-li k tomu, že byla prokázána také významnost vlivu makro-faktorů, které souvisí s mírou očekávaných užitků a cenou za volení, je nasnadě tvrdit, že klasická podoba volebního kalkulu ($V = PB - C$) se z pohledu kontextuální úrovně vysvětlení může jevit jako oprávněná. Mírné podceňování schopností voličů, které vyústilo v závěr, že racionální kalkul zřejmě ve skutečnosti nemá tak sofistikovanou podobu, jak předpokládají průkopnické práce teoretiků racionální volby (dle Blais 2000), proto může vyznívat mírně rozpačitě.

Mám-li stručně zrekapitulovat předchozí výstupy empirické analýzy, v této kapitole jsem ukázal, že individuální rozhodnutí o volební participaci závisí nejen na různorodých mikro-proměnných, ale také na konkrétních charakteristikách kontextu, v němž jedinci žijí. Významnou roli přitom může hrát jak stupeň modernizace společnosti, tak nastavení politických institucí. Začlenění kontextuálních faktorů významným způsobem zvýšilo shodu modelu s daty, což znamená, že vysvětlení, které propojuje mikro- a makro-determinanty volební účasti se jeví jako cesta správným směrem. Hodí se nicméně zdůraznit, že právě končící kapitola pracovala toliko s přímými efekty individuálních a kontextuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování. V té další bude mým cílem demonstrovat, že model jde dále zpřesnit tím, když zahrnu spojený vliv obou typů proměnných, a to ve smyslu tzv. podmíněných efektů.

8

Kontext jako „moderátor“ efektu individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování

V předchozích kapitolách jsem našel a na datech ověřil nejeden argument hovořící ve prospěch toho, že na kontextu, v němž probíhá politická participace, záleží (viz zejména kap. 5.4, 6.5 a 7). Ostatně není divu, lidé přeci nežijí ve vakuu, ale jsou usazeni do specifických podmínek, které strukturují jejich životy a zkušenost, a tudíž mohou mít zásadní význam pro jejich politickou angažovanost. Zatím nejdále jsem došel v demonstraci vlivu kontextu na pravděpodobnost hlasování v předchozí kapitole, kde jsem nastínil, že působení kontextuálních faktorů na individuální rozhodování může být buď přímé, anebo nepřímé skrze intervenující proměnnou, která tvoří mezičlánek v kauzálním řetězci. Následující odstavce by měly přinést důkazy o tom, že s vlivem kontextuálních proměnných je to poněkud složitější, poněvadž působení makro-proměnných se dá chápat i jako podmiňující.

Podmíněné efekty kontextuálních charakteristik, které řeším v této sekci, mají spočívat v očekávání, že různé typy kontextů mohou zesilovat nebo oslabovat relativní velikost efektu individuálních predispozic a motivací k volební participaci.[134] Jinými slovy, kontextuální faktory mohou působit jako *moderátor* vlivu individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování. Makro-proměnné tedy nejenže mají tendenci ovlivňovat rozhodnutí voliče přímo či

[134] V kapitole 3 jsem uváděl, že interakční efekty, které vyjadřují vzájemnou podmíněnost proměnných, lze vždy interpretovat dvěma způsoby. Vzhledem ke stanovení hypotézy politické rovnosti se však druhou možnou interpretací v tom smyslu, že přímý efekt kontextuální proměnné na pravděpodobnost hlasování je odlišný pro různé segmenty populace, nebudu takřka vůbec zabývat.

nepřímo, ale zároveň mohou specifickým způsobem podmiňovat efekt mikro-proměnných, a to tím, že mění jeho intenzitu a potažmo i jeho směr.

Očekávání, že na jedné hodnotě zvolené kontextuální proměnné bude efekt té či oné individuální proměnné silnější nebo slabší než na hodnotě druhé, by přirozeně mělo být nějak teoreticky podloženo, a proto se i v této kapitole objeví kromě empirické analýzy také ospravedlnění, které bude sloužit jako podklad pro tvorbu a testování konkrétních podmíněných hypotéz. Základní východisko jsem již do značné míry představil v kapitole 3: Když volí opravdu vysoké procento aktivně legitimovaných občanů, bude pravděpodobnost hlasování daleko méně záviset na tom, jak velkou základnu kognitivních a materiálních zdrojů má jeden občan v porovnání se druhým, ale přílišnou roli nebude hrát ani to, jestli má jedinec pro-, anebo spíše proti-participačně orientované politické postoje (viz Tingsten 1937; Lijphart 1997; Persson et al. 2013).[135]

Na zvýšení volební účasti se přitom mohou zásadním způsobem podílet síly z kontextuální úrovně. Propojením této vlastnosti kontextuálních proměnných s výše uvedeným předpokladem o zmírňování politické nerovnosti skrze vysokou volební účast vznikla hypotéza politické rovnosti. Ta brala v úvahu možnou existenci „vyššího principu“, který naznačoval, že u podmíněných efektů v rámci teorie volební účasti vlastně není příliš nutné ohlížet se na to, jaké konkrétní proměnné jsou rozebírány, avšak jen na to, jaký je jejich přímý vliv na volební účast. V tomto směru přinesla hypotéza politické rovnosti dva předpoklady: (1) Že kontextuální proměnné, které mají pozitivně ovlivňovat volební účast, budou zeslabovat vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování a (2) že kontextuální proměnné, které mají ovlivňovat volební účast negativně, budou zároveň zesilovat vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování (podrobněji viz kap. 3).

V úvodu jedné z předchozích kapitol této práce jsem zmínil případ Belgie, kde se posledních voleb účastnilo 89,22 % oprávněných voličů, oproti případu České republiky, kde míra volební participace nepřesáhla ani 60% hranici (přesněji šlo o 59,48 %; viz kap. 2; IDEA 2014). Tuto propast v účasti na hlasování jsem přisoudil primárně volební povinnosti, kterou využívá Belgie, zatímco Česká republika nikoliv. Tím jsem vzal v úvahu možný přímý efekt povinnosti hlasovat na volební účast. Zároveň se ale dá očekávat, že v Belgii bude v důsledku volební povinnosti (a tím pádem velmi vysoké volební účasti) efekt individuálních

[135] Tento předpoklad bývá někdy označován za Tingstenův zákon disperze (viz Persson et al. 2013). Sám Tingsten ho definoval následovně:

> „Podle tohoto pravidla je disperze (rozdíly), která se týká participace ve volbách či v určité skupině, nižší, čím vyšší je celková míra participace.“ (Tingsten 1937: 230; přeloženo z anglického originálu)

proměnných na pravděpodobnost hlasování natolik nízký, že nejspíš vůbec nebude statisticky významný. Naproti tomu v České republice, kde čtyři z deseti oprávněných voličů zůstali doma, bude možné počítat s tím, že hlas některých sociálních skupin „bude slyšet“ víc než hlas jiných, a původ této nerovnosti v politice bude zakořeněn v rozdílech mezi lidmi, a to jak v oblasti jejich objektivního usazení do sociální struktury, tak v oblasti subjektivních postojů. Čím víc se totiž volební účast vzdaluje od maximální hodnoty 100 %, tím méně věrohodně lze očekávat, že aktivně participující budou tvořit reprezentativní vzorek základní populace oprávněných voličů (např. Schlozman et al. 2012; Persson et al. 2013; srov. Highton – Wolfinger 2001; Sinnot – Achen 2008; Flavin 2012).

Tabulka 12: Možnost vstupních předpokladů o podmíněných efektech

Kontextuální proměnná	Převažující přímý efekt	Podmíněný efekt dle hypotézy politické rovnosti
Lidský rozvoj	-	↑
Zralost demokracie	-	↑
Postmaterialismus	+	↓
Význam voleb	+	↓
Efektivní počet volebních stran	-	↑
Povinnost volit	+	↓
Velikost populace	-	↑
Těsnost voleb	-	↑
Poměrný volební systém	+	↓

Zdroj: Autor. Pozn.: Převažující přímý efekt byl určen dle Tabulek 10 a 11, které byly prezentovány v kapitole 7. Vysvětlivky: + značí pozitivní efekt, - negativní efekt; ↑ představuje zesilování efektu individuálních proměnných působením kontextuální proměnné, ↓ zeslabování efektu.

V předchozí kapitole byly odhadnuty přímé efekty kontextuálních proměnných, a tak by na základě hypotézy politické rovnosti šlo bez dalšího otálení stanovit předpoklady o podmíněných efektech. Ty shrnuji v Tabulce 12. Výstupy analýzy ve stejné kapitole však také ukázaly, že přímý vliv některých kontextuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování není vůbec jednoznačný.[136] V důsledku ambivalentního působení těchto makro-proměnných lze uvažovat o tom, že hypotéza politické rovnosti může sloužit spíše jako obecný nástroj, jak odvozovat konkrétní podmíněné hypotézy, avšak mechanismus vlivu bude vždy nutné dále rozpracovat s ohledem na konkrétní proměnné. Podmiňující působení kontextuálních faktorů

[136] Typickým příkladem je přímý efekt poměrného volebního systému, který se ukázal pětkrát jako pozitivní a čtyřikrát jako negativní (viz Tabulky 10 a 11 v kap. 7).

při takto nejasném přímém efektu jednoduše není možné redukovat do jediného slova (tj. zesiluje, anebo zeslabuje).[137]

Následující odstavce proto přetavují hypotézu politické rovnosti do podoby argumentace pro podmiňující efekt jednotlivých makro-proměnných, jejichž využitelnost vyplynula z diskuse teorie modernizace a institucionálního přístupu. Kromě zmíněné překážky v podobě obojakosti přímého efektu některých proměnných z kontextuální úrovně má specifikace obecné hypotézy pro jednotlivé vztahy svou důležitost také kvůli tomu, že není důvod očekávat, že kontextuální faktory moderují efekty všech individuálních proměnných stejnou měrou. Poněvadž v žádné z analyzovaných reprezentativních demokracií není stoprocentní volební účast, lze se domnívat, že kontextuální proměnné budou moderovat efekt některých individuálních proměnných silněji než jiných.

Vedle toho zkoumání podmíněných efektů předpokládá dostatečnou varianci v efektu individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování. Z podkapitoly 6.5, kde jsem se touto variancí zabýval, vyplývá, že tvorba podmíněných hypotéz nedává přílišný smysl u efektů pohlaví, členství v odborech a minimální vzdálenosti. U těchto tří charakteristik nemají kontextuální proměnné co moderovat. S tím souvisí také nutnost zabezpečit adekvátní rozptyl faktorů z makro-úrovně analýzy, poněvadž konstantní hodnota kontextuální proměnné se na podmiňujícím působení nemůže podílet. Daný požadavek jsem se snažil naplnit využitím designu nejvíce rozdílných případů (viz kap. 4).

Kapitola tedy nejprve rozebere argumenty pro podmiňující působení konkrétních kontextuálních proměnných. Kromě již publikovaných textů o jejich moderujícím efektu k argumentaci využívá také výše definovanou hypotézu politické rovnosti (k obojímu podrobněji kap. 3). Pro takto vymezené efekty bude následně hledána opora v datech, a to skrze doplnění modelů o interakční efekty. Začlenění interakce do modelu může přinést významné zvýšení shody modelu s daty, a tím pádem se vysvětlení, s nímž pracuje tento text, stává zase o něco komplexnějším.[138] Poslední část kapitoly bude věnována vyhodnocení, jak

[137] Na tento možný problém jsem upozorňoval již v kap. 3, kde jsem za podmínky hladkého fungování hypotézy politické rovnosti stanovil vyloučení obojakosti přímého efektu kontextuální proměnné a pokud možno co nejsilnější efekt této proměnné.

[138] Na druhou stranu, interakční efekt nemá smysl hodnotit jen s ohledem na zvýšení shody modelu s daty (čili LR testem). Jsou tu minimálně další dva způsoby, jak získat podklady o tom, jestli parametr odhadnutý pro interakci má v modelu své opodstatnění. První alternativou k LR testu je pohled na signifikanci efektu interakčního členu. Stejně jako ostatní parametry, i interakce je v modelu přirozeně doplněna údajem o statistické významnosti. Ani statistickou významnost meziúrovňové interakce ale nemá cenu přeceňovat (Brambor et al. 2006). Ostatně, už výše jsem argumentoval, při 31 jednotkách na makro-úrovni je dosažení signifikance poměrně obtížné a navíc cílem analýzy není zobecňovat výsledky na všechny státy světa (o tom svědčí už název práce). Za druhou alternativu k LR testu lze považovat pohled na změnu variance v náhodných efektech konstanty a sklonu. Pokud je totiž zavedena adekvátní interakce, mělo by docházet ke snižování

si podmíněné hypotézy stojí při konfrontaci s empirickou analýzou. Zároveň se v ní zastavím u hlavních důvodů, proč hypotéza politické rovnosti nemusí úplně fungovat v tom smyslu, jak byla navržena.

8.1 Podmiňující vliv modernizačních faktorů

Nejspíš i kvůli nejasnostem ohledně průběhu vztahu mezi modernizací společnosti a volební účastí (k úvahám o nelinearitě tohoto vztahu viz kap. 2.2.1) se jen malé množství autorů doposud odhodlalo studovat efekty socioekonomických a kulturních proměnných ve víceúrovňové perspektivě (Bühlmann – Freitag 2006; Solt 2008; částečně také Jacobs – Spierings 2010; Chen 2011; Hadjar – Beck 2010). Jejich studie se ovšem zaměřovaly toliko na přímé efekty modernizačních faktorů na pravděpodobnost hlasování, a nepřinášely tedy přílišnou inovaci nad rámec klasických textů (typicky např. Powell 1982; Leighley – Nagler 1992; Norris 2002).[139] Přidaná hodnota zmíněných textů vyplývala primárně z užití víceúrovňového modelování, nicméně z pohledu typů uvažovaných efektů se stále jednalo o studie první generace výzkumu.

S ohledem na navrženou hypotézu politické rovnosti se nicméně domnívám, že existují pádné argumenty pro to, že modernizační proměnné mohou působit v roli moderátora efektu individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování.[140] V následujících odstavcích proto navrhuji a dopodrobna rozebírám potenciální podmíněné efekty modernizačních charakteristik. Shrnutí sady navržených podmíněných hypotéz lze nalézt v Příloze B. Jejich relevanci posléze ověřuji pomocí víceúrovňových modelů s interakčním členem.

8.1.1 Lidský rozvoj

Představme si život běžného občana v zemi s mimořádně vysokou životní úrovní. Existuje zde docela snadný přístup ke vzdělání, většina lidí má relativně slušně placenou práci v nemanuálním sektoru a k tomu hodně volného času, každému je k dispozici funkční systém

---

rozptylu těchto členů. V dalších odstavcích se při interpretaci výstupů modelů budu snažit zohledňovat všechny tři jmenované způsoby hodnocení interakce.

[139] Starší studie (Leighley – Nagler 1992; Norris 2004: kap. 7) sice taktéž spojovaly přímé efekty individuálních a kontextuálních charakteristik do jednoho modelu, avšak kvůli tomu, že v něm nebyla reflektována zakotvenost jedinců do kontextů, mohly přinášet ne zcela korektní výstupy. Docházelo totiž k flagrantnímu porušování základních předpokladů regresní úlohy (k nim obecně např. Powers – Xie 2008; Hendl 2012). Nereflektování zakotvenosti jedinců v modelech se týká i studie Anduizy Perey (2002), která dokonce v rámci běžné logistické regrese pracovala s interakčními efekty.

[140] Jelikož se v této kapitole nezřídka snažím navrhovat nové vztahy mezi proměnnými, může se další výklad čas od času jevit jako docela rozporuplný. Bude nicméně jen dobře, pokud se v budoucnu k mnou navrženým myšlenkovým konstrukcím někdo vymezí, i kdyby toto vymezení mělo vést ke zpochybnění této intelektuálně náročné a tvůrčí práce.

sociálního a zdravotního pojištění, občanská vybavenost se vyznačuje vysokým standardem a lidé též mohou využívat hustou dopravní síť (podrobněji Bell 1973). V nejrozvinutějších společnostech mají i nejméně zvýhodnění jedinci dostatečnou základnu individuálních zdrojů na to, aby mohli jít hlasovat ve volbách. Naproti tomu ve společnostech na nižší úrovni socioekonomického rozvoje mají lidé k dispozici řádově menší objem kognitivních a materiálních zdrojů, a lze proto předpokládat, že někteří z nich budou jen stěží schopni překonat bariéru k aktivní participaci.

Předchozí odstavec naznačuje, že čistě z pohledu teorie by socioekonomická rozvinutost mohla vytvářet podmínky k vyšší volební účasti (např. Powell 1982), a tím pádem – ve světle hypotézy politické rovnosti – i posilovat rovnost v zapojení do politiky (avšak srov. analýzu v kap. 7). Se zvyšujícím se pokrokem by v prvé řadě mohl oslabovat efekt některých proměnných sociální struktury. Ve vyspělých zemích by tak personální zdroje jako např. příjem nebo vzdělání mohly ovlivňovat volební účast o něco slaběji než ve státech méně vyspělých.[141]

Stupeň socioekonomického pokroku však může moderovat také některé další efekty individuálních proměnných a ne vždy jen formou jejich oslabování. Empirická analýza prezentovaná v kapitole 7 přinesla důkazy, že přímý efekt lidského rozvoje na volební účast má tendenci být nikoli pozitivní, ale spíše negativní. V přímém efektu lidského rozvoje se tak nejspíš objevují síly, které mají schopnost pozitivně stimulovat participaci (a právě ty zohledňují studie jako Powell 1982), avšak zdá se, že mírně převažují síly s opačným účinkem.

Toto ambivalentní působení lidského rozvoje by šlo demonstrovat u podmiňujícího působení lidského rozvoje na efekty politických postojů, a to zejména s odkazem na proces kognitivní mobilizace, který jde ruku v ruce se společenskou modernizací (blíže Dalton 1984; v obdobném smyslu Fuchs – Klingemann 1995). Tento proces přináší oslabení vazeb lidí na tradiční politické aktéry, kteří jsou najednou vnímáni mnohem kritičtěji. S ohledem na zázemí kognitivních i materiálních zdrojů mají lidé ve vyspělých zemích zároveň lepší předpoklady k tomu, aby se rozhodovali podle racionálně orientovaných úvah nad svým tematickým průnikem s politickými stranami. Ve vysoce rozvinutých zemích by proto měl být efekt dlouhodobých afektivních postojů k politickým objektům, typicky pocitu stranické

[141] Možná se hodí již v této fázi výkladu zmínit, jak budu ověřovat takto specifikovaný vztah pomocí víceúrovňového modelování. Jelikož by variabilita v efektu charakteristik sociální struktury mohla jít připsat působení lidského rozvoje, empirická analýza by měla ukázat podstatné zlepšení shody modelu s daty po přidání těch interakčních efektů, jež vyjadřují spojený efekt lidského rozvoje a individuálních charakteristik vázaných na personální zdroje s tím, že β-koeficienty těchto interakčních efektů by se měly pohybovat v záporných hodnotách.

identifikace, slabší než v zemích méně rozvinutých. Zároveň by ale mělo platit, že v nejvyspělejších společnostech bude silnější efekt krátkodobých racionalistických postojů, v našem případě percepce rozdílnosti ve stranické nabídce.

Předpoklad, že lidský rozvoj může posilovat efekt individuálních charakteristik vztahujících se k racionálnímu kalkulu, přitom není ničím, co by zásadním způsobem vyzývalo využitelnost hypotézy politické rovnosti. Ta je nadále aplikována, avšak v danou chvíli na kontextuální proměnnou, která vykazuje negativní vztah k volební účasti.

8.1.2 Zralost demokracie

Podobně jako u lidského rozvoje, i v případě zralosti demokracie si po lepší ilustrativnost dovolím připomenout, co znamenají různé hodnoty této kontextuální proměnné pro život běžných občanů. Etablovaná demokracie se vyznačuje tím, že drtivá většina občanů byla socializována do demokratických hodnot. Následkem přebírání vzorců chování od různorodých agentů politické socializace (rodiny, školy apod.) by v zavedených demokraciích měla převažovat skupina „přesvědčených“ demokratů, kteří sice nemusejí být spokojeni se vším, co se momentálně děje v politice, ale participaci na veřejných záležitostech chápou jako něco zcela přirozeného a zároveň žádoucího pro udržení dobré kondice politického systému. Ačkoli se to z pohledu části dosavadní literatury mohlo jevit jako kontroverzní (a výstupy analýzy v kap. 7 tuto kontroverzi ještě umocnily), výše jsem s ohledem na různou intenzitu demokratické socializace v jednotlivých státech předpokládal, že přímý efekt zralosti demokracie na volební účast by měl být pozitivní (Hadjar – Beck 2010; srov. Inglehart 1990; Fuchs – Klingemann 1995).

Prizmatem obecné hypotézy politické rovnosti by tak bylo možné dovozovat, že s postupujícím stárnutím demokracie by mělo docházet k oslabování efektu některých individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování. Tato forma moderace by se, jak se domnívám, měla týkat zejména proměnných sociální struktury. Jeden z důvodů je přitom i ten, který plyne ze svázanosti zralosti demokracie s lidským rozvojem, tj. že etablované demokracie obvykle bývají bohatší (např. Norris 2002), a tím pádem zde i nejméně zvýhodnění členové společnosti disponují dostatkem zdrojů, které jsou nutnou podmínkou k zapojení do politiky.

Na druhou stranu, analýza v kapitole 7 ukázala, že zralost demokracie ovlivňuje pravděpodobnost hlasování spíš negativně. Z pohledu hypotézy politické rovnosti by tak stáří demokracie mělo naopak zostřovat politickou nerovnost, a tím pádem zesilovat relativní vliv některých individuálních charakteristik na pravděpodobnost účasti ve volbách. Tuto

protichůdnou součást efektu zralosti demokracie na individuální úrovni vztahuji na působení politických postojů. Míra zavedenosti demokracie by mohla být klíčem k pochopení variance v efektu proměnných, jako jsou pocit politické efektivity, spokojenost s fungováním demokracie, a potažmo i stranická identifikace.

Předpoklad, že stáří demokracie bude zesilovat efekt uvedených proměnných, odvozuji od toho, že v zavedených demokraciích by se měli nacházet občané protřelí demokratickým procesem, kteří jsou bez větších problémů i rozpaků schopni participovat na politice různými způsoby, včetně těch, které jejich protějšci z mladých demokracií považují za silně nekonvenční. Tito občané při vyjadřování svých preferencí nespoléhají jen na volby, a proto bude pro rozhodnutí o volební účasti v etablovaných demokraciích klíčové, jestli se jedinec cítí být politicky efektivní, jestli je spokojen s fungováním demokracie, ale samozřejmě také jestli je identifikován s nějakou politickou stranou.

Přímý efekt stáří demokracie, obdobně jako vliv lidského rozvoje, tedy v sobě kloubí antagonistické síly, jejichž důsledkem je nekonzistence vstupních předpokladů o jeho působení na volební účast s výstupy empirické analýzy. Některé aspekty stáří demokracie jednoduše vedou k pozitivnímu, avšak jiné zase k negativnímu přímému efektu na volební účast. Obojaké působení stáří demokracie se pak přirozeně musí promítnout i do tvorby podmíněných hypotéz, která byla nastíněna v několika předchozích odstavcích.

8.1.3 Postmaterialismus

Třebaže modernizace společnosti primárně souvisí s dosahováním existenční jistoty a reorganizací pracovní síly v rámci sektorů ekonomiky (Bell 1973; Inglehart 1990), sekundárně přináší i neekonomické důsledky, a to zejména v podobě posunů v subjektivním vidění světa. Lidé, kteří žijí ve společnostech, kde ve velké míře došlo nejen k zajištění materiálního blahobytu, ale rovněž ke změně hodnotových orientací směrem k postmaterialismu, mnohdy vykazují menší ochotu přistupovat na ten typ politiky, v němž hrají hlavní úlohu málo responzivní politické elity. Postmateriálně orientovaní jedinci mají tendenci účastnit se politiky přímo, ne zprostředkovaně skrze tradiční aktéry reprezentativní demokracie, jež nejsou dlouhodobě schopni adaptovat se na jejich nové požadavky na kvalitu života, které obvykle nelze naplnit skrze finance (viz Inglehart 1990; 1997).

Na bázi této představy jsem v předchozí kapitole vyslovil předpoklad, že podíl postmateriálně orientovaných osob v populaci bude negativně asociován s volební účastí. Prizmatem hypotézy politické rovnosti by přitom nižší volební účast měla znamenat vyšší míru politické nerovnosti, a tím pádem by vliv některých individuálních faktorů na

pravděpodobnost hlasování měl být ve vysoce postmaterializovaných společnostech silnější než ve společnostech, jejichž občané se orientují ve větší míře na materiální zájmy.

Takto představené podmiňující působení postmaterialismu napojuji na dlouhodobé politické postoje. Atmosféra postmateriální společnosti může zapříčinit, že k volbám budou chodit převážně ti jedinci, kteří přes silné zakořenění názorů plynoucích z postmateriálního vidění světa ve společnosti stále věří, že jejich hlas vhozený do volební urny může něco změnit (osoby se silným pocitem politické efektivity), dále lidé spokojení se současným fungováním demokracie (poněvadž zamýšlejí svou aktivní účastí na „svátku demokracie" vyjádřit režimu podporu) a také jedinci, kteří mají v rámci voleb své želízko v ohni (čili ti, co vykazují určitý stupeň emocionální blízkosti k určité politické straně). Podmíněný efekt, který přináší zesilování relativního vlivu mikro-proměnné, lze vztáhnout i na zájem o kampaň. Důvody jsou podobné jako u předchozích faktorů. Při markantním prosazení postmateriálních orientací ve společnosti totiž hlasují ve volbách ve vyšší míře už jen ti, které ještě stále z různorodých důvodů zajímají události, které jsou charakteristické pro konvenční politiku. Za typický příklad takové události, resp. sekvence událostí se přitom dají považovat právě předvolební kampaně.

Z poněkud odlišné perspektivy může postmaterialismus podmiňovat efekt percepce rozdílnosti mezi politickými stranami. Nový styl politiky, který propagují postmateriálně orientovaní jedinci, bývá založen na úsilí zavést a následně řešit v politice nová témata. Pokud občané v atmosféře rozmachu postmateriálních hodnot spatřují rozdílnost ve stranické nabídce, velmi pravděpodobně to znamená, že mezi subjekty soupeřícími o hlas existuje někdo, kdo se zřetelně odklání od konvenčního politického kurzu (např. zelená strana), a je tím pádem vyzyvatelem starého politického stylu, který následují etablovaní političtí aktéři. Na bázi této argumentace se domnívám, že v postmateriálních společnostech může hrát percepce rozdílnosti mezi politickými stranami mnohem zásadnější úlohu než ve společnostech orientovaných na materiální zájmy.

Ani v případě postmaterialismu jsme ovšem nebyli ušetřeni nesouladu mezi teoretickým očekáváním a empirickými zjištěními. Poněvadž bylo v kapitole 7 zjištěno, že přímý efekt stupně postmaterializace společnosti na pravděpodobnost hlasování by měl být spíše pozitivní, lze tvrdit, že i tento kontextuální faktor, podobně jako předchozí dva odvozené z teorie modernizace, lze dekomponovat jednak na aspekty, které odrazují od hlasování, a dále pak na ty, které k němu naopak motivují.

Jelikož z pohledu empirické analýzy převažuje pozitivní složka přímého efektu, měly by být označeny také mikro-proměnné, jejichž efekt na pravděpodobnost hlasování bude s tím,

jak roste podíl občanů s postmateriální hodnotovou výbavou, tendovat k nule. Výše už bylo několikrát akcentováno, že za podmínku osvojení postmateriálních hodnot lze považovat zajištění existenční jistoty. Domnívám se proto, že podmiňující působení stupně postmaterializace ve formě oslabování efektu individuálních proměnných bude i tentokrát patrné u faktorů, které odkazují k objektivní pozici jedince v sociální struktuře (pro obsáhlejší zdůvodnění viz předchozí sekce 8.1.1 a 8.1.2).

8.1.4 Začlenění interakcí modernizace do víceúrovňového modelu

Po stanovení hypotézy politické rovnosti a její specifikaci pro jednotlivé kontextuální proměnné vlastně už nic nebrání tomu, aby byly podmíněné efekty modernizačních faktorů otestovány prostřednictvím empirické analýzy, která doplňuje do stávajících modelů víceúrovňovou interakci. Vyhodnocení analýzy ve vztahu k obecnější argumentaci bude souhrnně představeno v kap. 8.3 níže. Vzhledem k výtkám vůči interakcím v regresních modelech (viz Brambor et al. 2006; Kam – Franzese 2007) však považuji za žádoucí dotknout se nejprve pár slovy postupu, jímž se tato analýza bude řídit.[142]

Jelikož se interakční efekt počítá jako součin zvolené makro- a mikro-proměnné (viz kap. 4) a kvůli jeho interpretaci musí v modelech bezpodmínečně zůstat i přímé efekty obou interagujících proměnných[143], mají vysvětlující proměnné v modelu tendenci k multikolinearitě. Ta přitom představuje narušení obecných předpokladů na regresní úlohu. Nastává tedy problém, se kterým se vypořádávám dvěma způsoby: Zaprvé, při rozboru modelů se nebudu zabývat jinými efekty než těmi, které vstupují do interakce, a tyto efekty budu vždy interpretovat pouze s ohledem na jejich podmíněný efekt (tzn. z efektů vysvětlujících proměnných, kterou jsou zároveň součástí interakce, nebudu vyvozovat obdobné závěry jako v kap. 6 a 7). Zadruhé, každý interakční efekt bude odhadnut ve zvláštním modelu. V jednom modelu se tím pádem objeví vždy právě jedna interakce, čímž by případná multikolinearita měla být zredukována na nejnižší možnou úroveň.

Zmíněné zásady přetavuji do Tabulky 14. Ta nemá ambice představovat všechny odhadnuté parametry modelů, ale jen ty, které jsou relevantní vzhledem k podmiňujícímu působení té či oné modernizační proměnné.[144] Analýza, z níž je odvozena daná tabulka, je přitom postavena na modelu, kde jsou zahrnuty přímé efekty všech zkoumaných individuálních a

[142] Stejné zásady budou přitom uplatňovány i v části týkající se prověřování podmiňujícího efektu institucionálních proměnných.

[143] Přímé efekty ale, jak bude vidět z následujících odstavců, jsou interpretovány poněkud jinak než v předchozích modelech.

[144] Úspornější vyjádření se jeví jako vhodné i s ohledem na rozsah, který by v textu zabírala prezentace modelů se všemi efekty.

kontextuálních proměnných (viz Model 7 v kap. 7), které nově doplňuje jeden interakční efekt. Model samozřejmě obsahuje i proměnlivou konstantu a proměnlivý sklon. Co se týká proměnlivého sklonu, vždy je umožněna náhodná variance sklonu té individuální proměnné, která je zapojena do interakčního efektu.

Pro lepší pochopení principu, na němž staví analytická část této kapitoly, nicméně ještě předtím prezentuji Tabulku 13, která řeší interakce modernizačních proměnných s politickou efektivitou. Této mikro-proměnné jsem i v předchozích kapitolách věnoval o něco větší pozornost než ostatním individuálním znakům, poněvadž umožnění náhodné variance v jejím efektu nejpodstatněji vylepšilo shodu modelu s daty. Na rozdíl od Tabulky 14, která zohledňuje pouze důležité fragmenty odhadných modelů, obsahuje Tabulka 13 modely v plném rozsahu, tedy se všemi odhadnutými parametry. Tato tabulka tak na případu konkrétní individuální proměnné ukazuje, jak vypadá méně úsporné vyjádření stejného postupu (zavedení víceúrovňové interakce), který je aplikován v následující Tabulce 14 na zbývající individuální proměnné.

Obě jmenované tabulky společně zahrnují všechny kombinace interakčních efektů modernizačních proměnných s těmi individuálními prediktory volební účasti, u nichž byla zjištěna dostatečná variance ve sklonu.[145] Když nejprve zaměřím pozornost na modely v Tabulce 13, které zavádí interakce proměnných teorie modernizace s pocitem politické efektivity, lze v prvé řadě poukázat, že pouze Model 9, který demonstruje spojený efekt politické efektivity a lidského rozvoje, vykazuje podstatně vyšší míru shody s daty než úspornější Model 7, který slouží v rámci celé této sekce jako referenční rovina. Tato interakce je rovněž signifikantní a vede ke snížení rozptylu efektu náhodných členů (konstanty i sklonu).

Model 9 ukazuje, že vliv politické efektivity na pravděpodobnost hlasování je v zemích s velmi vysokým rozvojem silnější než v ostatních zemích. Podmiňující působení lidského rozvoje lze konkrétně v tomto modelu přiblížit takto[146] (k interpretaci blíže např. Kam – Franzese 2007; viz též rovnice 4.9 v kap. 4): Primárně je třeba zmínit, že koeficient fixního efektu politické efektivity ($\beta_{EFE \mid LR0} = 0{,}100$) již neukazuje průměrný vliv této proměnné na pravděpodobnost hlasování, ale velikost jejího efektu pro země s nižším než velmi vysokým

[145] Lze sice namítat, že u některých interakcí nemuselo v předchozí části detailně specifikováno teoretické ospravedlnění, nicméně v daných případech si empirická analýza klade za cíl ověřit nulový podmiňující efekt kontextuálních proměnných (viz Přílohu B).

[146] Konkrétní hodnoty koeficientů však není vhodné přeceňovat. Jde toliko pravděpodobnostní odhady v modelech, které nevykazují plnou shodu se strukturou dat. Přesné hodnoty prezentuji spíše s ohledem na to, aby bylo na první pohled zřejmé, jakým způsobem jsem došel k závěrům o existenci nebo neexistenci podmíněného efektu.

lidským rozvojem, tj. vliv v zemích na hodnotě 0 u lidského rozvoje (proto byl v tomto textu β-koeficient doplněn v dolním indexu o podmínku *LR0*). V zemích s velmi vysokým rozvojem (hodnota 1 lidského rozvoje) je pak efekt politické efektivity silnější o koeficient interakčního členu (tj. $\beta_{EFE \mid LR1}$ = 0,100 + 0,175 = 0,275).[147] Na bázi těchto výpočtů lze konstatovat, že v nejvyspělejších státech existuje opravdu podstatný rozdíl v procentu volební účasti mezi lidmi, kteří sami sebe považují za schopné způsobit hlasováním změnu, a jejich protějšky, kteří jsou méně optimističtí ohledně váhy svého hlasu. Naopak v méně rozvinutých společnostech je nerovnost ve volební účasti způsobená pocitem politické efektivity pouze minimální, čili by mělo platit, že se k volebním urnám v podobné míře dostavují lidé s pocitem efektivity jejich volební participace i bez něj.

Když jsou do původního modelu dodány interakce politické efektivity se zralostí demokracie anebo s postmaterialismem, k významnému zpřesnění vzhledem ke struktuře dat nedochází (viz hodnoty LR testu v Tabulce 13). Koeficienty těchto interakčních efektů jsou nicméně pozitivní, což může přinášet další (byť velmi limitovanou) oporu pro zjištění z předchozího odstavce, a to v tom smyslu, že čím víc je společnost modernizovaná, tím silnější bude pozitivní efekt politické efektivity na pravděpodobnost hlasování. Tabulka 13 tak jako celek přináší důkazy o tom, že u lidí, kteří žijí v atmosféře silně modernizované společnosti, se účast ve volbách mnohem více odvíjí od pocitu politické efektivity, zatímco u osob, které žijí v méně rozvinutých společnostech, se z hlediska volební participace zdá být skoro jedno, jak občan vnímá váhu svého hlasu.

[147] Jak už jsem ale naznačil výše, interakce je symetrická, a tudíž by se dala interpretovat i opačně, tedy ve smyslu, že kontextuální pobídka v podobě lidského rozvoje působí jinak na různé typy lidí. Pro lidi na hodnotě 0 politické efektivity (která je však pouze pomyslná, neboť v této studii byla zvolena škála 1−5), tj. pro čistě hypotetické osoby s opravdu mimořádně nízkým pocitem, že hlas může přinést změnu, představuje velmi vysoký lidský rozvoj země silně demotivační prvek k volební účasti ($\beta_{LR \mid EFE0}$ = -1,295). Pro lidi, kteří jsou charakterističtí vyšší politickou efektivitou, už velmi vysoký lidský rozvoj tolik demotivační není, a to díky přičítání koeficientu interakčního členu. Pro lidi na hodnotě 1 politické efektivity (nejnižší reálná hodnota politické efektivity) jde o $\beta_{LR \mid EFE1}$ = -1,295 + 0,175 = -1,120. Pro lidi se střední efektivitou (hodnota 3 politické efektivity) je negativní vliv lidského rozvoje už jen $\beta_{LR \mid EFE3}$ = -1,295 + 3.0,175 = -0,770. Na lidi, kteří se cítí maximálně efektivní (hodnota 5 politické efektivity), působí velmi vysoký rozvoj ještě méně demotivačně, číselně vyjádřeno $\beta_{LR \mid EFE5}$ = -1,295 + 5.0,175 = -0,420. Úplně poslední poznámku k interpretaci bych rád věnoval signifikanci β-koeficientů v rámci podmíněných efektů. V Modelu 9 např. vidíme, že efekt politické efektivity pro země na hodnotě 0 lidského rozvoje ($\beta_{EFE \mid LR0}$ = 0,100) není natolik silný, aby byl signifikantní. Lze tedy tvrdit, že v daných zemích politická efektivita nehraje příliš podstatnou roli. Nicméně interakční člen již signifikantní je, což implikuje, že v zemích s velmi vysokým rozvojem by naopak efektivita měla hrát zásadní úlohu při rozhodování o účasti. Statistická nevýznamnost některých členů při interpretaci podmíněného efektu tak nutně nemusí znamenat, že efekt nemá smysl interpretovat (viz Brambor et al. 2006). Mimochodem i proto hodnotím interakční efekt i podle LR testu, který porovnává devianci modelu s interakcí s úspornějším modelem bez interakce.

Tabulka 13: Víceúrovňové modelování - interakce modernizačních proměnných

	Model 9					Model 10					Model 11				
	β			OR		β			OR		β			OR	
Individuální úroveň															
Věk	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)
Pohlaví	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)
Vzdělání: VŠ	0,298	***	(	1,347	)	0,298	***	(	1,347	)	0,298	***	(	1,347	)
Příjem domácnosti: 2. kvintil	0,129	*	(	1,138	)	0,129	*	(	1,138	)	0,130	*	(	1,139	)
Příjem domácnosti: 3. kvintil	0,239	***	(	1,270	)	0,240	***	(	1,271	)	0,241	***	(	1,273	)
Příjem domácnosti: 4. kvintil	0,263	***	(	1,301	)	0,263	***	(	1,301	)	0,264	***	(	1,302	)
Příjem domácnosti: 5. kvintil	0,402	***	(	1,495	)	0,403	***	(	1,496	)	0,404	***	(	1,498	)
Rodinný stav	0,362	***	(	1,436	)	0,362	***	(	1,436	)	0,362	***	(	1,436	)
Členství v odborech	0,187	***	(	1,206	)	0,186	***	(	1,204	)	0,187	***	(	1,206	)
Stranická identifikace	0,732	***	(	2,079	)	0,733	***	(	2,081	)	0,733	***	(	2,081	)
Politická efektivita	0,100		(	1,105	)	0,156		(	1,169	)	0,138	*	(	1,148	)
Spokojenost s demokracií	0,155	***	(	1,168	)	0,156	***	(	1,169	)	0,156	***	(	1,169	)
Zájem o kampaň	0,880	***	(	2,411	)	0,880	***	(	2,411	)	0,880	***	(	2,411	)
Percepce rozdílů: menší	0,245	***	(	1,278	)	0,243	***	(	1,275	)	0,244	***	(	1,276	)
Percepce rozdílů: větší	0,375	***	(	1,455	)	0,373	***	(	1,452	)	0,372	***	(	1,451	)
Minimální vzdálenost	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)
Konstanta	-0,975		(	0,377	)	-1,384		(	0,251	)	-1,243		(	0,289	)
Kontextuální úroveň															
Lidský rozvoj	-1,295	***	(	0,274	)	-0,494		(	0,610	)	-0,486		(	0,615	)
Zralost demokracie	-0,135		(	0,874	)	-0,237	*	(	0,789	)	-0,149		(	0,862	)
Postmaterialismus	0,071	***	(	1,074	)	0,072	***	(	1,075	)	0,039		(	1,040	)
Význam voleb: střední	1,593	**	(	4,918	)	1,637	***	(	5,140	)	1,678	***	(	5,355	)
Význam voleb: vysoký	2,087	***	(	8,061	)	2,139	***	(	8,491	)	2,176	***	(	8,811	)
Efektivní počet stran	-0,128	**	(	0,880	)	-0,126	**	(	0,882	)	-0,127	**	(	0,881	)
Povinnost volit	0,672	*	(	1,958	)	0,628	*	(	1,874	)	0,652	*	(	1,919	)

Velikost populace	-0,031		(	0,969	)	-0,026	(	0,974	)	-0,029	(	0,971	)
Těsnost voleb	-0,029		(	0,971	)	-0,028	(	0,972	)	-0,028	(	0,972	)
Poměrný volební systém	-0,083		(	0,920	)	-0,075	(	0,928	)	-0,089	(	0,915	)
Politická efektivita x lidský rozvoj	0,175	**	(	1,191	)								
Politická efektivita x zralost demokracie						0,022	(	1,022	)				
Politická efektivita x postmaterialismus										0,007	(	1,007	)
Parametry náhodných efektů (u_{0j}, u_{1j})													
Rozptyl konstanty (*změna*)	0,671		(	*-0,171*	)	0,796	(	*-0,046*	)	0,755	(	*-0,087*	)
Rozptyl efektu politické efektivity (*změna*)	0,018		(	*-0,006*	)	0,022	(	*-0,002*	)	0,021	(	*-0,003*	)
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	16,94 %					19,48 %				18,67 %			
Deviance (-2LL)	15239,51					15243,76				15242,38			
LR test (k Modelu 7)	4,85**					0,60				1,98			
BIC	15555,49					15559,75				15558,36			
N (skupiny)	26718 (31)					26718 (31)				26718 (31)			

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Změna rozptylu v náhodných efektech se vztahuje (podobně jako LR test) k porovnání s výše uvedeným Modelem 7. Vysvětlivky: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,01$.

Tabulka 14: Víceúrovňové modelování - interakce modernizačních proměnných II.

	Lidský rozvoj	Zralost demokracie	Postmaterialismus
Věk			
Efekt mikro-proměnné	0,011***	0,020***	0,022***
Efekt makro-proměnné	-0,755*	-0,065	0,090***
Interakční efekt	0,004	-0,002	-0,001**
LR test	0,57	0,71	3,96**
Rozptyl konstanty (změna)	0,699 (+0,050)	0,644 (-0,005)	0,564 (-0,085)
Rozptyl sklonu (změna)	0,000062 (-0,00003)	0,000066 (+0,000001)	0,0000446 (-0,0000207)
Vzdělání			
Efekt mikro-proměnné	-0,084	-0,272	-0,061
Efekt makro-proměnné	-0,852**	-0,216**	0,058***
Interakční efekt	0,452**	0,155**	0,025**
LR test	4,70**	5,25**	3,84**
Rozptyl konstanty (změna)	0,306 (-0,025)	0,309 (-0,022)	0,308 (-0,023)
Rozptyl sklonu (změna)	0,091 (-0,039)	0,108 (-0,022)	0,107 (-0,023)
Příjem			
Efekt mikro-proměnné	0,021 / 0,034 / -0,002 / 0,054	0,223 / 0,422 / 0,179 / 0,202	0,042 / 0,205 / -0,042 / 0,254
Efekt makro-proměnné	-0,796**	-0,137	0,058**
Interakční efekt	0,114 / 0,203 / 0,264 / 0,364	-0,030 / -0,062 / 0,008 / 0,038	0,005 / -0,001 / 0,018 / 0,006
LR test	1,97	2,57	3,57
Rozptyl konstanty (změna)	0,492 (-0,029)	0,517 (-0,004)	0,520 (-0,001)
Rozptyl sklonu (změna)	0,011 (-0,001)	0,012 (0)	0,012 (0)
Rodinný stav			
Efekt mikro-proměnné	0,589***	0,602***	0,511***
Efekt makro-proměnné	-0,491	-0,126	0,066***
Interakční efekt	-0,217	-0,051	-0,006
LR test	2,55	1,04	0,6
Rozptyl konstanty (změna)	0,203 (+0,004)	0,200 (+0,001)	0,199 (0)
Rozptyl sklonu (změna)	0,025 (-0,004)	0,029 (0)	0,027 (-0,002)
Stranická identifikace			
Efekt mikro-proměnné	0,300**	0,159	0,547***
Efekt makro-proměnné	-0,859**	-0,146	0,058**
Interakční efekt	0,573***	0,158**	0,014
LR test	10,32***	3,90**	1,30
Rozptyl konstanty (změna)	0,269 (-0,046)	0,296 (-0,019)	0,307 (-0,008)
Rozptyl sklonu (změna)	0,069 (-0,036)	0,104 (-0,001)	0,100 (-0,005)
Spokojenost s demokracií			
Efekt mikro-proměnné	-0,099	0,258	-0,001
Efekt makro-proměnné	-0,725**	-0,117	0,060***
Interakční efekt	0,326**	-0,033	0,011
LR test	3,58*	0,24	1,04
Rozptyl konstanty (změna)	0,277 (-0,034)	0,315 (+0,004)	0,304 (-0,007)
Rozptyl sklonu (změna)	0,057 (-0,023)	0,084 (+0,004)	0,075 (-0,005)
Zájem o kampaň			
Efekt mikro-proměnné	0,378***	0,272	0,583***
Efekt makro-proměnné	-0,961***	-0,204**	0,050**
Interakční efekt	0,608***	0,157***	0,018
LR test	13,40***	6,39**	2,52
Rozptyl konstanty (změna)	0,284 (-0,104)	0,325 (-0,063)	0,363 (-0,025)
Rozptyl sklonu (změna)	0,048 (-0,055)	0,066 (-0,037)	0,091 (-0,012)
Percepce rozdílnosti			

Efekt mikro-proměnné	-0,130 / -0,260	-0,661** / -0,725*	0,038 / 0,054
Efekt makro-proměnné	-1,339***	-0,386***	0,042
Interakční efekt	0,505*** / 0,801***	0,266*** / 0,310***	0,015 / 0,021
LR test	9,08**	9,53***	1,39
Rozptyl konstanty (změna)	0,746 (-0,332)	0,933 (-0,145)	1,039 (-0,039)
Rozptyl sklonu (změna)	0,038 (-0,029)	0,051 (-0,016)	0,062 (-0,005)

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. Ve všech modelech jsou kontrolovány ostatní individuální a kontextuální determinanty volební účasti, které doposud řešila tato práce. Změna rozptylu v náhodných efektech se vztahuje (podobně jako LR test) k porovnání s Modely 7A-E. Signifikantní interakční efekty jsou podbarveny šedě. U příjmu a percepce rozdílnosti je zápis parametrů proveden v posloupnosti, která reflektuje Tabulku 13 (parametry odděluje lomítko). Vysvětlivky: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,01$.

Podmiňujícímu působení faktorů modernizace na zbývající individuální proměnné se věnuje Tabulka 14, která shrnuje pouze koeficienty nutné k interpretaci podmíněných efektů a dále statistiky, které poukazují na schopnost těchto efektů vylepšit model. Jestliže budu údaje v uvedené tabulce interpretovat po jednotlivých sloupcích, první na řadě je moderující působení lidského rozvoje. Lidský rozvoj vykazuje statisticky významnou interakcí s pěti individuálními proměnnými: vzděláním, stranickou identifikací, spokojeností s fungováním demokracie, zájmem o kampaň a s percepcí rozdílnosti mezi politickými stranami. Zavedení těchto pěti interakcí navíc vede k tomu, že se snižuje rozptyl efektu náhodných efektů, což je vítaná vlastnost, poněvadž nekonkrétní působení kontextu (vyjádřené právě náhodnými efekty) se alespoň do určité míry začíná stávat konkrétním efektem kontextuálního faktoru, resp. interakce.

Nejprve se věnujme moderujícímu působení lidského rozvoje na efekt vzdělání. Pokud jde o méně rozvinuté společnosti, efekt vzdělání na pravděpodobnost hlasování se zde (poměrně překvapivě) jeví jako negativní, ale zároveň není dostatečně silně negativní na to, aby byl statisticky významný ($\beta_{VZD \mid LR0}$ = -0,084). S ohledem na operacionalizaci vzdělání (viz Přílohu A) se dá tvrdit, že v méně rozvinutých společnostech je z hlediska volební účasti prakticky jedno, jestli má jedinec vysokoškolské vzdělání, anebo nikoli; jinými slovy, ve zhruba stejných podílech volí vysokoškoláci i méně vzdělané osoby. Pokud ale vezmu v úvahu státy s velmi vysokým lidským rozvojem, efekt vzdělání je zde pozitivní a navíc mnohem víc vzdálený od nuly ($\beta_{VZD \mid LR1}$ = -0,084 + 0,452 = 0,368). V nejvyspělejších zemích tedy volební účast na vzdělání závisí. Konkrétněji řečeno, existuje nemalá propast ve volební účasti vysokoškoláků a méně vzdělaných s tím, že prvně jmenovaní chodí volit ve vyšším procentu než druzí. Tento výstup ukazuje, že ve vyspělých společnostech se sociální

nerovnost překlápí do nerovnosti politické více než ve společnostech na nižším stupni lidského rozvoje.

Interakce lidského rozvoje se stranickou identifikací má poněkud jiné kontury. V nejvyspělejších, ale i méně vyspělých společnostech je její efekt na pravděpodobnost hlasování pozitivní a zároveň statisticky významný. Nicméně z příslušného modelu v Tabulce 14 vyplývá, že zatímco v méně vyspělých státech je její efekt spíše umírněný ($\beta_{STR \mid LR0}$ = 0,300), ve společnostech s velmi vysokým rozvojem už působí tato proměnná na volební účast mnohem podstatněji ($\beta_{STR \mid LR1}$ = 0,300 + 0,573 = 0,873), čili v těchto společnostech už bude existovat opravdu velký rozdíl v tom, jak vysoká bude volební účast mezi osobami identifikovanými a neidentifikovanými. Lidský rozvoj tím pádem zesiluje efekt stranické identifikace na pravděpodobnost hlasování, a tím zvyšuje nerovnost ve volební participaci.

Míra socioekonomického rozvoje však determinuje také velikost relativního vlivu spokojenosti s fungováním demokracie. V méně rozvinutých zemích je efekt spokojenosti mírně záporný, ale ne dostatečně na to, aby byl signifikantní ($\beta_{SPO \mid LR0}$ = -0,099). Zatímco ve společnostech na nižším stupni modernizace ve volbách v podobné míře hlasují spokojení i nespokojení, v nejrozvinutějších zemích se zdá, že vjem spokojenosti s demokracií v nezanedbatelné míře ovlivňuje pravděpodobnost hlasování, a to tím způsobem, že spokojení mají vyšší šanci hlasovat než nespokojení ($\beta_{SPO \mid LR1}$ = -0,099 + 0,326 = 0,227). Lidský rozvoj se tak podílí i na zesilování efektu spokojenosti s fungováním demokracie, či lépe řečeno, podobně jako v případě vzdělání vede k tomu, že ze záporného efektu svým moderujícím působením vytváří efekt kladný.

Předposlední signifikantní interakce v prvním sloupci Tabulky 14 je ta, která vyjadřuje spojený efekt lidského rozvoje a zájmu o kampaň. Tato interakce poukazuje na různě silné pozitivní působení toho, jestli jedinec věnoval pozornost předvolební kampani. Co se týká méně rozvinutých zemí, efekt zájmu o kampaň je zde pozitivní a statisticky významný ($\beta_{ZAJ \mid LR0}$ = 0,378), čili lze říct, že v těchto společnostech existuje určitá nerovnost ve volební účasti u těch, kteří věnovali pozornost kampaním a kteří zůstali vůči této formě stranické mobilizace rezistentní. V zemích s velmi vysokým rozvojem se tato nerovnost ještě prohlubuje, neboť efekt zájmu o kampaň výrazně zesiluje ($\beta_{ZAJ \mid LR1}$ = 0,378 + 0,608 = 0,986). Stejně jako u předchozích proměnných, i zde lidský rozvoj moderuje relativní vliv individuální proměnné tak, že jej zvyšuje v pozitivním smyslu.

Kladná hodnota je charakteristická také pro interakci lidského rozvoje s individuální percepcí rozdílnosti ve stranické nabídce. V případě percepce rozdílnosti byly odhadnuty rovnou dva parametry, jež vyjadřují interakční efekt, a to v důsledku operacionalizace této

proměnné (opět viz Přílohu A). První interakce ($\beta_{ROZ\ x\ LR\ |\ ROZ2}$ = 0,505) se týká diference v efektu, který je vztažen na srovnání pravděpodobnosti hlasování mezi občany s vjemem *nižší* rozdílnosti mezi stranami (proto dolní index *ROZ2*) oproti vjemu žádné rozdílnosti, v nejrozvinutějších a méně rozvinutých zemích. Druhá interakce ($\beta_{ROZ\ x\ LR\ |\ ROZ3}$ = 0,801) pak představuje diferenci v efektu, který ukazuje srovnání volební účasti mezi občany s vjemem *vysoké* rozdílnosti mezi stranami oproti vjemu žádné rozdílnosti, a to opět v kategoriích států dle úrovně lidského rozvoje.

V méně rozvinutých společnostech byl indikován negativní, avšak statisticky nevýznamný efekt vjemu rozdílnosti ($\beta_{ROZ2\ |\ LR0}$ = -0,130 a $\beta_{ROZ3\ |\ LR0}$ = -0,260), což znamená, že v této skupině zemí individuální volební participace nezávisí na tom, jestli jedinec cítí rozdíly – ať už mírnější, anebo markantní – mezi nabízenými alternativami. Na druhou stranu, v nejrozvinutějších státech na percepci rozdílnosti záleží mnohem víc. Když jedinec žije v zemi s velmi vysokým rozvojem, má významně vyšší pravděpodobnost hlasovat, pokud mu politické strany nepřijdou stejné ($\beta_{ROZ2\ |\ LR1}$ = -0,130 + 0,505 = 0,375 a $\beta_{ROZ3\ |\ LR1}$ = -0,260 + 0,801 = 0,541). I tentokrát tedy lidský rozvoj moderuje efekt individuální proměnné tak, že jej zesiluje v pozitivním smyslu.

Další sloupce Tabulky 14 přináší informace o podmiňujícím působení zbývajících dvou rysů modernizace, zralosti demokracie a stupně postmaterializace společnosti. Modely ukazují, že zralosti demokracie lze přičítat varianci v efektu čtyř individuálních proměnných (vzdělání, stranické identifikace, zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti), postmaterialismus pak ovlivňuje relativní efekt dvou proměnných z mikroúrovně, věku a vzdělání. Až na jednu výjimku (spojený efekt postmaterialismu a věku) nabývají všechny interakce kladné hodnoty, což podporuje závěry z předchozích odstavců o tom, že modernizace může zesilovat v pozitivním smyslu vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování, a tím s sebou přináší vyšší nerovnost ve volební participaci.

Podmíněný efekt zralosti demokracie se v řadě aspektů podobá tomu, který byl empirickou analýzou zjištěn u lidského rozvoje, byť to tak na první pohled nemusí vypadat (to je však v prvé řadě dáno odlišným způsobem operacionalizace obou kontextuálních proměnných). Přibližme si tuto vlastnost na interakci zralosti demokracie se vzděláním. Při nízkém stáří demokracie je efekt vzdělání na pravděpodobnost hlasování záporný, ale i statisticky nevýznamný (pro hodnotu 0 zralosti jde o $\beta_{VZD\ |\ ZRA0}$ = -0,272 [148]). Jak se však demokracie etabluje, dostává se vliv vzdělání do kladných hodnot (pro ilustraci, pro hodnotu 3, která

[148] V této práci je zralost demokracie uvažována ve formě přirozeného logaritmu. To znamená, že hodnota zralosti demokracie 0 odpovídá jednomu roku fungování demokracie (ln 1 = 0).

přibližně odpovídá dvaceti letům fungování demokracie, jde o $\beta_{VZD \mid ZRA3}$ = -0,272 + 3.0,155 = 0,193, a pro hodnotu 5, která odkazuje k téměř dvousetleté zkušenosti s demokratickým režimem, pak jde o $\beta_{VZD \mid ZRA5}$ = -0,272 + 5.0,155 = 0,503). V zavedenějších demokraciích tedy vysokoškoláci mají vyšší pravděpodobnost hlasovat, naopak v nově etablovaných demokratických systémech volí vysokoškoláci ve zhruba stejné míře jako jiné skupiny populace.

Zesilování efektu v pozitivním smyslu lze postihnout taktéž u moderujícího působení stáří demokracie na efekt stranické identifikace. Zatímco v nově vzniklých demokraciích nehraje pro volební participaci významnou roli, jestli se jedinec cítí být identifikován s politickou stranou, anebo nikoli ($\beta_{STR \mid ZRA0}$ = 0,159; koeficient není signifikantní), jak režim zraje, a tím pádem přibývá lidí socializovaných v atmosféře demokratických norem, začíná stranická identifikace produkovat zásadní nerovnost ve volební účasti (využiji-li opět hodnoty zralosti demokracie 3 a 5, efekt stranické identifikace roste na $\beta_{STR \mid ZRA3}$ = 0,159 + 3.0,158 = 0,633 a $\beta_{STR \mid ZRA5}$ = 0,159 + 5.0,158 = 0,949).

V podobném duchu se dá představit též spojený efekt zájmu o kampaň a zralosti demokracie. Vliv zájmu o kampaň při ročním stáří demokracie nabývá hodnoty $\beta_{ZAJ \mid ZRA0}$ = 0,272 a s každou jednotkovou změnou kontextuální proměnné se navyšuje o velikost interakčního efektu, tj. o $\beta_{ZAJ\ x\ ZRA}$ = 0,157. Na nulové hodnotě zralosti demokracie efekt zájmu ani tentokrát není signifikantní. Modely tedy poukazují na to, že zájem o kampaň pozitivně ovlivňuje pravděpodobnost hlasování spíše ve zralejších demokraciích, resp. by mělo platit, že čím starší bude demokracie, tím vyšším pozitivním efektem na pravděpodobnost hlasování bude oplývat tato individuální proměnná.

Konečně, moderující působení stáří demokracie se značně dotýká i percepce rozdílnosti mezi stranami. Pokud se nejprve zaměřím na efekt percepce rozdílnosti v nejmladších demokraciích, modely odhadly, že je negativní ($\beta_{ROZ2 \mid ZRA0}$ = -0,661 a $\beta_{ROZ3 \mid ZRA0}$ = -0,725) a zároveň statisticky významný. Na druhou stranu, pokud vezmu v úvahu dvacet let fungující demokracii (hodnota 3 logaritmované kontextuální proměnné), efekty rozdílnosti na pravděpodobnost hlasování jsou již pozitivní ($\beta_{ROZ2 \mid ZRA3}$ = -0,661 + 3.0,266 = 0,137, resp. $\beta_{ROZ3 \mid ZRA3}$ = -0,725 + 3. 0,310 = 0,205). Lze proto tvrdit, že zatímco ve zbrusu nových demokraciích má percepce diferencí ve stranické nabídce pro volební participaci spíše odrazující efekt, v nejdéle fungujících demokratických režimech hlasují ve volbách častěji ti, kteří pociťují mírné anebo markantní rozdíly mezi stranami.

Poslední sloupec Tabulky 14 se věnuje podmíněným efektům stupně postmaterializace společnosti. V prvé řadě zasluhuje pozornost interakce postmaterialismu a věku, která je

negativní a zároveň statisticky významná ($\beta_{VEK\ x\ POS}$ = -0,001). Tento interakční efekt lze interpretovat tak, že s tím, jak roste podíl osob s postmateriální hodnotovou výbavou, klesá relativní velikost efektu věku na pravděpodobnost hlasování. Jinými slovy, zatímco v minimálně postmaterializovaných zemích pravděpodobnost hlasování poměrně strmě roste s věkem ($\beta_{VEK\ |\ POS3}$ = 0,022 + 3.(-0,001) = 0,019 [149]), ve vysoce postmaterializovaných společnostech existují víceméně nepodstatné rozdíly ve volební účasti různě starých osob ($\beta_{VEK\ |\ POS28}$ = 0,022 + 28.(-0,001) = -0,006 [150]). Postmaterialismus tedy smazává nerovnost ve volební účasti řízenou věkem.

Významné moderující působení stupně postmaterializace společnosti se projevuje ještě u efektu vzdělání. Spojený efekt obou proměnných lze popsat tak, že vliv vzdělání na pravděpodobnost hlasování se v nejméně postmaterializovaných společnostech jeví jako prakticky nulový ($\beta_{VZD\ |\ POS3}$ = -0,061 + 3. 0,025 = 0,014), tj. vysokoškoláci v porovnání s méně vzdělanými vykazují téměř stejnou míru volební účasti. Naproti tomu ve společnostech, kde se dá z hlediska hodnotových orientací za postmaterialisty považovat největší podíl občanů, je efekt vzdělání silně pozitivní ($\beta_{VZD\ |\ POS28}$ = -0,061 + 28. 0,025 = 0,639). Na bázi uvedených výpočtů lze tvrdit, že stupeň postmaterializace zesiluje nerovnost ve volební participaci danou vysokoškolským vzděláním.

8.2 Podmiňující vliv institucionálních faktorů

Ve srovnání s proměnnými teorie modernizace se podmíněné efekty institucionálních faktorů dočkaly v dosavadní literatuře mnohem silnější odezvy (Anderson 2007; Gallego 2010; Rocha et al. 2010; Quintelier et al. 2011; Söderlund et al. 2011; případně též Singh 2011a).[151] Tyto příklady dřívější práce s podmiňujícím působením kontextuálních proměnných jsem již diskutoval v rámci meta-analýzy v kapitole 3. Účelem této sekce proto není shrnout dřívější texty, ale doplnit je o nové podmíněné hypotézy. Při tomto úsilí si opět vypomůžu hypotézou politické rovnosti, která je díky své obecnosti schopna pokrýt mnohem širší pole vztahů než výše zmíněné studie.

Následující výklad tím pádem „napne“ hypotézu politické rovnosti na efekty institucionálních proměnných, které byly předmětem zkoumání v předchozích kapitolách.

[149] Při výpočtu je třeba opět zohlednit operacionalizaci proměnných. Z kap. 4 víme, že minimální hodnota postmaterializace jsou 2,68 (tj. 2,68 % občanů lze označit za postmateriálně orientované), po zaokrouhlení 3. Efekt věku na nulové hodnotě postmaterialismu nemá příliš smysl interpretovat, poněvadž v každé ze zkoumaných společností se vyskytuje určitý podíl občanů s postmateriální hodnotovou výbavou.

[150] Maximální hodnota postmaterializace ve zkoumaných zemích je 28,06, po zaokrouhlení 28.

[151] Na institucionální proměnné se zaměřovaly také texty, které řešily druhou možnou interpretaci interakčního efektu (blíže kap. 3). Jde např. o studie Anduizy Perey (2002), Kittilsona a Andersona (2011) či Jusko a Shivelyho (2005).

Bude se tedy opět jednat o faktory očekávaných užitků (konkrétně pak význam voleb a šíře stranické nabídky), nákladů hlasování (povinnost volit) a pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu (velikost populace a těsnost voleb). K nim bude i tentokrát připojen ještě volební systém, v němž lze nalézt určitý odkaz ke všem třem veličinám klasické verze racionálního kalkulu.

8.2.1 Význam voleb

Pokud je ve volbách hodně v sázce, mají občané větší motivaci k aktivní participaci, a to v prvé řadě proto, že očekávají, že jim hlas pro preferovanou alternativu zajistí vyšší osobní užitek. Čím jsou volby důležitější, tím vyšší by tedy měla být volební účast (např. Reif – Schmitt 1980). Důsledkem významných voleb ovšem nemusí být jen vyšší volební účast, ale i oslabení politické nerovnosti. Ve shodě s hypotézou politické rovnosti tak očekávám, že by se efekt některých individuálních proměnných měl se zvyšujícím se významem volebního klání snižovat.

Vzhledem k výše diskutovanému poutu politických institucí na makro-úrovni se subjektivními motivacemi k účasti na mikro-úrovni (viz Franklin 2002; Norris 2002) by šlo počítat s tím, že se moderace efektu bude týkat zejména politických postojů, a to jak instrumentálních, tak afektivních. Když mají volby opravdu zásadní význam pro budoucí směřování státu, přestává do značné míry záležet na tom, jestli se jedinec identifikuje s některou politickou stranou, jestli považuje politickou participaci za efektivní, jestli je spokojen s fungováním režimu, ale i na tom, jestli aktivně sledoval předvolební kampaň nebo jestli vypozoroval podstatnější rozdílnosti mezi nabízenými stranickými alternativami (podobně Söderlund et al. 2011).

Co se naopak týká jiného typu faktorů z individuální úrovně, proměnných sociální struktury, přikláním se k tomu, že případné oslabení jejich efektu prostřednictvím významu voleb bude jen nepatrné či spíš vůbec žádné. Pokud jedinci nemají dostatečné schopnosti a/nebo dostatek volného času, jednoduše participovat *nemohou* (Verba et al. 1995). A ani význam voleb na tom prakticky nic nezmění, jelikož nedokáže zásadnějším způsobem narušit bariéru k zapojení politiky danou absencí personálních zdrojů. Tento fakt ostatně vyplývá i z východisek, na nichž staví teorie institucí. Institucionalismus jakožto odraz teorie racionální volby předpokládá plnou informovanost jedinců; vůbec nepočítá s tím, že by někteří jedinci nebyli schopni zajistit si potřebný souhrn znalostí o volbách a politických aktérech ve stranickém spektru, kteří se ucházejí o jejich podporu.

8.2.2 Šíře stranické nabídky

Nabídka politických stran a její bohatost by měla mít na občany velmi podobný dopad jako nabídka produktů či služeb, která je dostupná zákazníkům na běžném trhu. Ač jde v prvním případě o politickou volbu a ve druhém o koupi, obě mají ústit v aktivní jednání zákazníka: výběr jemu vyhovující alternativy (podrobněji k analogii s nákupem produktu Evans 2004). Stupeň fragmentace stranického spektra ovlivňuje benefity, které lidé očekávají od hlasování, a to na tom principu, že když existuje víc alternativ k výběru, je pravděpodobnější, že se jedinci některá z nich zalíbí, a rozhodne se ji proto zvolit. Teoreticky by tak měl být přímý vliv (efektivního) počtu stran na volební účast pozitivní (srov. Jackman 1987).

Přestože se šíře stranické nabídky dá spolu s významem voleb zařadit do stejné kategorie institucionálních faktorů (těch, které se vztahují k očekávaným užitkům) a teorie zde předpokládá pozitivní přímý efekt na volební účast, moderující působení obou makro-proměnných zřejmě bude mít poněkud odlišnou povahu. Lze to přičítat mj. tomu, že šíře stranické nabídky se vztahuje k politickým stranám a postojům vůči nim a nikoliv k volebnímu procesu obecně. Navíc analýza v předchozí kapitole přinesla u šíře stranické nabídky zjištění, která jsou v ostrém protikladu s teoretickým očekáváním. Plyne z ní, že existuje dostatek empirické evidence o tom, že čím bude vyšší efektivní počet volebních stran, tím nižší bude volební účast. Přímý efekt stranické nabídky tak má tendenci být negativně asociován k volební účasti.

Zůstanu-li nejprve u teoreticky očekávaného (pozitivního) vztahu šíře stranické nabídky a volební účasti, šlo by s ohledem na hypotézu politické rovnosti očekávat, že vyšší fragmentace stranického spektra bude oslabovat efekty některých prediktorů volební účasti z individuální úrovně. Při diskusi podmíněného efektu významu voleb (viz sekce 8.2.1) jsem přitom akcentoval pevnou vazbu institucionalismu na subjektivní motivace, a tudíž se jeví jako logické hledat individuální faktory, jejichž varianci v efektu by bylo možné připisovat šíři stranické nabídky, primárně tam.

Poměrně věrohodná argumentace by přitom šla najít pro předpoklad, že čím více možností k výběru má jedinec k dispozici, tím menší roli by měly hrát proměnné jako stranická identifikace, spokojenost s demokracií nebo zájem o předvolební kampaň. Pokud nejprve zacílím na efekt stranické identifikace, lze tvrdit, že při vyšší fragmentaci spektra mají tendenci volit ve vyšší míře osoby, které nevykazují afektivní vazbu na politickou stranu. Blízkost k některé ze stran jim totiž může zajistit zcela jiný typ vazby: vazba racionálního charakteru, která se odvozuje od programového průniku občana a strany. Ta bude pravděpodobnější, pokud se ve stranickém systému nachází vícero alternativ.

Oslabování efektu druhé jmenované proměnné, spokojenosti s fungováním demokracie, v důsledku vyššího počtu stran vychází z odlišného ospravedlnění. Při bohaté stranické nabídce by měli kromě spokojených víc volit i nespokojení občané, a to proto, že v dané situaci existuje vyšší šance, že se ve stranickém systému nachází politický subjekt, který náležitě reflektuje jejich stav mysli (např. populisté), a prostřednictvím jehož zvolení lze současným držitelům úřadu dát jasný signál o tom, že je nutná více či méně zásadní změna politického kurzu.

Poslední proměnná, zájem o kampaň, může být šíří stranické nabídky podmiňována tak, že v situaci, kdy o křesla soupeří opravdu velké množství politických uskupení, která jsou lačná hlasů nerozhodnutých voličů, začíná politika prostupovat úplně vším. Politika se mnohem víc dostává do diskusí mezi přáteli i na pracovišti, také se o ní častěji hovoří v médiích a není prakticky nikdo, kdo by byl ušetřen různorodé „stranické masáže". Za tohoto stavu lidé získávají větší počet podnětů k volební participaci, a to bez ohledu na to, jestli z vlastního popudu aktivně pozorovali, s čím přišly politické strany v rámci své kampaně, anebo nikoliv (srov. Söderlund et al. 2011).

Jak už jsem ale upozornil, analýza v předchozí kapitole přinesla závěr, že přímý efekt šíře stranické nabídky bude mnohem spíše záporný, a tedy posilující politickou nerovnost. Proto se hodí doposud navržené podmíněné hypotézy ještě doplnit. Při něm budu vycházet z jednoduché úvahy, z jakých motivací může pramenit negativní vztah bohatosti stranických alternativ a volební účasti. Možnosti vidím minimálně dvě (srov. Kittilson – Anderson 2011). Zaprvé jde o tu záležitost, že širší nabídka stran znamená nutnost opatřit si mnohem víc informací o tom, co političtí aktéři vlastně chtějí prosazovat. Z této perspektivy může být podmiňující efekt stranické nabídky nasazen také na efekty charakteristik sociální struktury, které souhrnně vyjadřují objem personálních zdrojů, a to v tom smyslu, že efekt těchto proměnných bude silnější s tím, jak roste efektivní počet stran (Gallego 2010).

Zadruhé lze soudit, že když je stranická nabídka až příliš široká, řada voličů si jednoduše neumí vybrat, protože strany se ve svých prioritách různě překrývají. Jednoduše řečeno, každá strana je v očích voliče v něčem dobrá a v jiném zase špatná. To velmi znesnadňuje racionálně orientované rozhodnutí voliče o tom, při volbě jaké strany může získat nejvyšší osobní užitek. Z tohoto úhlu pohledu mám za to, že bohatost stranické nabídky může moderovat také efekt percepce rozdílnosti ve volebním klání, a to tak, že čím větší bude, tím více bude záležet na tom, jestli volič našel ve stranickém systému takovou rozdílnost, která by mu stála za volební účast. Rozšiřování stranické nabídky by tedy mělo vést ke zvýšení relativního efektu percepce rozdílnosti mezi politickými stranami.

8.2.3 Povinnost volit

Pro politické systémy, které po svých občanech vynucují účast na volbách, bývá typická nebývale vysoká volební účast, jež nezřídka atakuje, anebo dokonce přesahuje „magickou“ hranici 90 %. Tyto společnosti už podstatně tendují k ideálu politické rovnosti (Lijphart 1997). S ohledem na vskutku mimořádnou velikost přímého vlivu volební povinnosti na volební účast jsem tuto proměnnou zvolil i jako příklad v úvodu kapitoly 3, která sloužila k vymezení a ospravedlnění hypotézy politické rovnosti. Pro připomenutí, velmi silný pozitivní efekt této makro-proměnné na volební účast by měl způsobit, že vliv většiny individuálních charakteristik na pravděpodobnost hlasování se podaří téměř eliminovat (viz Gallego 2010; Quintelier et al. 2011). V zemích s volební povinností, zejména pak v té části, kde je účast vynucována sankcemi, nebude příliš záviset na tom, jakou má jedinec kapacitu zdrojů, ale ani na tom, jak nahlíží na politické objekty vyskytující se v jeho okolí (srov. Anduiza Perea 2002). Volební povinnost tedy může představovat ve své podstatě univerzální faktor z makro-úrovně, který zásadním způsobem snižuje míru relativního efektu mikro-proměnných z kategorie sociální struktury, politické kultury, ale i racionálního kalkulu.

Na druhou stranu se zdá, že ani volební povinnost není všelék na politickou rovnost. Na začátku této kapitoly jsem totiž zdůrazňoval, že důležitou podmínkou pro detekci podmíněných efektů je, aby efekt individuální proměnné (sklon) v dostatečné míře varioval napříč státy. U třech proměnných (rodinný stav, členství v odborech a minimální vzdálenost) se variance v efektu zdála spíše nepodstatná (viz také kap. 6.5). Toto zjištění může poukazovat na to, že volební povinnost – jakkoli se její působení zdá být výrazné – nelze pokládat nástroj, který by přinesl úplné vymýcení nerovností ve volební účasti.

8.2.4 Velikost populace

Zatímco výše zmíněné institucionální proměnné odkazovaly k očekávaným užitkům z volby nebo k nákladům (ne)hlasování, velikost populace se již váže k poslednímu členu racionálního kalkulu, pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu. Z hlediska jejího přímého efektu na volební účast dosavadní literatura předpokládala, že čím vyšší bude počet oprávněných voličů, tím nižší by měla být pravděpodobnost, že hlas voliče bude pivotální, čili že způsobí zvrat ve volebním klání v tom smyslu, že z vítězství jedné strany se stane pat nebo vítězství strany druhé. S rostoucí velikostí populace (resp. elektorátu) by tím pádem volební účast měla

klesat (např. Blais 2000). Empirická analýza, kterou jsem představil v předchozí kapitole, s takto vymezeným vztahem do jisté míry korespondovala.[152]

Prizmatem hypotézy politické rovnosti negativní vztah velikosti populace a volební účasti implikuje, že daná kontextuální proměnná by se měla podílet na zostřování politické nerovnosti. V tomto ohledu by, jak se domnívám, měl být na prvním místě zmíněn pocit politické efektivity. Pokud totiž má nějaký stát opravdu velkou populační velikost, do volebních místností by měli ve větších počtech přicházet jen ti občané, kteří jsou vybaveni silným přesvědčením, že jejich hlas ve volbách může něco změnit. S rostoucí velikostí populace by proto měl zesilovat efekt pocitu politické efektivity na pravděpodobnost hlasování.

Poměrně přesvědčivě lze ospravedlnit také ten předpoklad, že lidnatost země může moderovat efekty spokojenosti s fungováním demokracie, stranické identifikace a zájmu o kampaň. Nejprve pojďme rozebrat podmiňující vliv velikosti populace na vztah mezi spokojeností s demokracií a šancí hlasovat. Když se pravděpodobnost rozhodujícího hlasu zásluhou velké populace nachází opravdu velmi blízko nule, volení sice těžko může přinést zásadní obrat ve výsledku, nicméně dál skýtá možnost, jak vyjádřit demokratickému politickému systému svou loajalitu a jak se podílet se na jeho dobré kondici. Z občanů, kteří jsou spokojeni s demokracií, se za stavu lidnatosti státu může rekrutovat určitá část, která spojí své hlasování s tím, že formou aktivní participace udrží stávající „zdraví“ režimu. Nespokojení si obdobným způsobem počínat nebudou, neboť mají mnohem méně pozitivní mínění o dosavadním fungování režimu.[153]

Doposud ale byla zmíněna jen situace v populačně velkých státech. V menších společnostech se pravděpodobnost rozhodujícího hlasu zdá být řádově vyšší, a proto se v těchto zemích dá předpokládat i o něco vyšší volební účast. Jelikož se zde míra volební participace jeví daleko spíš jako odpovídající demokratickým standardům, téměř úplně odpadá motivace spokojených občanů, která se týká snahy aktivním hlasováním udržet nerušený chod politického systému. V populačně nevelkých společnostech tak budou nůžky ve volební participaci mezi spokojenými a nespokojenými rozevřeny méně než ve společnostech, které jsou z hlediska počtu obyvatel větší.

V obdobných intencích by šlo uvažovat o moderační roli velikosti populace, která se má týkat pocitu stranické identifikace. Ve velkých společnostech sice bude pravděpodobnost

[152] Nutno ale upozornit, že vztah sice byl negativní, avšak ne statisticky významný.

[153] Tímto mechanismem je vlastně zapracován „dodatečný“ člen *D* racionálního kalkulu, který v Downsově pojetí představuje benefity z udržení demokracie (Downs 1957; viz též kap. 2.1.3).

rozhodujícího hlasu mizivá, nicméně určitá část občanů, kteří vykazují loajalitu k některé z politických stran, volby pojme alespoň jako možnost, kde se dá vhodně demonstrovat emocionální pouto ke straně, a proto přijdou volit.[154] U neidentifikovaných jedinců není co demonstrovat. V jejich případě proto bude silnější motivace zůstat doma, která vyplývá z nízké pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu. Naproti tomu v situaci, kdy jedinci rozhodují o své participaci v málo lidnatém státě, bude rozdíl v procentu hlasujících mezi identifikovanými a neidentifikovanými o něco menší. Identifikovaní jedinci mají dál motivaci jít volit díky své loajalitě ke straně, avšak určitá pobídka, která vyplývá z vyšší pravděpodobnosti na rozhodující hlas, se v danou chvíli dotkne i jedinců, kteří nejsou spojeni emocionálním poutem se žádnou ze stran.

Po politické efektivitě, spokojenosti s fungováním demokracie a stranické identifikaci se dá do určité míry ospravedlnit i možnost podmiňujícího působení velikosti populace na efekt zájmu o předvolební kampaň. Relativní vliv sledování předvolební kampaně na pravděpodobnost hlasování by, jak předpokládám, měl být vyšší v lidnatějších zemích. Při argumentaci pro tento mechanismus je třeba primárně vyjít z povahy racionálního kalkulu, který poměřuje součin očekávaných benefitů z hlasování a pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu (*PB*) s náklady za hlasování (*C*). Přitom se dá tvrdit, že lidé zasažení politickou kampaní obvykle bývají konfrontováni s nemalým počtem politických slibů a proklamací, které jim dávají naději na vyšší užitek z hlasování. Aby součin *PB* dosáhl v populačně velkých státech hodnoty, která může převýšit (konstantní) náklady hlasování, musí se zvýšit objem očekávaných užitků, a to např. skrze zájem o kampaň. V méně lidnatých státech naopak mohou vést k participaci (vzhledem k vyšší pravděpodobnosti rozhodujícího hlasu) i nižší očekávané benefity, a proto v těchto společnostech nebude z hlediska volební účasti tolik záležet na tom, jestli jedinec sledoval kampaň, či nikoli.

8.2.5 Těsnost voleb

Nejen na velikosti populace, ale rovněž na těsnosti volebního výsledku závisí pravděpodobnost, že hlas jedince bude rozhodující (Blais 2000). Pokud se očekává, že politické strany, jimž reálně jde o volební vítězství, a tím obvykle také o možnost sestavovat vládu, svedou v rámci volebního klání souboj doslova o každý hlas (tj. v počtech jejich předpokládaných voličů budou existovat jen minimální rozdíly), roste instrumentální

[154] Identifikovaný volič tak při hlasování obdrží užitek, který je nezávislý na výstupu volební soutěže. Tento jev opět do určité míry reflektuje upravenou verzi racionálního kalkulu, která obsahuje expresivní složku *D* (viz Riker – Ordeshook 1968 aj.).

motivace jednotlivců k hlasování. Působení těsnosti voleb lze postihnout tak, že čím větší procentuální rozdíl se očekává ve volebním výsledku mezi politickými stranami, které se v rámci pořadí volební soutěže umísťují na prvním a druhém místě, tím nižší bude volební účast. Negativní asociaci přitom potvrzují i výstupy empirické analýzy, která byla předmětem předchozí kapitoly.

Z pohledu hypotézy politické rovnosti by tak velikost procentuálního rozdílu mezi první a druhou stranou mohla mít potenciál zesilovat relativní efekt některých individuálních proměnných na pravděpodobnost volební participace. Rozdíl v (očekávaných) volebních ziscích politických stran, které se nacházejí na čele soutěže, by přitom mohl podmiňovat velikost efektu stejných politických postojů, které byly rozebrány v předchozí sekci, jež se týkala se velikosti populace. Obě kontextuální proměnné totiž spojuje nejen jejich vztahování k pravděpodobnosti pivotálního hlasu, ale i relativně vysoká míra konzistence mezi teoretickými očekáváními a empirickými zjištěními. Následující odstavce proto budou stejně jako předchozí část diskutovat podmiňující působení na efekty politické efektivity, stranické identifikace, spokojenosti s demokracií a zájmu o kampaň, avšak poněkud úspornějším způsobem.

Důvody moderace efektu pocitu politické efektivity mají velmi blízko k těm, které jsem zohlednil výše u velikosti populace. Lze se domnívat, že pokud bude předem rozhodnuto o vítězi volebního klání, mají tendenci hlasovat ve vyšší míře pouze jedinci, kteří jsou bytostně přesvědčeni o účelnosti svého hlasu (jakkoli si sami můžeme myslet, že za stavu předem jasného výsledku se vjem efektivity hlasování může jevit jako poměrně nesprávné vyhodnocení situace).

I u dalších individuálních proměnných se dá použít argumentace, kterou jsem nastiňoval podmíněný efekt velikosti populace. Tedy jen ve stručnosti, jednoznačný výsledek by mohl mít tendenci zesilovat velikost efektu spokojenosti s fungováním demokracie proto, že když je o vítězi dopředu jasno, budou spokojení volit intenzivněji než nespokojení kvůli tomu, že svým jednáním alespoň vyjádří režimu podporu. Posilování efektu identifikace s určitou stranou lze zase pojmout tak, že lidé vykazující identifikaci volebním aktem za stavu předem rozhodnuté soutěže stvrzují loajalitu ke „své“ straně.

Konečně, podmiňující působení těsnosti voleb na efekt zájmu o kampaň spočívá v tom, že jedinci, kteří aktivně sledovali předvolební kampaň, byli s pravděpodobností hraničící s jistotou svědky mnoha politických slibů a nejednoho mobilizačního prohlášení o tom, že stále není nic rozhodnuto a že hlasovat má smysl, přestože se na první pohled mohlo zdát, že aktivní účastí už nijak nejde zvrátit výsledek voleb. Proto, když se očekává jednoznačný

výsledek, roste relativní efekt zájmu o kampaň na pravděpodobnost hlasování (k tomu Söderlund et al. 2011).

8.2.6 Poměrný volební systém

Dřívější výzkumy stavěly převážně na předpokladu, že poměrný volební systém produkuje vyšší volební účast než ostatní typy volebních systémů (Blais – Carty 1990; Blais – Dobrzynska 1998 aj.), a to primárně kvůli svému relativně nízkému reduktivnímu účinku (v porovnání se systémy většinovými), který se projevuje v podílu promarněných hlasů. Pokud se tak používá poměrný systém, voliči získávají pobídku hlasovat, která se odvíjí od víry, že jimi odevzdaný hlas se bude počítat při alokaci křesel. Ačkoli empirická analýza v předchozí kapitole nepřinesla přílišnou podporu tomuto předpokladu (β-koeficient přímého efektu poměrného volebního systému osciloval kolem nuly), uvažování o moderujícím působení má přinejmenším z věcného hlediska své opodstatnění.

Jak už bylo naznačeno, využití konkrétní volební formule ovlivňuje přesvědčení občanů, které se týká jejich schopnosti zasáhnout svým hlasem do složení voleného tělesa. Není proto od věci tvrdit, že když následkem využití silně disproporčního systému spousta hlasů propadá, lze volební účast očekávat primárně od těch jedinců, kteří i přes velký reduktivní účinek systému stále cítí, že jejich hlas je efektivní, tj. že může v rámci volebního klání něco změnit. Naopak za stavu, kdy volební systém produkuje víceméně proporční výstupy, nehraje pocit politické efektivity při rozhodování o (ne)angažovanosti tak zásadní roli. Poměrný systém by tak s sebou měl v prvé řadě přinášet oslabení relativního vlivu politické efektivity na pravděpodobnost hlasování (k tomu dále viz Karp – Banducci 2008).

K moderujícímu působení může docházet rovněž u efektů dalších proměnných z okruhu politických motivací. Nejdříve bych upozornil na efekt zájmu o kampaň. Za stavu málo proporcionální volební formule, kdy existuje poměrně velká šance na propadnutí hlasu, může být efekt zájmu o kampaň na pravděpodobnost hlasování mnohem silnější než v případě, kdy se očekává, že jen minimum hlasů zůstane nevyužitých. Důvod tkví v tom, že politické strany, především pak ty menší, v kampani nezřídka přesvědčují o tom, že volit pro jejich stranu má smysl a že není rozumné preferovat velké strany, v nichž se pak přílišně koncentruje moc. Těmito a jim podobnými vyjádřeními se u občanů snaží přeceňovat jejich politickou efektivitu. Toto přeceňování pak nabírá na intenzitě v situaci, kdy volební systém vykazuje velmi reduktivní účinek. Následkem sledování kampaní se tak může zvýšit podíl občanů, kteří se v situaci disproporční volební formule cítí politicky efektivní a jdou hlasovat. Využití silně

disproporčního volebního systému tak může umocňovat efekt zájmu o kampaň na pravděpodobnost hlasování.

Volební systém nicméně může působit také na relativní velikost efektu stranické identifikace. Když je využit volební systém, jenž plodí výrazně proporční výstupy, závisí pravděpodobnost hlasování na stranické identifikaci víc, než když využit není. Argument, kterým lze ospravedlnit tento předpoklad, vyvěrá z toho, že v poměrném systému mohou občané volit zcela upřímně, aniž by výrazněji zvažovali, zdali jejich hlas nemůže propadnout. V daný okamžik hraje stranická loajalita klíčovou roli, poněvadž jedinec, který disponuje afektivním poutem ke straně, má velmi pravděpodobně jasno o tom, jestli půjde volit a samozřejmě i koho zvolí.

Na druhou stranu, pokud je využit systém s výraznějším reduktivním účinkem, existuje u lidí, kteří se identifikují s některou z menších politických stran, silná obava, že hlas odevzdaný straně, s níž tyto jedince pojí emocionální vazba, se nakonec nebude počítat při alokaci křesel. Ta pak může vést buď k neúčasti, anebo ke strategické volbě. Když tedy po uzavření volebních místností bude převod hlasů na mandáty probíhat dle zásad poměrného zastoupení, mají osoby identifikované se stranou silnější pobídky k volbě, než když je využíván volební systém s podstatnějším reduktivním účinkem.

8.2.7 Začlenění interakcí institucionalismu do víceúrovňového modelu

Níže představená analýza kopíruje postup sekce, jež uzavírala diskusi podmíněných efektů modernizačních proměnných (viz kap. 8.1.4).[155] Pro připomenutí, v této části textu jsem doplnil víceúrovňový model, který kromě náhodně variující konstanty a sklonu obsahoval přímé efekty individuálních a kontextuálních proměnných, vždy o jednu dvouúrovňovou interakci (jde tedy o rozšíření Modelu 7 z kap. 7). Při jeho interpretaci jsem se již nijak nedotýkal zahrnutých přímých efektů, ale zaměřil jsem se pouze na efekty podmíněné. Abych navázal na analytickou strategii, která byla použita výše, opravdu v plném rozsahu, nejprve prezentuji několik modelů s interakčním efektem bez jakýchkoli úprav (se všemi odhadnutými parametry). Jde o ty modely, u nichž byla umožněna náhodná variance sklonu pocitu politické efektivity, a čtenáři jsou k dispozici v Tabulce 15. Zbylé modely jsou pak s ohledem na skutečnost, že přímé efekty proměnných v nich obsažené již nejsou nijak diskutovány v doprovodném textu, prezentovány v poněkud úspornější formě (viz Tabulku 16).

[155] Výše nastíněné předpoklady o podmíněných efektech jsou znázorněny v Příloze B.

Tabulka 15: Víceúrovňové modelování - interakce institucionálních proměnných

	Model 12					Model 13					Model 14				
	β			OR		β			OR		β			OR	
Individuální úroveň															
Věk	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,017	***	(	1,017	)
Pohlaví	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)	-0,108	**	(	0,898	)
Vzdělání: VŠ	0,299	***	(	1,349	)	0,298	***	(	1,347	)	0,298	***	(	1,347	)
Příjem domácnosti: 2. kvintil	0,128	*	(	1,137	)	0,129	*	(	1,138	)	0,130	*	(	1,139	)
Příjem domácnosti: 3. kvintil	0,239	***	(	1,270	)	0,240	***	(	1,271	)	0,240	***	(	1,271	)
Příjem domácnosti: 4. kvintil	0,263	***	(	1,301	)	0,264	***	(	1,302	)	0,264	***	(	1,302	)
Příjem domácnosti: 5. kvintil	0,402	***	(	1,495	)	0,403	***	(	1,496	)	0,403	***	(	1,496	)
Rodinný stav	0,362	***	(	1,436	)	0,362	***	(	1,436	)	0,361	***	(	1,435	)
Členství v odborech	0,186	***	(	1,204	)	0,186	***	(	1,204	)	0,187	***	(	1,206	)
Stranická identifikace	0,733	***	(	2,081	)	0,733	***	(	2,081	)	0,733	***	(	2,081	)
Politická efektivita	0,152		(	1,164	)	0,144		(	1,155	)	0,262	***	(	1,300	)
Spokojenost s demokracií	0,157	***	(	1,170	)	0,156	***	(	1,169	)	0,155	***	(	1,168	)
Zájem o kampaň	0,881	***	(	2,413	)	0,881	***	(	2,413	)	0,880	***	(	2,411	)
Percepce rozdílů: menší	0,242	***	(	1,274	)	0,242	***	(	1,274	)	0,245	***	(	1,278	)
Percepce rozdílů: větší	0,372	***	(	1,451	)	0,372	***	(	1,451	)	0,375	***	(	1,455	)
Minimální vzdálenost	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)
Konstanta	-1,328		(	0,265	)	-1,432		(	0,239	)	-2,030		(	0,131	)
Kontextuální úroveň															
Lidský rozvoj	-0,483		(	0,617	)	-0,465		(	0,628	)	-0,512		(	0,599	)
Zralost demokracie	-0,162		(	0,850	)	-0,164		(	0,849	)	-0,143		(	0,867	)
Postmaterialismus	0,073	***	(	1,076	)	0,074	***	(	1,077	)	0,073	***	(	1,076	)
Význam voleb: střední	1,529		(	4,614	)	1,691	***	(	5,425	)	1,690	***	(	5,419	)
Význam voleb: vysoký	1,670	*	(	5,312	)	2,202	***	(	9,043	)	2,203	***	(	9,052	)
Efektivní počet stran	-0,129	**	(	0,879	)	-0,206	*	(	0,814	)	-0,121	**	(	0,886	)
Povinnost volit	0,652	*	(	1,919	)	0,579		(	1,784	)	1,572	***	(	4,816	)

Velikost populace	-0,025	(	0,975	)	-0,020	(	0,980	)	-0,021		(	0,979	)
Těsnost voleb	-0,028	(	0,972	)	-0,028	(	0,972	)	-0,028		(	0,972	)
Poměrný volební systém	-0,082	(	0,921	)	-0,076	(	0,927	)	-0,055		(	0,946	)
Politická efektivita x význam: střední	0,030	(	1,030	)									
Politická efektivita x význam: vysoký	0,107	(	1,113	)									
Politická efektivita x efektivní počet stran					0,017	(	1,017	)					
Politická efektivita x povinnost volit									-0,215	***	(	0,807	)
Parametry náhodných efektů (u_{0j}, u_{1j})													
Rozptyl konstanty (*změna*)	0,752	(	*-0,090*	)	0,865	(	*+0,023*	)	0,741		(	*-0,101*	)
Rozptyl efektu politické efektivity (*změna*)	0,021	(	*-0,003*	)	0,023	(	*-0,001*	)	0,018		(	*-0,006*	)
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	18,61 %				20,82 %				18,38 %				
Deviance (-2LL)	15243,16				15243,54				15239,30				
LR test (k Modelu 7)	1,20				0,82				5,06**				
BIC	15569,34				15559,53				15555,29				
N (skupiny)	26718 (31)				26718 (31)				26718 (31)				

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Změna rozptylu v náhodných efektech se vztahuje (podobně jako LR test) k porovnání s výše uvedeným Modelem 7. Vysvětlivky: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,01$.

Tabulka 15: Víceúrovňové modelování - interakce institucionálních proměnných (*pokračování*)

	Model 15					Model 16					Model 17				
	β			OR		β			OR		β			OR	
Individuální úroveň															
Věk	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)	0,016	***	(	1,016	)
Pohlaví	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)	-0,109	**	(	0,897	)
Vzdělání: VŠ	0,299	***	(	1,349	)	0,298	***	(	1,347	)	0,299	***	(	1,349	)
Příjem domácnosti: 2. kvintil	0,129	*	(	1,138	)	0,130	*	(	1,139	)	0,129	*	(	1,138	)
Příjem domácnosti: 3. kvintil	0,240	***	(	1,271	)	0,240	***	(	1,271	)	0,240	***	(	1,271	)
Příjem domácnosti: 4. kvintil	0,264	***	(	1,302	)	0,264	***	(	1,302	)	0,264	***	(	1,302	)
Příjem domácnosti: 5. kvintil	0,403	***	(	1,496	)	0,404	***	(	1,498	)	0,403	***	(	1,496	)
Rodinný stav	0,362	***	(	1,436	)	0,362	***	(	1,436	)	0,362	***	(	1,436	)
Členství v odborech	0,186	***	(	1,204	)	0,187	***	(	1,206	)	0,186	***	(	1,204	)
Stranická identifikace	0,733	***	(	2,081	)	0,733	***	(	2,081	)	0,732	***	(	2,079	)
Politická efektivita	0,205		(	1,228	)	0,287	***	(	1,332	)	0,271	***	(	1,311	)
Spokojenost s demokracií	0,156	***	(	1,169	)	0,156	***	(	1,169	)	0,157	***	(	1,170	)
Zájem o kampaň	0,881	***	(	2,413	)	0,881	***	(	2,413	)	0,881	***	(	2,413	)
Percepce rozdílů: menší	0,243	***	(	1,275	)	0,244	***	(	1,276	)	0,242	***	(	1,274	)
Percepce rozdílů: větší	0,373	***	(	1,452	)	0,374	***	(	1,454	)	0,372	***	(	1,451	)
Minimální vzdálenost	-0,035	*	(	0,966	)	-0,035	*	(	0,966	)	-0,034	*	(	0,967	)
Konstanta	-1,647		(	0,193	)	-2,034		(	0,131	)	-1,890		(	0,151	)
Kontextuální úroveň															
Lidský rozvoj	-0,476		(	0,621	)	-0,457		(	0,633	)	-0,481		(	0,618	)
Zralost demokracie	-0,163		(	0,850	)	-0,172	*	(	0,842	)	-0,164		(	0,849	)
Postmaterialismus	0,074	***	(	1,077	)	0,074	***	(	1,077	)	0,073	***	(	1,076	)
Význam voleb: střední	1,691	***	(	5,425	)	1,703	***	(	5,490	)	1,696	***	(	5,452	)
Význam voleb: vysoký	2,192	***	(	8,953	)	2,206	***	(	9,079	)	2,194	***	(	8,971	)
Efektivní počet stran	-0,125	**	(	0,882	)	-0,123	**	(	0,884	)	-0,128	**	(	0,880	)
Povinnost volit	0,621		(	1,861	)	0,622	*	(	1,863	)	0,649	*	(	1,914	)

Velikost populace	-0,030	(	0,970	)	-0,023	(	0,977	)	-0,026	(	0,974	)
Těsnost voleb	-0,028	(	0,972	)	0,004	(	1,004	)	0,028	(	1,028	)
Poměrný volební systém	-0,079	(	0,924	)	-0,091	(	0,913	)	0,187	(	1,206	)
Politická efektivita x velikost populace	0,002	(	1,002	)								
Politická efektivita x těsnost voleb					-0,007	(	0,993	)				
Politická efektivita x poměrný systém									-0,059	(	0,943	)
Parametry náhodných efektů (u_{0j}, u_{1j})												
Rozptyl konstanty (*změna*)	0,839	(	*-0,003*	)	0,831	(	*-0,011*	)	0,790	(	*-0,052*	)
Rozptyl efektu politické efektivity (*změna*)	0,024	(	*0*	)	0,023	(	*-0,001*	)	0,023	(	*-0,001*	)
Vnitrotřídní koeficient korelace (ICC)	20,32 %				20,17 %				19,36 %			
Deviance (-2LL)	15244,35				15243,14				15243,71			
LR test (k Modelu 7)	0,01				1,22				0,65			
BIC	15560,34				15559,12				15559,69			
N (skupiny)	26718 (31)				26718 (31)				26718 (31)			

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. OR označuje poměry šancí, tj. exp(β). Změna rozptylu v náhodných efektech se vztahuje (podobně jako LR test) k porovnání s výše uvedeným Modelem 7. Vysvětlivky: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,01$.

Tabulka 16: Víceúrovňové modelování – interakce institucionálních faktorů II.

	Význam voleb	Efektivní počet stran	Povinnost volit	Velikost populace	Těsnost voleb	Poměrný volební systém
Věk						
Efekt mikro-proměnné	0,012	0,019***	0,016***	0,052**	0,015***	0,015***
Efekt makro-proměnné	0,980 / 1,879**	-0,099	1,567***	0,026	-0,023	-0,153
Interakční efekt	0,007 / -0,000	-0,001	-0,015***	-0,002	-0,000	-0,001
LR test	2,90*	0,58	5,81**	2,17	0,01	0,02
Rozptyl konstanty (změna)	0,627 (-0,022)	0,590 (-0,059)	0,551 (-0,098)	0,659 (+0,010)	0,651 (+0,002)	0,643 (-0,006)
Rozptyl sklonu (změna)	0,0000448 (-0,0000205)	0,0000577 (-0,0000076)	0,0000398 (-0,0000255)	0,0000606 (-0,0000043)	0,0000654 (+0,0000001)	0,0000646 (-0,0000007)
Vzdělání						
Efekt mikro-proměnné	-0,186	-0,049	0,315***	1,723	0,615***	0,078
Efekt makro-proměnné	1,550** / 2,029***	-0,204***	0,870**	0,058	-0,013	0,008
Interakční efekt	0,600 / 0,439	0,063	-0,362	-0,087	-0,042***	0,289
LR test	1,87	1,57	2,07	1,86	7,18***	2,42
Rozptyl konstanty (změna)	0,315 (-0,016)	0,343 (+0,012)	0,332 (+0,001)	0,331 (0)	0,309 (-0,022)	0,337 (+0,006)
Rozptyl sklonu (změna)	0,119 (-0,011)	0,117 (-0,013)	0,119 (-0,011)	0,115 (-0,015)	0,064 (-0,066)	0,100 (-0,030)
Příjem						
Efekt mikro-proměnné	0,173 / 0,563* / 0,730* / 0,476	0,339 / 0,802*** / 0,663** / 0,451	0,086 / 0,196** / 0,218** / 0,315**	1,575* / 0,557 / 0,621 / 2,038	0,302** / 0,314** / 0,378** / 0,595***	-0,014 / 0,209 / 0,112 / 0,066
Efekt makro-proměnné	1,709** / 2,086***	-0,108	0,837**	0,030	-0,008	-0,030
Interakční efekt	-0,160 / -0,024 / -0,455 / -0,375 / -0,620 / -0,547 / -0,136 / -0,143	-0,046 / -0,123** / -0,094* / -0,025	0,330 / -0,050 / -0,200 / 0,149	-0,087 / -0,022 / -0,025 / -0,102	-0,023* / -0,015 / -0,022 / -0,033*	0,201 / -0,043 / 0,128 / 0,413*
LR test	6,77	10,94**	5,21	4,57	3,91	9,53*
Rozptyl konstanty (změna)	0,523 (+0,002)	0,496 (-0,025)	0,529 (+0,008)	0,522 (+0,001)	0,497 (-0,024)	0,523 (+0,002)
Rozptyl sklonu (změna)	0,012 (0)	0,012 (0)	0,012 (0)	0,011 (-0,001)	0,010 (-0,002)	0,010 (-0,002)
Rodinný stav						
Efekt mikro-proměnné	0,321	0,397**	0,398***	-1,131	0,446***	0,483***
Efekt makro-proměnné	1,333** / 1,784***	-0,156***	0,821**	-0,120	-0,019	-0,066
Interakční efekt	0,106 / 0,116	0,006	0,222	0,093**	-0,002	-0,086
LR test	0,23	0,03	1,59	4,64**	0,05	0,53
Rozptyl konstanty (změna)	0,198 (-0,001)	0,200 (+0,001)	0,199 (0)	0,203 (+0,004)	0,199 (0)	0,199 (0)
Rozptyl sklonu (změna)	0,029 (0)	0,028 (-0,001)	0,026 (-0,003)	0,031 (+0,002)	0,028 (-0,001)	0,032 (+0,003)
Stranická identifikace						

Efekt mikro-proměnné	0,764**	0,869***	0,809***	3,028***	0,817***	0,629***
Efekt makro-proměnné	1,572** / 1,943***	-0,144**	1,147***	0,011	-0,020	-0,094
Interakční efekt	-0,153 / 0,009	0,028	-0,607***	-0,137**	-0,011	0,145
LR test	0,80	0,38	7,41***	5,86**	0,58	0,74
Rozptyl konstanty (změna)	0,302 (-0,013)	0,300 (-0,015)	0,293 (-0,022)	0,327 (+0,012)	0,314 (-0,001)	0,325 (+0,015)
Rozptyl sklonu (změna)	0,093 (-0,012)	0,101 (-0,004)	0,071 (-0,034)	0,084 (-0,021)	0,097 (-0,008)	0,104 (-0,001)
Spokojenost s demokracií						
Efekt mikro-proměnné	-0,082	0,128	0,150*	0,477	0,419***	0,089
Efekt makro-proměnné	1,499** / 1,830***	-0,164**	0,859**	-0,022	-0,007	-0,037
Interakční efekt	0,159 / 0,279	0,003	-0,046	-0,020	-0,034***	0,082
LR test	1,04	0,01	0,004	0,13	6,93***	0,27
Rozptyl konstanty (změna)	0,284 (-0,027)	0,313 (+0,002)	0,310 (-0,001)	0,317 (+0,006)	0,300 (-0,011)	0,321 (+0,010)
Rozptyl sklonu (změna)	0,068 (-0,012)	0,080 (0)	0,079 (-0,001)	0,079 (-0,001)	0,047 (-0,033)	0,077 (-0,003)
Zájem o kampaň						
Efekt mikro-proměnné	0,627*	0,765***	0,913***	2,281**	1,031***	0,796***
Efekt makro-proměnné	1,338* / 1,821**	-0,163**	1,204***	0,044	-0,011	-0,035
Interakční efekt	0,239 / 0,185	0,010	-0,659***	-0,088	-0,026**	0,028
LR test	0,40	0,05	9,53***	2,36	3,51*	0,03
Rozptyl konstanty (změna)	0,382 (-0,006)	0,397 (+0,009)	0,332 (-0,056)	0,409 (+0,021)	0,377 (-0,011)	0,393 (+0,005)
Rozptyl sklonu (změna)	0,101 (-0,002)	0,104 (+0,001)	0,061 (-0,042)	0,092 (-0,011)	0,080 (-0,023)	0,103 (0)
Percepce rozdílnosti						
Efekt mikro-proměnné	0,057 / -0,011	0,370 / 0,581	0,349*** / 0,494***	0,892 / 1,368	0,321** / 0,573***	0,262* / 0,377*
Efekt makro-proměnné	1,337 / 1,836**	-0,121	1,820***	0,052	-0,012	0,119
Interakční efekt	0,196 / 0,176 / 0,336 / 0,348	-0,029 / -0,053	-0,967*** / -1,231***	-0,039 / -0,063	-0,011 / -0,031	-0,059 / -0,100
LR test	0,42	0,59	13,95***	0,46	2,74*	0,15
Rozptyl konstanty (změna)	1,037 (-0,041)	0,999 (-0,079)	0,814 (-0,264)	1,076 (-0,002)	0,970 (-0,108)	1,055 (-0,023)
Rozptyl sklonu (změna)	0,064 (-0,003)	0,064 (-0,003)	0,046 (-0,021)	0,065 (-0,002)	0,055 (-0,012)	0,066 (-0,001)

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Změna rozptylu v náhodných efektech se vztahuje (podobně jako LR test) k porovnání s Modely 7A-E. Signifikantní interakční efekty jsou podbarveny šedě. U příjmu a percepce rozdílnosti je zápis parametrů proveden v posloupnosti, která reflektuje Tabulku 15 (parametry odděluje lomítko). Výjimkou jsou interakce „příjem x význam“ a „rozdílnost x význam“ (obě viz první sloupec). U interakčního efektu „význam x příjem“ posloupnost koeficientů ukazuje interakce 2-1 (tj. příjem 2. kvintil; význam 1, čili střední), 2-2, 3-1, 3-2, 4-1, 4-2, 5-1, 5-2. U interakčního efektu „rozdílnost x význam“ posloupnost koeficientů ukazuje interakce 2-1 (tj. diference 2, čili mírná; význam 1, čili střední), 2-2, 3-1, 3-2. Vysvětlivky: * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$.

Tabulka 15 obsahuje šest víceúrovňových modelů (Modely 12 až 17), které zkoumají podmiňující působení jednotlivých institucionálních faktorů na příčinnou souvislost mezi pocitem politické efektivity a pravděpodobností hlasování. Za hlavní výstup tabulky lze považovat, že jen jedna ze šesti interakcí podstatně vylepšuje shodu modelu s daty.[156] Tuto interakci obsahuje Model 14, který vyjadřuje spojené působení politické efektivity a volební povinnosti. Tento model zároveň dobře reflektuje teoretický argument, že při zavedení volební povinnosti by mělo docházet k podstatnému snižování efektu individuálních charakteristik, kvůli kterému je volební účast nerovná.

Konkrétněji řečeno, pokud není zavedena povinnost volit, existuje statisticky významný vliv politické efektivity na pravděpodobnost účasti ve volbách ($\beta_{EFE \mid POV0}$ = 0,262). Lidé, kteří pociťují, že jejich hlas může něco změnit, tak mají v kontextu dobrovolného hlasování tendenci účastnit se voleb mnohem více než jedinci, kteří tento pocit sdílejí částečně nebo ho nesdílejí vůbec. Pokud nicméně volební povinnost zavedena bude, dochází k markantnímu oslabení efektu politické efektivity až téměř k nule [$\beta_{EFE \mid POV1}$ = 0,262 + (-0,215) = 0,047]. V zemích s volební povinností je tedy z hlediska volební účasti v podstatě jedno, jestli jedinec oplývá pocitem, že jeho hlas může přinést změnu, nebo ne.

Ostatní interakce zpřesňují model jen zanedbatelně nebo vůbec, a proto jim věnuji pouze poznámku pod čarou[157] a pozornost obrátím k Tabulce 16. Ta v úspornějším pojetí doplňuje výstupy analýzy o ostatní modely, které formou interakčního efektu přibližují podmiňující působení některého z institucionálních faktorů na efekty individuálních proměnných. Pouze u jedné z kontextuálních proměnných, významu voleb (viz první sloupec Tabulky 16), nebyla zjištěna žádná signifikantní interakce, což znamená, že varianci v efektech individuálních proměnných nelze přičítat tomu, jak důležitě se z hlediska objemu moci v sázce jeví to či ono hlasování. U zbylých pěti kontextuálních faktorů, které reflektují institucionální přístup, už však přece jen lze najít interakční efekty, které jsou statisticky významné.

---

[156] K tomu je tato interakce signifikantní a její začlenění vede ke snížení rozptylu náhodných efektů.

[157] Třebaže ostatní interakce v Tabulce 15 nejsou významné ze statistického hlediska, mohou přinášet určité implikace alespoň z hlediska věcného, a proto se hodí velmi stručně shrnout, na co série modelů v této tabulce může poukazovat. Když vezmu v úvahu odhadnutý podmíněný efekt významu voleb (Model 12), vypadá to, že se zvyšujícím se objemem moci v sázce mírně roste velikost relativního vlivu politické efektivity na pravděpodobnost účasti ve volbách. Co se týká moderace skrze šíři stranické nabídky (Model 13), zdá se, že čím větší je tato nabídka, tím víc volební účast závisí na tom, jestli se jedinec cítí být politicky efektivní (k tomu srov. Kittilson – Anderson 2011). Pokud zacílím pozornost na velikost populace a těsnost voleb (Modely 15 a 16), s ohledem na hodnoty koeficientu u interakce, které se blíží nule, lze říct, že zde nejspíš nebude prakticky žádné podmiňující působení. Konečně, pokud jde o volební systém (Model 17), záporná hodnota koeficientu interakčního efektu naznačuje, že v poměrných systémech může volební účast na politické efektivitě záviset o něco méně než v ostatních typech volebních systémů. Pokud čtenář tyto výstupy srovná s předpoklady o podmíněných efektech, lze říct, že určitou míru shody lze nalézt snad jen u moderujícího působení poměrného systému (srov. Přílohy B a C).

Pokud začnu u šíře stranické nabídky, která je v analýze vyjádřena skrze efektivní počet volebních stran, lze říct, že do určité (avšak jen omezené) míry může moderovat velikost efektu příjmu domácnosti. Jak lze dopočítat z příslušných polí Tabulky 16, v případě, že by o mandáty soutěžily toliko dvě politické strany s podobně velkou volební podporou[158], by lidé náležející do třetího a popř. čtvrtého příjmového kvintilu měli mít poměrně výrazně vyšší šanci na hlasování než lidé v prvním kvintilu příjmu, tedy nejméně movití ($\beta_{PRI3 \mid NAB2}$ = 0,802 + 2.(-0,123) = 0,556 a $\beta_{PRI4 \mid NAB2}$ = 0,663 + 2.(-0,094) = 0,475). Pokud se však bude o hlasy ucházet např. šest politických stran s podobně velkými elektoráty, efekt příjmu se stává prakticky zanedbatelným ($\beta_{PRI3 \mid NAB6}$ = 0,802 + 6.(-0,123) = 0,064 a $\beta_{PRI4 \mid NAB6}$ = 0,663 + 6.(-0,094) = 0,099).[159] Z uvedených hodnot by šlo dovodit, že šíře stranické nabídky může oslabovat efekt příjmu domácnosti na pravděpodobnost hlasování.

Na efekty rovnou čtyř individuálních proměnných lze vztáhnout moderující působení volební povinnosti. Tato kontextuální proměnná se přitom zdá být vskutku klíčová pro oslabování politické nerovnosti. Výstupy analýzy, které prezentuji v Tabulce 16, potvrzují teoretická očekávání, neboť ukazují, že volební povinnost statisticky významně snižuje relativní velikost efektu věku, stranické identifikace, zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti mezi politickými stranami. Na druhou stranu, zbývající efekty na individuální úrovni (vzdělání, příjem, rodinný stav a spokojenost s fungováním demokracie), zůstávají vůči působení volební povinnosti spíše rezistentní.

Podmiňující působení volební povinnosti jde nejlépe demonstrovat tak, že se zastavím u interpretace jednotlivých modelů. Co se týká efektu věku, v zemích, kde je hlasování dobrovolné, se pravděpodobnost hlasování významně zvyšuje s tím, jak lidé stárnou ($\beta_{VEK \mid POV0}$ = 0,016). Jestliže však ústava obsahuje klauzuli o obligatorním hlasování, dochází k markantnímu oslabení efektu věku, a to až na zanedbatelnou úroveň ($\beta_{VEK \mid POV1}$ = 0,016 + (-0,015) = 0,001). Jinak řečeno, kvůli institutu volební povinnosti volí v podobné míře mladí i starší lidé.

Volební povinnost má také tendenci snižovat efekt politických postojů na individuální volební participaci. Jak konkrétně vypadá odhad těchto podmíněných efektů? V případě stranické identifikace se moderační působení jeví tak, že při absenci obligatorního hlasování představuje tato proměnná poměrně silný prediktor volební účasti na individuální úrovni ($\beta_{STR \mid POV0}$ = 0,809). Převedu-li pro lepší ilustrativnost tento koeficient na poměr šancí (OR $_{STR \mid POV0}$

[158] V analýze se hodnoty efektivního počtu volebních stran pohybují od 2,16 do 11,21 (viz kap. 4).

[159] Je ale vhodné připomenout, že pokud by efektivní počet stran dosáhl např. hodnoty 11, kategorie osob se středním a lehce nadprůměrným příjmem domácnosti by hlasovala méně než kategorie s nízkým příjmem ($\beta_{PRI3 \mid SIR11}$ = 0,802 + 11.(-0,123) = -0,551 a $\beta_{PRI4 \mid SIR11}$ = 0,663 + 11.(-0,094) = -0,371).

= exp ($\beta_{STR \mid POV0}$) = 2,246), lze soudit, že lidé loajální ke straně mají více než 2,2krát vyšší šanci na hlasování oproti těm, kteří žádnou loajalitu necítí. Naproti tomu za stavu, kdy jsou lidé povinni dostavit se do volebních místností, se efekt stranické identifikace začíná dramaticky blížit nule ($\beta_{STR \mid POV1}$ = 0,809 + (-0,607) = 0,202; OR $_{STR \mid POV1}$ = 1,224). Dle vypočteného poměru šancí mají při volební povinnosti lidé, kteří jsou loajální k nějaké straně, už jen 1,2krát vyšší šanci na hlasování oproti lidem neloajálním.

Podobnou povahu má podmiňující působení obligatorního hlasování na efekt zájmu o kampaň. Za podmínky dobrovolné účasti ve volbách se zájem o kampaň jeví jako velmi silný prediktor volební účasti ($\beta_{ZAJ \mid POV0}$ = 0,913). Když ale začne fungovat institut volební povinnosti, zhruba tři čtvrtiny z původního pozitivního efektu se ztrácí ($\beta_{ZAJ \mid POV1}$ = 0,913 + (-0,659) = 0,254).

Oslabování vlivu zásahem volební povinnosti je typické rovněž pro percepci rozdílnosti mezi politickými stranami. U této mikro-proměnné se nicméně působení kontextu zdá být natolik silné, že efekt percepce rozdílnosti nezačíná ani tak tendovat z kladných hodnot k nule, nýbrž se z kladných hodnot dostává až do hodnot výrazně záporných. Konkrétněji, když není účast na hlasování povinná, mají oproti osobám, které nespatřují mezi politickými stranami žádné rozdíly, signifikantně vyšší šanci hlasovat lidé, kteří určité – ať už mírné, anebo markantní – rozdíly vnímají ($\beta_{ROZ2 \mid POV0}$ = 0,349 a $\beta_{ROZ3 \mid POV0}$ = 0,494). V situaci obligatorního hlasování se směr vztahu obrací ($\beta_{ROZ2 \mid POV1}$ = 0,349 + (-0,967) = -0,618 a $\beta_{ROZ3 \mid POV1}$ = 0,494 + (-1,231) = -0,737). Tedy, když se zavede volební povinnost, měli by lidé, kteří vnímají mírné anebo markantní rozdíly ve stranické nabídce, chodit k volbám méně než jejich protějšci, kteří nevidí žádný rozdíl mezi stranami.

Moderace efektů některých individuálních proměnných může být vlastní také velikosti populace. Přestože přímý efekt této kontextuální proměnné v modelech bez interakcí nebyl statisticky významný, existuje určitá empirická evidence, že na lidnatosti země záleží, alespoň co se podmíněných efektů týče. Podle Tabulky 16 může velikost populace moderovat efekt rodinného stavu a stranické identifikace. Před rozborem obou podmíněných efektů je vhodné zdůraznit, že velikost populace je v modelech vyjádřena svým přirozeným logaritmem, a tudíž nemá smysl interpretovat velikost efektu na její nulové hodnotě (poněvadž platí, že ln 1 = 0, jednalo by se v daném případě o pomyslnou zemi, kde by žil jediný člověk). S ohledem na krajní hodnoty v analýze proto budu demonstrovat velikost efektu na hodnotách 13 a 20.[160]

[160] Po zlogaritmování totiž velikost populace ve zkoumaných zemích osciluje mezi hodnotami 12,67 a 19,53 (viz kap. 4), po zaokrouhlení na celá čísla 13 a 20.

Nejprve se zaměřme na interakci velikosti populace s rodinným stavem. Když vezmu v úvahu nejmenší země v datovém souboru, je patrné, že vliv skutečnosti, že jedinec žije v manželském či obdobném svazku, na pravděpodobnost hlasování je téměř zanedbatelný ($\beta_{ROD \mid POP13}$ = -1,131 + 13. 0,093 = 0,078). Pokud by však stejný jedinec žil v nejlidnatější zemi ze stejného souboru, bude rodinný stav ovlivňovat jeho rozhodnutí o participaci zásadnějším způsobem ($\beta_{ROD \mid POP20}$ = -1,131 + 20. 0,093 = 0,729). Čím větší tedy bude populační velikost země, tím silnější bude efekt rodinného stavu na pravděpodobnost hlasování.

Přesunu-li pozornost ke spojenému efektu stranické identifikace a velikosti populace, lze říct, že podmiňující působení lidnatosti státu vyznívá zcela opačně než u rodinného stavu. Zatímco v nejmenších zemích pocit blízkosti k určité straně výrazně zvyšuje šance na hlasování ($\beta_{STR \mid POP13}$ = 3,028 + 13. (-0,137) = 1,247), v nejlidnatějších společnostech se efekt stranické identifikace jeví jako mnohem slabší ($\beta_{STR \mid POP20}$ = 3,028 + 20. (-0,137) = 0,288). Model s touto interakcí tím pádem odkazuje k závěru, že velikost populace má tendenci snižovat relativní vliv stranické identifikace na pravděpodobnost hlasování.

Předposlední kontextuální proměnnou, u níž se vyskytly statisticky významné interakční efekty (a to rovnou čtyři), je těsnost volebního klání. Také zde je primárně vhodné upozornit na operacionalizaci. Hodnoty těsnosti odpovídají procentuálnímu rozdílu ve volební podpoře vítězné strany a druhé strany v pořadí. Protože nulový rozdíl v této podpoře znamená nejtěsnější možnou soutěž, dá se říct, že proměnná vlastně měří spíš „netěsnost“ volebního klání (odstup vítěze). Její moderující působení se projevilo u vzdělání, příjmu domácnosti, spokojenosti s fungováním demokracie a u zájmu o kampaň. Záporné hodnoty interakcí těchto individuálních proměnných s těsností voleb poukazují na to, že velikost jejich relativního vlivu by se měla při zvyšování rozdílu mezi vítězem a druhým v pořadí snižovat.

Vzato popořadě, modely analyzující spojený efekt vzdělání a těsnosti voleb ukazují, že pokud strany do poslední chvíle soupeří o každý hlas a volební výsledky jsou opravdu mimořádně těsné, volí vysokoškoláci v podstatně větší míře než jiné vzdělanostní skupiny v populaci ($\beta_{VZD \mid TES0}$ = 0,615). Na druhou stranu, pokud se zdá být předem dané, kdo zvítězí, a ve volebním výsledku se tato situace projeví např. rozdílem 15 procentních bodů mezi první a druhou stranou, efekt vzdělání na pravděpodobnost hlasování mizí ($\beta_{VZD \mid TES15}$ = 0,615 + 15. (-0,042) = -0,015). Interakce tak může poukazovat na to, že vysokoškoláci mají lepší schopnost uvědomit si, že při těsné soutěži roste pravděpodobnost rozhodujícího hlasu, což zní jako poměrně logické konstatování.

Existuje též empirická evidence pro interakční efekt těsnosti voleb a příjmu domácnosti. V situaci předem nerozhodné soutěže mají jedinci žijící v domácnostech s vysokými příjmy mnohem vyšší šance na hlasování než hůře situovaní (např. $\beta_{PRI5 \mid TES0} = 0{,}595$). Avšak pokud je vítěz dopředu jasný, pozitivní efekt příjmu domácnosti se stává o poznání slabším (při rozdílu 15 procentních bodů jde o $\beta_{PRI5 \mid TES15} = 0{,}595 + 15.\ (-0{,}033) = 0{,}100$). I zde tedy kontext a jeho konkrétní vlastnosti mohou vyrovnávat volební účast skupin s různým socioekonomickým pozadím.

Oslabování efektu následkem zvyšujícího se rozestupu mezi vítěznou a druhou stranou je symptomatické také pro spokojenost s fungováním demokracie. Když se volby zdají být mimořádně těsné, z pohledu volební účasti podstatně závisí na tom, jestli jedinec hodnotí demokracii kladným způsobem. V situaci těsnosti hlasování chodí volit častěji spokojení jedinci ($\beta_{SPO \mid TES0} = 0{,}419$). Nicméně pokud volební klání nenabízí napínavý „příběh“ v podobě souboje dvou nejsilnějších do poslední chvíle, přestává dobrý pocit z fungování demokracie hrát roli, a tudíž již neexistuje zásadnější rozdíl ve volební účasti spokojených a nespokojených (když znovu budu počítat s rozdílem 15 p. b. v zisku vítězné a druhé strany, bude efekt spokojenosti na pravděpodobnost hlasování $\beta_{SPO \mid TES15} = 0{,}419 + 15.\ (-0{,}034) = -0{,}091$).

Podmiňující působení těsnosti voleb na efekt zájmu o kampaň má odlišný charakter. Zatímco nerovnost ve volební účasti způsobenou vzděláním či spokojeností s demokracií dokázala (ne)těsnost voleb v podstatě eliminovat, u zájmu o kampaň jde pouze o oslabení jeho pozitivního efektu na pravděpodobnost hlasování. Pokud tento vztah vyjádřím ve formě poměrů šancí, v situaci nulové diference ve volebních ziscích vítězné a v konečném pořadí druhé strany by jedinci, kteří věnovali pozornost předvolební kampani, měli mít téměř trojnásobně vyšší šanci hlasovat než jedinci, kteří jí pozornost nevěnovali ($\beta_{ZAJ \mid TES0} = 1{,}031$, což představuje $OR_{ZAJ \mid TES0} = 2{,}804$). Když ale existuje větší odstup politické strany na čele soutěže, řekněme opět 15 p. b., je sice efekt zájmu o kampaň nižší ($\beta_{ZAJ \mid TES15} = 1{,}031 + 15.\ (-0{,}026) = 0{,}641$; $OR_{ZAJ \mid TES15} = 1{,}898$), nicméně nelze říct, že by v dané situaci byla smazána nerovnost ve volební účasti způsobená touto individuální proměnnou. Poměr šancí ukazuje, že lidé, kteří vykazují pozornost předvolební kampani, mají stále zhruba dvakrát vyšší šanci na účast ve volbách než jedinci, které kampaň nezajímala.

Na statistickou významnost dosáhla ještě interakce poměrného volebního systému a příjmu domácnosti. Interpretovat bychom ji mohli tak, že v situaci, kdy převod hlasů na mandáty neprobíhá podle poměrné formule, existují jen minimální rozdíly ve volební účasti nejbohatších vůči nejchudším ($\beta_{PRI5 \mid POM0} = 0{,}066$). Pokud se však poměrný systém využívá,

bude nasnadě hovořit o poměrně zásadní nerovnosti v míře volební participace obou jmenovaných skupin ($\beta_{PRI5 \mid POM1}$ = 0,066 + 0,413 = 0,479). Takové výstupy analýzy by mohly dávat smysl, pokud zohledníme, že poměrný volební systém bývá vzhledem ke složitostem ohledně převodu hlasů na mandáty obvykle pro voliče hůře pochopitelný než druhá hlavní kategorie volebních systémů, systémy většinové. Tím by poměrný volební systém mohl zvyšovat náklady na hlasování, které jsou schopni snáz překonat dobře situovaní občané.

8.3 Proč hypotéza politické rovnosti tak úplně nefunguje?

Předchozí výklad ozřejmil, jak může vypadat podmiňující působení kontextuálních proměnných při zohlednění struktury dat z dotazníkových šetření. Zbývá doplnit, jak si tyto výsledky empirické analýzy stojí při konfrontaci s výše představenými teoretickými předpoklady. Předně, v této kapitole jsem vymezil dva hlavní náhledy, jak vyhodnotit podmíněné efekty (viz Přílohu B). První možnost byla postavena na zohlednění přímého efektu kontextuálních faktorů, který byl zjištěn modelováním v kap. 7. Už na základě údaje o přímém vlivu té či oné proměnné totiž bylo možno stanovit hypotézu o podmíněných efektech, a to čistě podle mechanismu hypotézy politické rovnosti (viz Tabulku 12).

Pokud bych konfrontoval takto nastíněná očekávání s výstupy, které přinesla výše prezentovaná analýza, lze říct, že pouze 17 signifikantních interakcí (z celkového počtu 81, tj. 21% úspěšnost) následovalo to, co by šlo předpokládat podle hypotézy politické rovnosti. Největší počet úspěchů (6 z 9) byl zaznamenán u lidského rozvoje, který svůj negativní přímý vliv na volební účast dokázal převést do podstatného zesilování efektů vzdělání, stranické identifikace, politické efektivity, spokojenosti s demokracií, zájmu o kampaň a vjemu rozdílnosti mezi stranami. Opomenuta by neměla zůstat ani povinnost volit, u níž se v pěti případech z devíti podařilo najít dostatečnou evidenci o tom, že její pozitivní přímé působení na volební účast zároveň dokáže snižovat intenzitu efektů věku, stranické identifikace, politické efektivity, zájmu o kampaň a rozdílnosti mezi stranami. Čtyři úspěchy z devíti se pak týkaly negativního přímého efektu zralosti demokracie na volební účast (měla by zesilovat efekty vzdělání, stranické identifikace, zájmu o kampaň a vjemu rozdílnosti ve stranické nabídce).

Vzhledem k nepříliš prokazatelnému či dokonce obojakému přímému efektu některých kontextuálních faktorů jsem se však rozhodl provést hodnocení i na základě konkrétních podmíněných hypotéz, které jsem navrhl nejen na bázi hypotézy politické rovnosti, ale i ve vazbě na teoreticky uvažovaný přímý efekt kontextuálních proměnných. Ten se nezřídka lišil od toho, jenž byl zjištěn v kap. 7 (viz sekce 8.1 a 8.2). Jelikož tento náhled umožňoval

dotknout se jen těch podmíněných efektů, které se jevily jako argumentačně přesvědčivé, celkově bylo navrženo 57 vztahů. Výsledek ani tentokrát není nijak oslnivý. Pouhých 10 z nich (tj. 18 %) mělo očekávaný směr a k tomu i statistickou významnost (viz Přílohu C).

Co se týká takto navrhnutého působení modernizačních proměnných, podařilo se najít empirickou evidenci pro pět vztahů. Ty lze shrnout do tří bodů. Zaprvé, lidský rozvoj má tendenci podílet se na zesilování efektu percepce rozdílnosti mezi stranami na pravděpodobnost hlasování. Zadruhé, zralost demokracie vstupuje do vztahů na individuální úrovni tím způsobem, že zvyšuje relativní velikost efektu stranické identifikace, zájmu o kampaň a percepce rozdílnosti mezi stranami na pravděpodobnost hlasování. A konečně zatřetí, stupeň postmaterializace společnosti moderuje efekt věku na pravděpodobnost hlasování, a to tak, že jej snižuje na statisticky nevýznamnou úroveň.

Ani u institucionálních faktorů struktura dat příliš nereflektovala konkrétní formu podmíněných hypotéz. S argumentací, která byla diskutována v kap. 8.2, korespondovaly jen ty hypotézy, které se vztahují k moderujícímu působení volební povinnosti. Podařilo se tedy nalézt empirickou evidenci pro předpoklad, že povinnost volit bude snižovat velikost relativního efektu proměnných sociální struktury (věku), politické kultury (stranické identifikace, politické efektivity a zájmu o kampaň), ale i racionálního kalkulu (percepce rozdílnosti mezi stranami).

Přestože jsem od samotného začátku odmítal, že by hypotéza politické rovnosti měla být zcela univerzálním přístupem (počítal jsem s tím, že může být toliko „vyšším principem“), a k tomu upozornil na několik podmínek její využitelnosti, bude vzhledem k tomuto debaklu po analýze nejspíš užitečné obšírněji rozebrat, proč zde navrhovaný přístup sice příliš nefunguje, avšak zároveň jej není vhodné zapovědět s tím, že při testování na datech ve velké míře selhává. Tuto diskusi rozděluji na čtyři hlavní okruhy, které rozvádím v dalších odstavcích: (1) Nesplnění podmínek funkčnosti hypotézy politické rovnosti; (2) malý počet kontextů, a tím pádem nízká variabilita kontextuálních znaků, a až úzkostlivý důraz na statistickou významnost interakcí; (3) možnost chyby v předpokladu, že volební účast je v lineárním vztahu k politické rovnosti a též (4) možnost relevantních hypotéz řešících „druhou“ interpretaci podmíněného efektu.

8.3.1 Nesplnění podmínek funkčnosti hypotézy politické rovnosti

Jak jsem naznačil při představování hypotézy politické rovnosti (viz kap. 3.2), příhodné podmínky pro aplikaci tohoto přístupu nastávají za stavu, kdy se předpokládá a analýzou je zjištěn velmi výrazný přímý efekt kontextuální proměnné. V tomto smyslu se zdá být ideální

makro-proměnnou např. povinnost volit, jejíž podmíněné efekty z teoretického i empirického hlediska vcelku dobře následují hypotézu politické rovnosti. U většiny jiných kontextuálních proměnných ovšem bývá efekt nepoměrně slabší, a tím pádem klesá pravděpodobnost na to, že interakční efekt bude dostatečně velký na to, aby byl statisticky významný. Některé proměnné (např. poměrný volební systém) pak dokonce mají tu vlastnost, že u nich lze věrohodně předpokládat jak pozitivní, tak negativní přímý efekt, což se odráží v tom, že šance na vyvrácení vztahů odvozených z hypotézy politické rovnosti bude velmi vysoká.

Danou skutečnost považuji za hlavní důvod, proč není vhodné zde navrhovanou hypotézu odmítat v důsledku nízké míry empirické evidence, která by hovořila pro její podpoření. Hypotéza jako taková může být správně zformulovaná (což ostatně může dokládat i „test" v podobě výše představené meta-analýzy; viz kap. 3.3), nicméně výzkumné pole, na němž se v tomto případě badatel pohybuje, je natolik nepředvídatelné, že potvrzení nějakého stabilního vztahu mezi vysvětlujícími proměnnými bude zásadně ztíženo. Přestože tak testování nevyznívá zvlášť příznivě ve prospěch zde navrhovaného přístupu, může hypotéza politické rovnosti i tak představovat relativně jednoduchý návod, jak přistupovat v rámci teorie volební účasti ke tvorbě podmíněných hypotéz.

Abychom předešli výše zmíněnému debaklu 18:64, resp. 10:47 v neprospěch hypotézy politické rovnosti, mohli bychom analýzu případně omezit výhradně na podmiňující působení takové kontextuální proměnné, která se ve studiích pravidelně ukazuje jako statisticky významná a se stabilním přímým vlivem na volební účast. Jak už bylo naznačeno, v tomto případě může být nasnadě zkoumání efektů volební povinnosti, která do značné míry podmínky funkčnosti hypotézy politické rovnosti dokáže splnit. Pokud by tak analýza zkoumala jen podmiňující působení této jedné kontextuální proměnné (podobně jako Quintelier et al. 2011), najednou se skóre změní na 5:4 (při obou hlediscích hodnocení) pro mnou navržený přístup (viz Přílohu C).

8.3.2 Malý počet kontextů a úsilí o dosažení statistické významnosti

Důvod, proč data spíše nereflektují vztahy vyplývající z hypotézy politické rovnosti, se však může nacházet i jinde. Nutno připomenout, že analýza zahrnovala pouze 31 zemí, což je pro jakékoliv statistické modelování vskutku hraniční počet. Při tomto počtu bude mimořádně obtížné dosáhnout statistické významnosti interakčních efektů, ať už bude signifikance hodnocena podle kteréhokoli z výše představených kritérií (k tomu Brambor et al. 2006). Interakční efekty zároveň vnášejí do modelu multikolinearitu, což způsobuje vyšší standardní chyby parametrů modelu, a tím i nižší šanci na signifikanci těchto parametrů.

Pokud bych se nezabýval statistickou významností interakcí a hodnotil pouze směr interakčního efektu, narostl by počet úspěchů vztahů odvozených z hypotézy politické rovnosti ze 17 na 35, resp. z 10 na 27 (opět viz Přílohu C). Při těchto počtech, které v procentuálním vyjádření znamenají úspěšnost přes 40 %, a s ohledem na další omezení, která byla rozebrána v rámci předchozího bodu, již rozhodně nelze hovořit o debaklu.

8.3.3 Volební účast nemusí být v lineárním vztahu k politické rovnosti

Nelze však opomenout ani tu možnost, že hypotéza politické rovnosti vychází z chybných předpokladů. Někteří autoři tvrdí, že nemusí být nutně pravidlem, že v zemích, kde je nejnižší volební účast, bude efekt individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování nejsilnější (Anduiza Perea 2002). Za jistých okolností může daný vztah vypadat dokonce opačně. Představme si třeba, že v zemi A bude volební účast 50 %, nicméně aktivní voliči zde budou dobře kopírovat znaky základní populace oprávněných voličů, a budou tedy existovat jen nepodstatné rozdíly ve volební účasti zvýhodněných a znevýhodněných. Na druhou stranu ale může existovat stát, kde se hlasování účastní třeba 75 % oprávněných voličů, nicméně z nich tvoří velkou většinu zvýhodnění, a tím pádem je na místě mluvit o politické nerovnosti. Úspěšně aplikovat hypotézu politické rovnosti tedy bude možné jen ve chvíli, kdy předpokládáme, že volební absentování se bude týkat některých skupin populace víc než jiných, což ale není splněno automaticky.

Proti této linii kritiky se lze vymezit v tom smyslu, že práce nejprve prozkoumala efekty individuálních proměnných s tím závěrem, že nerovnost daná predispozicemi a motivacemi k zapojení do politiky by měla reálně existovat (viz kap. 6). Až následně, s vědomím tohoto výstupu, přistoupila ke zkoumání vztahů, které byly vyvozeny na bázi hypotézy politické nerovnosti. Na druhou stranu ale lze připustit, že doposud nebyla zcela zřejmým způsobem prokázána linearita vztahu mezi volební účastí a velikostí efektu jednotlivých individuálních charakteristik (předchozí práce ji obvykle braly jako danost; viz Lijphart 1997; Tingsten 1937 aj.).

Vztah mezi volební účastí a sklony jednotlivých individuálních prediktorů pravděpodobnosti hlasování jsem proto prozkoumal *ex post* (viz Tabulku 17).[161] Ve prospěch hypotézy politické rovnosti by přitom hovořila silná negativní korelace obou veličin (tj. čím vyšší volební účast, tím nižší velikost sklonu individuální vysvětlující proměnné). Jak je ale patrné z hodnot korelačních koeficientů, taková závislost není úplně pravidlem. Vyšší volební

[161] Použity byly sklony individuálních proměnných z Modelů 4 v kap. 6.

účast tak vždy nemusí znamenat vyšší politickou nerovnost a naopak. Na dysfunkci hypotézy politické rovnosti při testování na datech se proto může podílet i ta skutečnost, že na individuální úrovni lze najít takové faktory, jejichž efekty jsou málo senzitivní vůči volební účasti.

Tabulka 17: Korelace volební účasti a sklonů individuálních proměnných

	Deklarovaná účast	Skutečná účast (VEP)
Věk	-0,64	-0,65
Pohlaví	-0,72	-0,68
Vzdělání	-0,16	-0,01
Příjem: 5. kvintil	-0,46	-0,33
Rodinný stav	0,61	0,58
Členství v odborech	0,61	0,68
Stranická identifikace	-0,44	-0,27
Politická efektivita	-0,36	-0,24
Spokojenost s demokracií	0,07	0,26
Zájem o kampaň	-0,48	-0,40
Percepce rozdílnosti: větší	-0,52	-0,47
Minimální vzdálenost	0,55	0,45

Zdroj dat: CSES III (2014) a IDEA (2014). N = 31. Využit Pearsonův korelační koeficient.

8.3.4 „Druhá“ interpretace podmíněného efektu

Neúspěch hypotézy politické rovnosti by šlo připisovat i tomu, že každý interakční efekt se dá interpretovat dvěma rozdílnými způsoby: buď jako podmiňující působení makro-proměnné na přímý efekt mikro-proměnné, která má determinovat pravděpodobnost hlasování, anebo jako variující přímý efekt kontextuální proměnné na pravděpodobnost volit pro jednotlivé segmenty voličů (v roli podmiňujícího faktoru tentokrát vystupuje individuální proměnná, která třídí voliče do určitých skupin). Hypotéza politické rovnosti byla navržena pro prvně jmenovanou interpretaci s tím, že bylo upozorněno, že v případě druhé interpretace se nezřídka jeví jako nefunkční.

Typický příklad takového selhání by šlo najít v pionýrské studii Anduizy Perey (2002)[162], která počítá s tím, že kontextuální proměnná (v podobě institucionální pobídky) může primárně stimulovat volební účast těch, kteří mají dostatečnou základnu zdrojů k participaci a

[162] Anduiza Perea (2002) přebírá tezi o tom, že vyšší volební účast nemusí automaticky způsobovat nižší efekt individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování. Zohlednění možnosti druhé interpretace podmíněného efektu tak v mnoha ohledech navazuje na předchozí bod, který řešil nelinearitu vztahu volební účasti a politické rovnosti.

jsou schopni si náležitě uvědomit, co určitá hodnota této proměnné přináší. Základní argument její práce spočívá v tom, že sociálně zvýhodnění občané budou mnohem víc senzitivní např. vůči institucionálním opatřením, které snižují cenu hlasování (ve formě poštovního hlasování apod.), nebo k možnosti preferenčního hlasování než znevýhodnění. Z hlediska podmíněných efektů to znamená, že kontextuální proměnná, která má přímo zvyšovat volební účast, vede k prohloubení rozdílu ve volební participaci zvýhodněných a znevýhodněných, a tudíž ke zvýšení efektu individuální proměnné na pravděpodobnost hlasování. Hypotéza politické rovnosti by naopak v daném případě předpokládala snížení efektu individuální proměnné.

Kvůli dvojí interpretaci interakčního efektu tak lze bez větších problémů narýsovat takový předpoklad, který je sice v příkrém rozporu ke zde navrhované hypotéze politické rovnosti, ale zároveň zní poměrně přesvědčivě (viz též Kittilson – Anderson 2011; Jusko – Shively 2005).

9

Závěr: Podmíněné hypotézy jako jeden ze směrů budoucího výzkumu volební účasti

Hovořit o politické nerovnosti v zastupitelských demokraciích se dnes leckomu může jevit jako přehnané. Občané mají garantován široký katalog základních práv, který zajišťuje každému naprosto stejnou možnost projevit své názory, stejnou možnost zapojovat se do činnosti politických stran, anebo stejnou možnost svolávat manifestace či jiná shromáždění. Co se týká volebního procesu, během fungování moderních demokracií zpravidla došlo k odstranění různých typů volebních cenzů (s výjimkou věkového) a platí princip „jeden občan, jeden hlas". Volby navíc mají předem stanovenou periodicitu a vybírat kandidáty nad její rámec není umožněno.

Přijetí obecných pravidel, kterými se demokratické společnosti snažily o dosažení politické rovnosti, však zajistilo pouze formálně pojatá práva na zapojení se do politiky. Z faktického hlediska je pro politickou angažovanost nutné mít určité dovednosti, volný čas, ale i způsob myšlení. Jejich absence či nedostatek, jak ukazují různorodé studie již od čtyřicátých let dvacátého století, přináší pasivitu, a tím pádem i to, že hlas některých skupin populace je při politickém rozhodování slyšet víc než hlas skupin jiných. Z pohledu některých výzkumníků mají proto současné demokratické režimy k ideálu politické rovnosti poměrně daleko (viz Lijphart 1997; Verba et al. 1995; Verba 2003; Schlozman et al. 2012).

Zkoumání faktorů, které mohou ovlivňovat pravděpodobnost hlasování ve volbách, představuje pomyslnou „druhou kapitolu“ k výše představeným normativním úvahám o politické rovnosti. Když se totiž podaří zjistit, že v procentuálním vyjádření volí víc vysokoškoláci oproti sotva gramotným, bohatí oproti chudým či starší oproti mladým, poukazuje to na určitou formu nerovnosti ve volební účasti, která je řízena socioekonomickými rozdíly mezi jednotlivci. Novější komparativní práce (včetně této) nicméně ukazují, že efekt individuálních proměnných, jako je vzdělání, příjem, anebo věk, není napříč demokratickými politickými systémy konstantní. Důležitou roli pro participaci na hlasování tak musí hrát i kontext, který lze dekomponovat na různé dílčí proměnné.

Z tohoto úhlu pohledu není překvapující, že se dosavadní výzkum volební účasti zaměřoval na dvě hlavní větve teorií, přičemž jejich hlavní rozdílnost spočívala v tom, jestli budou v centru zájmu stát individuální, anebo kontextuální charakteristiky (např. Lane – Ersson 1990). Obě větve jsem podrobně představil v kapitole 2. Mikroúroveň výzkumu se zajímala o různorodé vlastnosti jedinců, především ve formě jejich dlouhodobých predispozic a krátkodobějších motivací, které mohou mít dopad na to, že jeden občan volí a jiný nikoliv. Makroúroveň zase podrobila analýze ty faktory volební účasti, jejichž hodnoty se liší napříč politickými systémy, a tím umožnila poskytnout poměrně přesvědčivou odpověď na dotazy typu, jak je možné, že ve Švýcarsku přichází během parlamentních voleb hlasovat necelých 50 % oprávněných občanů, zatímco na Maltě je ve stejném typu volebního klání účast bezmála stoprocentní.

Za problém většiny dřívějších textů se však dalo považovat, že řešily individuální a kontextuální vysvětlení volební účasti ve vzájemné izolaci. Proto jsem tyto práce zařadil souhrnně do první generace výzkumu. Považuji za důležité zdůraznit, že tímto pojmenováním v žádném případě nechci snižovat význam daných studií, anebo tvrdit, že daný typ textů je v současné době již překonaný či dokonce zbytečný.[163] Je pro ně ale typický jeden zásadní aspekt: orientace na přímé efekty mikro-, resp. makro-determinant volební účasti bez toho, aby bylo reflektováno, že ve skutečnosti pojí obě úrovně analýzy silné vazby, a tedy že politická participace není výsledkem osobních charakteristik nebo politického kontextu, ale interakcí mezi těmito faktory (Platt 2008: 392).

Svázanost obou rovin je evidentní, když si představíme běžného člověka a jeho způsob přemýšlení o participaci ve volbách. Asi nám přijde na mysl, že do něj může zahrnovat např. uvažování o tom, jestli hlasování ve volbách může něco změnit, jestli je spokojen

[163] Je-li cílem např. vytvořit komplexní studii parlamentních voleb v jedné zemi, je tato strategie bezesporu přípustná a žádoucí, neboť kontextuální faktory jsou v takovém případě drženy na konstantní úrovni.

s fungováním demokracie, ale také se zabývá třeba tím, kolik má aktuálně volného času, který může věnovat politice. Vedle toho mu dodatečné pobídky k volební účasti může přinést např. to, když bude ze strany státu sankcionována volební neúčast, a/nebo když bude volební soutěž natolik těsná, že do poslední chvíle nebude vůbec jasné, které uskupení skončí na prvním místě.

Jak vidíme, roli v individuálním rozhodování o volební účasti budou hrát jak charakteristiky, které se týkají jeho osoby (personální zdroje a motivace), tak i ty, jež se odvíjejí od kontextu, který definuje podmínky, v nichž se volební klání koná. Model, v němž jsou mikro- a makro-úroveň vysvětlení náležitým způsobem reflektovány a propojeny, se proto jeví jako mnohem realističtější, než když bude jedna z úrovní opomenuta na úkor druhé (Miller – Niemi 2002; Van Egmont et al. 1998 aj.). Nutno ale dodat, že samozřejmě ani spojením obou rovin nemusí být dosaženo absolutní shody vysvětlujícího modelu se strukturou dat.

Ve snaze přinést realističtější vysvětlení tato práce nejenže zahrnula individuální a kontextuální determinanty volební účasti do jediného komplexního modelu, ale zároveň se pokoušela dostat za konvenční logiku přímých efektů, a to na bázi diskuse efektů podmíněných. Podmíněné efekty jsou postaveny na principu, že vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování může být zesilován nebo zeslabován kontextuálními faktory, a také naopak, že vliv kontextuálních determinant nemusí být pro všechny jedince stejný. Ve světle pro další výzkum určující studie Andiuzy Perey (2002) a jejích následovníků (Gallego 2010; Rocha et al. 2010; Kittilson – Anderson 2011; Quintelier et al. 2011; Söderlund et al. 2011; Singh 2011a; obecně také Anderson 2007 či Dalton – Anderson 2011) jsem předpokládal, že mikro- a makro-vysvětlení budou fungovat v podstatě jako dvě strany stejné mince. Tato metafora měla odkazovat k tomu, že každá z úrovní vysvětlení sice má svůj specifický obsah, ale ten se vždy bude více či méně odvíjet od obsahu úrovně druhé.

S ohledem na nepřehlédnutelné spojení, jinými slovy podmíněnost obou stran mince, se práce pokoušela postihnout interakce mezi individuální a kontextuální úrovní vysvětlení volební participace. Prověřování, jestli může existovat spojený efekt mikro- a makro-determinant volební účasti, však muselo být navázáno na smysluplnou teoretickou argumentaci. Kvůli relativně nízkému zájmu o „mikro-makro“ interakce v dřívější literatuře, a tudíž i nízké systematizaci teorie podmíněných efektů, jsem se rozhodl přispět vlastním obecným předpokladem, který jsem odvodil – jak jinak – z normativních úvah o politické rovnosti. Základem pro tento předpoklad se přitom stala esej Lijpharta (1997), který

obhajoval zavádění volební povinnosti, neboť od něj očekával, že přinese velmi vysokou volební účast, a tím pádem i eliminaci efektů individuálních proměnných (jinak řečeno, že posílí politickou rovnost).

V kapitole 3 navržený mechanismus, který jsem označil za hypotézu politické rovnosti, se neopíral o konkrétní determinanty volební účasti jako Lijphartův příspěvek. Při podmiňujícím působení, jak jsem dovodil, totiž nemusí záležet ani tak na konkrétních proměnných, jako na tom, jestli se jejich přímý efekt na volební účast jeví jako pozitivní, nebo negativní. Přitom ty kontextuální proměnné, které se podílely na zvyšování volební účasti (v rámci svého přímého efektu), s sebou zároveň měly přinášet oslabování relativního vlivu individuálních faktorů na pravděpodobnost hlasování, a naopak, kontextuální proměnné, jejichž přímý vliv na volební účast se jevil jako negativní, měly zesilovat relativní vliv individuálních proměnných na pravděpodobnost hlasování.

Ve světle své obecnosti se hypotéza politické rovnosti dala do značné míry považovat za zastřešující nástroj („vyšší princip“) pro dosavadní teoretický rámec a zároveň nabízela možnost obohatit teorii podmíněných efektů o desítky doposud nerozebíraných vazeb, které se daly odvodit na základě tohoto mechanismu. Vazby, které byly zformulovány podle hypotézy politické rovnosti, se čas od času přirozeně mohly jevit jako diskutabilní, avšak vzhledem ke stavu studia podmíněných efektů se tento postup jevil jako nejlepší možný.

9.1 Klikatá cesta k testování podmíněných efektů

Před samotným odvozením a prověřením konkrétních podmíněných hypotéz ovšem bylo nutné celý text zasadit do doposud výrazně převládajícího náhledu na determinanty volební účasti. Po stručném představení metod a závisle proměnné (kapitoly 4 a 5) jsem proto nejprve zkoumal přímé působení charakteristik z individuální úrovně na pravděpodobnost hlasování a po něm i těch faktorů, které byly chápány jako vlivné na úrovni kontextů (kapitoly 6 a 7). Pohled na prediktory volební participace naznačoval, že v rámci „středního proudu“ výzkumu existují tři typy badatelů: sociologové, psychologové a ekonomové (srov. Barry 1978), přičemž dané členění je relevantní jak pro individuální, tak pro kontextuální úroveň analýzy (třebaže doposud literatura toto rozčlenění spojovala toliko s prvně jmenovanou úrovní, a to ve formě výzkumných škol, tj. školy Kolumbijské, Michiganské a Rochesterské; např. Newton – van Deth 2010).

Přímými efekty vysvětlujících proměnných jsem obohacoval tzv. nulový model. Již sám nulový model přitom potvrdil, že soustředění se pouze na jednu úroveň vysvětlení není úplně ideální postup, neboť ukázal, že variance v pravděpodobnosti hlasování se skládá nejen z

vnitroskupinové, ale i meziskupinové komponenty, které jsou přibližně v poměru 4:1. První skupinou faktorů, které jsem do něj začlenil, byly ty, jež reflektují postavení jedince v sociální struktuře. Analýza ukázala, že na statusových proměnných, jako je vzdělání nebo příjem, i dnes, v prostředí relativně vysoké životní úrovně, výrazně záleží. Sociální nerovnost se tudíž dál překlápí do nerovnosti politické, což může vychylovat kormidlo veřejných politik ve prospěch již tak zvýhodněných členů společnosti. Důležitou roli pro volební účast (nebo neúčast) hrají také příbuzné sociodemografické charakteristiky jako věk, pohlaví nebo rodinný stav. Tím se dotváří profil „klasického" aktivního voliče, za něhož lze považovat staršího vzdělaného jedince, který žije v manželském svazku v dobře situované domácnosti a který je nebo byl odborově organizován. Zajímavým zjištěním bylo, že ženy vykazovaly oproti mužům mírně vyšší šanci na hlasování, což by ale do značné míry odpovídalo emancipačnímu trendu v posledním století, v jehož důsledku se politika již nedá považovat za výsostnou oblast mužů (k tomu viz Birch 2010).

Modely přinesly rovněž podporu očekávání, že rozhodování jedinců o volební participaci bude silně ovlivněno faktory politické kultury. Povaha těchto subjektivních orientací se sice během života může přetvářet, nicméně řada z nich se dá, podobně jako znaky strukturální struktury, začlenit mezi dlouhodobější predispozice k politické angažovanosti. Ve vztahu k účasti ve volbách by měly mít vliv především ty občanské postoje, které se vztahují k politickým aktérům a politickému systému. Analýza prokázala významný efekt všech čtyř zahrnutých faktorů politické kultury: stranické identifikace, politické efektivity (ty lze označit za dlouhodobější postoje), spokojenosti s fungováním demokracie a zájmu o kampaň (poslední dvě jmenované naopak mohou mít o něco krátkodobější charakter). Pravděpodobnost na hlasování ve volbách tak bude v průměru vyšší, pokud jedinec cítí emocionální blízkost k určité politické straně, pokud má pocit, že jeho hlas může něco změnit, a dále pokud je spokojen s tím, jak funguje demokracie v zemi, a/nebo pokud z vlastního popudu věnoval pozornost předvolebním kampaním.

Řada studií přibližně od sedmdesátých let dvacátého století však upozornila na fakt, že voliči se v éře po druhé světové válce postupně měnili v tom smyslu, že jejich rozhodnutí o volbě začalo daleko více záviset na krátkodobých faktorech, odvozených nikoli z afektivních, ale z racionálních úvah (např. Nie et al. 1976; Fiorina 1981; Denver 2007 aj.). Tezi, že komplexní vysvětlení volební účasti by nemělo zapomínat na proměnné, které reflektují chladnokrevnou kalkulaci nákladů a užitku, které může účast na hlasování přinést, jsem reflektoval pomocí dvou běžně zmiňovaných důvodů volební neúčasti, jež plynou z usazení politických stran a jejich potenciálních voličů v politickém prostoru, nerozdílnosti a odcizení.

Modely potvrdily, že i tento typ vysvětlení má svůj význam. Jedinci, kteří spatřují rozdíly mezi stranami, ale i ti, kteří vykazují v politickém prostoru ideovou blízkost k některé ze stran, mají signifikantně vyšší šanci na hlasování.

Při větším počtu zemí, které byly zahrnuty v analýze, se nicméně dalo uvažovat, že efekt některých individuálních proměnných může být v jednom státě jiný než v jiném. Varianci v intenzitě efektu se podařilo prokázat hned u devíti individuálních proměnných, což přineslo další zdroj podpory pro tvrzení, že pravděpodobnost hlasování nezávisí výhradně na osobních charakteristikách, ale i na prostředí, v němž lidé rozhodují o své participaci.

Zjištění, jež poukazovala na nekonstantnost efektu mikro-proměnných napříč státy, byla určující pro kapitolu 7, kde jsem se roli kontextu snažil konkretizovat pomocí rozšíření modelu o přímé efekty makro-proměnných odvozených z teorie modernizace a teorie institucí. Přestože efekty některých kontextuálních faktorů na pravděpodobnost hlasování úplně nekorespondovaly s tím, co vyplývalo z obecnější argumentace, která ospravedlňovala jejich začlenění do vysvětlení, doplnění tohoto typu proměnných model podstatně vylepšilo. Na druhou stranu, rozptyl v efektech individuálních charakteristik ale zůstával i po tomto kroku poměrně vysoký.

9.2 Debakl hypotézy politické rovnosti?

Dodatečnou možnost, jak se pokusit snížit rozptyl v efektu individuálních proměnných, která vyplynula z teoreticky orientovaných kapitol práce, představovalo rozšíření záběru analyzovaných vztahů o podmíněné efekty. To bylo realizováno zavedením dvouúrovňové interakce do modelů. Vstupní očekávání o spojeném působení konkrétních makro- a mikro-proměnných na pravděpodobnost hlasování přitom vycházela z mechanismu obsaženém v hypotéze politické rovnosti.

Moderující působení kontextuálních charakteristik, jak jej představila empirická analýza, sice v řadě případů dokázalo modely podstatně zpřesnit, avšak příliš nevyznívalo ve prospěch vztahů, které předpokládala uvedená hypotéza. Výstupy analýzy byly hodnoceny ze dvou hledisek. Zaprvé jsem zohledňoval přímý efekt určité kontextuální proměnné, který byl odhadnut modely s tímto typem faktorů (dle kapitoly 7). Z přímého efektu jsem s přispěním hypotézy politické rovnosti jednoduše dovodil podmiňující působení, které jsem považoval za totožné pro všechny efekty individuálních proměnných. Druhá možnost hodnocení brala v úvahu i teoreticky uvažovaný efekt kontextuální proměnné, neboť u některých makro-faktorů byl přímý efekt zjištěný analýzou málo průkazný nebo dokonce obojaký. Bohužel, hypotéze politické rovnosti nepřineslo silnější podporu ani jedno z uvedených hledisek.

Pokud bylo využito první hledisko, šlo konstatovat, že 17 interakcí z 81 (tj. 21 %) následovalo mechanismus, se kterým přišla hypotéza politické rovnosti. Největší počet úspěchů (6 z 9) byl zaznamenán u lidského rozvoje, který svůj negativní přímý vliv na volební účast dokázal převést do statisticky významného zesilování efektů vzdělání, stranické identifikace, politické efektivity, spokojenosti s demokracií, zájmu o kampaň a vjemu rozdílnosti mezi stranami. Jen mírně pak zaostala povinnost volit, u níž se v pěti případech z devíti podařilo najít dostatečnou empirickou evidenci o tom, že její pozitivní přímé působení na volební účast dokáže současně snižovat intenzitu efektů věku, stranické identifikace, politické efektivity, zájmu o kampaň a rozdílnosti mezi stranami. Za zmínku stojí taktéž čtyři úspěchy, které se týkaly negativního přímého efektu zralosti demokracie na volební účast. Působení zralosti demokracie tak s sebou může kromě nižší volební účasti přinášet i zesilování efektů vzdělání, stranické identifikace, zájmu o kampaň a vjemu rozdílnosti ve stranické nabídce.

Uplatnění druhého hlediska znamenalo skóre 10:47 v neprospěch hypotézy politické rovnosti (její úspěšnost tak byla přibližně 18 %). Uvedených deset úspěchů se týká moderujícího působení čtyř kontextuálních proměnných: lidského rozvoje, zralosti demokracie, postmaterialismu a povinnosti volit. Lidský rozvoj se může podílet na zesilování efektu percepce rozdílnosti mezi stranami na pravděpodobnost hlasování. Zralost demokracie je zase schopna zvyšovat velikost relativního vlivu tří individuálních proměnných, kromě percepce rozdílnosti mezi stranami jde také o efekty stranické identifikace a zájmu o předvolební kampaň. Vyšší podíl občanů s postmateriální hodnotovou výbavou může vést k oslabování efektu věku na pravděpodobnost hlasování. A konečně, volební povinnost oslabuje závislost pravděpodobnosti hlasování na věku, stranické identifikaci, politické efektivitě, zájmu o kampaň a percepci rozdílnosti mezi politickými stranami.

Na první pohled se skóre 17:64, resp. 10:47 v neprospěch přístupu, který byl v této práci považován za vyšší princip moderujícího působení kontextu, může jevit jako debakl, a tak není od věci zamyšlení nad tím, kde hledat zdroje tak zásadní dysfunkce hypotézy politické rovnosti.

První možnost, jak odůvodnit, že hypotéza politické rovnosti při testování podmíněných efektů příliš neuspěla, lze vymezit konstatováním, že nebyly splněny podmínky její uplatnitelnosti. Za ně jsem stanovil vyloučení obojakého přímého efektu kontextuální proměnné a zároveň co možná nejvyšší velikost tohoto efektu (viz kap. 3.2). Bohužel lze najít jen málo makro-determinant, o jejichž působení na volební účast by v literatuře neexistovaly kontroverze. Ještě méně z nich se pak ukazuje v takovém světle, že dokáže ovlivnit volební

účast vskutku dramatickým způsobem. Jednou z mála, možná dokonce jedinou, která dokáže podmínky uplatnitelnosti naplnit, je volební povinnost. Pokud by předmětem analýzy bylo pouze její moderující působení, vyznívá skóre 5:4 (v obou režimech hodnocení) ve prospěch zde navrhovaného přístupu. Nelze tedy vyloučit, že hypotéza politické rovnosti může být správně definovaná, ale povaha většiny kontextuálních proměnných neumožňuje její úspěšné otestování.

Zadruhé je nutné upozornit na nízký počet kontextů a možná až úzkostlivé úsilí o dosažení statistické významnosti interakcí. Při 31 státech v analýze sice existuje určitá variabilita v kontextuálních proměnných, nicméně je otázkou, jestli tento počet jednotek může při zvoleném postupu vést ke zjištění většího počtu statisticky významných podmíněných efektů. Pokud bych se o signifikanci interakcí nezajímal a hodnotil pouze směr efektu, narostl by počet úspěchů vztahů, které jsem odvodil z hypotézy politické rovnosti, ze 17 na 35, resp. z 10 na 27 (opět viz Přílohu C). Při této úspěšnosti (v procentuálním vyjádření přes 40 %) již nelze hovořit o žádném debaklu.

Třetí aspekt nefunkčnosti zde navrženého přístupu považuji za vůbec nejpalčivější. Existuje totiž možnost, že definování hypotézy politické rovnosti mohlo vycházet z nesprávných předpokladů. Část normativních debat o politické rovnosti se koncentruje kolem otázky stoprocentní volební účasti, při níž budou eliminovány efekty veškerých individuálních proměnných (Lijphart 1997). Tento jev se sice nedá zpochybnit, avšak nemusí implikovat, že míra nerovnosti se zvyšuje s tím, jak klesá volební účast (Anduiza Perea 2002; srov. Tingsten 1937; Persson et al. 2013). Jinými slovy, vztah mezi nerovností a volební účastí nemusí být lineární. A jelikož hypotéza politické rovnosti s touto linearitou počítá, je logické, že při testování půjde z ní odvozené vztahy poměrně snadno vyvrátit.

S tím souvisí též poslední poznámka k (ne)aplikovatelnosti zde navrženého přístupu k tvorbě podmíněných hypotéz. Jejím účelem je poukázat na fakt, že lze zformulovat přesvědčivé „příběhy“, které jdou proti logice představeného přístupu k podmíněným efektům. V tomto ohledu se dá opět odkázat na text Anduizy Perey (2002), která tvrdí, že vliv institucionálních pobídek k účasti se primárně týká sociálně privilegovaných občanů, kteří jsou schopni uvědomit si, co dané pobídky v praxi přinášejí. Vyšší citlivost zvýhodněných skupin na institucionální pobídku však vede nikoli ke snižování, ale ke zvyšování nerovnosti ve volební účasti, a to v důsledku toho, že volební účast zvýhodněných se bude při této pobídce zvyšovat, zatímco účast znevýhodněných zůstane neměnná. Tento příklad zároveň reflektuje možnost interpretovat jeden interakční efekt dvěma způsoby, přičemž u druhé

interpretace, která je nastíněna v tomto odstavci, hypotéza politické rovnosti nezřídka selhává (viz též Kittilson – Anderson 2011).

9.3 Stále na půli cesty: Implikace práce pro budoucí výzkum

Ačkoliv většina mnou navržených podmíněných hypotéz nezískala v rámci analýzy empirickou oporu, není pochyb, že rozšíření záběru výzkumu volební účasti o studium podmíněných efektů může přinést realitě méně vzdálené vysvětlení, proč někteří jedinci hlasují a jiní nikoliv. Pochybnosti – a přiznejme, že oprávněné – naopak vyvolává, zdali má toto studium primárně vycházet z návodu, s nímž přišla tato práce a v jehož centru stojí hypotéza politické rovnosti. I přes výstupy empirické analýzy mám za to, že uvedená hypotéza přinejmenším může vést k pochopení mechanismu, který způsobuje, že nějaká vysvětlující proměnná ovlivňuje volební účast nejen přímo, ale rovněž ve formě moderátora efektu jiné proměnné, a tím je schopna podnítit tvůrčí úsilí badatelů o navrhování podmíněných hypotéz.

Pro to, aby mohla být v budoucnu úspěšně aplikována i samotná hypotéza politické rovnosti, je třeba splnit několik podmínek, které jsem detailněji přiblížil ve výkladu výše. Jednou z nich (nutnou, ale bezesporu ne postačující), kterou lze relativně jednoduše, samozřejmě jsou-li k dispozici adekvátní finanční nástroje, ovlivnit, je i to, aby měli autoři k dispozici rozsáhlejší mezinárodní surveyové projekty, které by přinesly informace o volebním chování ve větším počtu kontextů. Za současného stavu výzkumu lze využít určitý teoretický základ a sofistikované analytické postupy, nicméně do značné míry chybí to nejdůležitější: dostatek materiálu, s nímž by šlo pracovat.

I kvůli této překážce se můj příspěvek ke studiu podmíněných efektů stále dá považovat za text, který přináší spíše uvedení do problematiky, jakými způsoby lze dosáhnout, aby vysvětlení volební participace čím dál víc odpovídalo výstižné metafoře dvou stran stejné mince.

10

Přílohy

Příloha A: Proměnné v analýze

Proměnná	Označení v CSES III	Znění otázky[164] / popis proměnné	Hodnoty po transformaci
Individuální úroveň			
Volební účast	C3021_1	Ve dnech 28. a 29. 5. 2010 se konaly volby do Poslanecké sněmovny. Když hovoříme s lidmi o těchto volbách, zjišťujeme, že se jich řada lidí nezúčastnila. A co Vy, zúčastnil jste se těchto voleb?	1 – volil; 0 – nevolil
Věk	C2001	Můžete mi prosím říci, ve kterém roce jste se narodil?	Počet dožitých let
Pohlaví	C2002	-	1 – muž; 0 – žena
Vzdělání	C2003	Jaké je Vaše nejvyšší dosažené školní vzdělání?	1 – vysokoškolské; 0 – ostatní
Rodinný stav	C2004	Jaký je Váš rodinný stav?	1 – ženatý/vdaná; 0 – ostatní
Příjem domácnosti	C2020	Jaký je průměrný celkový čistý měsíční příjem Vaší domácnosti? Myslíme tím příjmy a důchody všech osob ve Vaší domácnosti po odečtení daní a dále všechny sociální dávky, přídavky a doplňkové příjmy po zdanění.	Kvintily (5 – nejvyšší příjem)
Členství v odborech	C2005	Jste nebo byl jste v minulosti členem odborů?	1 – je/byl členem; 0 – není členem
Stranická identifikace	C3020_1	Cítíte se některé politické straně blízko?	1 – ano; 0 – ne
Politická efektivita	C3005	Někteří lidé se domnívají, že ať lidé volí	Škála 1–5, kde 5 znamená

[164] Způsob tázání je převzat z českého dotazníku třetího modulu Komparativní studie volebních systémů. V jiných zemích, které jsou předmětem této studie, mohla mít – a v některých případech dokonce musela mít – otázka mírně odlišnou podobu (viz např. otázku na volební účast).

		jakoukoli stranu, nezmění se vůbec nic. Jiní se domnívají, že to, koho volí, může hodně věcí změnit. Pokud byste použil škálu na této kartě, kde jedna znamená, že to, koho lidé volí, nezmění vůbec nic, a pět znamená, že to, koho lidé volí, může hodně věcí změnit, kam byste zařadil svůj názor?“	nejsilnější pocit politické efektivity
Spokojenost s demokracií	C3019	Jak jste celkově spokojen s fungováním demokracie v zemi?	1 – spokojen (spojeny původní odpovědi velmi / docela spokojen); 0 – nespokojen (nepříliš / vůbec spokojen)
Zájem o kampaň	C3018	Jak pozorně jste sledoval volební kampaň?	1 – pozorně sledoval (spojeny odpovědi velmi pozorně / docela pozorně); 0 – ostatní (nepříliš pozorně sledoval / vůbec nesledoval)
Minimální vzdálenost	C3011 (_A až _I); C3013	Složeno ze dvou otázek: (C3011) V politice lidé někdy hovoří o levici a pravici. Kam byste na stupnici od 0 do 10, kde 0 znamená levice a 10 pravice, umístil (a následují názvy jednotlivých stran); (C3013) Kam byste se sám zařadil na této stupnici?“	Vypočteno jako nejmenší vzdálenost pozice respondenta na pravolevé ose od pozic, které předtím na stejné ose přisoudil politickým stranám (v bodech)
Percepce rozdílnosti	C3017	Řekl byste, že během volební kampaně byly mezi stranami výrazné rozdíly, malé rozdíly nebo žádné rozdíly?	3 – velké rozdíly; 2 – menší rozdíly; 1 – žádné rozdíly
Kontextuální úroveň			
Lidský rozvoj		Vychází z hodnocení Rozvojového programu OSN k roku voleb, které je označeno jako index lidského rozvoje (HDI). Na bázi HDI se vydělují čtyři kategorie zemí, z nichž nejvíce modernizované společnosti jsou označeny za velmi vysoce rozvinuté země.	1 – země s velmi vysokým rozvojem; 0 – ostatní
Zralost demokracie		Je indikována jako počet let (do roku konání voleb), kdy v zemi bez přerušení funguje demokracie. Za demokracii se přitom považuje hodnocení +5 a lépe v rámci projektu Polity IV. (Marshall – Gurr 2014). Kvůli nesymetrii rozdělení a teoretickým předpokladům logaritmováno	Přirozený logaritmus počtu let
Míra postmaterialismu		Jde o podíl postmateriálně orientovaných, odvozený z analýzy dat Evropské studie hodnot (otázka v202_4) a Světového šetření hodnot (Y002); základním cílem přitom bylo, aby rok zjištění míry postmaterialismu co nejlépe odpovídal roku voleb	Procento respondentů, kteří na základě otázky ohledně cílů země v následujících deseti letech (tzv. čtyřpoložkové baterie; viz Rabušic 2000) byly označeni za postmaterialisty
Význam voleb		Vychází z povahy tělesa, do něhož se volilo, a dále z povahy režimu. Za nejvýznamnější volby jsou považovány ty, jejichž prostřednictvím se volí těleso, které disponuje z hlediska typu režimu největším podílem moci. K identifikaci	2 – nejvýznamnější volby (parlamentní volby v parlamentarismu, prezidentské volby v prezidencialismu nebo souběh obou typů voleb); 1

	typu voleb a typu režimu byly využity proměnné z makro-reportu CSES (C1015 a C5054)	– středně významné volby (parlamentní nebo prezidentské volby ve smíšeném typu režimu); 0 – málo významné volby (prezidentské volby v parlamentarismu nebo parlamentní volby v prezidencialismu)
Efektivní počet volebních stran	Poukazuje na stupeň fragmentace stranického systému, a to pomocí výpočtu, který byl navržen autorskou dvojicí Laakso – Taagepera (1979)	Vypočtená hodnota efektivního počtu volebních stran (ENEP), kalkulováno z výsledků voleb, kterých se týkalo šetření CSES
Povinnost volit	Indikuje, jestli se v legislativním rámci dané země objevuje institut volební povinnosti	1 – povinnost volit je zavedena; 0 – není zavedena
Velikost populace	Hodnota odpovídá počtu obyvatel, kteří žijí na území státu, přebráno z dat Světové banky	Přirozený logaritmus počtu obyvatel státu v roce voleb
Těsnost voleb	Procentuální rozdíl ve volební podpoře strany, která se v předmětných volbách umístila na prvním místě, a strany, která skončila druhá	Z volebních výsledků vypočtený rozdíl mezi první a druhou stranou (v %)
Poměrný volební systém	Indikuje, zdali byl v daných volbách využit poměrný volební systém	1 – poměrný systém; 0 – ostatní

Zdroj dat: CSES III (2014); World Bank (2014); Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014); WWS (2014); EVS (2014); IDEA (2014); Carr (2014) a vlastní výpočty autora.

Příloha B: Navrhované podmíněné efekty kontextuálních proměnných

	Lidský rozvoj	Zralost demokracie	Post-materialismus	Význam voleb	Efektivní počet stran	Povinnost volit	Velikost populace	(Ne)těsnost voleb	Poměrný systém
Přímý efekt kontextuální proměnné									
Teoretický	+	+	-	+	+	+	-	-	+
Převažující v empirické analýze (Model 7, resp. 7A-E)	-	- (**)	+ (***)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	+
Podmiňující efekt kontextuální proměnné navržený dle hypotézy politické rovnosti a empirické analýzy přímých efektů (Tabulka 12)									
Individuální proměnné	↑	↑	↓	↓	↑	↓	↑	↑	↓
Podmiňující efekt kontextuální proměnné na níže uvedenou individuální proměnnou navržený dle kap. 8.1 a 8.2									
Věk	↓	↓	↓	0	↑	↓	0	0	0
Vzdělání	↓	↓	↓	0	↑	↓	0	0	0
Příjem	↓	↓	↓	0	↑	↓	0	0	0
Rodinný stav	↓	↓	↓	0	↑	↓	0	0	0
Stranická identifikace	↓	↑	↑	↓	↓	↓	↑	↑	↑
Politická efektivita	0	↑	↑	↓	0	↓	↑	↑	↓
Spokojenost s demokracií	0	↑	↑	↓	↓	↓	↑	↑	0
Zájem o kampaň	0	↑	↑	↓	↓	↓	↑	↑	↓
Percepce rozdílnosti	↑	↑	↑	↓	↑	↓	0	0	0

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. Vysvětlivky: + značí pozitivní efekt, - negativní efekt, 0 žádný efekt; ↑ představuje zesilování efektu působením kontextuální proměnné, ↓ zeslabování efektu. V řádku, který se týká převažujícího efektu v empirické analýze, navíc určena i převažující hladina statistické významnosti (* $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$).

Příloha C: Výstupy empirické analýzy efektů kontextuálních proměnných

	Lidský rozvoj	Zralost demokracie	Post-materialismus	Význam voleb	Efektivní počet stran	Povinnost volit	Velikost populace	(Ne)těsnost voleb	Poměrný systém
Přímý efekt kontextuální proměnné									
Převažující v empirické analýze (Model 7, resp. 7A-E)	-	- (**)	+ (***)	+ (***)	- (***)	+ (**)	-	-	+
Podmiňující efekt kontextuální proměnné na níže uvedenou individuální proměnnou									
Věk	↑	↓	↓ (**)	↑ i 0	↓	↓ (***)	↓	0	↓
Vzdělání	↑ (**)	↑ (**)	↑ (**)	↑	↑	↓	↓	↓ (***)	↑
Příjem	↑	↑ i ↓	↑ i ↓	↓	↓ (a až **)	↑ i ↓	↓	↓ (a až *)	↑ (někdy *) i ↓
Rodinný stav	↓	↓	↓	↑	↑	↑	↑ (**)	↓	↓
Stranická identifikace	↑ (***)	↑ (**)	↑	↓ i ↑	↑	↓ (***)	↓ (**)	↓	↑
Politická efektivita	↑ (**)	↑	↑	↑	↑	↓ (***)	↑	↓	↓
Spokojenost s demokracií	↑ (**)	↓	↑	↑	↑	↓	↓	↓ (***)	↑
Zájem o kampaň	↑ (***)	↑ (***)	↑	↑	↑	↓ (***)	↓	↓ (**)	↑
Percepce rozdílnosti	↑ (***)	↑ (***)	↑	↑	↓	↓ (***)	↓	↓	↓

Zdroj dat: CSES III (2014), World Bank (2014), Polity IV. Project (Marshall – Gurr 2014), EVS (2014), WVS (2014) a Carr (2014). Pozn.: Závisle proměnnou je účast na volbách. Vysvětlivky: + značí pozitivní efekt, - negativní efekt, 0 žádný efekt; ↑ představuje zesilování efektu působením kontextuální proměnné, ↓ zeslabování efektu. * $p \leq 0{,}10$; ** $p \leq 0{,}05$; *** $p \leq 0{,}01$. Tmavě šedou podbarveny statisticky významné efekty, které odpovídají konkrétním podmíněným hypotézám stanoveným v kap. 8.1 a 8.2. Světle šedou podbarveny nesignifikantní efekty, které reflektují tyto hypotézy.

11

Použitá literatura

Acock, Alan C. a Clarke, Harold D. 1990. „Alternative Measures of Political Efficacy: Models and Means.“ *Quality & Quantity* 24, č. 1, 87−105.

Agresti, Alan. 2002. *Categorical Data Analysis*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

Ajzen, Icek. 1989. “Attitude Structure and Behavior.” In: *Attitude Structure and Function*. Eds. Anthony R. Pratkanis, Steven J. Breckler a Anthony G. Greenwald. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 241−274.

Aldrich, John H. 1993. “Rational Choice and Turnout.” *American Journal of Political Science* 37, č. 1, 246−278.

Almond, Gabriel A. a Powell, G. Bingham. 1966. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston: Little, Brown, and Company.

Almond, Gabriel A. a Powell, G. Bingham. 1978. *Comparative Politics: System, Process, and Policy*. Boston: Little, Brown, and Company.

Almond, Gabriel A. a Verba, Sidney. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications.

Anderson, Christopher J. 2007. “The Interaction of Structures and Voting Behavior.” In: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. Russell J. Dalton a Hans-Dieter Klingemann. New York: Oxford University Press, 589−609.

Anderson, Christopher J. a Guillory, Christine A. 1997. “Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems.” *American Political Science* Review 91, č. 1, 66−81.

Andiuza Perea, Eva. 2002. “Individual Characteristics, Institutional Incentives and Electoral Abstention in Western Europe.” *European Journal of Political Research* 41, č. 5, 643−672.

Antunes, Rui. 2010. “Theoretical models of voting behavior.” *Exedra* 4, 145−170.

Arat, Zehra F. 1988. “Democracy and Economic Development: Modernization Theory Revisited.” *Comparative Politics* 21, č. 1, 21−36.

Armingeon, Klaus a Schädel, Lisa. 2015. “Social Inequality in Political Participation: The Dark Sides of Individualisation.” *West European Politics* 38, č. 1, 1−27.

Balch, George I. 1974. “Multiple Indicators in Survey Research: The Concept of ‘Sense of Political Efficacy’.” *Political Methodology* 1, č. 2, 1−43.

Barnes, Samuel H. a Kaase, Max., eds. 1979. *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills: Sage Publications.

Barry, Brian. 1978. *Sociologists, Economists, and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.

Bartels, Larry M. 2010. “The Study of Electoral Behavior.” In: *Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. Ed. Jan E. Leighley. New York: Oxford University Press, 239−261.

Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Berelson, Bernard, Lazarsfeld, Paul F. a McPhee, William N. 1954. *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: University of Chicago Press.

Birch, Sarah. 2009. *Full Participation: A Comparative Study of Compulsory Voting*. New York: United Nations University Press.

Birch, Sarah. 2010. “Perceptions of Electoral Fairness and Voter Turnout.” *Comparative Political Studies* 43, č. 12, 1601−1622.

Blais, André. 2000. *To Vote or Not to Vote? The Merits and Limits Rational Choice Theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Blais, André. 2006. “What Affects Voter Turnout?” *Annual Review of Political Science* 9, 111−125.

Blais, André a Carty, Kenneth, R. 1990. „Does proportional representation foster voter turnout?“ *European Journal of Political Research* 18, č. 2, 167–181.

Blais, André a Dobrzynska, Agnieszka. 1998. „Turnout in electoral democracies.“ *European Journal of Political Research* 33, č. 2, 239−261.

Blais, André, Gidengil, Elisabeth, Nadeau, Richard a Nevitte, Neil. 2001. “Measuring Party Identification: Britain, Canada, and the United States.” *Political Behavior* 23, č. 1, 5−22.

Blais, André a Rubenson, Daniel. 2012. “The Source of Turnout Decline: New Values or New Contexts?” *Comparative Political Studies* 46, č. 1, 95−117.

Bollen, Kenneth. 1980. “Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy.” *American Sociological Review* 45, č. 3, 370−390.

Borre, Ole a Katz, Daniel. 1973. „Party Identification and Its Motivational Base in a Multiparty System: A Study of the Danish General Election of 1971.“ *Scandinavian Political Studies* 8, č. A8, 69−111.

Brady, Henry. 1999. “Political participation.” In: *Measures of Political Attitudes*. Eds. John P. Robinson, Phillip R. Shaver, and Lawrence S. Wrightsman. San Diego: Academic Press.

Brambor, Thomas et al. 2006. „Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses.“ *Political Analysis* 14, č. 1, 63−82.

Brody, Richard A. a Page, Benjamin I. 1973. „Indifference, Alienation and Rational Decisions: The Effects of Candidate Evaluations on Turnout and the Vote.“ *Public Choice* 15, č. 1, 1−17.

Bühlmann, Marc a Freitag, Markus. 2006. „Individual and Contextual Determinants of Electoral Participation.“ *Swiss Political Science Review* 12, č. 4, 13−47.

Cahill, Miles B. 2005. „Is the Human Development Index Redundant?“ *Eastern Economic Journal* 31, č. 1, 1−5.

Campbell, Angus, Gurin, Gerald a Miller Warren E. 1954. *The Voter Decides*. Evanston: Row, Peterson and Co.

Campbell, Angus, Converse Philip E., Miller, Warren E. a Stokes, Donald E. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.

Caramani, Daniele. 2000. *Elections in Western Europe 1815−1996*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Carreras, Miguel a Castaneda-Angarita, Néstor. 2013. „Who Votes in Latin America? A Test of Three Theoretical Perspectives.“ *Comparative Political Studies* 47, č. 8, 1079−1104.

Carr, Adam. 2014. *Adam Carr's Election Archive*. (http://psephos.adam-carr.net/).

Clarke, Harold D., Sanders, David, Stewart, Marianne C. a Whiteley, Paul. 2004. *Political Choice in Britain*. Oxford: Oxford University Press.

Comparative Study of Electoral Systems. 2014. *CSES Module 3: 2006-2011*. (http://www.cses.org/).

Converse, Philip E. 1972. „Change in the American Electorate.“ In: *The Human Meaning of Social Change*. Eds. Angus Campbell a Philip Converse. New York: Russell Sage Foundation, 263−337.

Cox, Gary W. 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. New York: Cambridge University Press.

Cox, Gary W. a Munger, Michael C. 1989. „Closeness, Expenditures, and Turnout in the 1982 U.S. House Elections.“ *American Political Science Review* 83, č. 1, 217−231.

Crepaz, Markus M. L. 1990. „The Impact of Party Polarization and Postmaterialism on Voter Turnout.“ *European Journal of Political Research* 18, č. 2, 183−205.

Crewe, Ivor. 1976. „Party Identification Theory and Political Change in Britain.“ In: *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. Eds. Ian Budge, Ivor Crewe a Dennis Farlie. London: John Wiley & Sons, 33−61.

Crewe, Ivor, Fox Anthony a Alt, James. 1977. „Non-Voting in British general elections 1966 – October 1974.“ In: *British Political Sociology Yearbook: Volume 3, Participation in Politics*. Ed. Colin Crouch. London: Croom Helm, 38−109.

Cutts, David a Fieldhouse, Edward. 2009. "What Small Spatial Scales are Relevant as Electoral Contexts for Individual Voters? The Importance of the Household on Turnout at the 2001 General Election." *American Journal of Political Science* 53, č. 3, 726−739.

Czesnik, Mikolaj. 2006. "Voter Turnout and Democratic Legitimacy in Central Eastern Europe." *Polish Sociological Review* 4, č. 156, 449−470.

Dahl, Robert A. 2006. *On Political Equality.* New Haven & London: Yale University Press.

Dalton, Russell J. 1984. "Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies." *Journal of Politics* 46, č. 1, 264−284

Dalton, Russell J. 2008. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington: CQ Press.

Dalton, Russell J. a Anderson, Christopher J. 2011. "Citizens, Context, and Choice." In: *Citizens, Context, and Choice: How Context Shapes Citizens' Electoral Choices*. Eds. Russell J. Dalton a Christopher J. Anderson. Oxford: Oxford University Press, 3−30.

Della Porta, Donatella. 2008. "Comparative Analysis: Case-Oriented versus Variable-Oriented Research.“ In: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Eds. Donatella Della Porta a Michael Keating. Cambridge: Cambridge University Press, 198−222.

De Leeuw, Jan a Meijer, Erik, eds. 2008. *Handbook of Multilevel Analysis*. New York: Springer.

Denver, David. 2007. *Elections and Voters in Britain*. New York: Palgrave MacMillan.

Dittrich, Karl a Johansen, Lars N. 1983. "Voting Turnout in Europe, 1945−1978: Myths and Realities." In: *Western European Party Systems: Continuity and Change.* Eds. Hans Daalder a Peter Mair. London: Sage, 95−114.

Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Duverger, Maurice. 1954. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: Wiley.

Easton, David. 1957. “An Approach to the Analysis of Political Systems.” *World Politics* 9, č. 3, 383−400.

Easton, David. 1965. *A System Analysis of Political Life*. New York: Wiley.

Easton, David a Dennis, Jack. 1967. “The Child’s Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy.” *American Political Science Review* 61, č. 1, 25−38.

Endersby, James W. a Krieckhaus, Jonathan T. 2008. “Turnout around the globe: The influence of electoral institutions on national voter participation, 1972–2000.” *Electoral Studies* 27, č. 4, 601−610.

Enelow, James M. a Hinich, Melvin J. 1984. *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Enos, Ryan D., Fowler, Anthony a Vavreck, Linn. 2014. “Increasing Inequality: The Effect of GOTV Mobilization on the Composition of the Electorate.” *Journal of Politics* 76, č. 1, 273−288.

European Values Study. 2014. *Data and Downloads: EVS 2008*. (http://www.europeanvaluesstudy.eu/).

Evans, Jocelyn. 2004. *Voters and Voting: An Introduction*. London: Sage Publications.

Flanigan, William H. a Zingale, Nancy H. 2009. *Political Behavior of the American Electorate*. Washington DC: CQ Press.

Flavin, Patrick. 2012. “Does higher voter turnout among the poor lead to more equal policy representation?” *Social Science Journal* 49, č. 4, 405−412.

Fornos, Carolina A., Power, Timothy J. a Garand James C. 2004. „Explaining Voter Turnout in Latin America, 1980 to 2000.“ *Comparative Political Studies* 37, č. 8, 909−940.

Franklin, Mark N. 2002. “The Dynamics of Electoral Participation.” In: *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. Eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi a Pippa Norris. London: Sage Publications, 148−168.

Franklin, Mark N. 2004. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Franklin, Mark N. 2008. “Quantitative Analysis.” In: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Eds. Donatella Della Porta a Michael Keating. Cambridge: Cambridge University Press, 240−262.

Franklin, Mark N., Lyons, Patrick a Marsh, Michael. 2001. „The Turnout Paradox: Why Changing Electoral Experiences Trump Changing Social Characteristics in Driving Voter Turnout in Advanced Democracies.“ *Congress of the European Consortium for Political Research*, September 2001. Canterbury, England.

Freitag, Markus. 2010. “Structure versus Culture: A Comparative Study of the Influence of Political Institutions and Cultural Modernization Factors on Voter Turnout in Swiss Sub-national Parliamentary Elections.“ *International Political Science Review* 31, č. 4, 428−448.

Freitag, Makus a Stadelmann-Steffen, Isabelle. 2010. „Stumbling Block or Stepping Stone? The Influence of Direct Democracy on Undividual Participation in Parliamentary Elections.“ *Electoral Studies* 29, č. 3, 472−483.

Fieldhouse, Edward, Tranmer, Mark a Russell, Andrew. 2007. “Something about Young People or Something about Elections? Electoral Participation of Young People in Europe: Evidence from a Multilevel Analysis of the European Social Survey.” *European Journal of Political Research* 46, č. 6, 797−822.

Finkel, Steven E. 1985. “Reciprocal Effects of Participation and Political Efficacy: A Panel Analysis.” *American Journal of Political Science* 29, č. 4, 891−913.

Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.

Fuchs, Dieter a Klingemann, Hans-Dieter. 1995. "Citizens and the State: A Changing Relationship?" In: *Citizens and the State*. Eds. Hans-Dieter Klingemann a Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, 1−24.

Fuchs, Dieter, Guidorossi, Giovanna a Svensson, Palle. 1995. "Support for the democratic system." In: *Citizens and the state*. Eds. Hans-Dieter Klingemann a Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, 323−353.

Gallager, Michael. 1991. "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems." *Electoral Studies* 10, č. 1, 33−51.

Gallego, Aina. 2010. "Understanding Unequal Turnout: Education and Voting in Comparative Perspective." *Electoral Studies* 29, č. 2, 239−248.

Geys, Benny. 2006. "Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research." *Electoral Studies* 25, č. 4, 637−663.

Gelman, Andrew a Hill, Jennifer. 2007. *Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gimpel, James G. a Schuknecht, Jason E. 2003. "Political participation and the accessibility of the ballot box." *Political Geography* 22, č. 5, 471−488.

Gosnell, Harold. 1930. *Why Europe Votes?* Chicago: University of Chicago Press.

Grabowski, Richard, Self, Sharmistha a Shields, Michael P. 2007. *Economic Development: A Regional, Institutional, and Historical Approach*. New York: M.E. Sharpe.

Granberg, Donald a Holmberg, Soren. 1991. "Self-Reported Turnout and Voter Validation." *American Journal of Political Science* 35, č. 2, 448−459

Grofman, Bernard. 1983. „Models of Voter Turnout: A Brief Idiosyncratic Review: A Comment." *Public Choice* 41, č. 1, 55–61.

Grönlund, Kimmo a Setälä, Maija. 2007. „Political Trust, Satisfaction and Voter Turnout." *Comparative European Politics* 5, č. 4, 400−422.

Hadenius, Axel, ed. 1997. *Democracy's Victory and Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hadjar, Andreas a Beck, Michael. 2010. "Who does not participate in elections in Europe and why is this?" *European Societies* 12, č. 4, 521−542.

Halman, Loak. 2007. "Political Values." In: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. Russell J. Dalton a Hans-Dieter Klingemann. New York: Oxford University Press, 305−322.

Heath, Oliver, 2007. "Explaining Turnout Decline in Britain, 1964-2005: Party Identification and Political Context." *Political Behavior* 29, č. 4, 493−516.

Held, David. 2006. *Models of Democracy.* Stanford: Stanford University Press.

Hendl, Jan. 2012. *Přehled statistických metod: Analýza a metaanalýza dat.* Praha: Portál.

Highton, Bejamin a Wolfinger, Raymond E. 2001. "The Political Implications of Higher Turnout." *British Journal of Political Science* 31, č. 1, 179−192.

Hinich, Melvin J. 1978. "Some Evidence on Non-Voting Models in the Spatial Theory of Electoral Competition." *Public Choice* 33, č. 2, 83−102.

Hinich, Melvin J. a Munger, Michael C. 1996. *Ideology and the Theory of Political Choice*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Hirczy, Wolfgang. 1995. „Explaining near universal turnout: The case of Malta." *European Journal of Political Research* 27, č. 2, 255−272.

Hosmer, David W., Lemeshow, Stanley a Sturdivant, Rodney X. 2013. *Applied Logistic Regression*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Holbrook, Thomas a Heidbreder, Brianne. 2010. "Does Measurement Matter? The Case of VAP and VEP in Models of Voter Turnout in the United States." *State Politics & Policy Quarterly* 10, č. 2, 157−179.

Hox, Joop J. 2010. *Multilevel analysis. Techniques and applications.* New York: Routledge.

Chen, Tse-hsin, 2011. "Uncovering the micro-foundations of turnout and electoral systems." *Electoral Studies* 30, č. 2, 295−308.
Chilton, Stephen. 1988. "Defining Political Culture." *The Western Political Quarterly* 41, č. 3, 419−445.
Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
Inglehart, Ronald a Welzel, Christian. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
International IDEA. 2014. *Voter Turnout.* (http://www.idea.int/).
Iyengar, Shanto. 1980. "Political Efficacy as a Measure of Diffuse Support." *Public Opinion Quarterly* 44, č. 2, 249−256.
Jaccard, James. 2001. *Interaction Effects in Logistic Regression*. Thousand Oaks: Sage Publications.
Jackman, Robert W. 1973. "On the Relation of Economic Development to Democratic Performance." *American Journal of Political Science* 17, č. 3, 611−621.
Jackman, Robert W. 1987. "Political institutions and voter turnout in the industrial democracies." *American Political Science Review* 81, č. 2, 405−423.
Jackman, Robert W. a Miller, Ross A. 2004. *Before Norms: Institutions and Civic Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Jacobs, Kristof a Spierings, Niels. 2010. "District magnitude and voter turnout a multi-level analysis of self-reported voting in the 32 Dominican Republic districts." *Electoral Studies* 29, č. 4, 704−718.
Jaggers, Keith a Gurr, Ted R. 1995. "Tracking Democracy's Third Wave with the Polity III Data." *Journal of Peace Research* 32, č. 4, 469−482.
Jusko, Karen L. a Shively, W. Phillips. 2005. "Applying a Two-Step Strategy to the Analysis of Cross-National Public Opinion Data." *Political Analysis* 13, č. 4, 327−344.
Kam, Cindy D. a Franzese, Robert J. 2007. *Modeling and Interpreting Interactive Hypotheses in Regression Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Karaman, Tatyana. 2004. "Political Efficacy and Its Antecedents in Contemporary Russia." *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 20, č. 2, 30–49.
Karp, Jeffrey A. a Banducci, Susan A. 2008. "Political Efficacy and Participation in Twenty-Seven Democracies: How Electoral Systems Shape Political Behaviour." *British Journal of Political Science* 38, č. 2, 311−334.
Karp, Jeffrey A. a Brockington, David. 2005. „Social Desirability and Response Validity: A Comparative Analysis of Overreporting Voter Turnout in Five Countries." *Journal of Politics* 67, č. 3, 825−840.
Katz, Richard S. 1997. *Democracy and Elections*. New Haven: Yale University Press.
King, Gary, Keohane, Robert a Verba, Sidney. 1994. *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press.
Kittilson, Miki C. a Anderson, Christopher J., 2011. "Electoral Supply and Voter Engagement." In: *Citizens, Context, and Choice: How Context Shapes Citizens' Electoral Choices.* Eds. Russell J. Dalton a Christopher J. Anderson. Oxford: Oxford University Press, 33−54.
Kostadinova, Tatiana a Power, Timothy J. 2007. "Does Democratization Depress Participation? Voter Turnout in the Latin American and Eastern European Transitional Democracies." *Political Research Quarterly* 60, č. 3, 363−377.

Laakso, Markku a Taagepera, Rein. 1979. "'Effective' Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe." *Comparative Political Studies* 12, č. 1, 3−27.

Lane, Jan-Erik a Ersson, Svante O. 1990. "Macro and micro understanding in political science: What explains electoral participation?" *European Journal of Political Research* 18, č. 4, 457−465.

Landman, Todd. 2003. *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. New York: Routledge.

Lazarsfeld, Paul F., Berelson, Bernard a Gaudet, Hazel, 1948. *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.

Leighley, Jan E. a Nagler, Jonathan. 1992. "Individual and Systemic Influences on Turnout: Who Votes? 1984." *Journal of Politics* 54, č. 3, 718−740.

Leighley, Jan E. a Nagler, Jonathan. 2014. *Who Votes Now? Demographics, Issues, Inequality, and Turnout in the United States*. Princeton: Princeton University Press.

Lerner, Daniel. 1958. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: Free Press.

Lewis-Beck, Michael S. 2008. *The American Voter Revised*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lijphart, Arend. 1997. "Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma." *American Political Science Review* 91, č. 1, 1−14.

Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Heaven/London: Yale University Press.

Linde, Jonas a Ekman, Joakim. 2003. „Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics." *European Journal of Political Research* 42, č. 3, 391−408.

Lipset, Seymour M. 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *American Political Science Review* 53, č. 1, 69−105.

Lipset, Seymour M. 1960. *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City: Doubleday & Company.

Lipset, Seymour M. a Rokkan, Stein. 1967. *Party systems and voter alignments*: *cross-national perspectives*. New York: The Free Press.

Lodge, Milton, Stroh, Patrick a Wahlke, John. 1990. "Black Box Models of Candidate Evaluation." *Political Behavior* 12, č. 1, 5−18.

López-Pintor, Rafael, Gratschew, Maria a Sullivan, Kate. 2002. „Voter Turnout Rates from a Comparative Perspective." In: *Voter Turnout since 1945: A Global Report*. Eds. Rafael López Pintor a Maria Gratschew. Halmstad: Bulls Tryckeri, 75−94.

Linek, Lukáš. 2010. "Zhodnocení valenční teorie volebního chování na základě otevřených otázek ohledně důvodů volební neúčasti." *Naše společnost* 8, č. 2, 11−20.

Linek, Lukáš. 2011. "Proč se měnila úroveň účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996–2010?" *Sociologický časopis* 47, č. 1, 9−32.

Linek, Lukáš. 2013a. *Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990-2010*. Brno: Centrum pro stadium demokracie a kultury.

Linek, Lukáš. 2013b. „Rostoucí sociální nerovnosti ve volební účasti v Česku v letech 1990-2010." *Naše společnost* 11, č. 1, 3−14.

Mair, Peter. 2002. "In the Aggregate: Mass Electoral Behaviour in Western Europe, 1950-2000." In: *Comparative Democratic Politics*. Ed. Hans Keman. London: Sage Publications, 122−142.

Marx, Karl. 1971. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. London: Lawrence & Wishart.

Marsh, Michael a Kaase, Max. 1979. “Measuring Political Action.” In: *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Eds. Samuel H. Barnes a Max Kaase (et al.). London: Sage Publications, 77−96.

Marshall, Monty G. a Gurr, Ted R. 2014. *Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions 1800-2013*. (http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm/).

Martín, Irene a van Deth, Jan W. 2007. “Political Involvement.” In: *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. New York: Routledge, 303−333.

Maslow, Abraham H. 1943. „A Theory of Human Motivation.“ *Psychological Review* 50, č. 4, 430−437.

Matsusaka, John J. a Palda, Filip. 1993. „The Downsian Voter Meets the Ecological Fallacy.“ *Public Choice* 77, č. 4, 855−878.

McDonald, Michael P. 2010. “Voter Turnout: Eligibility Has Its Benefits.” In: *Controversies in Voting Behavior*. Ed. Richard Niemi (et al.). Washington: CQ Press, 65−74.

McDonald, Michael P. a Popkin, Samuel L. 2001. “The Myth of the Vanishing Voter.” *American Political Science Review* 95, č. 4, 963−974.

McGillivray, Mark. 1991. „The Human Development Index: Yet Another Redundant Composite Development Indicator?” *World Development* 19, č. 10, 1461−1468.

McPherson, J. Miller, Welch, Susan a Clark, Cal. 1977. “The Stability and Reliability of Political Efficacy: Using Path Analysis to Test Alternative Models.” *American Political Science Review* 71, č. 2, 509−521.

Mill, John S. 1843. *A System of Logic*. London: John W. Parker, West Strand.

Millard, Frances. 2004. *Elections, parties and representation in post-communist Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Miller, Warren E. 1976. „The Cross-National Use of Party Identification as a Stimulus to Political Inquiry.“ In: *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. Eds. Ian Budge, Ivor Crewe a Dennis Farlie. London: John Wiley & Sons, 21−32.

Miller, William L. a Niemi, Richard G. 2002. “Voting: Choice, Conditioning, and Constraint.” In: *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. Eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi a Pippa Norris. London: Sage Publications, 169−188.

Montero, José Ramón, Gunther, Richard a Torcal, Mariano. 1997. “Democracy in Spain: Legitimacy, Discontent and Disaffection.” *Studies in Comparative International Development* 32, č. 3, 124−160.

Muller, Edward N. 1970. “Cross-National Dimensions of Political Competence.” *American Political Science Review* 64, 702−809.

Muller, Edward N. a Seligson, Mitchell A. 1994. “Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationship.” *American Political Science Review* 88, č. 3, 635−652.

Newton, Kenneth a van Deth, Jan W. 2010. *Foundations of Comparative Politics. Democracies of the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nie, Norman, Verba, Sidney a Petrocik, John R. 1976. *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.

Niemi, Richard G. 1976. „Costs of Voting and Non-Voting.“ *Public Choice* 27, č. 1, 115−119.

Norris, Pippa. 1999. „Introduction: The Growth of Critical Citizens?“ In: *Critical Citizens: The Global Support for Democratic Government*. Ed. Pippa Norris. Oxford: Oxford University Press, 1−27.

Norris, Pippa. 2002. *Democratic phoenix: reinventing political activism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Norris, Pippa. 2004. *Electoral engineering: voting rules and political behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
Novák, Miroslav. 2003. "Popper versus Schumpeter: Srovnání dvou neklasických teorií demokracie." *Sociologický časopis* 39, č. 1, 11−36.
Nový, Michal. 2012a. "Nastal čas elektronických voleb? Usnadnění volební participace prostřednictvím snížení ceny za hlasování." *Evropská volební studia* 7, č. 2, 117−131.
Nový, Michal. 2012b. "Proč lidé nechodí k volbám? Několik poznámek k profile nevoliče v postkomunistické Evropě." *Politologický časopis* 19, č. 4, 359−380.
Nový, Michal. 2013. "Volební účast a její determinanty ve starých a nových demokraciích Evropy." *Sociológia* 45, č. 2, 195−228.
Nový, Michal. 2014. "Electoral and Non-Electoral Participation in the Visegrad Countries: Complements or Substitutes?" *East European Politics and Societies* 28, č. 4, 863−886.
Nový, Michal. 2015. "Politika v supermarketu: Bojkotující spotřebitelé jako agenti sociální změny." *Sociológia* 47, č. 1, s. 87−112.
Nový, Michal. V tisku. "The Higher Principle: A Near-Universal Approach to Explaining Voter Turnout through Micro-Macro Interactions." *Polish Sociological Review*.
Oppenhuis, Erik 1995. *Voting Behaviour in Europe*. Amsterdam: Het Spinhuis Publishers.
Pacek, Alexander C., Pop-Eleches, Grigore a Tucker, Joshua A. 2009. "Disenchanted or Discerning? Voter Turnout in Post-Communist Countries." *Journal of Politics* 71, č. 2, 473−491.
Pacheco, Julianna S. 2008. "Political Socialization in Context: The Effect of Political Competition on Youth Voter Turnout." *Political Behavior* 30, č. 4, 415−436.
Parry, Geraint, Moyser, George a Day, Neil. 1992. *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
Panagopoulos, Costas. 2008. „The Calculus of Voting in Compulsory Voting Systems." *Political Behavior* 30, č. 4, 455−467.
Pateman, Carole. 1970. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
Pennings, Paul, Keman, Hans a Kleinnijenhuis, Jan. 2006. *Doing Research in Political Science: An Introduction to Comparative Methods and Statistics*. Thousand Oaks: Sage Publications.
Persson, Mikael, Solevid, Maria a Öhrvall, Richard. 2013. "Voter Turnout and Political Equality: Testing the Law of Dispersion in a Swedish Natural Experiment." *Politics* 33, č. 3, 172−184.
Platt, Matthew B. 2008. "Participation for What? A Policy-Motivated Approach to Political Activism." *Political Behavior* 30, č. 3, 391−413.
Pollock, Philip H. 1983. "The Participatory Consequences of Internal and External Political Efficacy: A Research Note." *Western Political Quarterly* 36, č. 3, 400−409.
Powell, G. Bingham, 1982. *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*. Cambridge: Harvard University Press.
Powers, Daniel A. a Xie, Yu. 2008. *Statistical Methods for Categorical Data Analysis*. Howard House: Emerald Group.
Przeworski, Adam a Limongi, Fernando. 1997. "Modernization: Theories and Facts." *World Politics* 49, č. 2, 155−183.
Przeworski, Adam a Teune, Henry. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley-Interscience.
Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Quintelier, Ellen, Hooghe, Marc a Marien, Sofie. 2011. "The Effect of Compulsory Voting on Turnout Stratification Patterns: A Cross-national Analysis." *International Political Science Review* 32, č. 4, 396−416.

Rabe-Hesketh, Sophia a Skrondal, Anders. 2012. *Multilevel and longitudinal modeling using Stata*. College Station: Stata Press.

Rabušic, Ladislav. 2000. "Je česká společnost „postmaterialistická"?" *Sociologický časopis* 36, č. 1, 3−22.

Reif, Karlheinz a Schmitt, Hermann. 1980. „Nine Second-Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results." *European Journal of Political Research* 8, č. 1, 3−44.

Riker, William H. a Ordeshook, Peter C. 1968. "A Theory of the Calculus of Voting." *American Political Science Review* 62, č. 1, 25−64.

Robinson, William S. 1950. "Ecological Correlations and the Behavior of Individuals." *American Sociological Review* 15, č. 3, 351−357.

Rose, Richard a Mishler, William. 1998. „Negative and Positive Party Identification in Post-Communist Countries." *Electoral Studies* 17, č. 2, 217–234.

Rosema, Martin. 2007. "Low turnout: Threat to democracy or blessing in disguise? Consequences of citizens' varying tendencies to vote." *Electoral Studies* 26, č. 3, 612−623.

Rosenstone, Steven J. a Hansen, John M. 2003. *Mobilization, Participation and Democracy in America*. New York: Longman.

Rocha, Rene R., Tolbert, Caroline J. Bowen, Daniel C. a Clark, Christopher J. 2010. "Race and Turnout: Does Descriptive Representation in State Legislatures Increase Minority Voting?" *Political Research Quarterly* 63, č. 4, 890−907.

Sapiro, Virginia. 2004. "Not your Parents' Political Socialization: Introduction for a New Generation." *Annual Review of Political Science* 7, 1−23.

Sartori, Giovanni. 1994. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. New York: New York University Press.

Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Seligson, Mitchell A. 1980. "A Problem-Solving Approach to Measuring Political Efficacy." *Social Science Quarterly* 60, č. 4, 630−642.

Shaffer, Stephen D. 1981. "A Multivariate Explanation of Decreasing Turnout in Presidential Elections, 1960-1976." *American Journal of Political Science* 25, č. 1, 68−95.

Schattschneider, Elmer E. 1960. *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. Austin: Holt, Rinehart, and Winston.

Schlozman, Kay L., Verba, Sidney a Brady, Henry E. 2012. *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton: Princeton University Press.

Schumpeter, Joseph A. 1957. *Capitalism, Socialism, Democracy*. NewYork: Harper and Raw.

Siaroff, Alan a Merer, John W. A. 2002. "Parliamentary Election Turnout in Europe since 1990." *Political Studies* 50, č. 5, 916−927.

Siegfried, André. 1913. *Tableau Politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: Armand Colin.

Sigelman, Lee. 1982. "The Non-Voting Voter in Voting Research." *American Journal of Political Science* 26, č. 1, 47−56.

Singh, Shane. 2011a. "Contradictory Calculi: Differences in Individuals' Turnout Decisions across Electoral Systems." *Political Research Quarterly* 64, č. 3, 646−655.

Singh, Shane. 2011b. "How Compelling is Compulsory Voting? A Multilevel Analysis of Turnout." *Political Behavior* 33, č. 1, 95−111.

Sinnott, Richad a Achen, Christopher H. 2008. *Voter Dropoff in Low Salience Elections*. (https://www.princeton.edu/csdp/events/Election050108/AchenElection.pdf).

Smets, Kaat a van Ham, Carolien. 2013. „The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout." *Electoral Studies* 32, č. 2, 344−359.

Snijders, Tom A. a Bosker, Roel J. 1999. *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modeling*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Soukup, Petr. 2006. „Proč užívat hierarchické lineární modely?" *Sociologický časopis* 42, č. 5, 987−1012.

Solt, Frederick. 2008. "Economic Ineqality and Democratic Political Engagement." *American Journal of Political Science* 52, č. 1, 48−60.

Söderlund, Peter, Wass, Hanna a Blais, André. 2011. "The impact of motivational and contextual factors on turnout in first- and second-order elections." *Electoral Studies* 30, č. 4, 689−699.

Still, Johnathan W. 1981. "Political Equality and Election Systems." *Ethics* 91, č. 3, 375−394.

Stockemer, Daniel. 2012. "Turnout in developed and developing countries: Are the two turnout functions different or the same?" *Electdem Closing Conference*, 28. − 30. června 2012. San Domenico di Fiesole, Itálie.

Swaddle, Kevin a Heath, Anthony. 1989. „Official and Reported Turnout in the British General Election of 1987." *British Journal of Political Science* 19, č. 4, 537−551.

Tavits, Margit. 2009. „Direct Presidential Elections and Turnout in Parliamentary Contests." *Political Research Quarterly* 62, č. 1, 42−54.

Teixeira, Ruy. 1992. *The Disappearing American Voter*. Washington: Brookings Institution Press.

Teorell, Jan, Torcal Mariano a Montero, José Ramón. 2007. "Political Participation: Mapping the Terrain." In *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. London: Routledge, 334−357.

Thomassen, Jacques. 1995. "Support for democratic values." In: *Citizens and the state*. Eds. Hans-Dieter Klingemann a Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, 383−416.

Tingsten, Herbert. 1937. *Political Behaviour: Studies in Election Statistics.* London: P. S. King & Son.

Topf, Richard. 1995. "Beyond Electoral Participation." In: *Citizens and the State*. Eds. Hans-Dieter Klingemann a Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, 52−92.

United Nations Development Programme. 2013. *Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World.* (http://hdr.undp.org/en/).

Van Deth, Jan W. 1990. "Interest in politics." In: *Continuities in political action: A longitudinal study of political orientations in three Western democracies*. Eds. M. Kent Jennings a Jan W. van Deth (et al.). Berlin/New York: De Gruyter/Aldine, 275−312.

Van Egmont, Marcel, de Graaf, Nan Dirk a van den Eijk, Cees. 1998. "Electoral participation in the Netherlands: Individual and contextual influences." *European Journal of Political Research* 34, č. 2, 281−300.

Verba, Sidney. 2003. "Would the Dream of Political Equality Turn out to be a Nightmare?" *Perspectives on Politics* 1, č. 4, 663−679.

Verba, Sidney a Nie, Norman. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.

Verba, Sidney a Orren, Gary R. 1985. *Equality in America: The View from the Top*. Cambridge: Harvard University Press.

Verba, Sidney, Schlozman, Kay L. a Brady, Henry E. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.

Vlachová, Klára. 2003. “Dynamika pozitivní a negativní stranické identifikace v České republice.“ *Sociologický časopis* 39, č. 4, 487−508.
Wattenberg, Martin P. 2002. *Where Have All the Voters Gone?* Cambridge: Harvard University Press.
Weber, Max. 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
Wessels, Bernhard, Hans Rattinger, Sigrid Roßteutscher a Schmitt-Beck, Rüdiger. 2014. “The Changing Context and Outlook of Voting.” In: *Voters on the Move or on the Run?* Eds. Bernhard Wessels, Hans Rattinger, Sigrid Roßteutscher a Rüdiger Schmitt-Beck. Oxford: Oxford University Press, 3−16.
Wolfinger, Raymond E. a Rosenstone, Steven J. 1980. *Who votes?* New Haven: Yale University Press.
World Bank. 2014. *World Bank Open Data.* (http://data.worldbank.org/).
World Values Survey. 2014. *Data & Documentation: WVS Wave 4–6*. (http://www.worldvaluessurvey.org/).
Zaller, John R. 1992. *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
Zákon 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších změn a doplňků.
Zákon 424/1992 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích, ve znění pozdějších změn a doplňků.

Elektronické zdroje byly ověřeny k 21. srpnu 2014.